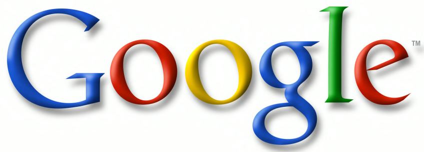
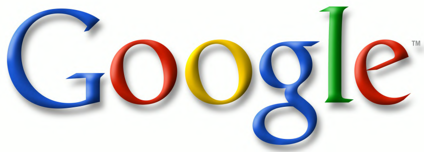
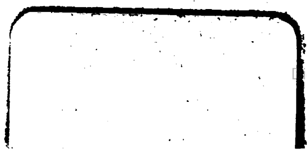

Google

INDIANA.

INDIANA.

VERZAMELING VAN STUKKEN

VAN ONDERSCHEIDEN AARD,

OVER

LANDEN, VOLKEN, OUDHEDEN EN GESCHIEDENIS

VAN DEN

INDISCHEN ARCHIPEL.

DOOR

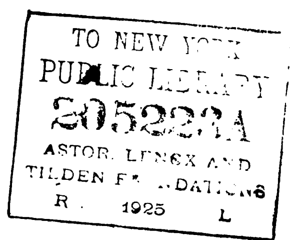
J. F. G. BRUMUND,

PREDIKANT TE SOERABAJA.

2e Stuk,

MET PLATEN.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.
1854.

DE HINDOE-OUDHEDEN VAN JAVA.

(*Vervolg.*)

IV. TJANDI LOEMBOENG.

De afstand tusschen Loro-Djongrang en Tjandi Sewoe zal ongeveer een vierde uur zijn. Tusschen beiden ligt de tempelgroep, bekend onder den naam van Tjandi Loemboeng. Van Loro-Djongrang door een klein gehucht gegaan en nu links afslaande, ziet gij ze op een rijzenden grond voor u liggen. Zal het uit eene vergelijking blijken, dat Baker's beschrijvingen der tot hiertoe bezigtigde Tjandi's, in weêrwil van hare verdiensten, dikwerf zeer onvolledig, somtijds onjuist zijn; de weinige regelen, waarin hij van Tjandi Loemboeng spreekt, blijkbaar slechts na eene vlugtige beschouwing nedergeschreven, mogen geene aanspraak maken op den naam van beschrijving. De groep beslaat een vierkant, met den grootsten en fraaist bewerkten tempel in het midden. De ingang van dezen is naar het oosten gerigt. De poorten der kleinere zijn allen naar binnen, naar den hoofdtempel gekeerd. Hun getal was acht en twintig. Nog geene vijf en twintig voet hoog, lager dan de omgevende tempelen van Tjandi Sewoe, maar op hooger voetstukken gesteld, gaat men met eenige treden naar derzelver ingang op. De middelste is met schoon en uitvoerig beeldwerk bedekt. Geheel afwijkend echter van alles, wat wij te Loro-Djongrang zagen, of te Tjandi Sewoe zullen zien, staan daar

de omgevende tempels met naakte wanden zonder eenige versiering. Immers de enkele spichtige pilasters en gladde banden, welke hunne vlakken begrenzen en verdeelen, mogen geene sieraden genoemd worden. De kroonlijst, vanwaar het dak begint te klimmen, is ook hoogst eenvoudig. Alleen ziet men boven en ter zijde van de ingangen de gewone maar eenvoudiger bewerkte versierselen, een Banaspati, vanwaar lijst en lofwerk tot den drempel afdalen.

Vierkant op hun voetstuk verrijzende, dragen nog sommige Tjandi's op iederen hoek der kroonlijst eene omgekeerde klok, met bovenop staande steenen paaltje, van onderen vierkant, verder rond, Lingam en Joni in conjunctie. Vandaar verrees het dak achtkant; hooger, na eenig tusschengevoegd lijstwerk, in een cirkelrond loodregt opgaande; om zich vervolgens onder eene, op den top geplaatste, omgekeerde groote klok zamen te welven. Op deze klok was wederom een paaltje gesteld. Zoo meen ik zekerlijk tot de gedaante der Tjandi's Loemboeng te mogen besluiten uit de vereeniging in gedachte der fragmenten van de verschillende ruïnen, nog daar aanwezig. Zij hadden alzoo een koepelvormig dak, Lingam en Joni in conjunctie, met Boeddhaïstischen tempelbouw, waaraan ons de klokken nog meer herinneren. De meeste van hen zijn geheel ingestort; die toch der oostzijde zijn niets meer dan onkenbare steenhoopen. Aan de zuidzijde staat nog slechts een, die echter ook reeds veel geleden heeft. Vier zijn nog aan de noordzijde overig, maar zeer beschadigd. Wanneer men het pad naar Tjandi Loemboeng opgaat, ziet men nog vijf der westzijde overeinde. Bij nadere beschouwing echter blijkt weldra, dat zij nog meer geleden hebben dan die der noordzijde. Wij zullen eenigen binnentreden. Gelijk de muren gaan ook de dakzijden inwendig glad naar boven. Men heeft hier, gelijk ook in de drie kamers van Loro-Djongrang en in den hoofdtempel van onze groep, het overspringende gedeelte der steenen van de daken afgebeiteld. Dit is vooral duidelijk zigtbaar in den hoofdtempel, aan den uitgeholden en schuinschen vorm der steenen. Het dak, eerst vierkant op-

loopende, heeft hooger acht zijden, om verder cirkelvormig te eindigen, van binnen alzoo geheel overeenkomende met deszelfs uitwendige gedaante.

Niet één beeld is overgebleven; en toch moeten daar eenmaal zeer vele de offers en aanbidding der Hindoes ontvangen hebben.

De tweede Tjandi der noordzijde heeft drie nissen in den achterwand, nog twee ter regter- en twee ter linkerzijde. Zij zijn niet groot en zonder eenige versiering. De derde heeft ook niet alleen dezelfde nissen hoog tegen den achterwand, maar bovendien nog beneden een pedestal, dat de gansche breedte inneemt en in het midden vooruitspringt. Drie beelden schijnen daarop te zijn geplaatst geweest; het middelste was ongetwijfeld in zittende houding; dit wijst de ovale gleuf van het pedestal, waarin hetzelve gevat was, nog uit. Sommige Tjandi's hebben slechts eene kleine nis in den regter- en linkermuur; drie echter komen telkens in den achterwand terug. Het is waarschijnlijk, dat ook de overige pedestals zullen gehad hebben; zij zijn echter met hunne beelden verdwenen.

Nog blijft ons de beschrijving van den hoofdtempel over. Wij kunnen slechts die van den romp geven. Het dak is van buiten niet meer te herkennen. Deszelfs uitwendig bekleedsel is geheel afgestort; de nog overige massa is digt begroeid. Wij mogen vermoeden, dat het van gelijke gedaante was als die der omringende tempels; aanwijzen kunnen wij het niet meer. Lianen en parasiten laten zich van boven langs de muren neder; struiken en houtgewas verrijzen uit de steenhoopen aan den voet. Wij moeten eenigen tijd wachten, voor de parang's van een twintigtal Javanen ons hier en daar eenige vakken openen. De tempel is zuiver vierkant. Men treedt dien binnen door eene vestibule. Om de gelijkvormigheid heeft men ook de drie overige zijden in het midden uitgebouwd, waarin diepe en hooge nissen zijn. In ieder van dezelve stond een levensgroot beeld. Aan beide zijden der vestibule zijn bijna levensgroote uitkomende beelden op den tempelmuur gebeiteld. Naakt, met de Kasiha eenige malen om de

lendenen geslagen, houden zij Padma's op hunnen stengel gevat. Hun stand is zeer natuurlijk, de heup eenigzins uitgebogen. Zij gelijken in veel die van Tjandi Kali-bening. Pilasters begrenzen aan beide zijden hunne vakken.

De ingang is eenige voeten boven den grond verheven; wij treden dien over een' steenhoop binnen. Het dak is van binnen gezien nog grootendeels over. In den achterwand zijn drie nissen, ter halvermans hoogte boven eenig glad lijstwerk uitgehouwen; insgelijks drie in den regter- en drie in den linkerwand. Nog bevinden zich twee ter wederzijde van den ingang. Allen zijn zonder eenige versiering, een voet diep, en reiken tot aan eenige gladde lijsten, vanwaar het dak oploopt. Staande beelden van drie voet en meer konden er gevoegelijk plaats vinden. Nog ziet men hoog, regt tegenover den ingang, een klein nisje.

De ruimte der Tjandi is elf voet in het vierkant, de hoogte der muren omtrent twaalf.

Zoo vertoont zich thans nog de groep Tjandi Loemboeng.

V. TJANDI SEWOE.

Wij gaan thans over tot de beschrijving van Tjandi Sewoe. Hoewel ook hare tempels puinhoopen zijn geworden, is toch nog genoeg overgebleven, om ons Tjandi Sewoe aanstonds te doen kennen als eenmaal de grootste tempel-vereeniging — tevens den magtigsten en meest bloeijenden zetel van het Hindoeïsme op Java.

Indien ik Loro-Djongrang hadde gezien, gelijk zij daar eenmaal heeft geprijkt in al den trots en de pracht van hare jeugd, voorzeker zoude ik getroffen hebben betuigd: nooit nog aanschouwde ik prachtiger, grootscher werk van menschenhanden! En toch, hoe moet Tjandi Sewoe Loro-Djongrang nog in omvang en pracht hebben overtroffen! Denkt u bijna drie honderd tempels op eene oppervlakte van vier en twintig honderd vierkante roeden vereenigd. Uit het middenpunt verrijst de hoogste, door de andere in vier rijen van alle kanten omge-

ven. Vier wegen uit het Oosten en Westen, uit het Noorden en Zuiden voeren naar haar heen. Waar gij om u heen ziet, nergens, tot hoog in den top der daken, heeft de hand des kunstenaars een plekje onbewerkt gelaten. Twee reusachtige wachters op de eene knie gebogen, met knods en kort zwaard gewapend, bewaken ter wederzijde de ingangen. Honderde spitsen verheffen zich van de opklimmende hoeken in de toppen der tempels. Waar elders zag men ooit eene tweede Tjandi Sewoe! Zelfs Loro-Djongrang reikt het volgaarne hare driedubbele kroon. Javanen, wie waren ze toch, uwe voorvaderen!

In de beschrijving van onze tempelgroep zullen wij de afmetingen der verschillende afstanden, lengten, breedten en hoogten van Baker en Valck behouden. Waar ik ze door eigen opmeting vergeleek, vond ik die genoegzaam juist, en zag dus af van het moeijelijke en lastige werk der verdere vergelijking. Ik was alleen, waar ik de hulp van velen behoefde. Enkele vergissingen, welke mij in het oog vielen, zal ik verbeteren. De tempelgroep beslaat een langwerpig vierkant. Van de oostzijde voert de weg naar den ingang van den hoofdtempel. Deze benevens de westzijde is breeder (540 voet), dan de noord- en oostzijde (510). Hiervan is niet, gelijk Baker zegt, de ruimere toegang of breeder weg van het oosten naar den centraal-tempel oorzaak — de vier muren hebben dezelfde breedte — maar de meerdere ruimte, welke men naar het noorden en zuiden tusschen de beide buiten en binnen tempelrijen heeft opengelaten, dan die tusschen de rijen naar het oosten en westen gekeerd. De afmetingen van Baker volgende, is de afstand van de wachters tot de buitenzijde des buitensten vierhoeks 20 voet

diepte des tempels	16	„
afstand vandaar tot den tweeden vierhoek	11	„
diepte des tempels	16	„
de tusschenruimte vandaar tot den derden vierhoek, welke Baker door zijne vergissing verder onderverdeelt,	76	„
diepte des tempels	16	„
tusschenruimte tot den voet der trappen van den centraal-tempel	14	„

Vier vierhoeken van tempelrijen omgeven dien. De binnenste telt 28, de haar omgevende 44, de derde 84, de laatste 92. Hun gezamenlijk getal is alzoo 288. Baker vergist zich dus, wanneer hij hun getal tot 296 brengt, en ze in vijf vierhoeken van 28, 44, 64, 96 en 84 verdeelt. Een vijfde vierhoek heeft nimmer bestaan. Zijne vergissing moet misschien daaruit worden verklaard, dat tusschen de beide buitenste vierhoeken en de beide binnenste eene grootere tusschenruimte is opengelaten, dan die van den afstand van den eersten tot den tweeden en van den derden tot den vierden. Te meer daar men, van de Oost in de West komende, op die breede tusschenruimte regts en links van zich nog twee tempelruïnen heeft. Van de Zuid was daar geene, van de Noord slechts eene. Met deze vijf tempels klimt alzoo het getal tot 293. Wij betwijfelen het niet, dat die in het midden opengelatene ruimte door vijverbakken met reinigingswater was ingenomen. De lagere grond wijst het eenigzins uit, hoewel geen spoor van de vijvers is te vinden. De ruimte is thans in welige akkers van djagong, tabak en palma christi herschapen. De afstand der beide wachters, Raksasa's, aan weêrszijden van elken ingang geplaatst, is niet juist meer te bepalen, daar zij door verzakking of aardbeving meer of minder van hunne vroegere standplaatsen zijn verwrikt. Niet een meer staat regt op. Zij hellen of voor- of achterover, of neigen ter zijde. Voor dien ter linkerzijde, aan den oosteringang gesteld, is een zware, onbeleefde boom gegroeid. Hij schuilt er bijna geheel achter. Niet langen tijd meer, en hij heeft er zijn neus ingedrukt, weldra zijn gansche gelaat in verborgen. Baker stelt, van het Zuiden komende, voor hunnen afstand van de buitenste rij 20'. Van reusachtigen vorm zijn zij in eene op de linker knie knielende houding voorgesteld. De regterbil rust op eene kleine verhevenheid of kussentje boven het voetstuk, geenszins evenredig aan de grootte van het beeld. De linkerbil wordt door den teruggetrokken voet ondersteund. Het voetstuk is 15" hoog, het beeld 7' 9", de breedte tusschen de schouders is 3' 10", de lengte van het hoofd 2' 6". De goedaardige,

als lagchende, uitdrukking van het volle en ronde gelaat, met zijn breed geopenden mond, is zonderling in strijd met de beide bolronde, akelig uitpuilende oogen, zijne twee slagtanden, de zware achtkante, spits toeloopende knods in de regterhand, die op de knie rust, en de met de linker ter zijde gegrepen slang, welke, als ter verdediging gereed, zich kronkelt en hem in den arm wil bijten. Op de regterheup is een kort zwaard of eene dolk bevestigd, bij welker bewerking de beeldhouwer echter niet gedacht heeft aan de reuzenhanden van zijn beeld, daar de greep zelfs te kort is, om door twee zijner vingers gevat te worden. De neus is breed, echter niet plat als de Javaansche. Knevels versieren de bovenlip; de onderlip is dun. De kin en het voorhoofd zijn kort en regtafgaande. Baker zegt, dat de uitdrukking van het gelaat geheel eigenaardig is en evenmin aan Indië behoort, als aan een der Oostersche eilanden. Wij stemmen hem dit volgaarne toe. Ongetwijfeld behoort het noch in het Oosten, noch ergens ter wereld te huis, grillig product als het is der phantasie van den beitelaar uit den ouden tijd. Het hoofd is onmiddelijk op den romp geplaatst. Het beeld is niet hoog naar zijnen omvang en van zeer gedrongen statuur. Armen en beenen zijn dan ook buitengemeen dik, en met de breede borst en de ronde vooruitstekende buik, te kort voor den reusachtigen vorm van het geheel. Op het hoofd heeft hij eene, over de schouders afloopende paruik, gelijk die nog heden door den Javaan in het toppengspel [1]) gedragen wordt. Benevens een gordel en keten van vierkante schakels, draagt het overigens naakte beeld nog een breeder gehouwen band (kasiha), welks versierde einden voor en achter afhangen. Even weinig als over de juistheid der proportiën, kan ook over het kunstige van het beitelwerk der beelden geroemd worden. De keten echter, welke ik aan een beeld miste, is weder aan een ander zeer kunstig gehouwen. Men kan zien, dat de beelden niet denzelfden maker gehad hebben, althans dat het eene met meer zorg en meer geacheveerd dan

1) Javaansche tooneelvertooning met gemaskerde personen.

het andere is bewerkt. Over den linkerschouder en van onder den regterarm slingert zich eene slang om hetzelve heen, welker hoofd en staart zich op den linkerschouder omkronkelen [1]). In de langgerekte ooren zijn groote ronde knoppen gestoken, gelijk de soebeng's der tegenwoordige Javaansche vrouwen. Slangen [2]) wikkelen zich om de bovenarmen; andere banden [3]) omgeven de polsen. Nog draagt het een halssieraad. De beschrijving van eenen wachter (Raksasa), doet ze ons allen kennen. De wachters van Tjandi Sewoe kunnen zich niet beklagen, dat wij hen onverschillig voorbijgingen, of hun niet de eere gaven, waarop zij als bewakers van Java's vroegere eerste heiligdommen wel eenige aanspraak mogen maken. Begeven wij ons thans tot de beschrijving der heiligdommen, welke zij, in weerwil van hunne vreeselijke oogen en scherpe slagtanden, van hun onverdroten en getrouw waken gedurende zoo vele eeuwen, toch moesten zien vallen en verwoesten.

De tempels van het eerste, tweede en buitenste vierkant zijn met hunne ingangen van den hoofdtempel af, die van het derde alleen naar denzelven toegekeerd, ongetwijfeld, althans meer dan waarschijnlijk, omdat zij, te digt op die der vierde rij staande, binnenwaarts gekeerd door de breedere tusschenruimte, daar beter met hun front en vestibule uitkomen. Crawfurd vergist zich dus, wanneer hij beweert, dat alle omringende tempels hun front naar den hoofdtempel hebben, en daarop zijn gevoelen grondt, dat de daarin geplaatste beelden als vereerders van het in den middentempel geplaatste moesten beschouwd worden. Al de omringende tempels zijn naar één plan gebouwd, gelijk men ook op alle hetzelfde reliefwerk terugvindt. Ieder beslaat eene oppervlakte van bijna 12 □'. Door eene vestibule buiten 6′ 2″ diep, 4′ 6″ breed, binnen 3′ 6″ diep, 2′ 6″ breed, komt men door een

1) Oepavita, de heilige koord of bandelier der Brahmanische priesters en goden.

2) Bahoe bandha, bovenarmband.

3) Kangkana, band om de pols of handgewrichten, die gelijk de oepavita en bahoe bandha bij de Raksasa's altijd de gedaante van slangen heeft.

ingang 5′ 9″ hoog, 3′ 4″ breed, in eene kamer van 6 □′. De binnenwanden verrijzen regthoekig tot eene hoogte van 7′ 10″; vandaar loopt het dak nogmaals tot gelijke hoogte op en naar een middenpunt zamen. Dit dak is niet in alle op dezelfde wijze opgetrokken. In sommige, van de vier muurzijden pyramidaal toeloopende, eindigt het in een loodregt rijzenden vierkanten koker, door een zwaren vierkanten steen in den top van den tempel gedekt en zamenverbonden. In andere weder eindigt het in een achthoekig of bijna rond opgaanden koker, door denzelfden steen gedekt. Wederom in andere heeft men hooger op de steenen laten uitspringen, en die vervolgens zoo uitgebeiteld, dat het dak in eene soort van gewelf eindigt. De dikte der tempelmuren is 2′ 9″ en die der vestibule 1′ 4″. Baker meent, dat alle omringende tempels dezelfde hoogte, 18′, moeten gehad hebben. Wij betwijfelen echter niet, dat die van iedere volgende rij hooger verrezen, dan die der haar omgevende, al kunnen wij ook het verschil der hoogte niet meer aangeven. Het is echter nog duidelijk aan te wijzen, dat die, welke den middentempel naast omgaven, hooger waren dan die der buitenste rijen; ook meenen wij, dat de kamerruimte der eerste iets meer is dan die der laatste. Niet alleen liggen de meeste der tempels in ruïnen neder, en is van vele naauwelijks meer dan een lage steenhoop over, maar zelfs niet een van die bijna honderd is zoo overgebleven, dat gij u daarnaar een geheel en juist denkbeeld van zijne vroegere uitwendige gedaante kunt vormen. Het ligchaam van verscheidene is nog wel, hoe dan ook beschadigd, genoegzaam te herkennen, maar hun dakwerk is of geheel, of gedeeltelijk zoo weggestort, dat ik niet dan na herhaalde en naauwkeurige bezigtiging en gedurige vergelijking der vele ruïnen, dit in gedachte kon herstellen.

Wij willen hunne uiterlijke gedaante trachten weder te geven. De tempels, hoorden wij, zijn vierkant gebouwd. Gelijk zij inwendig alle versiering van beeldhouwerk missen, slechts gladde wanden vertoonen, zoo zijn daarentegen de buitenwanden overal met reliefs bedekt, alle echter van dezelfde

voorstelling. Baker zegt dus geheel onjuist, "dat de inwendige "nissen der kleinere of omringende tempels met al de afwisse- "ling der Hindoesche Mythologie bewerkt zijn;" en iets verder: "al de figuren in de nissen der kleine tempels — zijnde der- "tien in getal voor elk der 296 tempels — bevatten eene on- "geloofelijke verscheidenheid van mythologische karakters, ge- "grond, volgens den Brahmin, op de Hindoesche legende." Wat bedoelt hij toch met de "inwendige nissen," met: "al de verscheidenheid der Hindoesche mythologie bewerkt;" met "de figuren in de dertien nissen, welke eene ongeloofelijke verscheidenheid van mythologische karakters voorstellen op de Hindoelegenden gegrond?" In sommige der tempels worden, ja, meerdere of mindere, grootere en kleinere nissen gevonden, maar zonder eenige versiering, slechts in de wanden uitgekapt; om eene enkele slechts loopt eene lijst of eenvoudig bewerkte band. Ja, Zuid afkomende, ziet men in den tweeden tempel van het hoofdgebouw, naast den omringenden vierhoek, ter regterzijde negen nisjes, voor iederen wand drie, zeer fraai uitgehouwen, met de gewone ornamenten van Banaspati's en lofwerk versierd, door Padmasana's [1]) opgehouden, welke wederom door takken zijn gevat, die in eenen stam zich vereenigen. Maar welke voorstelling van Hindoe-mythologie kunnen wij daarin vinden? Vruchteloos zoekt gij die ook ergens in de tempels; overal stellen u naakte wanden te leur. Hoe kan ook Baker van dertien nissen in iedere der Tjandi's spreken? In zeer vele wordt niet eene, slechts een pedestal gevonden, en waar nissen zijn, daar is haar getal zeer verschillende. In eene zag ik twee, in eene andere drie, vijf, negen. In die op den noord-oostelijken hoek van het binnenste vierkant telde ik 43, die boven en nevens elkander de drie wanden bedekten. En bezien wij de buitenwanden, daar is nergens eene nis aangebragt; die worden slechts aan den hoofdtempel gevonden. Vindt ge op die buitenwanden der omringende tempels geene nissen, ge vindt daar ook niet de minste voorstel-

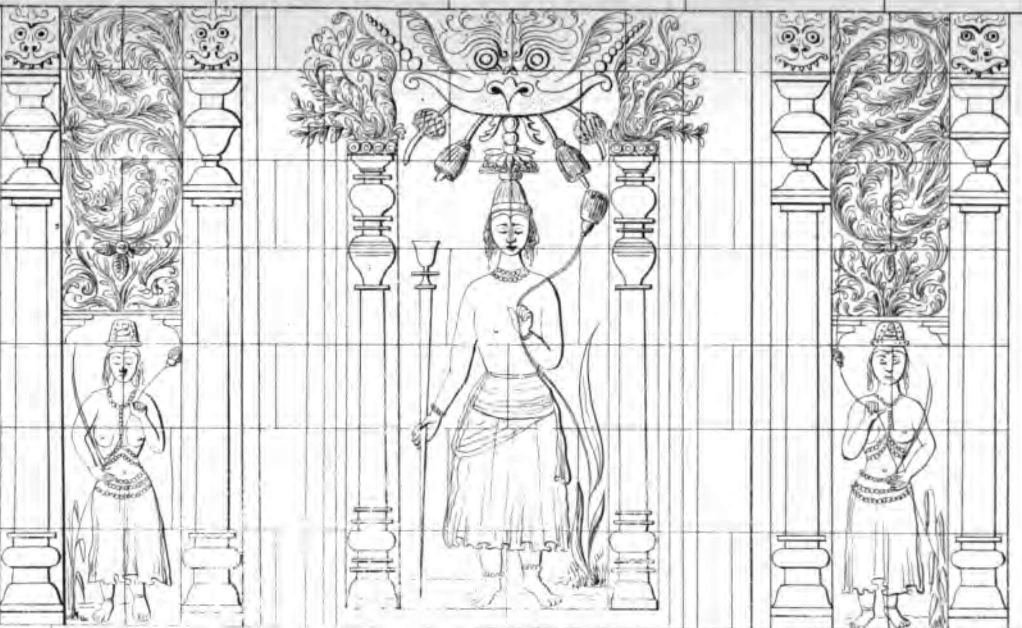
1) Eene zitplaats, soms voetstuk in den vorm van eene opene lotus-bloem.

ling van eenig tafereel uit de mythologie van Indië. Alle buitenwanden, zeiden wij, geven dezelfde voorstelling terug. Daarom was mijne teleurstelling in de bezigtiging dan ook even groot, als Baker's vergissing, toen ik, van den eenen tempel tot den anderen gaande, meenende menige voorstelling uit de mythologie of het ceremoniëel van de eeredienst, vroeger daarin uitgeoefend, te zullen zien, op iederen wand altijd dezelfde schilderij, slechts versiering zonder eenige beduidenis voor mij, moest wedervinden! Treurige eentoonigheid, op viermaal twee honderd drie en negentig wanden altijd dezelfde, tot in de minste kleinigheden trouw gevolgde, schilderij te moeten wedervinden! Kunstenaars waren ze, die beitelaars van Tjandi Sewoe, maar kunstenaars, zoo arm aan vinding, als slaafsch in navolging, zeide ik dan wel eens ontstemd tot mij zelven, als ik daar weder, waar ik ook ging en zocht, voor dezelfde poppen, bloemen en pilasters stond. Gelijk de vaderen waren, zoo zijn nog de kinderen! Hebt gij misschien wel eens, verbaasd door de aanschouwing dier kunstbouwwerken van den ouden tijd, met het oog tevens op het nietige der werken van Java's tegenwoordige bewoners, uitgeroepen: Javanen, hoe zijt gij ontaard van uwe voorvaderen! hierin althans bleven zij hun gelijk, dat zij nog even arm aan vinding en slaafsche navolgers zijn. Maar is het ook niet de zoo geheel eigene, de zoo geheel kenmerkende karaktertrek van het onbewegelijke Oosten, het eenmaal bestaande trouw te behouden, gedurig weder te geven? Wij mogen er dus noch de oude, noch de tegenwoordige Javanen hard om vallen, te meer daar zij ons westerlingen dan, en misschien met nog meer regt, de overdrijving van een ander uiterste, de slaafsche dienst eener rusteloos wisselende mode, zouden kunnen verwijten. Maar keeren wij tot onze schilderij terug. Zij bedekt de gansche breedte van den wand, is gevat tusschen het lijstwerk van het voetstuk en het kapiteel des tempels, en in drie vakken verdeeld, welke door twee, nevens elkander gebeitelde, gladde pilasters gescheiden en begrensd zijn. Het middenste vak beslaat meer dan de helft der breedte.

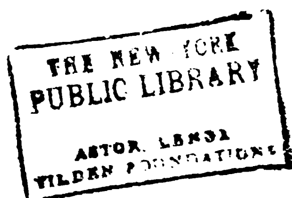
Daarin is een naakt mannenbeeld en relief geplaatst, 3′ 16″ hoog, in de regterhand een staf met grooten knop, in de linkerhand eene padma-bloem, welker stengel in den grond wortelt, beiden omtrent van de hoogte des beelds, gevat. Het draagt de Kasiha en is met de gewone ornamenten versierd. Ter zijde van hetzelve zijn weder andere lagere, gladde pilasters, op welker kapiteel een niet te bepalen lofwerk zich verheft en naar het beeld gebogen nederhangt, waarboven u de altijd wederkeerende vreeselijke Banaspati met zijne breede wangen en mond tegengrijnst. Voor den Banaspati hebben de tempels der buitenste vierhoeken slechts eene figuur van gebogen lijnen, en in stede van het onbepaalde lofwerk op de nevens het beeld verrijzende pilasters een kleinen olifant, welke uit zijnen mond eene klok aan een koord laat hangen. Onder den Banaspati hangen vijf Padma's met lange daaruit reikende meeldraden af. De middenste is zeer groot, de tweede naar ieder zijde kleiner, de uiterste het kleinste. In de beide smallere nevenvakken staan twee beeldjes, die als dienstdoende schijnen beschouwd te moeten worden, daar zij nog niet tot de helft der hoogte van het middenbeeld reiken. In de eene hand dragen zij eene Padma, in de andere een Tjamara. Verscheidene zijn duidelijk vrouwenbeelden. Op de kapiteelen der pilasters, welke hen in lijst vatten, zijn kleine Banaspati's gehouwen, die van onder de kroonlijsten, waarboven het dak zich verheft, uitzien. Waar de ingang des tempels met zijne vestibule is, vervalt het middenvak met zijn beeld, zijn slechts de kleinere beeldjes ter zijde zigtbaar.

De vestibule's zijn of geheel verdwenen, of te zeer vervallen, dat zij naauwkeurig kunnen beschreven worden. Hare wanden waren met dezelfde voorstelling der tempelwanden versierd; het kapiteel harer poorten, aan welker voet ter wederzijde de phantastische olifantskoppen gebeiteld waren, was een zeer breede Banaspati, ter zijde van welken, in eene lijst besloten, twee beeldjes in de houding van aanbidding zijn voorgesteld.

Boven de gansche schilderij des tempels prijkt de kroonlijst. Haar onderste gedeelte bestaat uit vier smalle gladde banden

Bas-relief der kleinere tempels, welke den midden-tempel van Tjandi-Sewoe omringen. Pag. 11, 12.

van welke de beide bovenste naar binnen springen, de derde en breedste ver vooruitkomt, en de vierde, zoover als het beschreven beeldwerk uitkomende, boven hetzelve heenloopt. Het bovenste gedeelte telt vijf gladde banden, waarvan de drie onderste over elkander heen reiken, de vierde een derde voet breed met de smallere vijfde weder naar binnen springen. Zij vormen eene eenvoudig schoone kroonlijst. Daarboven rijst het dak. Crawfurd noemt het eene pyramide, Baker eene onregelmatige pyramide. De lezer oordeele zelf, hoe wij het zullen noemen.

Het dak verheft zich bij wijze van een étage. Boven de kroonlijst rijzen twee, telkens omtrent een voet terugspringende, verhoogingen, zoodat voor haar heen rondom den tempel een omgang is. Tegen hare buitenkanten zijn verscheidene sieraden van pilasters en lofwerk aangebragt, waaruit zich op iedere zijde, in het midden en op de hoeken, dus voor iederen omgang, acht kroonsieraden in de gedaante van driehoeken, rijk met beitelwerk overdekt, verheffen. Daarboven verrijst het dak, verder wederom voorzien van een kleinen omgang, loodregt met acht zijden, vervolgens nogmaals inspringende, in een loodregt cirkelrond naar boven. Dit cirkelrond is van boven afgebeiteld, zoodat het koepelvormig toeloopt onder den massiven, vierkanten steen, welke, op den top gelegd, het dak sluit en tevens bevestigt. De omgang van iedere verhooging is ook, gelijk de beide onderste, met beitelwerk versierd. Op verscheidene plaatsen tusschen de ruïnen vindt men nog de massive steenen, waarin het dak der Tjandi's eindigde. Eenige zijn zuiver vierkant, van uit het midden naar boven en beneden met gladde banden uitspringende; andere zijn van boven schulpsgewijze uitgebeiteld; nog andere hebben wederom een eenigzins verschillenden vorm. Benevens die steenen vindt men ook nog vele in den vorm van grootere en kleinere klokken gehouwen.

Alle hebben op hare bovenvlakte in het midden een vierkant gat, waarin ongetwijfeld steenen, ronde palen en paaltjes, welke men ook nog in genoegzaam getal hier en daar kan

terugvinden, geplaatst waren. De eerstgenoemde steenen waren de kroonsteenen der daken. Iedere tempelvierhoek had waarschijnlijk zijn eigenen vorm. Vandaar hunne verschillende gedaanten. De klokken met hare steenen paaltjes stonden op de omgangen der dak-verhoogingen; de grootste zekerlijk op den omgang, vanwaar het dak loodregt achtkant van het vierkante tempelligchaam verrees en daardoor op de vierhoeken van hetzelve genoegzame ruimte openliet.

Nog twee drie vierkante kroonstukken en klokken staan op hunne plaatsen. Wij zullen het wel niet mogen betwijfelen, dat zij met hunne steenen palen en paaltjes zinnebeeldige voorstellingen waren van de Lingam en de Joni in conjunctie.

Wij spraken reeds over de grootere en kleinere nissen van onze Tjandi's. In niet eene van haar is een beeld gevonden. In andere Tjandi's staat alleen een pedestal; dit wordt ook in enkele, waarin tevens nissen zijn, gevonden. De eenige beelden, alle echter geschonden, nog te Tjandi Sewoe overig, zijn Boeddha's. Ik durf niet bepalen, naar welke windstreek ieder in zijn karakter was gekeerd, daar zij van hunne plaatsen zijn gevoerd. Overigens hebben zij een geheel zuiver Boeddha-voorkomen; de linker-schouder en borst zijn door een kleed bedekt, waarin óok het onderlijf en de beide beenen zijn gewikkeld. Twee breede banden hangen hun over den schouder en de linkerborst. De regterborst en schouder zijn bloot; de ooren gerekt en hun haar kroest zich in korte, zware lokken, als wol, om het hoofd. Het gelaat is vol goedaardige uitdrukking; de oogen zijne bedachtzaam, eenigzins neêrgeslagen. Bij twee vond ik het vratje op het voorhoofd.

Wanneer de bezoeker van Tjandi Sewoe, van Brambanan gekomen, tusschen de beide wachters van den zuider-ingang doorgegaan, de tempelgroep binnentreedt om de nog overige ruïnen te bezien, dan zal hij daar regts afgeslagen twee ruïnen zien, wier beeldhouwwerk nimmer voltooid is. Eene is nog geheel glad; slechts de vakken zijn op de vier tempelwanden afgedeeld. Van eene andere daarnevens is eene zijde onbewerkt gebleven. Op eene andere zijde ziet men het

groote middenbeeld slechts afgewerkt; zijne Padma is echter nog een ruwe klomp; ook het vak om zijn hoofd is maar ruw afgebeiteld. Nog eene derde is onbewerkt gebleven. Wat mag de reden van dien niet voltooiden arbeid zijn geweest? Waren het de aardbevingen, die reeds aanvingen de duizend tempels te schudden, voor ze geheel afgewerkt waren; of waren de kunstenaars eindelijk misschien moede altijd dezelfde beelden te beitelen? Ik geloof het eerste, en zie tevens, dat het uit deze niet voltooide Tjandi's blijkt, hoe men eerst de tempels ruw opgetrokken, de steenen op elkander gestapeld, en daarna hun beeld-lofwerk, lijsten en verdere sieraden daarop heeft uitgehouwen.

Gelijk wij zeiden, liggen de meeste tempels in ruïne ter neder; sommige zijn reeds geheel verdwenen.

Van de zuider-buiten of eerste rij zijn nog maar twee ruïnen staande gebleven, zoo ook van de tweede; doch alle bijna ten eenenmale vervallen en onkenbaar geworden. Van de wester heeft de eerste rij nog eene, de tweede nog vier. Aan de noordzijde zijn de tempels der beide buitenrijen zoo goed als geheel verdwenen; ook aan de oostzijde zijn die geheel ingestort; alleen de tweede buitenrij heeft daar nog drie, maar naauwelijks te herkennen, over. De meeste overgeblevene tempels bevinden zich in de beide den hoofdtempel meer van nabij omgevende vierhoeken. Hoewel ook grootendeels vervallen, hebben echter nog verscheidene hunne daken en enkele spitsen overgehouden. Zij waren het dan ook, welke mij in staat stelden de zoo even gegevene beschrijvingen te leveren. De drieledige bewering bij Baker, dat in ieder der tempels een beeld was gezeten, dat alle van dezelfde grootte, van gedaante en karakter volmaakt gelijk, tapéswarás in tapasja[1]) zullen voorgesteld hebben, kan ik geenszins toestemmen. Nergens toch heb ik zulk een beeld of zijn fragment in de tempels der beide binnen-vierhoeken gevonden, en slechts enkele, alle echter zeer geschonden, zag ik in die, of liever op en nabij

1) Bocteling in de houding van een boeteling.

de plaatsen der vroegere tempels van de beide buitenste. Dit maakt het waarschijnlijk, dat de tempels der binnenste vierhoeken geene bevat hebben, te meer nog, daar in de binnenwanden van verscheidene hunner slechts meerdere of mindere nissen en nisjes voor kleinere beeldjes zijn uitgehouwen. In andere echter vond ik een pedestal, waarop zulk een beeld kan gezeten hebben. Dit is zeker, dat de beelden, gelijk de fragmenten der rompen, hoofden, armen en beenen het nog uitwijzen, van verschillende grootte zijn geweest, ook van verschillend karakter. Ik zag aan een gemutileerd beeld en aan een ander fragment nog zeer duidelijk, dat beide handen, in elkander gelegd, op de enkels hadden gerust; aan een ander, dat de regterhand met de palm naar boven op den enkel en de linker met de palm op de linkerknie was geplaatst geweest; terwijl wederom een ander de beide handen, reeds afgeslagen, naar boven opgeheven moet hebben gehouden, daar er geene teeken waren, dat zij op de knie of enkel hadden gelegen. Nog zag ik een zeer geschonden beeld, dat de eene hand op de knie gelegd en de andere opgeheven had gehouden. Daar allen, gelijk ik reeds zeide, beschadigd en eenigzins verplaatst zijn, is niet juist meer te bepalen, naar welke bepaalde windstreek ieder beeld, in zijn karakter door de verschillende houding zijner handen, gelijk bekend is, aangeduid, is gezeten geweest. Bleek hieruit niet reeds genoegzaam, dat zij Boeddha's en geene boetelingen zijn, wij zouden ons dan nog beroepen op hun echt Boeddhistisch karakter, hetwelk uit het kroeze haar, het naakte der beelden, die slechts alleen een kleed over den linkerschouder en borst hebben geslagen, hunne gelaatsuitdrukkingen en het vratje op het voorhoofd, dat ik bij twee vond, geheel is op te maken.

Wanneer Baker zegt: "Het plan van 't gebouw is gelijk dat van den tempel te Loro-Djongrang, een kruis met uitspringende tusschenhoeken om ruimte te geven voor de groote middenkamer," dan is zijne beschrijving niet juist. De tempel is een vierhoekig gebouw, welke eene kamer van 21 v. op 18 v. bevat. Tegen dit gebouw zijn vier andere van lang-

werpigen vorm aangebouwd, van welke ieder twee vestibule's bevat. Dat naar het Oosten gerigt, voert uit zijne laatste, met een trap van acht treden door een hoog en ruim portaal, zes voet hooger, genoemde kamer of het heilige der heiligen van Tjandi Sewoe binnen. De beide vestibules der andere gebouwen loopen blind tegen den muur van het hoofdgebouw, dat zelfs alzoo slechts één ingang en ééne kamer heeft. — Crawfurd, die zegt, dat de middentempel verscheidene kamers bevat, heeft waarschijnlijk de vestibules medegerekend. Het gansche gebouw staat op een vierhoekig terras of voetstuk, 10′ boven den thans beganen grond verheven. Vier trappen voerden naar de vier ingangen der vestibules op. De lengte van hare helling, gemeten tot den hoek der bovenste trede, was ongeveer 16 voet, de breedte 8′. Hare wanden vormden alzoo met die van het voetstuk, der verdere breedte ter wederzijde hoeken. Die zelfde hoeken, waarin echter het hoofdgebouw gedeeltelijk uitspringt, werden op het voetstuk teruggevonden en door de hooge muren der vestibule-gebouwen gevormd. Een lange ringmuur van gehouwen steen omgaf op eenigen afstand het voetstuk. Tusschen beiden, ter zijde van de trappen of in hare hoeken, waren allerwaarschijnlijkst reinigingsvijvers voor de binnentredenden. Iedere tweede vestibule had naar beide zijden eene deur of opening, 22 d. breed, 4 v. 2 d. diep, de dikte der muren 5 v. 3 d., zonder eenige versiering en boven regthoekig, die naar de vier hoeken op het terras leidden en door welke men het midden- of hoofdgebouw konde rondgaan. Ter wederzijde der derde trede van ieder der vier tempeltrappen was een zeer groote olifantskop gesteld, ook, gelijk alle, die wij reeds zagen, phantastisch gehouwen. Baker noemt hem olifantsleeuw, Hastasingha. In zijn wijd geopenden bek zit een leeuw, uit wiens bek wederom, gelijk ook van zijn opgeheven snuit, bloem- of koraaltrossen nederhangen. Door opgaand lofwerk was wederom iedere, met andere boven, die beide zijden der vier ingangen als ondersteunden, verbonden.

Hoe hebben zij jaren aan jaren op al die kunst en pracht

van Tjandi Sewoe's hoofdtempel moeten beitelen! Hoe is hij naar alle zijden kwistig daarmede bedekt! Tot hoog boven de nu reeds weggestorte daken der neven- of vestibule-gebouwen, ja tot in den top, waar het oog van beneden niets meer kan onderscheiden, is hem de beitel van den kunstenaar gevolgd. Lofwerk, koraaltrossen, guirlandes, sierlijk door elkander slingerende gebogen lijnen, vakken met ruiten of cirkels, door op elkander geplaatste pilasters weder gescheiden, en waarin verschillende dieren, herten, koeijen, leeuwen en tijgers zijn uitgehouwen, wisselen elkander in rijken, nergens elders nog zoo aanschouwden overvloed af. De hoofdtempel van Tjandi Sewoe is eenig schoon onder alle tempels van het oude Java. En dan nog die drie honderd andere, aan welker puinhoopen wij stonden, welke in zijner waardige rijen hem omringen.

Voorzeker, hij was eenmaal het middenpunt van een geestelijk en wereldsch rijk, magtig over alle landen van Java. Wanneer? Eeuwen, reeds voor eeuwen heengegaan; uwe stem verstomde in den nacht der geschiedenis; nimmer zal zij ons kunnen verhalen van die tijden, van de magt en den luister zijner vorsten en priesters, van de tienduizenden, wier hutten en paleizen eenmaal de thans zoo eenzame en verlatene vlakte van Tjandi Sewoe bedekten, en wat daar is geschied. Die tijden zijn voorbijgegaan, en met hen de pracht van hunne tempels. Wat toch is er nog overgebleven? Wanneer ge daar van Loro-Djongrang en Loemboeng aankomt, verrijst de hoofdtempel van Tjandi Sewoe uit het midden der puinhoopen van de andere, slechts als eene hoogere puinhoopmassa te midden van lagere. En van nabij gezien, hoe bejammert men het dan, dat van zoo veel heerlijkheid zoo weinig maar mogt overblijven! Komt, treden wij den ingang der zuider-vestibule binnen, om nog te bewonderen, wat de verwoestende hand der eeuwen ons heeft gelaten.

Zij is van dezelfde afmeting als de reeds beschreven ingangen of poorten, welke rondom den tempel leiden, en brengt ons in eene vestibule van 12 v. op 11 v. Hare beide wanden zijn

ieder met drie nissen versierd. De beelden, gelijk alle van den tempel, zijn reeds voor lang daaruit verdwenen. Wie ze wegnamen, weet men evenmin, als welke daarin stonden. De nissen, sierlijk ombeiteld met fraai gebogen kapiteelen, zijn tusschen pilasters gevat, die wederom door eene hoogere zijn gescheiden, van boven welke deBanaspati u weder tegengrijnst. Lofwerk omgeeft en verheft zich boven de nissen, tot waar het in eene toewelvende spits eindigt. Hier en daar is in de middennissen der vestibules nog het voetstuk van de verdwenen heele of halve goden overgebleven. Eene antieke vaas tusschen twee pilasters, waarboven slingerende lijnen en lofwerk door elkander grijpen, is er op uitgebeiteld. Door eene tweede opening de tweede vestibule binnengekomen, bevindt men zich in eene ruimte van 15 v. 11 d. breed en 4 v. en 6 d. diep. In den wand van het hoofdgebouw, hoog boven den vloer, ziet men daar niet vijf, gelijk Baker zegt, maar het overal wederkeerende drietal nissen, bijna 1 v. diep in den muur van het hoofdgebouw uitgehouwen. Ook deze zijn door pilasters gescheiden, waarop de te Kali-bening geziene torschende beeldjes worden teruggevonden. Daarboven verheft zich eene vereeniging van kroonwerk, zamengesteld uit padmabladeren, lijstwerk, tempeltjes, of liever zamenvoegingen van pilasters, dat tot onder het vroegere dak oploopende zich naar een punt zamenwelft. Overigens heeft de vestibule geene versierselen. Benevens de drie nissen in het ligchaam van den tempelwand aangebragt, naar welke de zuider-, noorderen wester-vestibule leidden, zijn nog deszelfs vier hoeken aan iedere zijde met eene nis versierd, zoodat zij uitwendig twintig nissen had, alle echter kleiner dan die van Tjandi Bening. Men kan het nog aan de wanden van het hoofdgebouw aanwijzen, dat de daken der vestibules, spits toeloopende, de gedaante hadden van Syrische, gelijk Baker ze noemt. Volmaakt gelijk de beschrevene vestibules der zuid-, zijn ook die der west-, waren ook die der noordzijde. De laatste is thans echter tot eenen hoogen steenhoop zamengestort. Die der oostzijde, waardoor men naar het heilige der heiligen opging, waren

daarin onderscheiden, dat zij voor de lagere ingangen hooge en breede poorten hadden. Met die van de tempelkamer vinden wij ook daar het heilige drietal en drie poorten terug. De buitenste laat u door een portaal van 5 v. 8 d. breed, 5 v. 9 d. diep, de dikte van den muur naar binnen. Daar het kapiteel is weggestort, is de hoogte niet meer juist op te geven. Om dezelfde reden ook niet meer die der tweede, 4 v. 5 d. breed en 4 v. diep. Het is te bejammeren, dat niets meer is overgebleven van de schoone en prachtige omgevingen der eerste poort. Het voetstuk eener zijde van de tweede poort vertoont nog twee zittende leeuwen, waarboven een paar beeldjes; al het overige is ook reeds verdwenen. De poort tot de tempelkamer is met een eenvoudig spiraalkoord omtrokken, dat zich beneden om de bekende olifantskoppen slingert, in wier bek eene kakatoea is gezeten, en die verder met lofwerk zijn ombeiteld. Het valt niet te betwijfelen, dat ijselijke Banaspati's van boven de drie poorten de vroegere geloovigen vreeselijk hebben aangezien. De laatste, nog tijdens Baker's bezoek boven het portaal der tempelkamer aanwezig, heeft sedert ook reeds zijne verhevene plaats verlaten en zijn aangezigt in de aarde moeten drukken. Het portaal, 10 v. diep 6 v. 8 d. breed, van buiten gezien plat of regthoekig boven, verheft zich inwendig nog 12 v. boven de laatste trede. Het heeft een van over elkander springende steenen toeloopend eigen dak, van boven door een zwaren steen gesloten. Acht treden voeren u door dit portaal de groote tempelkamer binnen. De bovenste en onderste treden zijn hooger dan de overige. Hoeveel verwachtte ik bij mijn eerste bezoek in dat heilige der heiligen te zien! En ik zag? Slechts de hoog opgaande naakte zwarte muren van eene bijna vierhoekige, ledige kamer, wier vloer hoog met het vuil van tallooze nachtelijke vogels was bedekt, die piepend om mij heen fladderden, of aan de vooruitspringende steenen van het dak hingen. Een onverdragelijk besmette lucht sloeg mij tegen en deed mij, vol verwachting opgestegen, aanstonds wederkeeren. Slechts de bepaalde wil om de plaats, eenmaal het heiligste middenpunt

der eeredienst van Java en andere eilanden, niet ongezien te laten, konde toen en later nog eene enkele maal mijn weerzin overwinnen om daar binnen te gaan. Hare ruimte beslaat een vierkant van 21 v. op 18 v. Langs de geheele breedte van den wester- of achterwand loopt eene verhooging of altaar van iets meer dan 3 voet hoog. Regts en links, vlak langs den noorder- en zuiderwand, klom men met kleine trappen van zes treden naar hetzelve op. In het midden komt het ruim vier voet vooruit, zoodat het middenvak, als het eigenlijke altaar, regthoekig en bijna twee derde der breedte beslaande kan beschouwd worden. Het geheel der hoogte is met uit het midden naar boven en onderen sterk vooruitspringend glad lijstwerk versierd. Gansche blokken steenen zijn hier en daar echter reeds weggestort. Hoe vele eeuwen reeds geleden waakte geen priesteroog meer over die hoog vereerde wanden, over dat hoogaltaar, en bleven de heilige lampen, het heilige vuur daarbinnen uitgedoofd.

De muren loopen, naar gissing, omtrent veertig voet steil en zonder eenige versiering op. Daar eindigen zij in eene uitspringende kroonlijst van drie vlakke steenen, welke als 't ware het dak ondersteunen. Dit loopt nu verder met over elkander springende steenen, in den vorm van omgekeerde trappen, tot eene hoogte van tien voet op; vandaar verheft het zich weder steil en vierhoekig, om vervolgens met acht zijden en overhangende steenen verderop te gaan, die zich verder, den top, 25 voet hooger en door een zwaren vierkanten steen gesloten, naderende, meer en meer als tot een koepeldak zamenwelven. Het is aan den achterwand boven het altaar nog te zien, dat het beeld of de beelden, vroeger daarop geplaatst, in denzelven bevestigd waren. Hij mist echter het omgevende lofwerk boven het altaar van Kali-Bening en is geheel glad.

Zoo hebben wij dan die Tjandi's meer uitvoerig doen kennen, van welke vóór ons Mackenzie en Baker, ook gedeeltelijk Crawfurd, reeds hunne beschrijvingen gaven. Nog meerdere

echter blijven ons te bezigtigen. Het is mij gelukt, bij verschillende uitstapjes over den Merapi en langs zijne hellingen, ook in de vlakte van Padjang Koelon, waar de reeds vermelde Tjandi's liggen, en in de nabijgelegene van Soro-Gedog, nog een groot aantal anderen, benevens bad- of waterplaatsen, gedeeltelijk geheel vervallen, gedeeltelijk nog in belangrijke ruïnen overig, te ontdekken.

De ontdekkingen der Engelschen hebben ons slechts die Hindoe-oudheden in eenige bijzonderheden doen kennen, welke aan den grooten weg lagen en dus als van zelf zich ter beschouwing aanboden, en het verwondert ons, daar toch Raffles en Crawfurd zoo bijzonder hunne aandacht op haar gevestigd hadden, en bovendien Horsfield, Mackenzie en Baker bepaaldelijk uitgingen om Hindoe-ruïnen op te sporen en te beschrijven, dat zij ook de andere niet ontdekten en beschreven; nog meer echter verwondert het ons, dat sedert hunne nasporingen meer dan veertig jaren konden verloopen, zonder dat de Nederlanders op hun ingeslagen spoor vervolgden, om de door hen onvolledig of nog niet beschrevene tempel-ruïnen vollediger en verder te beschrijven en ter kennisse der geleerde wereld te brengen, zoodat dit, na zoo lang tijdsverloop, nog voor mij konde overblijven.

Eerst willen wij die Tjandi's doen kennen, welke nog in de nabijheid der reeds beschrevene worden gevonden; daarna die der vlakte van Soro-Gedôg, om vervolgens den Merapi, ter verdere ontdekking, in verschillende rigtingen te doorzoeken.

Reeds aanstonds moeten wij dan spreken van vier Tjandi's, welke eenmaal juist op de vier hoofdwindstreken over de ingangen van Tjandi Sewoe, op onderling gelijke afstanden van dezelve stonden, en die ongetwijfeld tot het geheel dier zoo eenige hoofdgroep behoord hebben.

De zuidelijke ligt tusschen Tjandi Sewoe en Loemboeng, regts van het pad, wanneer men van de laatstgenoemde Tjandi komt. Zij is thans niet meer dan een begroeide heuvel. Het over de vlakte opgejaagde zand en stof drong tusschen de zaâmgestorte steenen, waar weldra struiken en kreupelgewas

wortel schoten. Op verscheidene plaatsen steken nog hoeken en kanten der massive steenen uit; ook een gedeelte van lijstwerk is nog op eene plaats zigtbaar, zoodat men mag vermoeden, dat het voetstuk in zijn geheel is staande gebleven. Op den heuvel geklommen, overtuigde ik mij, dat nog een gedeelte der muren moet staan, dewijl daar eene kuil is, zekerlijk het ruim der kamer, waarin de steenen van het dak, thans begroeid en met aarde overdekt, ten deele nedergestort zijn. De Javanen geven aan deze ruïne den naam van

TJANDI BOEBRAH.[1])

De noordelijke en westelijke, even als Tjandi Boebrah overdekt en begroeid, zullen wij noemen

TJANDI LOR en TJANDI KOELON.[2])

Alleen de oostelijke, onder den naam van

TJANDI ASOE[3])

bij de Javanen bekend, is nog in zoo verre overig en open, dat wij door haar ons ook van de drie andere — die ongetwijfeld van gelijken bouw zullen geweest zijn — eenig denkbeeld kunnen vormen.

Het dak en bovenste gedeelte der muren zijn neêrgestort. De nog overige romp op eene hoogte, overal met tabak beplant, is een vierkant, met uitspringende hoeken, van welke ieder twee nissen heeft. De opening in het westerfront, naar Tjandi Sewoe gekeerd, was een gang, waarvan het dak thans is verdwenen, lang 10, breed 4 voet. De overige fronten hebben ieder drie nissen, van welke de middenste vooral met een rijkdom van sieraden is omringd. Aan beide zijden knielen beeldjes; onder de nis en de beeldjes zijn eene menigte padma's door elkander geslingerd, smaakvol uitgehouwen; zoo ook zijn verschillende sieraden boven en om dezelve aangebragt. Pilasters, op wier hoofdstuk een met de knieën uitgebogen beeldje, de handen boven het hoofd geslagen, als om

1) De verwoeste tempel.
2) De noordelijke en westelijke tempel.
3) De Honds-tempel.

de daaróver loopende lijsten te schragen, is gesteld, scheiden haar van de zijnissen, die iets lager zijn en gelijkelijk met rijkdom van sieraden omgeven. Onder deze nissen loopen verschillende lijsten en banden, in- en uitspringende, sommige sierlijk uitgebeiteld, glad of gebogen, in smaakvolle afwisseling rondom het gansche gebouw heen, tot zij verdwijnen onder de aarde, die zich tegen hetzelve heeft opgehoogd. Boven de nissen is alles weggestort. Geen plekje konden wij vinden, waar de hand van den geoefenden kunstenaar zijn talent niet beproefd had. Ook inwendig zijn versiersels aangebragt, zoo als in geenen der tempelen van de hoofdgroep voorkomt.

De kamer heeft eene breedte van achttien voet op gelijke diepte, en bevat acht nissen, aan iedere zijde twee. Alle zijn met festoenen omhangen, en niet minder keurig lijstwerk als buiten, loopt boven en onder dezelve heen. Iedere nis is meer dan drie voet breed. Beneden den tempel, tot waar het lijstwerk afdaalt, laat de gladde muur tot eene diepte van verscheidene voeten, welke wij echter niet bepalen kunnen, daar zij door steenen gedeeltelijk gevuld is, zich nog lager neder. Wij moeten daarom gelooven, dat Tjandi Asoe onder de tempelkamer een kelder heeft gehad, waartoe zij ook ongetwijfeld op eene hoogte is gesteld. Verreweg grooter en prachtiger dan eene der omringende van Tjandi Sewoe, waren eenmaal de Tjandi's Asoe, Boebrah, Lor en Koelon, waardige voortempels van de eerste der tempelgroepen op Java!

Aan den voet der Tjandi-ruïne worden nog drie zittende beelden gezien; zij komen alle in dezelfde houding voor. Het linkerbeen, nederhangende, rust op een van het voetstuk uitkomend bankje; het regter, voor het ligchaam heengeslagen, heeft den voet tegen de bovendij van het linker geplaatst; de regterhand rust op de knie, en met de linkerhand heeft het grootste een eekhoren, insgelijks op de knie, gevat. De beide kleine hebben het hoofd en eenen arm verloren. Het grootste, dat nog zijn hoofd bezit, is het minst geschonden. Alle zijn met de Kasiha, Oepavita, Bahoe bandha en verdere ornamenten versierd.

Tjandi Asoe ligt vlak achter een' verlaten[1]) dalem van grooten omvang, door een' muur van twaalf voet hoogte, uit Tjandi-steenen opgetrokken, omgeven. Deze dalem, waartoe Tjandi Asoe en Sewoe de steenen moesten leveren, werd voor twintig jaren door den Toemengoeng Wirio-Negoro gebouwd en bewoond. Hij en zijn zoon werden later van hunne posten beroofd. De Javanen zeggen, dat dit de straf was, die hen zekerlijk moest treffen wegens hun schendig vergrijp aan de Tjandi's. Maar zij zelve vergrijpen er zich dagelijks niet minder aan, door hare steenen tot drempels of grondslagen hunner hutten, ook voor waterleidingen en tot andere doeleinden, te bezigen. Achter Tjandi Loemboeng ligt nog eene hoogte, waaruit enkele gehouwen steenen steken. Ook daar was vroeger eene Tjandi; wij gaven ze den naam van Telogo,[2]) naar het meer in hare nabijheid gelegen.

Dit zoogenaamde meer, thans droog en opgehoogd, is nog altijd in zijnen omtrek, als een groot langwerpig vierkant, te herkennen. Wij mogen vermoeden, dat dit ook van den tijd der Tjandi's afkomstig is en reinigings- of heilig water bevatte.

Thans willen wij twee Tjandi's beschrijven, welke voorzeker boven andere der beschrijving overwaardig zijn; wij bedoelen de beide, genaamd

TJANDI PLAOSSAN,

nabij de dessa van dien naam, en eene kleine paal zuidoostelijk van Tjandi Asoe gelegen.

Ik verwachtte bijna niets, toen wij ze naderden, en toch zag ik daar meer dan ergens elders. Dwars door de velden gereden, lieten wij de dessa regts liggen. Voor een groot alang-alang[3]) veld, waaruit wij twee begroeide heuvels zagen oprijzen, stapten wij van onze paarden, om ons nu verder te voet eenen weg door de hooge ruigte te banen. Wij naderden den eenen heuvel en bestegen dien. Tusschen struiken en

1) Ommuurd verblijf van een' vorst of vorstelijk persoon.
2) Meer, vijver.
3) Lang rietachtig gras, dat tot eene hoogte van zes voet opschiet.

houtgewas doorgedrongen, bevonden wij ons weldra boven op de ruïne eener Tjandi; maar nog zagen wij niets, dat onze aandacht eenigzins konde boeijen. Aan beide zijden verhief zich een muur; voor, achter en boven ons was het open; beide vormden als een breeden gang. Nu ontdekten wij links en regts in de muren eene opening, welke tot ingang moest gediend hebben, die echter ter halver hoogte met aarde was opgevuld. Wij hurkten in die ter linkerzijde neder, lieten ons langs de helling afglijden, en zagen nu, dat ze naar eene kamer leidde. Aanstonds klommen wij in dezelve af. Wat aanschouwden we daar? — Naauwelijks durfden wij onze oogen gelooven — een heiligdom, waarin twee Boeddha's van bijzondere grootte, schoon gehouwen, prachtig versierd, nog op hun altaar waren gezeten, welks wanden met reliefwerk waren overdekt.

Wij willen ze nader doen kennen. De kamer is vijftien voet lang, tien voet breed. Het altaar of de zitplaats der Boeddha's beslaat op den achtergrond de gansche breedte. Niet minder dan andere door ons beschreven, is het met lijstwerk uitgebeiteld. Hoog ruim drie voet, is de Padmasana ook nog een halve voet, en het daarop gezeten beeld zelve nog drie en een half voet hoog.

Het regterbeen, voor de Padmasana en een gedeelte van het altaar hangende, rust op een sierlijk gehouwen, uitspringenden steen; de regterhand ligt op de knie met de palm naar boven[1]). Het linkerbeen, vóór het ligchaam heen geslagen, heeft het vlak des voets tegen de binnendij van den regter geplaatst. De hand op de knie rustende, houdt den stengel van eene Padma gevat, welke met zijne bloem tegen het ovale ruggestuk met breed gebeitelden rand, uit denzelfden steen achter het beeld gehouwen, opklimt. Eene fijn en prachtig gebeitelde kroon, alleen een halve voet hoog, is op het hoofd geplaatst. Het linksche beeld draagt eene Hara[2]), met vier kettingen op het midden der borst bevestigd, waarvoor het regtsche twee Oepavita's heeft, die beide

1) Abahi hasta, de op de knie gelegde hand met de palm naar boven.

2) Een borstsieraad.

over den linkerschouder afdalen. Het eene, een koord langs de dij afloopende, verdwijnt links; het andere, een band, loopt regts achter het beeld heen. Zij zijn met alle mogelijke sieraden, Kangkana's, Koendala's[1]), Oepavita's, Bahoe banddha's, en verdere sieraden, alle even fijn en keurig bewerkt als de Hara, opgetooid. Ieder beeld heeft twee Kasiha's, eenen breeden en eenen smallen. De beide einden van den breederen hangen beneden de knieën over de Padmasana en den onderliggenden steen; die van den smalleren over de beenen neder. Nog heeft ieder een band om het midden des ligchaams. De beelden dragen echter geene tjelana[2]) of sarong over den linkerschouder en borst geslagen, gelijk die Boeddha-beelden, welke niet met genoemde ornamenten versierd zijn.

Een gedeelte, het midden des altaars, is, gelijk ook in de beide nog te bezoeken kamers, ledig. Hunne beelden zijn verdwenen. Wij mogen niet betwijfelen, dat zij Boeddha's zijn geweest, en gelooven hier de twee nog overige van eene Boeddha-Trimoerti[3]) te aanschouwen. Welke is de oorzaak van hun verdwijnen? Zijn zij misschien onder de steenen van het ingestorte dak begraven? Maar dan mag het ons bevreemden, dat de beide nevenszittende niet evenzeer beschadigd of verdwenen zijn bij die instorting. Zijn zij misschien door vijandige handen verbrijzeld? maar dan mag het ons evenzeer verwonderen, dat de andere, die toch met hen de eer en hulde der aanbidding deelden, ook niet in die vernieling moesten deelen. Zijn zij misschien door vriendelijke handen, die der geloovigen, naar elders gevoerd? maar waarom de andere achtergelaten? Misschien hebben de handen van kunst- en oudheid-kenners, althans beminnaars, die voorzeker de schoonste beelden van Java roofden, ze ergens in een Museum eene plaats doen vinden?! Althans de Engelschen hebben gedurende hun tusschenbestuur eene menigte van beelden weg-

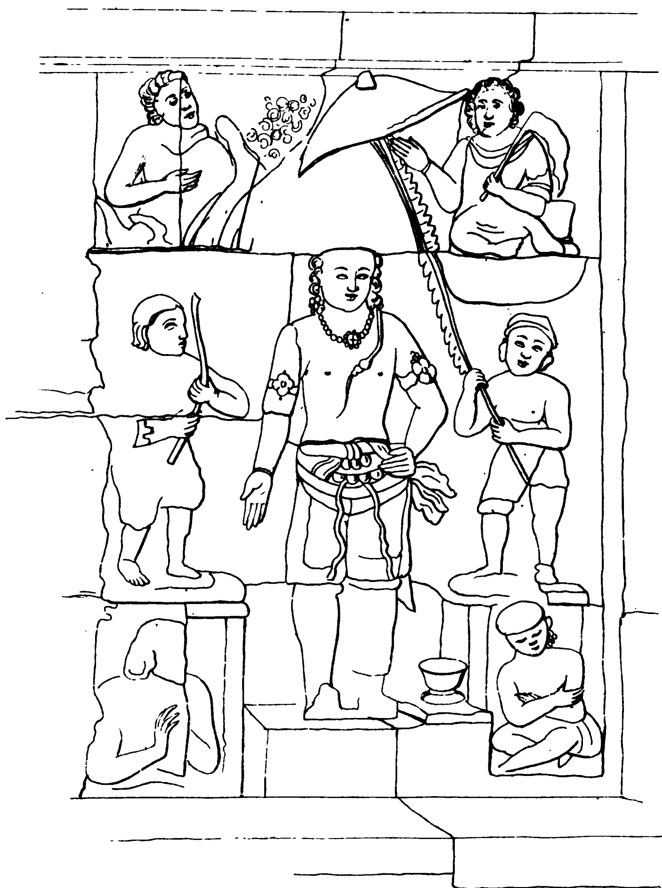
1) Groote ronde knoppen, in de opening van het oor gestoken.
2) Een broek tot op de enkels afgaande.
3) Boeddha-Drieëenheid.

en uitgevoerd; doch hierover later; vervolgen wij de beschrijving van het beeldwerk.

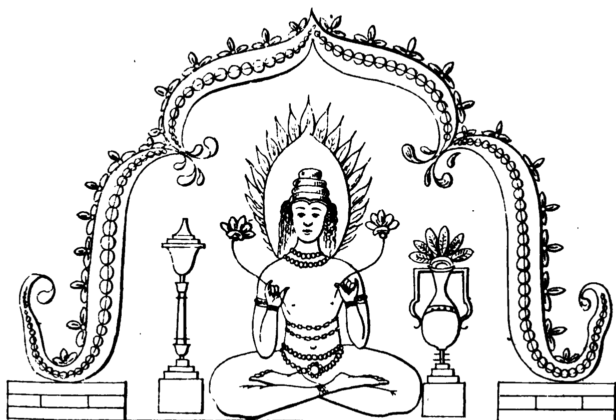
Beide wanden regts en links hebben in het midden eene nis, juist over elkander, hoog vier, breed twee voet. De beelden zijn er uitgenomen. De nissen, zich welvende om in eene punt in het midden binnenwaarts te eindigen, zijn gekroond met een Banaspati, omgeven van sierlijk lofwerk, waarop aan beide zijden twee vogels, papegaaijen, met uitslaande vleugels zitten. Het geheel, van boven in een scherpen hoek van lofwerk eindigende, loopt met gebeitelden buitenrand, waarbinnen nog glad lijstwerk, aan beide zijden tot den voet der nissen op twee phantastische olifantskoppen af, wier snuiten naar boven omkrullen, en in wier breed gapende muilen, met tanden voorzien, een vogel is gezeten, uit wiens snavel een tros nederhangt. Zij zijn zeer schoon gebeitelde nissen.

Het reliefwerk van den regterwand nabij het altaar, is het grootste en meest uitvoerig bewerkt. Het hoofd- en middenbeeld, dat meer dan drie voet hoog staat, de linkerhand in de zijde gevat, de regter uitgestrekt als tot spreken, schijnt met neêrgeslagen oogen de Boeddha-Trimoerti te huldigen, naar welke het ook eenigzins met losse en edele houding staat gekeerd. Met de gewone sieraden, Kasiha, Oepavita, en andere, bekleed, draagt het nog eene sarong tot de enkels afhangende. Links aan deszelfs voet staat een offerkomfoor. Regts en links liggen in eerbiedshouding twee beeldjes als aan zijne voeten. Het eene met de beide armen over de borst geslagen, het andere met de zamengevoegde handen tot den Oosterschen groet naar het voorhoofd opgeheven, buigen zij zich met nedergeslagen oogen diep voor hem neder. Boven beide staan wederom, links een zonnescherm, regts een lansdrager op een smal lijstje, dat hen van de onderste beelden scheidt. Beide, iets grooter dan deze, hebben echter niet meer dan de helft der hoogte van hunnen heer. Het ijzer der piek, geheel afwijkende van den slingerenden of regten vorm, thans in gebruik, heeft de gedaante van eene smalle, scherp eindigende spade. Een zoodanig ijzer, op het Merapi gebergte

1

2.

1. Bas-relief op de regterwand van Tjandi Plasican. Pag. 28.
2. Zittend beeldje in de Vestibules van Tjandi Sewoe.

uitgegraven, kwam onlangs in mijn bezit. De Pajong, zonnescherm, is boven het hoofd opengeslagen.

Boven de hoofden dezer dienaren zweven in de wolken, slechts ter halver lijve zigtbaar, twee hemelgeesten naar het hoofdbeeld gekeerd, waarvan die ter linkerzijde de eene hand als huldigende uitgestrekt, in de andere, als dienstdoende, eene Tjamara gevat houdt, terwijl die ter regterzijde de beide handen in eerbiedige houding opheft. Men moet de schilderij zelve zien om de kunst van den vervaardiger naar waarde te huldigen. Thans echter spreiden zich wortels over dezelve uit, en grijpen in de voegen. Mos hecht er zich aan; ook het weder oefent er zijn' vernietigenden invloed op uit. Reeds vele trekken der schilderij zijn daardoor uitgewischt; nog meerdere zullen daardoor verdwijnen. Ik kan het wel betreuren, maar niet veranderen.

Op denzelfden wand, door de nis gescheiden, zijn in eene schilderij twee beeldjes, met de beenen kruiselings onder het ligchaam geslagen, insgelijks in eerbiedge houding de zaamgevoegde handen naar het hoofd gebragt, gezeten. Een boom verheft zich tusschen beiden. Achter hen zitten dienaren, die, weder door een lager boompje gescheiden en kleiner van gestalte, voor hen de zonnescherm ophouden. Daarnevens is de muur tot beneden geheel weggestort. Gelijk wij aanstonds zullen hooren, waren daar vroeger twee vensters of raamopeningen. De wand, tegenover het altaar gekeerd, is glad. De linkerwand is insgelijks aan beide zijden der nis met relief-schilderijen versierd. Die der eerstvermelde tegenovergestelde vertoont twee hoofdbeelden. Gelijk het andere versierd, dragen zij nog bovendien eene Makoeta, en zijn de handen, ten Oosterschen groet zamengevoegd, eerbiedig naar het altaar gewend. Hunne zonneschermdragers, iets lager gesteld, reiken slechts beide tot de helft hunner hoogte. De andere schilderij stelt slechts een beeldje in eerbiedige houding, nevens eenen boom zittende, voor. Naast hetzelve is de ingang, welken wij binnenkwamen, meer dan acht voet hoog en bijna drie voet breed. Hij reikt tot eene breede gladde lijst,

boven welke een nog breedere, iets meer vooruitspringende, sierlijk gebeitelde band loopt. In dezen band, langs de vier wanden boven het altaar, den ingang, de nissen en relief-schilderijen omloopende, waarop sierlijk kraalwerk en guirlandes in afhangende trossen zijn uitgehouwen, zitten vogels met uitslaande vleugels zeer natuurlijk voorgesteld. Daarboven springt wederom eene breede gladde lijst nog verder vooruit. Wij betwijfelen het niet, dat zij de balken eener bovenverdieping heeft gedragen, daar in den hooger oprijzenden muur boven den ingang en de nis, reeds beschreven, nog een ingang en nis van gelijke hoogte en bewerking zigtbaar zijn. Van den regtermuur is hooger niets meer over; hij is met het dak ingevallen, zoodat regen en zonnehitte kunnen binnendringen, die dan ook uit de diepte der Tjandi struiken en gewassen doen oprijzen. Ik zeg: "uit de diepte;" want de Tjandi heeft beneden de altaarkamer nog eene kamer of kelder gehad. Aan de nog uitstekende steenen langs de kanten, een halven voet beneden den drempel van den ingang en juist onder het altaar schietende, kan men duidelijk zien, dat daar haar vloer heeft gelegen, door balken en pilaren geschraagd, welke de nederstortende steenen hebben doorgeslagen, en die nu de onderste ruimte vullen, echter vóór het altaar nog verre beneden den vloerrand blijven.

Het is opmerkelijk, dat die Boeddha-beelden door die instorting niet meer geleden hebben, niet geheel verbrijzeld zijn. Het linker heeft zijn hoofd en regterarm en hangend been verloren; het regter zijne kroon en hangenden voet. Nog zijn beiden hier en daar aan armen en beenen beschadigd. Die der regterkamer echter, welke wij nu willen bezien, zijn bijna nog geheel ongeschonden. Deze kamer ligt dieper, daar zij niet zoo zeer met neergestorte steenen is opgehoogd. Wij klommen langs eene ladder naar dezelve af. Onze beschouwing was echter spoedig geëindigd, daar wij er de eerste kamer benevens hare beelden en relief-beeldwerk, met slechts geringe afwijkingen, geheel terugvonden. Het linker Boeddhabeeld heeft daar namelijk in de uitgestrekte regterhand eene

roset of eene bloem met uitstekend knopje liggen, zinnebeeldige voorstelling van Lingam en Joni in conjunctie; terwijl het de linkerhand met den Lotus-stengel achter de dij op het vlak der Padmasana heeft geplaatst. Ook draagt het benevens de Hara nog eene Oepavita. Nog heeft een der schilderijbeelden een ander hoofddeksel; terwijl de naar het altaar toegekeerde wand, in de eerste kamer glad, hier nog eene schilderij vertoont, twee zittende beeldjes in eerbiedige houding met hunne zonneschermdragers, tusschen welke zich drie boomen verheffen. Ook vonden wij in die kamer nog de twee vensters, of liever lucht- en lichtgaten, vierkant van vorm, in de beide wanden van den hoek tegenover den ingang gelaten, welke van de andere kamer, met de wanden doorgeslagen, tot eene groote opening zijn geworden. Ook van deze kamer is een gedeelte van den muur met het dak geheel weggestort.

Gelijk wij zeiden, zijn de Boeddha-beelden daar nog bijna geheel ongeschonden. Beide zijn, gelijk ook die der linkerkamer, alsmede die van den nog te bezigtigen tempel, éénige kunststukken. Hun gelaat is onberispelijk gehouwen; men kan het edele en natuurlijke der uitdrukkingen niet genoeg roemen; de houding, de evenredigheden, de kunstig en fijn uitgebeitelde sieraden, in één woord, alles aan die beelden doet hunne vervaardigers als groote kunstenaars kennen, maar het daarom ook te meer betreuren, dat die beelden daar zoo verlaten blijven, aan de verwoesting van weêr, wind en regen, de beschadiging van het toeval of eene baldadige hand prijs gegeven.

Maar half voldaan over de gelijkheid der beide kamers, en er met elkander over sprekende, waarom toch de kunstenaars van Prambanan zoo dikwijls, gelijk op de Tjandi Sewoe, ook hier wederom dezelfde voorstellingen mogen hebben teruggegeven, zagen wij nog eens rond en klommen weder naar boven.

De lezer zal reeds opgemerkt hebben, dat wij, dien vermeenden, breeden gang binnengetreden, toen boven de middenkamer en den waarschijnlijk daar onder liggenden kelder

stonden, beiden met steenen en aarde opgehoogd. Hiervan overtuigden wij ons ook spoedig. De ophooging reikt op verscheidene plaatsen tot aan en boven den beschreven uitspringenden rand. Het kapiteel van den ingang, alsmede dat eener nis, zijn nog even vrij gebleven. Gelijk die van Tjandi Asoe, is ook de ingang van Tjandi Plaossan naar het westen, naar dén hoofdtempel van Tjandi Sewoe gekeerd.

Het ware der moeite waardig, hier opgravingen te laten doen. Wij vermoeden, dat men daaronder de Boeddha-Trimoerti zal terugvinden, welke wij niet betwijfelen, dat ook wel in de middenkamer een altaar zal gehad hebben.

Omtrent de kamers der tweede Tjandi Plaossan kunnen wij kort zijn. De midden- en regterkamer zijn geheel bedolven; in de linker vonden wij wederom, met slechts onbeduidend verschil, alles terug, wat wij van de eerstbeschrevene linkerkamer reeds vermeldden. Daar ziet men nog tegen het achterstuk eene wassende maan op de hoogte van den hals der Boeddha-beelden gebeiteld, terwijl de beide kleinere reliefvoorstellingen ontbreken, en het eene grootere, ter zijde van het altaar, in stede van twee, gelijk in de andere tempelkamers, slechts een hoofdbeeld, en wel van eene vrouw met twee zonneschermdragers vertoont. Ook deze beide Boeddhabeelden hebben zeer veel geleden; het eene heeft reeds zijn hoofd verloren. Dit echter moeten wij hier bijzonderlijk opmerken: gelijk in de eerst bezochte Tjandi Plaossan alle reliefbeelden mannen voorstellen, stellen zij in de laatste vrouwen voor. Zij waren misschien de eene een mannen-, de andere een vrouwentempel. Ongetwijfeld moeten wij hierbij aan Lingam- en Joni-dienst denken, te meer daar, gelijk wij zoo even opmerkten, in de hand van een der Boeddha's eene bloemknop, of iets daarnaar gelijkende, was gehouwen; volgens Moor steeds de conjunctie van Lingam en Joni voorstellende. Diergelijke voorstellingen vonden wij vroeger en later bij nog andere, elders verspreide Boeddha-beelden.

Het dak der beide Tjandi's Plaossan zal wel van gelijken bouw zijn geweest, als dat van Tjandi Sari, gelijk ook in

hoofdaanleg de verdeeling in drie kamers met haar overeenkomt.

Wij moeten nog eens terugkomen op het verdwijnen van den derden of middelsten Boeddha van de altaren der drie bezochte tempelkamers. Nadere opname heeft ons doen zien, dat de nog aanwezige zes Boeddha's niet alleen met hunne Padmasana, maar bovendien nog met eene verlenging onder de Padmasana van meer dan een halven voet, uit éénen steen zijn gehouwen. Deze verlenging, vierkant, is, zekerlijk tot meerdere bevestiging van het béeld in het altaar, als steen zoo gezonken, dat de Padmasana op deszelfs oppervlakte sluit. Dit heeft met de middelste beelden geen plaats gevonden, want, hoewel zij verdwenen zijn, is het vlak des altaars nog overal gelijk en ongeschonden gebleven. Deze beelden moeten dus met hunne Padmasana los op het altaar zijn gesteld geweest. Dit wijst ook de kamer des vrouwentempels nog uit. Daar toch is nog een gedeelte der Padmasana, los van het altaar, op zijne plaats gebleven. Deze is hooger, dan die der nevenbeelden, en rijst tot de hoogte hunner knieën. Het beeld, eenmaal daarop geplaatst, moet dus ook afzonderlijk zijn gehouwen geweest, daar wij aan het overgebleven gedeelte der Padmasana geene sporen konden ontdekken van geweldige scheiding. Ook het been en de vier einden der Oepavita's, welke voor de andere Padmasana's, met hun beeld uit éénen steen gehouwen, hangen, worden aan deze gemist. De midden-Boeddha's, alzoo afzonderlijk gehouwen en hooger dan de andere op hunne Padmasana gesteld, moeten echter kleiner dan deze zijn geweest; want op het overgebleven fragment ontdekte ik zeshoekige figuurtjes, met een cirkeltje daarin, welke op hetzelve zoo ver binnenwaarts zijn gebeiteld, dat zij geene zoo groote ruimte in het midden hebben kunnen overlaten, als noodig is voor de plaats van eenen Boeddha van denzelfden omvang, als die der beide nog overgeblevenen. Niet zoo groot aldus en niet vast aan het altaar, gelijk de overige beelden, is hieruit dan ook gemakkelijk hun verdwijnen te verklaren, terwijl al de andere overbleven. Maar de vraag

kan gedaan worden: was in het midden wel een derde Boeddha gezeten? Was het misschien niet de plaats, waar de priester of vrome bidder zijne offers kwam nederleggen? De Boeddha-trias is op meer plaatsen van Java gevonden; wij zijn daarom geneigd om te gelooven, dat men hem ook in de verschillende Tjandi-kamers van Plaossan gehuldigd heeft.

De ligging der beide tempels van Plaossan is als volgt: zij verheffen zich ieder ter hoogte van veertig voet, met struiken en geboomte begroeid, uit een alang-alangveld, dat langwerpig vierkant, meer dan zeven honderd voet lang, drie honderd voet breed is, en zich van het Noorden naar het Zuiden uitstrekt. Over de helft naar het Zuiden liggen de tempels meer dan vijftig voet van elkander. In de andere noordelijke helft van het langwerpig vierkant, drie honderd voet of nog verder van den naastgelegen tempel, vindt men een vierkant plateau, waarschijnlijk geheel met steenen geplaveid, waar verschillende Boeddha-beelden, alle echter zeer beschadigd, sommige slechts in geheel verminkte gedeelten overgebleven, nog op hunne vroegere plaatsen staan of omgevallen liggen. Hunne hoogte is van drie tot vier voet geweest. Ik telde tien op eene rij, met het gelaat naar het Westen of naar Tjandi Sewoe gekeerd, en, van de einden dier rij af, wederom zes naar het Noorden en zes naar het Zuiden gekeerd, zoodat ze dit terras van de oost- en een gedeelte van de zuid- en westzijde als insluiten. Die naar het Westen gekeerd zijn alle, op één na, gelijk de Boeddha-beelden van Tjandi Sewoe en Boro Boedoor gehouwen, met het kroeze haar zonder eenige versierselen, den regterschouder en de borst bloot, en een kleed over den linkerschouder geslagen, om de heupen en de beenen zamengetrokken. De andere zijn naakt, met kroonen op, vele versiersels om armen, beenen, borst en hals, en eene padmabloem op haren stengel in de linkerhand gevat.

De overige oppervlakte van dit langwerpig vierkant om het plat en om de Tjandi's, heeft overal kuilen, met steenen opgevuld. Zonder twijfel waren deze alle vijvertjes of liever heilige waterplaatsen. Van steenen opgetrokken en met

deze langs de wanden belegd, zullen zij ieder twintig of weinige voeten meer in het vierkant zijn geweest. Zij loopen in evenwijdige rijen van het Noorden naar het Zuiden, drie vóór en drie achter de Tjandi's en het plateau heen; evenzoo van het Oosten naar het Westen, tusschen het plateau en den eenen tempel, nog benoorden den anderen en bezuiden het plateau. Rondom de Tjandi's en het plateau, vermoedelijk ook rondom het geheel, schijnen grachten te zijn geweest. Aan den rand van elk dier badplaatsen hebben insgelijks Boeddha's gezeten. De overal verspreid liggende, beschadigde beelden doen zulks gelooven; zij waren kleiner dan die van het plateau.

Twee wachters, in dezelfde houding en met dezelfde wapenen en ornamenten ongeveer als die van Tjandi Sewoe, bewaken den ingang van iederen tempel. Iets meer achterwaarts naar de Tjandi, juist in het midden der beide wegen daarheen, staat nog de helft van een grooten steen overeind, waarin verscheidene regels van kleine, onbekende en door den tijd reeds grootendeels uitgewischte karakters zijn gegrift.

Bezuiden het langwerpig vierkant, door een tegal of hoogliggend veld van bijna vijfhonderd voet breedte gescheiden, waarop geen steenen worden gezien, ligt een tweede langwerpig vierkant van drie honderd twintig op twee honderd voet. Ook daar zal waarschijnlijk een plateau, door vijvers omgeven, zijn geweest, op en om welke verscheidene Boeddha's waren gesteld. Verscheidene hunner, alle echter zeer beschadigd, worden daar nog teruggevonden. Zij zijn, blijkens de borsten, hetgeen wij niet om de Tjandi's vonden, van het mannelijk en vrouwelijk geslacht. Aan eenige kan men het nog zien, dat zij hunne handen in verschillende houdingen op de knie gelegd of voor de borst hebben opgehouden. Tot drie voet hoog, zijn alle naakt, met vele versierselen omhangen, eene kroon op het hoofd gesteld en eenen padmastengel in de hand gevat, tegen een ovaal achterstuk uitgehouwen.

Dit tegalveld en laatstgenoemd langwerpig vierkant liggen juist achter de dessa, in welke nog overal eene menigte stee-

nen verspreid liggen. Voor en op zijde er van kan men nog de grondslagen volgen van een lang en dik muurwerk. Was het geheel door een hoogen muur omgeven?

Achter de Tjandi's loopen, op niet verren afstand, twee riviertjes, Plaossan en Gonglangan; het is waarschijnlijk, dat deze vroeger hun water naar de heilige vijvertjes of reinigingsbadplaatsen heenvoerden.

Vraagt gij den bewoners van Plaossan en Dingoh, tusschen welke de oude heiligdommen liggen, naar eenige berigten omtrent dezelve: zij weten u slechts te zeggen, dat het eerstgenoemd plateau, door hen genaamd Bali-Kembang, in vroegeren tijd eene hanen-vechtbaan is geweest!

Van Plaossan langs de Tjandi's Asoe, Sewoe, Loemboeng en Loro-Djongrang naar den post Prambanan wedergekeerd, bezagen wij nog in de daarnaast gelegene dessa Korong eene menigte zamengebragte steenen, met en zonder reliefwerk, waarop men phantasie-gedaanten had gesteld, die waarschijnlijk tot Loro-Djongrang zullen behoord hebben. De dessa-bewoners noemden ze:

REDJO-GLAP,

en zeggen, indien gij hun de verschuldigde hulde niet betoont, dan zal de bliksem u treffen. Vandaar hun naam bliksembeeld. En dit gelooven zij, die dagelijks opgaan naar den tempel, Mesdjigit, om Mohammed's Allah te aanbidden!

Eene halve paal zuidoost van den post ligt

TJANDI KALONGAN.

Uit het midden der suikerriet-velden verheft zij zich tot eene aanmerkelijke hoogte van niet veel minder dan zeventig of tachtig voet. Hoewel nog in haar geheel, is echter het bekleedsel met zijne sieraden en nissen en beelden bijna geheel weggestort. De afgevallen steenen hebben zich glooijend tegen haar opgehoopt. Vierkant, is zij ook met uitspringende hoeken opgetrokken. Dit konden wij nog duidelijker aan eene uiterlijk schijnbare tweede verdieping, waarin nog enkel nissen of blinde vensters overig waren, zien. Daarop was een

koepeldak, nog aan eenige overblijfselen te herkennen, overigens bijna geheel verdwenen, en met struiken, zelfs boomen bewassen, geplaatst.

Eerst konden wij geen ingang vinden. Over steenhoopen en tusschen het suikerriet gingen wij de Tjandi rond. Nu zagen wij boven eene vierkante opening, maar het was niet gemakkelijk die te bereiken. De Javanen hielden ons terug, dewijl er vele zoogenaamde karbouwen-bladeren-boomen, van de gevaarlijkste soort, tusschen de struiken en het houtgewas, die ons den toegang versperden, groeiden. Op de toezegging van eene kleine belooning te meer, gingen zij ons voor om die zoo veel mogelijk weg te kappen; en nu voorzigtig naar boven dringende, klouterden wij hen na. Wij merkten weldra, dat wij door een zoogenaamd venster of luchtgat binnengekomen waren. Nog een ander op de zuidzijde was hetzelve tegenovergesteld. Beide waren bijna elf voet diep, buiten vier, binnen twee voeten breed. Ook de hoogte was verschillend; buiten zeven, binnen iets meer dan vier voet. De ingang is op het westen gerigt, hoog twaalf, breed drie, en van dezelfde diepte als de lichtgaten. De Tjandi bezit inwendig geene andere versierselen, dan twee eenvoudige nissen, welke meer dan levensgroote beelden bevat hebben, en die drie voet diep zijn. Zij is tot bijna aan de hoogte der nissen met steenen uit het dak, waarin eene groote opening is, volgestort. Wij vonden geene beelden, echter twee bijzonder groote Lingam's in de nabijheid en onder het lange suikerriet verscholen. De ingang is op eene aanmerkelijke hoogte, echter lager dan de lichtgaten geplaatst, en boven den beganen grond verheven.

Eene paal verder, omtrent in dezelfde rigting, achter Tjandi Kalongan, ligt de

TJANDI SOMO-POERO.

De Javanen verhaalden ons, dat daar vroeger eene stad, Negoro Gopolo, met haren tempel zoude gestaan hebben. Van den tempel is niets meer overig, dan eenige verspreide steenen. Beide wachters, welke eenmaal zijnen toegang zullen hebben bewaakt, worden nog gevonden. Zij staan op een

voetstuk, hoog 14 duim en zijn 6 voet hoog, verder dik en gedrongen van statuur, gelijk alle Raksasa's. In de eene hand eene gekronkelde slang vattende, houden zij met de andere hunnen zwaren knods, die benedenwaarts is gekeerd, gegrepen. Hun haar hangt krullende in den vorm eener paruik tot op den rug. Het hoofdtooisel van beide beelden bestaat in eenen band, die, met punten om het hoofd loopende, aan een diadeem-band herinnert. De Oepavita, over den linkerschouder afhangende, is een uitgewerkte keten. Armen, borst en midden zijn nog met verscheidene der bekende ornamenten versierd en zeer weinig beschadigd. Ter regterzijde achterwaarts dragen zij een kort zwaard of strijdmes.

Nog worden daar twee kleine Raksasa's en een geschonden Doerga-beeld gevonden. Even als de groote gewapend en versierd, is de eene Raksasa 3 voet 8 duim hoog, de andere 4 duim korter. Waarschijnlijk zijn de beelden van elders in de nabijheid daarheen gebragt. Althans het is opmerkelijk, dat de Tjandi geheel verdwenen zoude zijn, terwijl beide wachters nog bijna geheel gaaf en ongeschonden zijn overgebleven.

Thans willen wij de vlakte van Soro-Gedog doorzoeken. Doch voor wij ons derwaarts begeven, willen wij nog eerst een bezoek brengen aan de dessa Bogeman, tusschen Kalasan en den post Prambanan aan den weg gelegen, en Baker's aanteekeningen omtrent Dinangon en de door hem zoogenoemde gehoorzaal bij Kali-Bening vermelden. Van Bogeman deed de Heer Lichte verscheidene groote en belangrijke beelden naar zijn land brengen, die thans voor zijn huis om de pendopo nevens vele andere zijn geplaatst. Het meest opmerkelijke van deze is een, zoo schoon als groot, gehouwen Boeddhabeeld. In zittende houding is het 6 voet hoog. De breedte tusschen de uiteinden der schouders is drie en tusschen die der knieën vier en een halve voet. Het hoofd met zijn prachtige Makoeta, waarin een klein Boeddhabeeldje is uitgehouwen, is twee voet, acht duim hoog en een voet, vier duim

breed. Het heeft vier armen, die van uit den elleboog voorkomen. De beide achterste armen zijn echter afgeslagen. De regterhand rust op de knie. Het beeld, dat, in stede van de tjelana een sarong draagt met een keten om het midden bevestigd, heeft het bovenlijf naakt, maar met eene menigte prachtige ornamenten versierd. Men ziet aan hetzelve Bahoebandha's, Kangkana's, Noepoera's en de Oepavita, welke laatste vier duim breed is, en drie boven elkander op de borst nederhangende Hara's. Bloemtrossen hangen achter de ooren af, waarin gaten, echter geene sieraden zijn. Dit beeld mag voorzeker nevens die van Tjandi Plaossan onder de schoonste van Java gerekend worden. Niet zoo kolossaal als de drie van Tjandi Mendoet, welke wij later zullen bezigtigen, is het echter keuriger en meer geëvenredigd gehouwen.

Nog worden te Bogeman op eene opene plek verscheidene Boeddha's gevonden, van welke ook eenige naar het landhuis van den Heer Lichte zijn vervoerd. Zij zijn meer dan drie voet hoog en tusschen de schouders over de twee voet breed. Sommige dragen, gelijk die te Tjandi Sewoe, over den linkerschouder en borst een kleed, dat verder om het regterbeen is geslagen; andere hebben het bovenlijf naakt en zijn met de zoo even genoemde ornamenten versierd. Deze laatste zijn vrouwelijke Boeddha-beelden, genoegzaam te herkennen aan de volle borsten. Alle zijn van minder digten steen, en ook veel minder schoon en keurig, dan het groote beeld gehouwen, en hebben ook slechts twee armen. De meesten zijn reeds zonder hoofd.

DINANGON of RANDOE-GOENTING.

Eene hoogte, waarop de latere Javanen een kerkhof hebben aangelegd, zag ik slechts van verre. Baker verhaalt ons bij Raffles daarvan het volgende:

„Den weg van Prambanan naar Djokjokarta volgende, vindt men weldra een' hoek, die omtrent zuidwestwaarts leidt. Aan dezen hoek, omtrent 60 yards links van den weg, vertoont zich een groot beeld, vlak aan het uiteinde van het daarach-

ter liggende dorp Dinangon. In den omtrek vond ik de verminkte overblijfselen van vijf volmaakt gelijke beelden verspreid. Twintig yards achter het staande beeld (door de Javanen Béga Minda genaamd), juist westwaarts van het dorp, is een uitgestrekte hoop gehouwen steenblokken (bepaaldelijk groote holle cylinders, bestemd om het reinigingswater te bevatten), vermengd met aarde, als spoor van een' ruimen tempel, die daar vroeger moet gestaan hebben, maar sedert lang vergaan is."

Ook de overblijfselen eener oude gehoorzaal bij Kali Bening heb ik niet bezocht, liever niet gevonden. Baker zegt daarvan: „De pas beschreven tempel (Kali-Bening) ligt vlak ten noorden van het dorp Kali-Bening, en ten oosten der rivier van dien naam. Wij trokken het dorp door, en vonden vlak ten zuiden van hetzelve, naauwelijks 150 yards van den tempel, te midden van suikerriet en Christuspalm, twee paren reusachtige deurwachters, alle oostwaarts gekeerd, en hebbende omtrent 12′ van elkaâr verwijderd gestaan. De voetstukken van alle zijn genoegzaam overdekt, of liever geheel in den grond verzonken. De hoogte van ieder beeld, boven het voetstuk, is 5′ 1½″, de breedte over de schouders 3′ 6′. Zij zijn over het geheel veel beter uitgevoerd, omteekend, en gevolgelijk meer kenmerkend en treffend van voorkomen, dan die, welke ik tot nu toe gezien had. De houding heeft meer beteekenis en uitdrukking; de neus is spitser en langer; de wenkbraauwen vereenigen zich in een vervaarlijken rimpel. Het haar vloeit langs den rug neer in groote lokken en krullen, en de enkels dragen, in plaats van kralen, kleine cirkelvormige bellen, in Indië bekend onder den naam van Goegoer. Deze beelden worden Gopolo genaamd. Achter of bewesten het tweede paar wachters bevindt zich een puinhoop van baksteenen en kalk, die bij onderzoek bleek, tot eene oude gehoor- of staatsiezaal te behooren, oorspronkelijk gedragen door 14 pilaren, en omringd door eene waranda met 22 pilaren. De wachters waren, op een afstand van ternaauwernood 30′, juist voor het midden van de oostzijde geplaatst. De grootste lengte van het ge-

bouw was van het O. naar het W. De middenruimte, met de kolommen ingesloten, was 47′ lang, 28′ breed, de waranda 12′ breed.”

„Het kwam mij zeer waarschijnlijk voor, dat het gebouw te Kali-Sari tot verblijf gediend heeft voor eenen Hindoeschen Radja, de prachtige tempel te Kali-Bening tot zijn heiligdom en bidplaats, en deze zaal, een weinig Z. waarts, tot zijne gehoor- of staatsiezaal, misschien ook tot plaats van verlustiging na zijne godsdienstoefening. Andere overblijfselen van enkel baksteen, die in den omtrek verspreid lagen, hebben welligt tot bijgebouwen verstrekt.”

In de dessa Bogeman zelve ligt nog eene groote menigte steenen verspreid, benevens een beschadigden wachter van dezelfde grootte en gedaante, als die van Tjandi Sewoe, en het insgelijks beschadigde ligchaam van een Boeddha, de wedergade van den reeds vermelden, welks hoofd ook naar Tandjong Tirto, het landgoed van den Heer Lichte, is gebragt. Voorzeker daar, of in de nabijheid, was eenmaal eene belangrijke Tjandi, zulke Boeddhabeelden, de grootste uit den ganschen omtrek, waardig. Niets is daarvan echter blijven staan!

De vlakte van Soro-Gedog wordt door een vooruitspringenden hoek van het zuidergebergte en de rivier Oepak gevormd; zij heeft de gedaante van een hoefijzer, is tien palen lang en zes palen op de meeste breedte. Van den post Prambanan, waarlangs de Oepak, van achter Loro Djongrang voortstroomende, loopt, ziet men dit vooruitspringend gebergte in de nabijheid links voor zich uit. In deze vlakte en op dit voorgebergte liggen verschillende Tjandi-ruïnen verspreid, als die van:

Grimbjongan,	Abang,
Nogo-sari,	Soro-Gedog,
Krapjak,	Ngalik,
Batoe-Goedek,	Singo,
Gadjah,	Tiendjon,
Geblak, Sawoe;	Kedaton-Ratoe-Boko,

benevens een, door ons dus genaamd, Siwa-Plateau.

Van verscheidene is niets meer dan een begroeide steenhoop over. Het is echter voor ons doel niet onbelangrijk ze allen kortelijk te bezoeken en te vermelden. Ons punt van uitgang is de gastvrije woning, waar ik zoo genoegelijke dagen doorbragt, het landhuis van Tandjong Tirto, aan gene zijde van den oever der Oepak gelegen.

Van dit landhuis loopt een bijna regte weg door de vlakte, welke haar in twee bijna gelijke deelen scheidt, naar het landhuis Soro-Gedog, door den broeder van den Heer Lichte bewoond. Aan dezen weg liggen twee hoogten, de eerste, even de Oepak overgegaan:

TJANDI GRIMBJONGAN,

door de Javanen dus genaamd; de tweede, bijna aan het einde, en met laatstgenoemd landhuis, naar de naastbijgelegene dessa, die haren naam aan de gansche vlakte geeft, onder den naam van

SORO-GEDOG

bekend. Zij waren eenmaal, naar den omvang gerekend, geene onbelangrijke Tjandi's. Thans echter geheel ingestort en onder de aarde verdwenen, heeft de natuur de steenhoopen met haar groen kleed overtrokken. Hier en daar vertoont zich nog een enkele hoek of steen of kant. Op die van Soro-Gedog ligt nog eene, bijna onkenbare, Doerga en vindt men vooral eene groote menigte roode baksteenen.

Aan gene zijde van dezen weg liggen de Tjandi's:

NOGO-SARI,
KRAPTAK,
SAWOE en ABANG.

Ook hare vroegere heerlijkheid en pracht zijn voorbijgegaan. De overblijfselen liggen onder aarde en struiken verborgen; hoog geboomte is daarop verrezen en grijpt er met zijne wortels tusschen. De schoone randoe-alas (wilde katoenboom) verheft zich boven alle en strooit zijne roode bloemkelken op hare graven. Wij stonden op die graven en dachten aan de vervlogene eeuwen, aan de woelige tooneelen, welke zij daar eenmaal aanschouwden, waar thans de stilte

van den dood heerscht. Toen week de vrome menigte niet van de offerende priesterschaar; thans gaat nog maar eene enkele maal de landman voorbij, wanneer zijn weg naar den akker of huiswaarts daarlangs voert. Reeds in den nacht van vroegere eeuwen verstomde het luide gezang en de daverende klank der heilige muzijk, het gejuich der optogten en godsdienstfeesten, en werd de offerschel, door de hand des priesters bewogen, niet weer gehoord. De tempels verlaten, vervallen, ingestort, verdwenen reeds lang geleden onder de aarde, over welke zij eenmaal en zoo verre hadden geheerscht. Gelijk de mensch, met al het werk zijner handen, keerden ook zij weder tot het stof, waaruit zij waren genomen! Maar als wilden zij zich wreken over die vernieling — als een getuige nalaten, die nog het late nageslacht van hare vroegere pracht en grootheid zoude doen gewagen, bleven Krapjak en Nogosari, ieder een kunstwerk van hooge waarde, gelijk wij die nog nergens aanschouwden, over. Op beide plaatsen vonden wij eene zinnebeeldige Joni van hooge kunstwaarde. Wij lieten die, gedeeltelijk in de aarde weggezonken, uitgraven. De pedestal is een kubiek van bijna vier voeten. Van het midden, waar schoon bloemwerk op de vier zijden is gebeiteld, springt zij met keur van lijsten naar boven en onder uit. Een schoone rand omgeeft de bovenste oppervlakte en het vierkant daarin uitgehouwen, waarin de Lingam was geplaatst. De tuit wordt door een opgesperden slangenkop op eene Padmasana, beide even fijn als uitvoerig bewerkt, gedragen. Met schoone welving verheft zich haar borst en bovenlijf van den voet des pedestals. Twee leeuwenkopjes, vlak gebeiteld, liggen van den rand, aan beide zijden der gleuf over de tuit, als om die daarmede te vereenigen. Het werk is keurig en schoon uitgevoerd; tegen het einde der tuit is om de neergaande opening wederom lofwerk, even keurig en uitvoerig, uitgebeiteld. Éénige kunstgewrochten van den ouden tijd! hoe velen zouden ze gaarne zien, en daar liggen zij nu, om onverschillig door den Javaan voorbijgegaan te worden! Zij doen er hem zelfs niet aan denken, wat eenmaal zijne voorvaderen vermogten.

Ik heb den Heer Lichte geraden, er zijne schoone verzameling mede te verrijken. Hij zal ze weldra daarheen laten brengen; anders worden ze nog geschonden door de buffelhoeders, baldadige jongens, die reeds zoo veel hebben vernield.

Bij Tjandi Krapjak is nog een groote Nandi, stier, gevonden, opgetuigd maar beschadigd; twee palen verder nog een kleinere. Beiden behooren thans tot de verzameling van Tandjong Tirto, alsmede een Doerga-beeld met de acht armen, drie en half-voet hoog, ook uit de nabijheid van Krapjak.

Eene kleine paal zuidelijk van Krapjak verheft zich uit de vlakte een alleenstaande rotsheuvel. Op dezen vond de Heer Lichte een Raksasa, van dezelfde grootte en bewerking als die van Prambanan. Het beeld, op de plaats zelve gehouwen, schijnt van daar nimmer naar de plaats zijner bestemming gebragt te zijn. Wat mag de kunstenaars daarin wel verhinderd hebben? Honderde handen hebben het op eene, daartoe bepaaldelijk vervaardigde, rolwagen naar Tandjong Tirto gevoerd, waar het thans, naast den grooten Boeddha geplaatst, het grootste beeld der verzameling is. Bij Tjandi Sawoe, een aard- en steenhoop, is niets gevonden. De overblijfselen van Krapjak beslaan eene oppervlakte van vijftig pas in het vierkant; die van Nogo-Sari eene ruimte van zestig pas in de lengte en veertig in de breedte.

Van Tjandi Abang moeten wij afzonderlijk gewagen. Gelijk de andere van gehouwen steen opgetrokken in de vlakte lagen, was zij van gebakken steen op een heuvel van meer dan 200 voet gebouwd. Daarop is zij, thans in eene ruïne verkeerd, zelve een heuvel geworden van 50 voet hoog en op den top 30 voet in diameter. Van dien top gaat men weder in eene diepte af, ongetwijfeld de vroegere kamer; meer is van haar niet te zeggen; alleen nog, dat zij de laatste Tjandi-ruïne is naar het zuiden. Daar achter worden in het Duizend-gebergte tot aan het zuiderstrand geen andere meer gevonden.

De gebakken roode steenen worden overal door de vlakte

van Soro-Gedog gevonden, hoewel minder in die der Tjandi's van Prambanan. Vroeger lagen zij ook daar in groote menigte verspreid; in de vorige eeuw echter werden er, gedurende den opstand der Chinezen (1740—43), door den Soesoehoenan Koéning (Mas Grendi), door de Chinezen tot die waardigheid verheven, en die te Sambiroto, vijf palen N. W. van Tjandi Kalasan, eenen kraton deed bouwen, daartoe derwaarts gebragt. Later heeft de tweede Sultan van Djokjakarta (Sepoe) ze van daar, en nog meerdere uit den omtrek, laten halen, om er zijne vele buitenverblijven, waarmede hij Djokjakarta als omringde, gedeeltelijk mede op te bouwen. Tot verschillende einden hebben zij dus reeds moeten dienen. Aanvankelijk echter heeft men er naar alle waarschijnlijkheid de ommuringen der Tjandi's of Tjandi-groepen, misschien ook de verblijven van priesters, uit opgetrokken. Tjandi Abang is de eenige van alle door ons beschrevene, die daarvan gebouwd is.

De steenen zijn in alle opzigten geheel verschillende van, en beter dan die, welke de Javaan tegenwoordig bakt. Vele van een voet lang, naar evenredigheid breed en dik, zijn zij alle van eene bijzonder goede specie, zeer hard en rood gebakken. Om de specie nog vaster te doen houden, heeft men ze vermengd met fijn gehakt stroo en dedak (rijstzemelen). Uit sommige zijn hoeken gehouwen, om ze in elkander te doen grijpen. Zij schijnen voor Tjandi Abang niet uitgebeiteld te zijn geweest, daar wij vergeefs daarnaar zochten. De twee strepen, die de Javanen thans bij de vorming der steenen met de beide vingers daarover halen, opdat de kalk te beter vatte, naar hun zeggen, zijn er niet op. Zij werden ook niet door kalk, maar door wrijving, met tusschenvoeging van een kleverig vocht — men zegt van ajer kelapa en legèn (kokoswater en palmwijn) — totdat zij vast op elkander hechtten, verbonden.

Thans begeven wij ons tot de beschrijving der Tjandi's gelegen aan deze zijde van den weg, die van

BATOE-GOEDEK,
NGALIK,

Gadjah,
Geblak en
Singo,
van den Kedaton Ratoe
Boko,
het Siwa-plateau, en
de Tjandi Tiendjon op het vooruitspringend gebergte gelegen.

Van Ngalik en Batoe-Goedek kunnen wij niets anders zeggen, dan dat zij geheel in ruïnen, onder de aarde verdwenen, zijn verkeerd. Van die van Batoe-Goedek, in een bamboeboschje der dessa van dien naam gelegen, moeten wij alleen nog vermelden, dat wij voor dezelve, in twee rijen, zes voetstukken vonden van het Oosten naar het Westen over elkander geplaatst. Van Ngalik, dat het eene hoogte is, in eene opene ruimte gelegen, waar wij overal roode gebakken steenen vonden.

De drie Tjandi-ruïnen van Gadjah, Geblak en Singo, ook onder den naam der

Tjandi's van Djoboän

bekend, liggen in eene regte lijn op geringe afstanden, van het Noorden naar het Zuiden. Van Gadjah, de meest noordelijke, heeft men als in eene regte lijn Ratoe-Boko op de hoogte voor zich. Even zoo ligt, regts achter Geblak, Tiendjon, vanwaar men, eene halve paal verder gegaan, aan het Siwaplateau komt.

Op éénen dag zagen wij al die oudheden. Van den vroegen morgen tot den laten middag zaten wij te paard. De hemel was brandend, de lucht onbewogen, de rid vermoeijend. Maar het geziene vergoedde dit alles ten volle. Wederom reden wij uit van Tandjong Tirto, en hadden weldra de Oepak doorwaad, bij noord-oostelijke rigting door de vlakte van Soro-Gedog, op den hoek aan van de vooruitspringende gebergtereeks, welke hoog en helder hare altijd groenende toppen en ruggen in de morgenlucht, welke ons verkwikkend tegenstroomde, verhief. Soro-Gedog was nog kort geleden door ge-

mis aan water eene dorre vlakte. De Oepak stroomt daar te laag om haar te kunnen besproeijen. Het is den Heer Lichte gelukt, door het graven van twee leidingen, hoog uit de Oepak, haar met overvloed van water te doorstroomen. Als door een tooverslag zijn nu in eens die dorre heide en tegal's in lagchende rijst-, en rijke indigo-velden herschapen. Beide waterleidingen loopen langs den voet van het voorgebergte, waarop de Kedaton was gelegen. Overal stuitte men bij de graving op de fondamenten van gehouwen steen; de omtrek daar is ook met duizenden van deze steenen overzaaid. De landman heeft ze hier en daar tot pagger's, omheiningen en afpalingen om zijne velden, opgestapeld. Hebben daar ook Tjandi's gestaan, thans geheel verdwenen, of waren die steenen de grondslagen der huizen? Wij gelooven het laatste, omdat zij zonder eenige versiersels en te ruw voor Tjandi's zijn gehouwen.

Dagelijks vond het volk, in de leiding gravende, ook stukjes gewerkt goud, ringen, andere kleine versierselen van verschillenden aard, verbroken en niet meer te herkennen, vooral platte halve kogeltjes of schijfjes van zilver of goud, gelijk ze nu nog gebruikt worden voor het damspel der Javanen (Tjoeke), een spel, dat slechts alleen in den kraton en door vorstelijke personen wordt gespeeld, maar niet meer met schijfjes van die metalen; ook vond men robijnen (mirah) en nog enkele andere edele steentjes met stukjes gesmolten goud. Wij betwijfelen het niet, of daar woonde eenmaal eene groote en welvarende bevolking. De Javanen zeggen het ook, en wijzen u zelfs eene hoogte, thans door de waterleiding doorsneden, waar vroeger de plaats zoude geweest zijn der lijkverbranding. De grond moet er nog met aschdeelen vermengd zijn; het kwam mij ook zoo voor, maar ik was niet in de gelegenheid, dit bepaald te onderzoeken. Ook vond men, verscheidene voeten onder den grond, eene oude waterleiding van gehouwen steen, een en een half voet breed, welke dwars door de nieuw gegravene liep. Deze zal de vlakte vroeger van water hebben voorzien, maar welke veranderingen moeten sedert hebben

plaats gevonden, die haar zoo diep onder de aarde bedolven?

Omgereden, bestegen wij het gebergte van de zijde van Prambanan. Het pad werd hooger, moeijelijker. Ongebaand slingert het zich, over den met ruwe steenen bezaaiden grond, door struiken en laag hout, steeds steiler naar boven. Wij moesten van de paarden stijgen, en drongen nu, boven gekomen, door hooge alang-alang, bosch en ruigte, verder. IJverig om zich heen kappende, gingen eenige Javanen vooruit. — Ook hier lagen overal over ons pad gehouwen steenen verspreid. Eenige waren uitgebeiteld. Hoe vele duizenden zullen nog onder de ruigte en in het bosch verscholen liggen! Soms traden wij over gedeelten van grondlagen. Voortgegaan, sloegen wij weder linksom langs eenen later uit dezelfde steenen opgehaalden muur, om de djagong of mais-velden tegen de vernieling der wilde varkens te beschutten. Een eind volgden wij dien. Toen traden wij onder hoog geboomte, door slingerplanten vereenigd. In deszelfs midden liggen de fondamenten van den ouden

KEDATON RATOE BOKO.

Daar woonde, zeggen de overleveringen, de beroemde, of beruchte, Ratoe-Boko. Maar niets is meer van zijn paleis overgebleven. Wij traden over eene geplaveide vlakte van meer dan zestig voet in het vierkant, uit welker naden en spleten overal digt geboomte groeide. Zij is omringd door eene breede gracht, die weder door eenen muur omgeven is, maar met den grond gelijk geworden. Nog eene poort is staande gebleven; al het overige is tot zijne fondamenten, welke wij nog hier en daar terugvonden, verdwenen.

Op die geplaveide vlakte stond zekerlijk de Dalem, het binnenste verblijf van den vorst. De overigen, tot zijn onmiddelijk gevolg behoorende, woonden daar buiten, door muren omsloten. Voor dezelve ligt, in eene kom, eene vlakte, door trappen omgeven, welke echter naar twee zijden in de rigting van het N. W. en naar het Z. O. openligt.

Op de hoogte geklommen, hadden wij van daar één eenig gezigt. Hier breidde zich de vlakte van Prambanan met hare

rivier, hare dorpen, velden en tempelen voor ons uit; een weinig verder gegaan, zagen wij die van Soro-Gedog. Aan de eene zijde verrijst de Merapi met zijne breede hellingen, ravijnen en forsche flanken, tot waar zijn kratertop zich in de wolken verliest. Aan de andere zijde bepalen de golvende lijnen van het gehakkelde duizendgebergte, welks toppen zich in den nevel van het verre Zuiden verliezen, den gezigteinder.

Ja, het was een regt Oostersch denkbeeld der vorsten van Prambanan, daar hunnen zetel te vestigen. Van daar, laag in de vlakte, breidde zich de eenige tempelstad met hare tien en tienduizenden voor hunne trotsche blikken uit, als het nederig verblijf van wezens, die zij toch verre beneden zich beschouwden. Hoog verheven zagen zij er de zon dagelijks op- en ondergaan over hen, die, naauwelijks zigtbaar, zoo nietig aan hunne voeten wemelden, als zij hun leven gering achtten. Dit moest hunnen trots streelen, willekeurige alleenheerschers als ze waren; in eigen verbeelding zich tot Goden verheffende, meer nog dan Goden zelve door hunne slaafsche onderdanen, die diep voor hunnen wil in het stof bogen, gevierd en geëerd.

Maar wie waren ze die Vorsten? De eeuwen zwijgen! De fabel van Ratoe Boko is een verdichtsel van latere vinding. De tijd heeft een ondoordringbaren sluijer over hunne geschiedenis geworpen, en daarin ook die van hun volk en stad en magtig rijksgebied gehuld. Voor altijd is hun naam en roem verdwenen van de aarde!

Van de drie Tjandi's

GADJAH, GEBLAK en SINGO,

is Geblak, de middelste, en eenmaal de aanzienlijkste, geheel verdwenen. Van onze paarden gestegen, gingen wij regts van het pad eene hoogte op. Wij stapten hare oppervlakte, tachtig passen in doorsnede, over. Hier en daar zagen wij eenige uitstekende steenen, ook twee zinnebeeldige Joni's van eenvoudige bewerking, welke half weggezonken in de aarde lagen. Nog vonden wij daar vijf of zes vierkant gehouwen groote blokken met vierkante gaten, die ons aan Joni's deden denken, overeind staan. Te zamen zijn zij de eenige over-

blijfselen van Geblak. Maar dat het eene aanzienlijke Tjandi of wel Tjandi-groep is geweest, zeide ons niet alleen de belangrijke hoogte, welke hare overblijfsels bedekt; ook het omringende lagere veld, dat onbeploegd moet blijven liggen, omdat ploeg en spade er overal op steenen stooten. De Heer Lichte liet van daar een uitgegraven Siwa-beeld en twee Ganesa's, eenigzins beschadigd, naar Tandjong Tirta brengen. Van middelmatige grootte en de gewone insignia voorzien, zijn zij met zorg bewerkt. Hoe vele schoone beelden liggen misschien nog met de steenen onder de hoogte van Geblak?!

TJANDI SINGO,

met hare beide kleinere, ten Noorden en Zuiden geplaatste, neven-Tjandi's, is het meest overgebleven, en genoegzaam nog om haar als eene der schoonste te doen kennen, alsmede de pracht, welke Geblak versierde, te doen vermoeden. Zij ligt op een plateau, dat vijftien voet hoog is en zeventig passen in de lengte en breedte heeft. In den gewonen tempelvorm, vierkant met uitspringende hoeken, gebouwd, leidt haar ingang met ver uitspringend voorportaal, naar het Westen gekeerd, tot eene kamer, die in ruimte twaalf voet vierkant beslaat. De kamertjes der neven-Tjandi's zijn slechts zes en een halven voet in het vierkant. Van deze staan de muren nog tot eene hoogte van twintig voet; die van Singo reiken tot dertig voet, op sommige plaatsen nog hooger,

Zij heeft reeds veel geleden, maar nog is zij prachtig. Hare grootste, ook tevens eenige pracht onder alle andere Tjandi's, zijn vier opstaande leeuwen, die, ieder acht voet hoog, op de vier hoofdhoeken zijn aangebragt. Opstaande slechts alleen met de klaauwen der achterpooten en den kop achterwaarts daaraangehecht, als moesten zij het gebouw torschen, zijn overigens het ligchaam en de verdere deelen geheel vrij en rondom afgewerkt. Het ligchaam, de pooten en klaauwen, hunne verhouding, de strekking der leden, de manen, de staart, de vreeselijk met rollende oogen en opengesperden muil u aanstarende phantastische kop, alles is den uitstekenden en talentvollen kunstenaar waardig. Voor weinige jaren waren nog twee leeuwen ongeschonden op hunne plaatsen te zien;

thans ligt de eene reeds beschadigd ter neder. Sommigen beweren, dat in den ouden tijd godsdienstoorlogen onder de Hindoes op Java gewoed en de Tjandi's verwoest hebben. Die baldadige jongens, van welke wij reeds spraken, waren alleen genoeg, om al wat door menschenhanden vernield en beschadigd is, te vernielen en te beschadigen. Met hunne buffels uitgegaan, laten zij die in de weide of in het bosch loopen, om in de schaduwzijde van de nabijgelegene Tjandi te schuilen; dan daar spelende of nederzittende, pikken en houwen zij met hunne snoeimessen, arit's, op de beelden en relieffen. Zoo hebben zij reeds menig kunstwerk, menig beeld vernield of beschadigd. Dan komen hunne ouders ook nog en halen de steenen weg, waardoor latere instortingen geschieden. Wij konden duidelijk zien, dat zij de plaats, waar de leeuw was nedergestort, door het wegnemen van steenen hadden ondermijnd. Alsof de vernielende handen der eerste Muselmannen, de aardbevingen en de plantengroei nog niet genoegzaam waren, moeten de naneven der Tjandi-kunstenaars zelve nog met haar de handen ineenslaan tot het groote werk der vernieling!

De leeuwen reiken nu tot op den grond, door de nedergevallen steenen en aarde opgehoogd. Vroeger waren zij echter verscheidene voeten daarboven verheven, en sprongen onder hen nog vele en verschillende versierde lijsten uit, die alle wederom door eene onderste, waarop rondom den tempel zittende leeuwtjes een halven voet hoog gebeiteld waren, gedragen werden.

En hoe zal ik het schoon der nog in hun geheel zigtbare lijsten, festoenbanden en ander kunstwerk van sieraden, dat overal de zijden bedekt, beschrijven? Vakken, waarin vazen met padma's of vogels omslingerd of rozetten zijn gebeiteld, door pilaartjes of gladde opgangen gescheiden, wisselen elkander in het rond af. Daaronder en boven loopen weder festoenbanden, gladde of gebogen lijsten, die in- en uitspringen, heen. Doch kom en zie om hunne waarde te bewonderen! moet ik ook hier weder uitroepen. Op eene rij en op kleinen

afstand zijn voor de Tjandi's drie kuilen, gedeeltelijk met steenen gevuld. Zij zijn voorzeker de vijvers voor het heilige of reinigingswater geweest.

Slechts één beschadigd Ganesa-beeld vond ik, over de steenen klouterende, daar tusschen liggen. Op de hoeken van het plateau staan dezelfde vierkante steenblokken met gaten als te Geblak.

Tjandi Gadjah

staat nog tot de helft der hoogte van den insgelijks westelijk gerigten ingang. Hare kamer, de grootste, is twintig voet vierkant. Buiten en binnen hebben zich echter bewassen steenen en aarde tegen de muren opgehoogd, zoodat weinig meer van hun beeldhouwwerk zigtbaar is. Aan de beide zijden van den ingang ziet men binnen eene nis, daartegen over het bovenste gedeelte van een altaar, en boven dit, tegen den muur, reliefwerk, dat de plaats, waartegen het beeld der hoofdaanbidding zat of stond, schijnt omgeven te hebben. De kamer van Tjandi Gadjah was te hoog met steenen gevuld, gelijk ook die der neven-Tjandi's, om nog iets van haar inwendige te kunnen ontdekken.

Gelijk Tjandi Singo naar de beschreven leeuwen, Singo, aldus genaamd is, zoo zouden ook de Tjandi's Gadjah en Geblak volgens de overlevering van olifanten, Gadjah, en uilen, Geblok, Kokokblok, daar evenzoo geplaatst geweest, hare namen ontvangen hebben.

Na de bezigtiging dezer drie tempelruïnen bestegen wij wederom onze paarden, om andermaal het gebergte te beklimmen, waarvan wij eenige uren vroeger, na de bezigtiging van de Kadaton Ratoe Boko, waren afgedaald.

De zon was intusschen tot in haar zénith gerezen, en straalde nu van daar met vollen gloed en glans op ons en de zwoegende paarden neder, die het door de wildernis slingerende steenachtige pad met moeite beklouterden.

"Heeren, gij hebt Tjandi Tjiendon bereikt!" riep ons eindelijk de bekende stem van den broeder des heeren Lichte

toe. Wij zagen hem wel, en ook een heuvel, waarop hij ter zijde van het pad ons met een collation onder een schaduw rijken boom wachtte, maar geenszins

TJANDI TINDJON.

Die heuvel was echter de Tjandi zelve, geheel in eene begroeide massa veranderd. Hoog 50 voet, zal zij beneden 120 voet in diameter hebben. Nog even konden wij den ook naar het Westen gekeerden ingang herkennen, en daarachter door den lageren grond de vroegere kamer. De ruïne ligt op een vierkant vlak, hetgeen men kan zien dat door menschenhanden is geëffend, met gehouwen steenen geplaveid en omlegd, en gedeeltelijk ook in de levende rots uitgehouwen.

Meer dan de ruïne — welke wij gelooven dat eene belangrijke Tjandi is geweest — verkwikte ons het collation en de koele schaduw.

Een halven paal verder gereden, hadden wij het

SIWA-PLATEAU

bereikt. Met verbazing aanschouwden wij daar waarschijnlijk het grootste Siwa-beeld van Java; aanstonds wil ik het doen kennen.

Met een ruggestuk, dat achter hem, naar beide zijden regt op- en nedergaande, uitspringt en boven het hoofd ovaal omloopt, is hij uit één blok gehouwen. Dit ruggestuk is dertien voet hoog, drie voet breed, twee voet dik. Siwa zelf, met het gelaat naar het Noorden gekeerd, is twaalf voet hoog, vier breed tusschen de schouders, en komt twee voet uit den achterstaanden steen uit. Regts van hem staat de Trisoela, voor welker vork de Tjamara en Koendi hangen, op het uitspringende achterstuk uitgebeiteld. Links had hij een staf met knop en twee weerhaken onder denzelven staan. Dit zijstuk is echter van boven tot beneden langs zijn ligchaam afgescheurd en ter aarde gestort. Een woedende orkaan heeft het voor weinige jaren met de boomen, waarmede het plateau was begroeid, nedergerukt. Toen zijn ook de omringende Boeddha's zeer beschadigd.

Zijn gelaat is kalm, waardig, vredig uitziende, vol uitdruk-

king. Eene hooge en uitgewerkte Makoeta op het hoofd, hangen hem bloemguirlandes uit de ooren achter den rug om. Een volle baard daalt waardig van de breedte der kin in een punt uitloopende over de borst. Men heeft hem moustaches boven de lippen gebeiteld. Eene glorie op het achterstuk omstraalt zijn hoofd. En daarnevens ziet men regts vier beeldjes in devote houding, hemelgeesten, als uit de wolken gedaald om hem de hulde der aanbidding te bewijzen. Zij dragen ook de Makoeta. Siwa heeft slechts twee armen gehad, langs het lijf nedergelaten, van welke de eene geheel, de andere tot de helft is verdwenen.

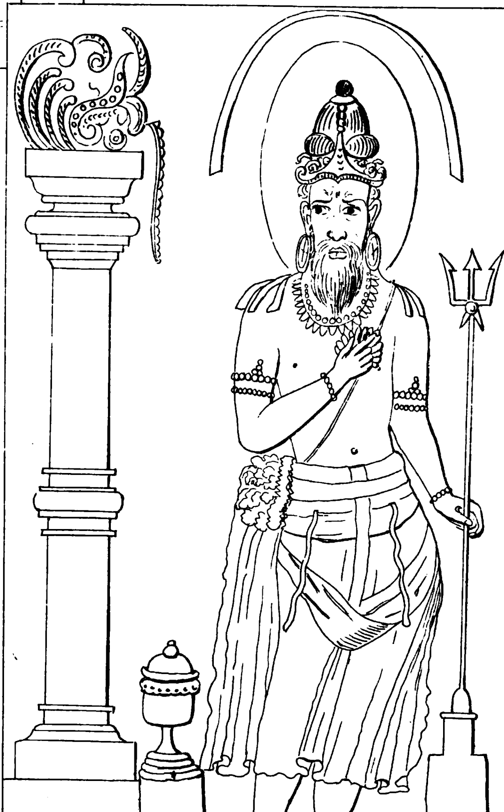
Overigens heeft men hem nog rijkelijk met alle versiersels omhangen en aangedaan, met de Kasiha, verscheidene malen om zijne heupen geslingerd en links met breede strikken en banden afhangende, Bahoebandha's, Kangkana's, de Hara, Oepavita, benevens nog een buikband en keten. Op zijne Tjoelna zijn kleine rozetten gebeiteld. Het langwerpige plateau is 36 voet lang; op een derde der lengte geplaatst, eindigt het gedeelte achter hem in een ovaal rond.

Daar zaten in de rondte van een halven cirkel twaalf vrouwelijke Boeddha's met achterstukken, ieder twee voeten hoog. De zes der eene zijde zijn echter nog maar aanwezig. Allen zijn naakt, met de gewone versierselen opgetooid; sommigen houden den stengel eener Padma gevat.

Voor hem zitten ook beelden, maar òf bijna geheel vernietigd, òf slechts in fragmenten overig. Nog eenen mannelijken Boeddha, hooger dan de anderen, zagen wij daar. Hij heeft vier armen. De voorste linkerhand rust op de knie, de voorste regterhand houdt hij tegen de borst gedrukt, de andere zijn verdwenen. Hij heeft dezelfde versierselen als Siwa aan. Verder ligt dit plateau met steenen en stukken van verbrijzelde Boeddha's bedekt. Het vlak heeft nimmer een tempeldak gehad. De omliggende steenen echter doen vermoeden, dat de Siwa onder een dak of pajong heeft gestaan.

Nergens nog zagen wij beelden, welke zooveel van den tijd geleden hadden. Wij wisten dit niet te verklaren, en dachten

Beelden, behoorende bij Tjandi Loro-Djonguang. (Indiana, Deel I. blz. 65.)

aan hoogeren ouderdom. Weldra was ons dit opmerkelijk verschijnsel verklaard. Bij onderzoek bleek, dat zij van eene zachtere steensoort waren dan alle andere. Deze en de steenen der Tjandi's zijn van trachiet. De plateau-beelden zijn uit eene soort van kalksteen, welke wij overal in het omringende gebergte terugvonden, gehouwen. Gemakkelijk kon ik een stuk afslaan. Later komen wij op de steensoorten, die de bouwstoffen tot de Tjandi's hebben geleverd, terug.

Gelijk van Tjandi Tindjon hadden wij ook van dit plateau een prachtig gezigt over de dorpen, rijst- en indigo-velden van Soro-Gedog en Tandjong Tirto, door den zilveren band der rivier Oepak gescheiden en het Duizendgebergte ingesloten.

Wij keerden huiswaarts, wel vermoeid, maar ook voldaan over den nuttig en aangenaam doorgebragten dag.

(*Wordt vervolgd.*)

HET BEKEERINGSWERK DER PORTUGEZEN IN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.

Na de inneming van Malacca in 1511 drongen de Portugezen voor de eerste maal binnen den Indischen Archipel. De eerste daar door hen tot het Christendom bekeerde Heidenen in de Molukko's, van welke wij lezen, waren de bewoners van Momoja, een dorp op de noordoostkust van Halmaheira of Djilolo. Valentijn noemt haar de kust van Moro; zij wordt door de straat van Morti of Mortai van het overliggende aanzienlijke eiland van denzelfden naam gescheiden. Staatkunde bewoog den koning of het opperhoofd van Momoja met de zijnen tot dien overgang. De omliggende dorpen waren reeds tot het Mohammedanisme overgegaan. Hunne koningen, ijverende voor de nieuwe leer, drongen nu ook ernstig bij dien van Momoja aan, om hun voorbeeld te volgen.

In dien tijd kwam daar een Portugesche handelaar, Gonsales Veloso, van Ternate, met zijn vaartuig ten anker. Hij wist den vorst te belezen, veeleer met zijn volk tot het Chrisiendom over te gaan, wanneer hij zich verzekerd mogt houden, dat de Portugezen hem tegen zijne vijanden zouden beschermen. De koning van Momoja, bedreigd, en voorzeker niets liever wenschende dan om zich van zoo magtige bondgenooten te verzekeren, als de door den ganschen Archipel gevreesde Portugezen, zond een gezantschap naar Tristan d'Ataido, in 1524 zesde Gouverneur der Molukko's, te Ternate, geworden, om een verbond met hem te sluiten. Hij wilde met al de

zijnen Christen worden, indien de Portugezen hem beschermen en tegen zijne vijanden verdedigen wilden. De gezanten werden met veel eer ontvangen, sloten het verbond en lieten zich doopen. Spoedig kwam nu ook de koning van Momoja met vele zijner aanzienlijken op Ternate. Allen werden gedoopt. Hij ontving den naam van Jan, naar Jan III, koning van Portugal. Een priester, Simon Vaz, vergezelde hem naar Momoja, een weinig later door Francisco Alvarez en eenige soldaten als bezetting voor Momoja gevolgd. Velen ontvingen den doop, en het liet zich aanzien, dat de Portugezen, nevens een gemakkelijk verkregen gezag op die kust, er ook velen voor hunne kerk zouden winnen [1]). Door eigen booze schuld werden zoo schoone vooruitzigten echter spoedig ten eenenmale vernietigd.

Fonseca, voorganger van Tristan d'Ataido, had in 1533, na den dood van Sultan Deijalo [2]), diens broeder Bohejat tot tweeëntwintigsten Vorst of Sultan van Ternate doen uitroepen. Daar hij echter Bohejat weldra leerde kennen als een vorst, dien hij te vreezen had, ook uitgaande van het beginsel om steeds de Ternatanen, tot meerdere zekerheid en bevestiging van zijn gezag, onderling te verdeelen, had hij hem te gelijk zijn halven broeder Taberidji tegenovergesteld [3]).

Beide broeders hadden spoedig de wapenen tegen elkander opgevat. Taberidji, door de Portugezen ondersteund, zegevierde en verving Bohejat op den troon. Tristan d'Ataido deed op zijne beurt Taberidji weder vallen, zond hem gevankelijk naar Goa en benoemde in zijne plaats Hair, een vierden zoon van Bajang Oelah. Door de soldaten van d'Ataido gehaald, om tot Sultan gekroond te worden, weigerde zijne moeder, die ook het ergste voor hem vreesde, haren zoon te

1) Valentijn, I Deel, Moluksche zaken, pag. 379, 380.

2) Volgens Valentijn overleden, volgens de Portugesche schrijvers verdreven en voortvlugtig, en later een der meest gevreesde bestrijders der Portugezen.

3) Deijalo, Bohejat en Taberidji waren zonen van Bajang Oelah, onder wien de eerste Portugezen met Serraan op Ternate gekomen waren. Beiden werden in 1522 door vergif om het leven gebragt.

laten volgen. Een strijd vond plaats, welken zij met haar leven moest betalen [1]). Door zoo groote willekeur en wreedheid, nog door andere voorvallen, als een menschenroof, welken de Portugezen op het vreedzame eiland Sarangani, onder Ternate behoorende, pleegden, tot het uiterste gebragt, verbonden zich de Moluksche vorsten tot den ondergang van Portugal's heerschappij over hunne eilanden.

Te Tidore vereenigd, zwoeren zij op hun wetboek "de fortresse van Ternate zoodanig te zullen bespringen, totdat zij dezelve ingenomen, en Tristan d'Ataido en alle de Portugezen van kant geholpen hadden." [2])

Wij zwijgen van den woedenden en moorddadigen strijd, hierop gevolgd, en vermelden slechts alleen, welke noodlottige gevolgen die had voor de onlangs gedoopten. d'Ataido had aanstonds, onder den kapitein Diego Sandinta, hulp naar Moro gezonden [3]). De priester Simon Vaz met verscheidene gedoopten van het eiland Chiao, en nog anderen, werden de eerste slagtoffers der verbitterde Mohammedanen. Daarna begaven zij zich naar Soegalla, nabij Momoja, op de kust van Moro, waar Francisco Alvarez eenige Heidenen gedoopt had. Bij tijds gewaarschuwd, ontvlugtte Alvarez met eenige Portugezen, de sieraden der mis medenemende, in eene corracorra. Achterhaald, stelde hij zich dapper met de zijnen te weer. Zwaar gewond door zeventien houwen, ontkwam hij nog aan zijne vijanden, maar door eene bijzondere omstandigheid, gelijk zijn geschiedschrijver zegt: "doch hetgeen oorzaak van hunne behoudenis was, waren de sieraden van de mis, die de klerk in het water geworpen had en de Mooren zoodanig bekoorden, dat zij er met alle man naar vischten en duikten, zoodat de klerk en zijne makkers het in onze forteres ontkwamen."

1) Valentijn, I Deel, Moluksche zaken, pag. 187—191.

2) Naauwkeurige verzameling der gedenkwaardigste zee- en landreizen naar O. en W. Indiën, enz. Te Leiden, bij Pieter van der Aa, 1707, XIII Deel, pag. 409.

3) Naauwk. verzameling, XIII Deel, pag. 411.

Na de inneming van Soegalla gingen zij op Momoja los. De Portugezen hadden daar intusschen eene versterking opgeworpen en zich met Koning Jan verbonden, om die tot het uiterste te verdedigen. Zonder eenigen weêrstand te bieden, liepen zij echter laaghartig tot den vijand over, gelijk wij lezen: "Don Jan zeer schelmachtig verlatende, ongemoeid hij hen vermaande, dat zij liever als Christenen zouden sterven, dan zich aan de Mooren overgeven." Nog een ganschen dag verdedigde hij zich met weinige getrouwen tegen den overmagtigen vijand. Zwaar gekwetst en geen uitkomst meer ziende, besloot hij liever het leven dan de vrijheid te verliezen. Zijne vrouw en kinderen doodde hij met eigen hand, om te verhoeden, dat zij, in de handen hunner vijanden gevallen, hun nieuw geloof ontrouw zouden worden. Hem zelven greep echter zijn eigen volk. Voor den Koning van Djilolo gebragt, antwoordde hij dezen op zijne vraag: "waarom hij zijne vrouw en kinderen om hals gebragt had?" stoutmoediglijk, "dat hij zulks gedaan had, omdat het beter was, dat zij al stervende met Christus kwamen te heerschen, dan levend wezende Mahomedanen te dienen, en dat hij het geloof van Christus, niettegenstaande alle zijne dreigementen en pijnen, niet zoude verlaten." Getroffen door zooveel standvastigheid, stelde de Vorst hem aanstonds op vrije voeten. De Portugezen noemden dezen opstand en moord, in 1535 geschied, "de Moluksche Vesper."

Nog verhaalt ons de Portugesche geschiedschrijver: "Men zegt mede, dat onder degenen, die Simon Vaz en de nieuwe Christenen om het leven bragten, een Moor was, die een beeld van Onze Lieve Vrouw, dat Vaz in handen had, aan stukken brak. Doch alzoo het scheen, dat God dezen hoon, zijne heilige Moeder aangedaan, niet konde dulden, zoo verlamden den Moor beide zijne handen kort op de daad en stierf hij niet lang daarna. Ook werd zijn gansche geslacht in dat jaar met zooveel rampen aangetast, dat het binnen deszelfs verloop geheel te gronde ging. Gelijk mede de plaats, die al tamelijk groot en bewoond was, na eenige jaren zeer af-

nam, dat er zelfs nu geen geheugenis meer van overgebleven is." [1]) Zoo verhalen de Portugesche geschiedschrijvers, en zij willen niet, dat wij er aan twijfelen.

"Hierop," vervolgt Valentijn, "veroverde Catabruno, Koning — liever Rijksbestuurder, maar die zich tot Koning van Djilolo opgeworpen had — niet alleen al het omliggende land op Djilolo, maar dwong ook al die nieuwe zwakke Christenen aanstonds weder Moorsch te worden, dat zij, wilden zij niet vermoord worden, wel moesten doen, behalve dat ook hun geloof nog zoo vast niet geworteld was, aangezien hunne gansche bekeering maar daarin bestond, dat zij gedoopt waren, en eenige kleine vragen wisten te beantwoorden of een Ave Maria op te zeggen." [2])

De Portugezen, meermalen geslagen, van alle kanten benaauwd, en binnen hun fort op Ternate opgesloten, mogten wel aan alle uitkomst wanhopen, toen op den 25en October 1536 in Antonio Galvaan hun redder van Malakka kwam opdagen. Bijna al zijne voorgangers waren monsters van wreedheid geweest; hij was voor de Moluksche volkeren een zegenende engel in menschengedaante. Toen hij aan land stapte, werd hij "met het zingen van een Te Deum en groote vreugde en toejuiching van een ieder ontvangen, roepende luide uit, dat hij hen van de gevangenis, waarin zij waren, en van den honger, dien zij leden, wilde verlossen."

Hij wordt een man genoemd "zeer ijverig voor de dienst Gods en des konings." Zijn geheele bestuur in de Molukko's is daarvoor tot een bewijs. Een groot deel der expeditie, die hem derwaarts tot redding zijner landgenooten zoude voeren, bekostigde hij uit eigen middelen. Tot zelfs zijn zilverwerk gaf hij daarvoor ten beste.

Aangekomen, herstelde hij eerst de krijgstucht en orde onder de zijnen. Toen wendde hij het oog op de vijanden. Acht koningen en meer dan vijftig duizend strijders waren

1) Naauwk. Verzameling enz., Deel XIII., pag. 413—415.
2) Valentijn, I Deel, Moluksche zaken, pag. 380.

tegen hem met zijne schare van slechts eenige honderden vereenigd. Vergeefs sloeg hij den weg der onderhandeling in. Smadelijk werden al zijne voorstellen van de hand gewezen. Toen greep hij naar de wapenen en bestond de stoutste feiten tot verbazing en vernietiging zijner vijanden. Nooit werden de wapenen der Portugezen gelukkiger en roemrijker in de Molukko's gevoerd dan onder hun zevenden Gouverneur Antonio Galvaan. Een eervolle en voordeelige vrede bekroonde zijne dappere wapenfeiten. Nog een laatste vijand bleef hem te bekampen, "een zekere Moorsche kapitein, die Moro met een groot leger, dat hij bij zich had, van alle kanten doorliep, dreigende dat hij tot Ternate zoude komen." Galvaan zond eene vloot van corra-corra's, daartoe door den Sultan van Tidore verstrekt, met veertig Portugezen, onder Fernando Vinagre, "een klerk, een stout en onversaagd man," tegen hem. Deze leverde hem slag, vernietigde zijne magt, doodde hem en zijnen broeder. Van klerk en vlootvoogd werd Vinagre nu aanstonds priester, en beijverde zich dadelijk zoo veel mogelijk slechts het vernietigde geloof langs de kust van Moro te herstellen.

Naar Ternate wedergekeerd, zond Galvaan hem nogmaals naar Moro terug om het aangevangen werk verder te vervolgen. Velen werden daar nu weder gedoopt, en ook vele kinderen naar Ternate gevoerd, om aldaar onder de Portugezen opgevoed te worden.

"Dezen," zoo vervolgt Galvaan's geschiedschrijver, "liet Antonio Galvaan in de zaken des geloofs onderwijzen, en leerde hen lezen en schrijven, opdat de onzen zoo veel te zekerder met de kinderen van die edellieden, die hij als een gijzeling van hun Christengeloof en vriendschap had, zouden wezen, en als de ouders hen kwamen bezoeken, gaf hij hun zoo nu en dan eenige geschenken, om de liefde des te vaster daardoor aan te kweeken. Alle welke daden van geregtigheid en billijkheid Galvaan zoo hoog geacht onder de volkeren maakten, dat zij daardoor verstonden, dat de God, dien hij aanbad, degene was, in wien zij gelooven moesten, en dat de

godsdienst, die hij hield, degene was, die gevolgd moest worden."

Men zoude uit deze berigten tot de schoonste verwachtingen voor de bekeerden op de kust van Moro mogen besluiten. Vergelijken wij daarmede echter Valentijn, die Jarricus en andere Portugesche schrijvers gevolgd heeft, dan komen wij tot een geheel verschillend besluit. Hij toch zegt ons: "Naar de kust van Moro zond hij (Galvaan) den priester Ferdinand Vinagre, doch die bleef er niet lang, en geen ander wildé om de onstandvastigheid en wreedheid der inlanders hier weder naar toe, niettegenstaande hij vele afgevallenen onder Catabruno's geweldenarijen weder tot het Christendom gebragt had. Ja, verscheidenen, sedert derwaarts gezonden, waren vergeven, weshalve zij daar, zonder priesters tot Xaviers komst gebleven zijnde, weder afvielen en zoo woest als te voren geworden waren." [1])

Galvaan breidde zijn bekeeringswerk nog verder uit. Diego Lopez d'Azevedo, door hem met eene vloot naar Amboina gezonden om den alleenhandel der nagelen te beschermen, had tevens in last om deszelfs volkeren te bekeeren. Voorspoedig geslaagd in het bestrijden van eene groote vloot jonken van Java, Banda en Makasser, die kruidnagelen kwamen halen, zag Diego Lopes zijne pogingen ter bekeering met niet minder goeden uitslag bekroond. Langs de kust van Amboina loopende, sloot hij vrede met hare bewoners, en bekeerde die van Hative, Mateloe en Noesanivel tot het Christendom.

In dienzelfden tijd werden ook twee Makassaren, broeders en mannen van rang, te Ternate gedoopt met de namen van Antonio Galvaan en Miguel Galvaan. Deze, ten tweeden male met vele koopwaren van Celebes op Ternate gekomen, verzochten thans Galvaan naar hun eiland eenen priester te zenden, waar zij hem verzekerden een rijken handel en zeer velen te zullen vinden, geneigd tot de omhelzing der nieuwe

1) Valentijn, I Deel, Moluksche zaken, pag. 380.

leer. Te gelijk kwamen reeds eenige jongelingen van geboorte mede, die den doop verzochten en ontvingen.

Door zoo gunstige vooruitzigten bewogen, zond Galvaan aanstonds Francisco de Castro en twee priesters derwaarts met last, "om de vriendschap aan de koningen van die landen aan te bieden, en te trachten hen tot ons geloof over te brengen."

Door eenen storm van eenige dagen beloopen, verviel Francisco de Castro, meer dan honderd mijlen benoorden de Molukko's, te midden van nog geheel onbekende eilanden. In weerwil van alle pogingen om Celebes te bereiken, zag hij zich eindelijk genoodzaakt, zonder dat eiland bezocht te hebben, naar Ternate weder te keeren. Intusschen was zijne reis toch geenszins vergeefs geweest. Eerst aan een eiland, Satigano[1]), gekomen, sloot hij vriendschap met deszelfs vorst en bewoners, doopte weinige dagen daarna den koning benevens zijne vrouw, drie broeders, nog verscheidene aanzienlijken en dorpelingen. Na een verblijf van twee en twintig dagen op dat eiland, verzeilde hij naar Magindanao.

Aldaar, of op een naburig eiland, ten anker gekomen voor eene stad, Soligano, doopte hij ook daar den vorst, zijne vrouw, twee dochters benevens verscheidene anderen. Op datzelfde eiland lieten zich nog een Koning van Boetoeano, sedert Don Jan de Groote, en een Koning van Camezino, sedert Don Francisco genoemd, met hunne vrouwen, kinderen en een groot deel van hunne onderdanen doopen [2]). Hij nam vele kinderen der gedoopten mede naar Ternate, om daar verder onderwezen te worden.

Voor deze liet Galvaan thans uit eigen middelen eene school, de eerste in de Molukko's, stichten, "opdat die jonge bloemen in de melk van de Christelijke leer onderwezen wor-

1) Valentijn noemt dit eiland een deel van Celebes, wij weten echter niet met welk regt.

2) Valentijn geeft bepaalde getallen der gedoopten: honderd dertig aanzienlijken op Satigano en honderd vijftig onderdanen van den Vorst van Siligan of Soligano. Mijn schrijver vermeldt die niet; daar is nog een en ander klein verschil tusschen beider opgaven.

dende, zij tot de bekeering van hunne landslieden in tijden en wijlen zouden kunnen dienen; een middel, dat de geheiligde vergadering van Trente tot het hervormen van de gansche algemeene kerk sedert dien tijd de voorkeur gegeven en uitgekozen had."

Zoo snelle uitbreiding van het Christendom door de Molukko's wekte weldra de vrees en tegenstand der priesters van den Islam op. Zij drongen er daarom ten ernstigste bij de vorsten op aan, dat zij "ter eere van het geloof van hunnen Profeet raad daartegen op zware straffen zouden schaffen," en slaagden maar al te wel.

De vorsten lieten bekend maken, dat allen, die overgingen, met verbeurdverklaring hunner goederen, ballingschap of gevangenis zouden gestraft worden. Vergeefs waren echter die bedreigingen, dat geweld. Dagelijks kwamen nog steeds velen om den doop vragen. Onder dezen was zelfs een der raadsheeren van den Sultan van Ternate. Door zijn vorst weerhouden, vlugtte hij in het fort der Portugezen, waar hij bij den doop den naam van Don Manuel Galvaan ontving. Ook een neef van den Koning van Djilolo ging tot het Christendom over. Vooral baarde de overgang van eenen Arabier groot opzien. Voor een afstammeling van den Profeet zelf gehouden, had hij zulk een gezag en invloed bij aanzienlijken en geringen, dat al de prinsen hem als hun "eigen kalief" eerden en in waarde hielden. De geschiedschrijver besluit het verhaal van het bekeeringswerk onder Galvaan aldus: "Zoo zijn kapiteinschap nog wat langer geduurd had of verlengd was, gelijk de koningen van al die eilanden van den koning Don Juan verzochten, zoo zouden zij allen ons heilig geloof zonder twijfel aanvaard hebben, zonder van de groote voordeelen te spreken, die de kroon daardoor zoude hebben kunnen genieten. Doch noch wij, noch zij, waren zulk eene groote weldaad van God waardig."

Nimmer had Portugal eenen Landvoogd in de Molukko's als Galvaan. Zijne eigen bezittingen gaf hij gaarne ten beste om deszelfs koloniën te redden; een dapper krijgsman, een

ijveraar voor zijne godsdienst, een beleidvol bestuurder, een menschenvriend, offerde hij zich geheel op voor zijn vaderland en godsdienst, deed hij tevens alles wat hij vermogt om de belangen der Molukko's te behartigen en aller gemoederen te bevredigen. "Hierover," zegt dan ook onze geschiedschrijver, "betoonde zich deze (koning Hair) en het geheele volk zoo zeer aan hem verpligt, dat de naam, dien elkeen hem gaf, was die van Vader, en zij hem ook als zoodanig beminden en in waarde hielden. Ook deed hij en zijne mandarijns niets zonder zijnen raad. En opdat dit alles in eene eeuwige gedachtenis zoude gehouden worden, zoo maakten de Ternatanen lofzangen tot zijne eer, welke op hunne manier jaarboeken zijn, waardoor hunne navolgers komen te weten wat in de voorgaande tijden en door wie geschied is." Tot loon voor zoo vele en groote aan zijn vaderland en de menschheid bewezen diensten, stierf hij als een arm, vergeten en verstooten man in zijn vaderland in een gasthuis, anderen zeggen in eene gevangenis.

In 1540 werd hij [1]) door Georgio de Castro vervangen, "onder wien," zegt Valentijn, "alles weder in verwarring raakte, gelijk ook het werk der bekeering een groote krak daardoor kreeg."

Onder den Landvoogd Jordan de Treitas, die van het jaar 1544 tot 1547 regeerde, kreeg de godsdienst weder eene andere gedaante, want in 1546 kwam hier Franciscus Xaverius.

Doch voor wij Xaverius op zijnen bekeeringsweg door de Molukko's volgen, moeten wij eerst nog melden wat daar en elders reeds voor hem tot vestiging of verbreiding van hun geloof door de Portugezen was verrigt.

Francisco Serrano, door storm van de vloot onder Antonio d'Abreu, welke door Albuquerque, na de inneming van Malakka, in 1511, naar de Molukko's was gezonden, afgeslagen, en als schipbreukeling voor het dorp Assaloeloe, op de kust van Hitoe,

1) Men zie over het bestuur van Galvaan: Naauwkeurige verzameling der gedenkwaardigste zee- en landreizen naar O. en W. Indiën, enz. Te Leiden, bij Pieter van der Aa, vervolg van Deel XIII, pag. 284—317.

vervallen, was de eerste Portugees, die op Amboina kwam. Na hem kwam daar Antonio Brito, de eerste landvoogd der Molukko's, in 1521. Men vergunde hem eenige zijner landgenooten op die kust te Picapoli nabij het dorp achter te laten. Sedert kwamen daar meermalen de Portugesche schepen op hunne reizen uit de West naar de Oost van Indië om water in te nemen.

"Nadat zij," berigt ons Valentijn, "hier eenigen tijd geweest waren en nu en dan een priester medegebragt hadden, begonnen zij hier en daar de Mooren wat te leeren, en volgens hunne wijze, die niet zeer ongemakkelijk was, tot het Christengeloof te brengen."

Het was wederom eene omstandigheid van staatkundigen aard, die hun, gelijk op de kust van Djilolo, zoo ook in de baai van Ambon eenige jaren later betere vooruitzigten voor hunnen bekeeringsijver opende, dan hun werk op de kust van Hitoe beloofde. In 1536 waren de Portugezen ook binnen die baai gevallen en hadden vriendschapsbetrekkingen met den koning van het toen zeer magtige Hative aangeknoopt. Later gingen zij die ook aan met de dorpen Noesanivel, Amantelo en Halong, aan dezelfde baai gelegen. Weldra verkregen zij daar zoo grooten invloed, dat die van Hative hunne hulp inriepen bij eenen strijd tusschen twee hoofden van Hative, Alapoetila en Ajapail Lissateloe, welken laatsten zij gevankelijk naar Malakka medevoerden. Kort daarna ontstond er een oorlog tusschen die van Hative en Hitoe, waarbij de eersten het onderspit moesten delven, zoodat zij in grooten getale met hun hoofd Alapoetila, ook Parmain genoemd, naar Malakka en vervolgens naar Goa verzeilden om hulp van den onderkoning tegen die van Hitoe. Daar werd Alapoetila tot Don Emanuel gedoopt. Hij overleed echter kort daarna. Ook de weduwe van Ajapail Lissateloe, op Malakka overleden, werd aldaar gedoopt en keerde als Donna Jesabel naar Hative terug. De broeder van Ajapail, met den doop Don Emanuel geworden, werd toen hoofd of koning van Hative. Gedurende dien tijd waren de Portugezen geheel van de kust van Hitoe,

na eene vijftienjarige vestiging aldaar, verdreven, waar met hunne vernietigde magt ook weldra de laatste sporen van hun aangevangen bekeeringswerk uitgewischt waren.

Te vaster vestigden zij zich thans in de baai van Amboina, waar zij ook in het bekeeringswerk weldra voorspoedig slaagden. Zich aan den zoogenaamden Rooden berg, een kwartier uur benoorden het tegenwoordige fort Victoria, van Ambon vestigende, werden achtervolgens door hen de bewoners der omringende en nabij liggende dorpen, uit vreeze of door de toe spraak der priesters, bewogen zich te laten doopen. Die dorpen waren Hative, Amanteloe, Halong, Kelang, Soja en Baguala. Tot deze bekeering had ook, gelijk wij onder Ternate hoorden, de expeditie van Diego Lopes d'Azevedo veel bijgedragen.

Zoo was het met de bekeering der Heidensche bewoners aan de baai van Amboina gesteld, toen daar in 1546 Franciscus Xaverius op zijne kerkelijke of zendelings-reize aankwam [1]). Doch ook hier kunnen wij Xaverius nog niet volgen; wij hebben den blik nog eerst elders te wenden.

Wij hoorden, dat verscheidene edellieden van Celebes tijdens het bestuur van Galvaan naar Ternate kwamen, zich lie ten doopen, en tevens verzochten, dat een priester naar hun eiland mogt gezonden worden, om nog meerderen, die zulks verlangden, den doop toe te dienen. Het is niet te bepalen, van welk gedeelte van Celebes zij kwamen, maar wij mogen met Valentijn aannemen, dat zij onder het gebied van den Sultan van Ternate, aan wien ook, gelijk nog tot in latere tijden, een deel der oostkust van Celebes onderworpen was, behoorden.

De togt van Francisco de Castro derwaarts, om aan hun verlangen te voldoen, mislukte, en het is ons nergens gebleken, dat dit doopen door verder doopen op Celebes is achtervolgd.

Intusschen lezen wij bij Valentijn, volgens Jarricus, dat in 1545 een Portugeesch koopman, van Malakka op Celebes ten

1) Valentijn, Amb. zaken van de Godsdienst, III Deel, pag. 28—30.

handel gekomen, daar ook voor zijne godsdienst ijverende, den Koning van Soping met zijne vrouw en verscheidene zijner onderdanen heeft gedoopt.

"Het is zeker," zoo vervolgt Valentijn, "dat de Portugezen in latere tijden, toen zij aldaar een vast kantoor tot in het jaar 1660 of 1661 gehad hebben, hunne godsdienst hier verder uitgebreid en vele Heidenen of Mohammedanen gedoopt hebben, maar het is ook zeker, dat deze naam-christenen, die dit geloof maar uit wereldsche inzigten aangenomen hebben en geene genoegzame gronden noch kennis daarvan hadden, het ten eersten weder verlaten en naderhand zich of tot de Mohammedaansche of tot de Hervormde godsdienst begeven hebben." [1])

Het zij ons geoorloofd, hier een berigt van Raynal te laten volgen, waarin hij ons verhaalt, van welke bijzondere omstandigheden het heeft afgehangen, dat niet het Christendom, maar het Mohammedanisme onder de volkeren van Celebes verspreid en heerschende is geworden [2]).

"Het is nu bijna twee eeuwen geleden," zoo verhaalt hij, "dat, eenige Christenen en Mohammedanen hunne denkbeelden aldaar verspreid hebbende, de voornaamste koning des lands een volkomen weerzin had opgevat tegen de nationale godsdienst. Getroffen van de verschrikkelijke toekomst, waarmede de beide nieuwe godsdiensten hem evenzeer dreigden, beriep hij eene algemeene vergadering; op den bestemden dag klom hij op eene verhevene plaats; vandaar zijne handen naar den hemel uitstrekkende en overeind staande, rigtte hij deze bede tot het Opperwezen:

"Groote God! ik werp mij in dit oogenblik niet neder voor uwe voeten, omdat ik smeek om uwe barmhartigheid. Ik heb U slechts om eene regtvaardige zaak te verzoeken, en Gij zijt mij die schuldig. Twee vreemde natiën, in hare eeredienst van elkander verschillende, zijn hier gekomen, en heb-

1) Valentijn, III Deel, Stuk II, Macassaarsche zaken, pag. 232, 233.

2) Raynal, Wijsg. en Staatk. Geschied. van de Eur. Bezitt. en den Kooph. in de beide Indiën, pag. 206—208.

ben mijne ziel en de ziel mijner onderdanen met schrik en angst vervuld. Zij verzekeren mij, dat Gij mij voor altoos zult straffen, zoo ik uwe wetten niet gehoorzame: ik heb derhalve het regt om van U te eischen, dat Gij ze mij bekend maakt. Ik smeek U niet, dat Gij mij de ondoorgrondelijke verborgenheden openbaart, die uw Wezen bedekken, en die voor mij van geen nut zijn. Ik ben benevens mijn volk gekomen, om U te ondervragen aangaande de pligten, welke Gij ons wilt voorschrijven. Spreek, o mijn God! daar Gij de Maker der natuur zijt, kent Gij den grond onzer harten, en Gij weet, dat het ons onmogelijk is, een opzet van ongehoorzaamheid op te vatten; doch zoo Gij de stervelingen niet waardig acht om van U gehoord te worden; zoo Gij het uw Wezen onwaardig oordeelt, de taal der menschen te gebruiken, om den mensch zijne pligten bekend te maken, dan neem ik tot getuige mijne geheele natie, de zon, die mij verlicht, de aarde die mij draagt, de wateren die mijn gebied omringen, en U zelven, dat ik in opregtheid mijns harten zoek uwen wil te kennen; en ik beloof U heden, dat ik voor de bewaarders uwer orakelen zal erkennen de dienaars van een der beide godsdiensten, welke Gij het eerst in onze havens zult doen aankomen. De winden en de wateren zijn de dienaars uwer mogendheid; laten zij het sein zijn van uwen wil. Indien ik, het ontwerp volgende, hetwelk ik mij heb voorgesteld, de dwaling mogt omhelzen, mijn geweten zou gerust zijn, en Gij alleen zoudt er de schuld van hebben!"

"Het volk scheidde, de bevelen des Hemels afwachtende, en met het besluit om zich te zullen overgeven aan de eerste zendelingen, die op Celebes zouden aanlanden. De apostels van den Alkoran waren de gaauwsten, en de vorst liet zich nevens zijn volk besnijden. Het leed niet lang, of het geheele eiland volgde dit voorbeeld na."

Waarlijk wel éénige omstandigheden, die hier volgens Raynal van zoo groote beslissing waren; ook een welsprekend, krachtig en in menig opzigt treffend gebed. Jammer slechts, dat Raynal ons wel eens berigten mededeelt, die meer fraai

dan waar luiden. Vader Valentijn, die zoo gaarne alles vertelt, wat hij wist, schijnt er nimmer iets van gehoord te hebben; althans hij zwijgt er van.

Van Celebes begeven wij ons naar Borneo. Reeds vroeg handelden de Portugezen ook op Bandjermassin. Wij geven hier alles, wat Valentijn omtrent hun zendelingswerk daar vermeldt. "Sedert de Portugezen hier gehandeld hebben, zijn er nu en dan ook van hunne priesters gekomen, die den inlander en vooral de Heidenen — alzoo zij bij de Mooren weinig ingang vonden — tot de Roomsche godsdienst hebben trachten te brengen, waarvan zij er al verscheidene op hunne manier op losse gronden tot het zoogenaamde Christendom gebragt hebben. Zoodanige had men langs de rivier van Caljong Cajamp al zeer veel, alzoo die van Macao hier een priester eenigen tijd voor het jaar 1690 gelaten hebben, die hier dus omstreeks wel 3 of 4000 Christenen gemaakt heeft, maar toen die pater, op last des Konings van Bandjermassin, eenige jaren daarna, bij zekeren opstand mede om hals gebragt was, is het daarbij gebleven, zonder dat hier weder een ander priester gekomen is, waardoor deze bedroefde Christenschaar op eene beklagenswaardige wijze verstrooid, en weder zoodanig tot hunne oude duisternis van geest vervallen is, dat zij van hun Christendom niets onthouden en geen ander bewijs van dat zij weleer Christen geweest zijn, dan een kruisje, dat zij aan den hals dragen, overgehouden hebben." [1])

Van Borneo begeven wij ons naar het overliggende Java. Het is bekend, dat de Portugezen voor het eerst in 1511 onder Antonio d'Abreu op Java en wel te Grissee kwamen. Sedert bezochten de Portugezen meermalen den oosthoek van Java; vooral was Panaroekan voor hen eene aanleg- en handelplaats. Wij vinden daaromtrent vermeld [2]): "Tien mijlen van daar — Balamboan — meer noordwaarts ligt de stad Panaroekan, alwaar vele Portugezen wonen, en landzaten,

1) Valentijn, Deel III, Stuk II, pag. 252. Beschrijving van Borneo.

2) Nederlandsche reizen. Te Amsterdam, bij Petrus Conradi; te Harlingen, bij V. van der Plaats, I Deel, pag. 247.

welke belijdenis doen van de Christelijke godsdienst."

Zoo melden ons de eerste Nederlanders, die in 1595 onder Kornelis Houtman Java bezochten. Nergens vinden wij iets meer daarover, en geen Javaan daar thans, die weet, dat immer een zijner voorvaderen in vroegere jaren gedoopt is geweest.

Op Solor en Timor vestigden de Portugezen zich ook reeds in de vroegste tijden. Op de oostkust van Solor hadden zij een fort, Henricus genaamd, van metselsteen opgetrokken. In 1612 werd het door de Nederlanders, onder Apollonius Schot, ingenomen. Bij de overgave trokken, benevens de zeer aanzienlijke bezetting, ook zeven Dominikaner monniken uit hetzelve, om volgens het gesloten verdrag naar Malakka weder te keeren. De bewoners van drie dorpen, onder het fort behoorende, die een getal van honderdvijftig huisgezinnen uitmaakten, waren allen Christenen. Ook bleek het uit een brief van den Pater Vicaris van Solor, dat de Koning van Timor-Koepang, thans de hoofdplaats van Nederlandsch gezag op Timor, den Portugezen had aangeboden met al zijne onderdanen tot het Christendom te zullen overgaan, indien zij op zijn grondgebied wilden komen wonen en een fort bouwen [1]).

Thans komen wij tot Xaverius terug, om hem op zijne bekeeringsreize door de Molucco's te volgen.

Den 6en Mei 1542 in Indië te Goa gekomen, landde hij den 15en September 1545 te Malakka. Hij was eerst willens naar Celebes te gaan, waarheen hem reeds een priester was vooruitgegaan, waarschijnlijk dezelfde, dien Valentijn een Portugeesch koopman noemt, en die den Koning van Soping doopte. Hij beijverde zich daarom de Maleische taal te leeren, waarin hij ook het Onze Vader, de Engelengroet en de Tien Geboden vertaalde [2]). Ook den Latijnschen Catechismus zoude hij daarin overgebragt hebben. Weinige maanden slechts vertoefde hij

1) Ned. Reizen, VI Deel, pag. 143. Zie ook Valentijn, III Deel, II Stuk, pag. 123, 124.

2) Maleische Spraakkunst, door George Hendrik Werndly. Amsterdam, bij R. en G. Wetstein, pag. 321.

te Malakka. Wij lezen van zijnen arbeid daar: "Het bekeeringswerk der Heidenen en Mohammedanen moest noodzakelijk in eene stad schipbreuk lijden, waar de volgelingen van de nieuwe godsdienst de afschuwelijkste ondeugden pleegden." [1])

Verlangende om Malakka, die stad van gruwelen, waar zoo veel zijne ziel diep bedroefde, maar spoedig te verlaten, zag hij van de reis naar Celebes af, en bereikte na eene voorspoedige zeereis, in April 1546, Amboina. Hij vond daar de reeds aan de baai gevestigde gemeenten, of, gelijk hij zelf in een zijner aan de societeit te Rome gerigte brieven [2]) schreef, zeven Christenkerken. Hij zoude, volgens Valentijn, Emanuel van Hative nog gedoopt hebben, terwijl hij er verder de bekeerden krachtig tegen de vervolgingen der Mohammedanen ondersteunde, nog zeer velen tot hen bragt en hen van genoegzame priesters — waarschijnlijk uit de inlanders zelf genomen — voorzag. Omtrent vier maanden bleef hij te Amboina ijverig werkzaam in de Christengemeenten. Hij stichtte zeven scholen, hun aanwijzende, hoe men de jeugd het Paternoster, Ave Maria, het Geloof, nevens zekere vragen uit zijnen catechismus leeren, en hoe men daarna tot het leeren der gebeden en tot het verstaan van eenige korte verklaringen, door hem over den catechismus gemaakt, voortgaan moest [3]).

Met de prediking vereenigde hij het voorbeeld, zoodat hij gedurende de weinige maanden van zijn verblijf op Amboina door zijne ingetogene en strenge wijze van leven meer uitwerkte, dan al zijne voorgangers in vele jaren hadden verrigt. "Om nogtans," zoo vervolgt Valentijn, "de waarheid hieromtrent te zeggen, de gronden, die hij en zijne navolgers onder deze onnoozele Heidenen legden, waren zoo slecht, dat zij niet anders dan den blooten naam van Christenen droegen,

1) Het leven van Franciscus Xaverius, door F. C. van der Meer van Kuffeler. Leiden, H. W. Hazenberg, 1842, pag. 107.

2) Epist. Lib. II, Epistola III, Societate Roman. ed. Turs. Zie verder van Kuffeler, wien wij nog hier en daar voor Xaverius nevens Valentijn volgen.

3) Valentijn, III Deel, Amb. zaken van de Godsdienst, pag. 30.

terwijl zij in den grond Heidenen waren en nog aan al hunne Heidensche bijgeloovigheden en afgoderijen, waarbij dan nog veel van het Roomsche bijgeloof kwam, vastkleefden."

Jarricus verhaalt bij Valentijn, dat onder de kruisen, door Xaverius aan de Christenen van Leytimor gelaten, een was, bijzonder groot en van zoo wondervolle kracht, dat de vrouwen in het drooge saizoen daarvoor slechts behoefden neder te knielen, om aanstonds een stroomenden regen van den hemel te doen dalen. De Heidensche bewoners van Soja hadden een ander middel om regen te maken; hun Radja of Koning behoefde daartoe slechts een bamboe in een groote martavaan (aarden vat), die boven hun dorp op een bergtop stond, te roeren, en voor hunnen afgod een witten haan te offeren.

Rustelooze ijveraar als hij was, die niet langen tijd op dezelfde plaats kon vertoeven, begaf hij zich weldra, na nog eerst eenige der omliggende kleine eilanden haastig bezocht te hebben, in eene corra-corra naar Ternate. Daar doopte hij de reeds bejaarde weduwe van den in 1522 door vergif omgebragten Vorst Bajang Oelah Njahi Tjili, die toen, wegens de minderjarigheid van haren zoon Deijalo, voogdes van het rijk was geworden. "Het was voor Xaverius hier, als vroeger in Amboina, weggelegd, met een vrij goed gevolg te kunnen werkzaam zijn; de politieke toestand des lands werkte hierbij gunstig in de hand." [1])

Doch naauwelijks was hij drie maanden op Ternate geweest, of zijn brandende ijver en rusteloos karakter dreven hem weder verder. "Eene rusteloosheid," zegt van Kuffeler, "eensdeels uit de bewustheid van de zwakheid zijner pogingen, anderdeels uit de oppervlakkige wijze der bekeering zelve te verklaren."

"Met den doop en het leeren van den vroeger genoemden catechismus, het symbolum Apostolicum enz., was de Christen naar Xaverius denkwijze gevormd; het kwam er nu maar op aan, hem bij die oppervlakkige uiterlijkheden te houden, en

1) Van der Meer van Kuffeler.

daartoe was de biecht het geschiktste middel; voor de waarneming daarvan stonden hem zijne medehelpers ten dienste, en hij kon daarna dus weder gerustelijk naar andere Neophyten uitzien."

Wij volgen hem naar de kust van Moro. Galvaan had het verlorene daar weder zoo veel mogelijk laten herstellen, maar wij hoorden, het was er altijd nog zeer treurig met het bekeeringswerk gesteld. Vergeefs trachtten Xaverius' vrienden hem van die reis te doen afzien; men wees hem op den moord aan zoo vele Christenen gepleegd, op Simon Vaz, daar zoo wreed omgebragt, op Francisco Alvarez, die het doodelijk gewond naauwelijks ontkomen was, op zoo vele gevaren, die hem aan die verwijderde kust wachtten. Niets kon zijn besluit doen wankelen. Hij vertrok derwaarts juist op den tijd dat hij het berigt zijner benoeming tot Provinciaal van Indië door Ignatius de Loyola had ontvangen.

Bij zijne aankomst vlugtten de bewoners, "doch hij won door zoetigheid hunne harten, en bekeerde, na veel moeite gedaan en veel gevaren uitgestaan te hebben, velen van hen in die drie maanden, welke hij onder hen bleef, leerende hen Paternoster, Ave Maria, het Credo en eenige vraagjes uit den catechismus opzeggen. Hij bekeerde ook die van de stad Tulo. Doch zij vielen zes of zeven jaren na zijn vertrek weder af, hoewel men ook 29 of 30 bekeerde plaatsen en wel 35,000 bekeerden langs die kust telde." [1])

Volgens zijn schrijven had Xaverius eene verregaande onwetendheid onder hen te bestrijden. Opzettelijken tegenstand ontmoette hij er echter niet; ja hij zegt zelf, dat hij daar ook, in weerwil van vele bezwaren, in den vertrouwelijken en hartelijken omgang met de bewoners een hemelschen troost smaakte, zoo als nergens vroeger elders [2]).

Djilolo draagt vulcanen; meermalen schudden hevige aardschokken de kust van Moro. Eens, dat hij op St. Michael

1) Valentijn, I Deel, Moluksche zaken, pag. 381.
2) Episth. Lib. II, pag. 108; bij van der Meer van Kuffeler, pag. 123.

de mis las, deed zich eensklaps een zoo geweldige schok gevoelen, dat de meesten uit de kerk vlugtten; bedaard en vol vertrouwen bleef hij op zijn heiligen post bij het waggelende altaar. Daarover naar Rome schrijvende, wilde hij, "dat het welligt de aartsengel zelf was, die in dat vreeselijk oogenblik alle de op dat eiland aanwezige booze geesten naar de onderwereld voortdreef." De waarheid is, dat tot op den huidigen dag de booze geesten over gansch Djilolo nog altijd hunne altaren, bidhuisjes en bidplaatsen hebben en de gemoederen der Heidensche bewoners met schrik vervullen en beheerschen. Vulkanen dienden hem om de eenvoudige gemoederen met den schrik der hel te slaan; hij noemde de kraters de luchtgaten van het onderaarsch verblijf der goddeloozen. Accomodatie is een noodzakelijk vereischte in iederen prediker, maar dat Xaverius de hel onder Djilolo plaatste, en zijne kraters hare luchtgaten, schoorsteenen noemde, is meer dan accomodatie. Zou de van ijver blakende man niet geweten hebben, welke natuurlijke oorzaken die schoorsteenen van Djilolo in den Indischen Archipel doen rooken?

Na drie maanden toevens op de kust, keerde hij weder naar Ternate terug. Daar waren de zaken intusschen geheel verkeerd. De Treitas, welke Sultan Hair als de eenige oorzaak der onlusten beschouwde, die zijn bestuur gedurig verontrustten, had hem als gevangene naar Goa opgezonden. Intusschen had de onderkoning hem onschuldig verklaard, in zijne waardigheid hersteld, en, met gunsten en eer overladen, naar Ternate teruggezonden, terwijl Bernard de Sosa de Treitas had vervangen als tiende Gouverneur der Molukko's.

Xaverius meende, dat nu het oogenblik gunstig was, om den koning, dankbaar voor zoo vele weldaden, tot de omhelzing van het Christendom te bewegen. Hij bedroog zich. De koning, van ganscher harte zijn geloof toegedaan, wilde Xaverius wel hooren, met hem redetwisten, schepte zelfs behagen in zijne woorden en voordragt, maar bleef Mohammedaan. Hij kon maar volstrekt niet begrijpen, "hoe het toch mogelijk konde zijn, dat dezelfde God, dien zij beiden vereerden, aan

den Mohammedaan de veelwijverij en aan de Christenen slechts het huwelijk met ééne wettige vrouw veroorloofd had." Dit was vooral het groote punt van verschil tusschen beiden, hetgeen alle vergelijk onmogelijk maakte. Het was te veel van Hair geëischt om zijn harem open te zetten, alle zijne vrouwen en bijvrouwen te laten gaan, en slechts ééne te behouden; en Xaverius kon toch niets minder eischen. Hij ondervond, dat het gemakkelijker was eene bejaarde Sultans-weduwe dan eenen nog jeugdigen Sultan tot zijn geloof te brengen.

Intusschen waren zijne pogingen bij anderen meer gelukkig. Het getal zijner doopelingen nam dagelijks toe, en allen hingen hem aan met liefde en hartelijkheid. Immers schreef hij naar Rome, dat hij, uit vrees van te grooten toeloop van menschen, in het geheim des nachts van Ternate vertrekkende, toch verscheidenen, welke dit hadden vernomen, aan het strand had gevonden, die de stilte van den nacht met hun klagen en hunne jammeren vervulden. Naar Goa wilde hij wederkeeren, om vandaar priesters naar de gemeenten der nieuw bekeerden te zenden [1]).

Wij lezen ook bij Valentijn, dat hij te Ternate een Jezuïtenconvent, gelijk hij dat ook voor Amboina had gewild, stichtte, en van Malakka uit de naar Indie gekomen priesters Jan de Beira naar Ternate, Nugnes Ribera naar Amboina en Nicolaas Nugnes naar de kust van Moro zond [2]).

Op zijne terugreize vertoefde hij nog korten tijd te Amboina. Toen verliet hij voor altijd de Molukko's, om later het bekeeringswerk gedurende meer dan twee jaren in Japan te vervolgen, en eindelijk op zijne reize van Malakka naar China op het eiland Sancian te sterven. Verre van de zijnen, door allen verlaten, moest hij daar in eene hut, waar het medelijden hem, die doodkrank zonder de minste lafenis onder een brandenden hemel aan het strand nederlag, had opgenomen, zijn zoo verdienstelijk leven ellendig eindigen.

---

1) Van der Meer van Kuffeler, pag. 123—127.
2) Valentijn, I Deel, pag. 382.

Sultan Hair, benevens zijn zoon en opvolger Baboe zijn beiden evenzeer bekend in de geschiedenis van Ternate door hun gedurigen strijd met de Portugezen, als door hunne bedekte en openbare pogingen tegen de uitbreiding van het Christendom in hunne rijken. Wij willen hooren, wat onder hunne regering is geschied.

Kort na het vertrek van Xaverius kwam de zoon van den Koning van Bongay [1]) te Ternate. Hij kwam met het bepaalde voornemen om als aanstaande Vorst van Bongay daar onder de Christenen en Mohammedanen te verkeeren, en na beider Godsdienst te hebben leeren kennen, die, welke hij de beste zoude bevinden, voor zich en zijn gansche rijk te kiezen. Hair stelde alles in het werk om hem voor het Mohammedanisme te winnen en trachtte daartoe zelfs de volgelingen van den Bongayschen vorstenzoon door geschenken om te koopen. Alles te vergeefs; tot het Christendom bekeerd, werd hij in de kerk van het kasteel gedoopt. "Dus vertrok hij weder naar zijn land" zegt Valentijn, "en indien men priesters met hem had kunnen zenden, hetzelve had mede al overlang Christen geweest."

Te vele grieven had Hair tegen de Portugezen, om langer rustig te blijven. De moord aan zijne moeder gepleegd, zijne gevangenneming en opzending naar Goa, hadden een duurzamen en onuitroeibaren wrok in zijn hart gelegd. Hierbij kwamen nog de bekeeringen van Xaverius in zijn rijk, zelfs in zijn eigen huis gemaakt. Wederom moest hij zien, hoe Bongay en deszelfs Vorst voor zijn geloof, dat hij met geheel zijn hart aanhing, verloren waren gegaan. Aan zijns vaders weduwe, door Xaverius gedoopt, nam hij, omdat zij het Christendom niet wilde verloochenen, hare bezittingen en landerijen, waaruit zij hare inkomsten trok, af; den Vorst van Djilolo stookte hij gedurig op, om de Christenen op de kust van Moro te vervolgen, ja sloot eindelijk met hem en die van Tidore en Batjan een geheim verbond tot vernietiging

1) Op Celebes.

van de magt der Portugezen en de uitroeijing des Christendoms in hunne rijken. Hoewel ook de ziel van dat verbond, durfde hij zich echter niet openlijk een vijand der Portugezen vertoonen, dewijl hunne vesting in de nabijheid van zijn paleis lag en hunne hoofdmagt op zijn eiland vereenigd was.

Den Vorst van Djilolo wist hij echter te bewegen om in het openbaar de wapenen op te vatten. De arme bekeerden van Djilolo's Noord- Oostkust, welke hij aan zich onderwierp, moesten het weder bitter misgelden, vooral die van Tolo, eene der voornaamste plaatsen. Dapper verdedigden zij zich in hunne sterkte,] en zelfs geen honger of pest konden hen bewegen zich aan den vijand over te geven.

Als waren die vreeselijke rampen nog niet genoeg, kwamen nog zware aardbevingen daarbij, die land en volk hevig teisterden.

Bernardyn de Sosa verzamelde echter zijne magt en ging met eene aanzienlijke vloot den geweldenaar opzoeken. Na eene belegering van drie maanden veroverde hij zijne sterkte. De Vorst bragt zich door vergif om het leven, om niet in de wrekende handen van den overwinnaar te vallen. Zijn zoon werd in zijne plaats benoemd, en daarmede der vervolging van de arme Christenen van Moro weder perken gesteld.

Die nederlaag der zijnen verbitterde Hair slechts te meer, en deed hem op nieuwe middelen zinnen, om die gehate overweldigers en hunne godsdienst te verdelgen. Die verbittering werd woede, toen ook de Vorst van Batjan niet slechts ontrouw werd aan het geheim verbond, maar zelfs met zijn huis en vele zijner onderdanen zich liet doopen.

Het waren geenszins de beste beweeggronden, welke dien Vorst tot zoo geheel voor allen onverwachten overgang bewogen. Verliefd op eene Prinses van Ternate, voerde hij haar in stilte vandaar naar Batsjan, en om zich thans tegen de wraak van Hair te verzekeren — werd hij Christen. Hij, die nog kort te voren als een ijverig Muzelman den eed had gedaan tot uitroeijing van het Christendom, zond nu eenen afgezant aan Bernardyn de Sosa om een' priester ten einde

hem en de zijnen te onderwijzen en te doopen. Nicolaas Nugnes werd met die vereerende missie belast. — Valentijn berigt ons omtrent die bekeering het volgende:

"Dit kwam den Portugezen zeer vreemd te voren; zij zonden er echter Nicolaas Nugnes naar toe, die zeer wel ontvangen werd, en den Vorst nevens zijnen broeder, den prins, en drie prinsessen, zijne zusters, kort daarna doopte, leerende ondertusschen ook de Vorstin, nevens eenige vrouwen van haar gevolg, die met haar te gelijk gedoopt werden, gelijk vele van zijne vrienden en onderdanen, die dit voorbeeld van hunnen koning en vorstin volgden." Later werd Nugnes, ziek geworden, door Ferdinand Alvarez vervangen.

"Dit geval," vervolgt Valentijn, "maakte den Koning van Ternate Hair bijna verwoed en zette hem nog meer dan te voren aan om den Christenen alle bedenkelijke afbreuk te doen en hen, waar hij maar kon, te vervolgen."

Alras moest dit een priester Alfonzo de Castro maar al te wreed, door eenen afschuwelijken moord, aan hem gepleegd, ondervinden. Op eene dienstreize van Moro naar een daaromtrent gelegen eiland werd hij onverwachts door de roeijers of scheppers van zijn vaartuig, Mohammedanen, gegrepen. Aan de spriet vastgebonden, lieten zij hem zoo vijf dagen en nachten aan de brandende hitte, aan weder en wind blootgesteld. Daarna eerst maakten zij onder vreeselijke mishandeling een einde aan zijn ellendig leven.

Dit was echter nog slechts het voorspel der moorden en wreedheden, welke de onverzoenlijke Hair weldra in een ander deel van zijn rijk op Amboina tegen de Christenen zoude plegen.

Hair had ook bezittingen op Ceram. Daar was Samaran zijn landvoogd of Kimalaha. Deze had in geheimen last, in vereeniging met die van Hitoe, de vijanden der Portugezen, hen zoo veel mogelijk afbreuk te doen. Maar Samaran voldeed daarin niet genoegzaam aan zijn verlangen; hij zond hem daarom diens broeder Lanlato, wien hij als een dapper strijder en vurig ijveraar voor zijn geloof kende, met nieuwe

versterking tot medehulp, en als bestuurder, met den bepaalden last tevens, "om door een goed verzamelde magt de Portugezen uit Ambon te verdrijven, die landen onder zijne kroon te brengen en de Moorsche Godsdienst met uitroeijing der Christelijke daar overal in te voeren."

Lanlato slaagde maar al te zeer naar den wensch van zijnen Vorst. Slechts de Christenen van Hative en Kilang bleven den Portugezen en het Christendom trouw; alle andere negorijen vielen af of werden door Lanlato veroverd en aan het Mohammedanisme teruggegeven.

Spoedig echter kwam in dien grooten nood voor het bekeeringswerk en de magt van Portugal op Amboina in 1561 hulp van God. Hendrik de Zoa landde met eene groote vloot in de baai. Weldra had hij den vijand teruggeslagen, en de afvalligen of gedwongenen weder in de kerk en onder Portugal gebragt.

Niet alleen herstelde hij de Godsdienst en het gezag der Portugezen, waar die vroeger gevestigd waren, maar breidde die ook uit over de Uliassers of de nevens Ambon gelegene eilanden Haroekoe, Saparoea en Noessalaut. Sedert dien tijd toch werden ook gemeenten op die eilanden gesticht.

De beide priesters Marcus Francado en Jacob de Mascarenhas, met de vloot medegekomen, later gevolgd en ondersteund door Francisco Vieyra en Jacob de Magellanes, waren hiervan vooral de bewerkers. Wij willen hier weder Valentijn hooren: "Zij bragten zoo groote verandering omtrent de scholen, dat, daar er sedert het jaar 1547 slechts zeven op Leytimor geweest waren, men nu, zoo aldaar als elders, in Amboina een-en-dertig scholen telde.

Deze waren in de navolgende dorpen: in Noessanivel, Seylale, Latoehalat, Amahoesoe, in vier dorpen van Oerimessing, in Soja, Amantelo, Ahoessen, Oeritetto, Maredheyka, Kilang, Nako, Hatalai, Ema, Hoekoerila, Roeton, Leahàri, Halong, Hoekoenalo, Hative, Tawiri, Baguwala, Soeli, Way, Hatide Kitjil, Hoetoemoeri, Hatoe, Alang en Liliboy.

Alle welke dorpen zij op dien tijd tot het Christengeloof,

gelijk vele van de afgevallene Christenen, die voor de vervolging van Laulata hadden moeten bukken, weder overbragten, behalve dat zij in vervolg van tijd nog zesentwintig scholen in de Uliassers, te weten zeven op het eiland Oma [1]), twaalf op Honimoa [2]) en zeven op Noessalaut, gehad hebben, omtrent welk groot werk der bekeering Emanuel van Hative deze mannen (zoo Jarricus getuigt) zeer veel de behulpzame hand geboden heeft." — Ook zouden omtrent dienzelfden tijd bekeerden gemaakt zijn op eenige der Papoesche eilanden, wier namen echter niet vermeld worden.

Zoo spoedige en gewelddadige bekeeringen konden geene goede bekeeringen zijn. Dit bleek dan ook wel uit den gedurigen afval dier Neophyten, die, nadat de omstandigheden dit medebragten, even spoedig van Christenen weder Mohammedanen of Heidenen werden, als zij vroeger voor het nieuwe geloof het oude hadden verlaten.

Hoewel weder verslagen, was Hair daarom nog geenszins ontmoedigd. Steeds zoo veel mogelijk vriendschap veinzende en een goed gelaat aan de Portugezen vertoonende, bleef hij echter de overweldigers van zijn rijk en hunne Godsdienst een onverzoenlijken haat toedragen, tevens naar de middelen omziende om hen te verdelgen. Daartoe kwamen hem, vier jaar na de overwinning van Hendrik de Saa op zijn Kimelaha Laulata, de op Ambon handelende Javanen wonderwel te stade. "In het jaar 1565" verhaalt ons Valentijn, "hebben zij eene afgrijselijke vervolging tegen de Christenen aangerigt en zeer vele dorpen gedwongen weder af te vallen en zoowel de Portugesche zijde als hunne Godsdienst te verlaten — zijnde zelfs die van Noessanivel, Oerimessing en een gedeelte van Halong toen Moorsch geworden." — "Bij deze vervolging was de priester Nugnes Ribeira bijna in zijn hutje verbrand, hoewel hij eindelijk gered werd. Ook hadden de Javanen George Fernandez en Gomez Domorallo, twee ijverige

1) Of Haroekoe.

2) Of Saparoea.

priesters, zeer moorddadig, zoo als zij van Java naar Ambon op reis waren, niet verre van Java om hals gebragt." Drie jaren lang woedden de vervolgingen tegen de Christenen op Ambon en op de Uliassers, tot Don Andrea Hurtado Mendoza, die de Geesel van Amboina werd bijgenaamd, ze bedwong, de Javanen noodzaakte Amboina te verlaten en het gezag en de Godsdienst der Portugezen weder herstelde. Het doet ons leed, dat wij voor beide vervolgingen, voor die door de Ternatanen onder Laulata en voor deze door de Javanen in vereeniging met de Mohammedaansche bewoners van Ceram en Hitoe, ook voor hetgeen wij nog verder omtrent de bekeeringen onder en door de Portugezen in den Indischen Archipel te vermelden hebben, de bronnen der Portugesche reis- en geschiedschrijvers niet mogen raadplegen; wij zouden daarin voorzeker nog enkele bijzonderheden opgeteekend vinden, welke Valentijn, dien wij voor den tijd van Hair volgden [1]), en verder alleen moeten volgen, ons òf niet, òf slechts kortelijk mededeelt.

Zoo vele pogingen, door Hair tegen de Portugezen en het Christendom, hoe geheim ook van zijnen kant, in het werk gesteld, moesten eindelijk dezen de oogen openen, te meer daar hij soms onvoorzigtig het masker afwerpende, zich in zijne ware gedaante vertoonde. Zij besloten, op welke wijze dan ook, zich zoo spoedig mogelijk van hem te ontdoen. Hij viel, in zijn eigen paleis door de dolk des verraads getroffen. Martyn Alfonzo Misquita was de laaghartige koningsmoorder. De koning van Portugal, te regt verontwaardigd over zulk eene lage handelwijze, beval den dader aan de Ternatanen uit te leveren. Hij sneuvelde op reis in een gevecht tegen de Javanen, die het schip op weg naar Ternate hadden aangevallen.

Valentijn besluit het berigt van Hair's moord met deze betuiging: "Dus geraakte hij, die uit vrees voor de Portugezen geweldig woelde om zich van hen te ontslaan, door hen zelf

1) Valentijn I Deel, Moluksche zaken pag. 203 vèrv. pag. 382 verv. Ambonsche zaken; II Deel pag. 17 verv. Ambonsche zaken van de Godsdienst. III Deel, pag. 30.

aan een ellendig einde, met al zijne magt en zijne wachten in zijn paleis zelfs niet zeker geweest zijnde."

Baboe besteeg bij den moord van zijnen vader in 1565 den troon van Ternate. Voor wij van hem spreken, willen wij eerst nog eenige bekeeringen vermelden, welke in de eerste jaren zijner regering plaats vonden. Volgens Maffejus, bij Valentijn, zouden toen in twee dorpen op de kust van Ceram, Lissabatta en in een ander niet genoemd, wel veertig duizend den doop gevraagd hebben. Te regt merkt Valentijn op, dat dit berigt alle geloofwaardigheid mist. Niet een der stranddorpen had immer boven de duizend zielen. Ceram is weinig bevolkt, en bovendien woont de bevolking zeer verspreid. Valentijn houdt dit slechts voor een verdicht voordeel, terwijl hij ons verder mededeelt, dat de Portugezen wel getracht hebben bekeerden op de kust van Ceram, te Lissabatta, te maken, maar dat zijne bewoners, gezonden om daartoe een Portugeesch priester van Tidore te halen, dien op het eiland Oebi vermoord hebben, en sedert Mohammedanen gebleven zijn [1]).

Eene geheel andere en voorspoedige bekeeringsreize was die, welke in 1568 de Jesuïten Didacus Magellanes en Pedro Mascarenhas naar het noordelijk gedeelte van Celebes en de noordelijk van hetzelve gelegene Siau- en Sangir-eilanden maakten. Magellanes doopte de heidensche Koningen van Menado en Siau, benevens nog vijftien honderd van hunne onderdanen. Zes maanden later vielen deze echter weder af en verjaagden zelfs hunnen koning met zijn huisgezin, die naar Ternate kwam vlugten. Daarop werd een vaartuig met een ander Jesuït, Pedro Mascarenhas, derwaarts gezonden, waardoor de Vorst in zijn gezag hersteld werd. Daar nog vertoevende, ontving Mascarenhas eene noodiging om naar Sangir te komen. Met acht vaartuigen en in gezelschap van den Koning van Siau vertrok hij derwaarts. Te Kalongan, de hoofdplaats van het eiland Sangir, gekomen, onderwees hij hen daar drie

1) Valentijn, Ambonsche zaken van de Godsdienst, Deel III, pag. 31.

dagen, waarna hij den koning en vele aanzienlijken doopte, plantende daar ook, zegt Valentijn, "een schoon kruis hetgeen beide die koningen met veel eerbied en ijver op hunne schouders droegen." Hij wees hun de plek aan, waar zij zich eene kerk moesten bouwen, waartoe allen zoo bereidvaardig waren, dat zelfs de bejaarde Vorst, zijne vrouw en de vrouwen der aanzienlijken volijverig mede de handen aan het werk sloegen. De Pater, of wel twee Portugezen, die hem vergezelden, kregen van de nieuw bekeerden tot dank voor de prediking twee slaven ten geschenke. Wel een bewijs, dat zij weinig daarvan moeten begrepen hebben, of dat zij geene Evangelieprediking is geweest. Van daar begaf de Pater zich over Menado en Boeton naar Kaidipan, op de Noordwestkust van Celebes, beneden Menado, gelegen. Op Menado tien dagen vertoevende, vernam hij, dat daaromtrent een volksstam, die wel honderd duizend zielen telde, woonde, welke wenschte gedoopt te worden en dat ook die van Gorontalo naar zijne prediking verlangden. Hij liet hun weten, dat ten eerste priesters tot hen zouden komen, maar dat hij thans, zijne reis moetende vervolgen, niet tot hen konde komen. Ook de Vorst van Boelang, zoon van dien van Menado, toonde groote genegenheid om Christen te worden. Doch ook daar zich niet ophoudende, ging hij door naar Kaidipan, waar reeds gedoopten waren, en hij door deze en de Heidenen met veel vriendschap ontvangen werd. Daar eenigen tijd verblijvende, doopte hij nog verscheidenen, waarna hij in Januarij 1569 op Siau terug was, en weldra met den oudsten zoon des Konings, een jongetje van negen jaar, voor zijne opvoeding naar Ternate wederkeerde [1]).

In 1572 echter viel het fort der Portugezen aldaar, na een hardnekkigen tegenstand, in handen van Baboe, en het was tegelijk met de magt, ook met de Godsdienst der Portugezen in de Ternataansche landen gedaan.

Baboe, ook wel Baboela, voor Baab Oelah genaamd, niets

1) Valentijn. Moluksche zaken. Deel I pag. 383.

dan wraak ademende tegen de Portugezen, ving zijne troonsbestijging met een woedenden oorlog tegen hen aan. Hij had aangeboden, indien men hem het lijk zijns vaders overgaf, met zijne edelen, mogt het ook maar voorgewend zijn, tot het Christendom over te gaan. Tot antwoord hadden de Portugezen diens verminkt lijk in zee geworpen. Duur moesten zij nu hun verraad en hunne wreedheid betalen. Baboe sloeg het beleg om hunne sterkte, door hen St. Paulo, door de Ternatanen Gamima Lama, de groote stad, genoemd. Zeven jaar duurde de strijd en belegering. Geen ontzet kwam van Goa of Malakka opdagen. De Portugezen werden tot het uiterste gebragt. Honden, katten, muizen en ander ongedierte, tot zelfs het leder hunner koffers, verteerden zij, zoo vreeselijke hongersnood woedde in het fort. Toen moesten zij zich wel overgeven. Dit geschiedde in 1572. Zij verlieten voor altijd hunne vestiging op Ternate, om die op Tidore te herbouwen. Daar bleven zij nog tot in 1606, wanneer zij voor altijd de Molukko's verlieten, om er slechts den vloek van hun naam achter te laten en weldra hun gebrekkig en verkeerd bekeeringswerk te zien verloren gaan.

Ook twee paters, Gomes Damarilio en Georgio Fernandez, verloren te midden dier omstandigheden het leven.

Waren alle landvoogden Galvaans geweest, het bekeeringswerk zoude beter zijn geschied en Portugal's vlag voorzeker nog in de Molukko's waaijen. Van Tidore uit trachtten de Portugezen nog wel hun bekeeringswerk te vervolgen, maar hunne gedurige oorlogen met die van Ternate, die nu en dan ook ondersteuning van de Engelschen erlangden, en hun latere strijd met de Nederlanders, belemmerden hen grootelijks daarin.

In 1599 zonden zij nog eenige priesters van Malakka naar Tidore, die in 1601 nog door vier anderen werden gevolgd, maar door eene schipbreuk verhinderd werden hunne bestemming te bereiken. In datzelfde jaar kwam aldaar echter nog aan Louis Fernandez, Superieur der Jezuïten. In dien tijd doopten zij ook nog aldaar eenige inboorlingen van Siau, benevens een zoon van den koning van dat eiland, aldaar aan-

wezig met verzoek om hem tegen de Ternatanen en Nederlanders bij te staan. Het waren slechts de laatste zwakke pogingen om een bekeeringswerk voort te zetten, dat zij met zoo groote verwachtingen voor hunne kerk hadden aangevangen.

Toen onze vlootvoogd Kornelis Sebastiaansen in 1605 de sterkte der Portugezen op Tidore veroverde, verlegden zij den hoofdzetel hunner missie naar Siau, waar alstoen de Pater Jan Paul werkzaam was. Den Landvoogd Piedro Debbro, benevens den overigen Portugezen, omtrent vijfhonderd man, werd toegestaan zich naar Manilla, de hoofdplaats der Philippijnen, te verwijderen, met wier bezitters, de Spanjaarden, de Portugezen reeds sedert vele jaren onder éénen Vorst vereenigd waren.

Reeds in het volgende jaar verschenen echter de Spanjaarden met eene vloot van twee en dertig zeilen en drie duizend man onder Don Pedro da Cunha voor Tidore en Ternate. Onze geringe bezetting en bezittingen daar werden eene gemakkelijke prooi dier geweldige overmagt. — Pedro da Cunha herstelde ook zoo veel mogelijk de zaken van de Godsdienst op de Noordoostkust van Djilolo. Meer dan duizend werden daar op verschillende plaatsen omtrent dien tijd weder gedoopt. Wat is er van de duizenden en duizenden, gedurende het Portugesche en Spaansche bestuur gedoopt, op die kust geworden; leven zij voort in eene nakomelingschap van duizenden en duizenden van bloeijende gemeenten? Wij kennen niet ééne Christengemeente daar; wij weten slechts, dat daar Heidenen en Mohammedanen wonen, treurige gevolgen van een aanvankelijk verkeerd, altijd geweldig, en later geheel verwaarloosd bekeeringswerk. Wij zouden die nog elders in den Indischen Archipel kunnen nawijzen, ook op Siau, waar omtrent dien tijd nog een Pater Antonio Pereira niet zonder voorspoed werkzaam was, en den koning van het naburige eiland Tagalunda met zijne dochter doopte, die hem tevens de toezegging gaf, dat al zijne onderdanen Christenen zouden worden, indien de Pater slechts naar zijn eiland wilde komen.

Maar niet lang waren ook de Spanjaarden in hunne nieuwe veroveringen gevestigd, of de Nederlandsche vlootvoogd Cornelis Matelief verscheen voor Tidore en Ternate en heroverde grootendeels het verlorene. Tot 1663 werd Ternate gelijkelijk door de Nederlanders en Spanjaarden bezeten; toen vertrokken de laatsten, omdat zij geene voordeelen van die bezitting trokken, daar de geheele handel in handen der Nederlanders was, naar Siau, vanwaar zij zich ook in 1677 naar Manilla terugtrokken. Zij hadden er tot dien tijd nog altijd wel priesters gehad, maar de reizen en werkzaamheden der Nederlandsche Predikanten, en niet minder de verbittering van Sultan Hamza tegen hen, verijdelden telkens hunne bekeeringspogingen, totdat eindelijk hun geheele werk en dat der Portugezen daar grootendeels als van zelf te niet ging [1]).

Het was echter den verbitterden Baboe, wiens haat tegen de Portugezen en hunne Godsdienst geene perken kende, niet genoeg, hen van Ternate verdreven te hebben; ook op Amboina wilde hij hen met een doodelijken slag treffen.

In 1570 [2]) zond hij eenen zoon van Samarau, "de groote Roebohongi", naar zijne Ambonsche bezittingen om die naar alle kanten uit te breiden, en de magt met de Godsdienst der Portugezen geheel te vernietigen. Alomme vestigde en verbreidde hij het gezag van Ternate over de eilanden, en deed deszelfs luister en aanzien tot eene vroeger nimmer gekende hoogte stijgen.

Door de Hitoeëzen geholpen, maakte hij het den Portugezen zoo benaauwd, dat zij, van alle kanten besprongen, zich niet meer veilig achtten in hunne sterkte aan den Rooden Berg, en iets verder, op de plaats van het tegenwoordige fort Victoria der hoofdplaats Amboina, eene grootere en meer verzekerde sterkte bouwden. Daar vestigden zij toen ook, nadat de zaken op Ternate geheel verloopen waren, den hoofdzetel van hun bestuur. Sanchio Vasconselho was daar de eerste

1) Valentijn, Moluksche zaken, Deel I pag. 205 seqq. passim pag. 384.

2) Valentijn geeft op de eene plaats 1570, op de andere 1576.

Gouverneur. Terwijl zoo de magt der Portugezen met iederen dag verminderde, breidde Baboe de zijne door eigene dapperheid en die zijner veldheeren steeds verder uit. Nimmer nog was Ternate zoo magtig geweest. In het Zuiden strekte zijn gebied zich uit tot Solor, in het Westen tot Mangkassar, in het Oosten tot Banda, in het Noorden tot Sangir en Magindanao. Hij liet zich "Heer van twee-en-zeventig eilanden" noemen. En die magtige koning, ten toppunt van grootheid gestegen, toen hij meende nog langen tijd te heerschen, werd eensklaps een gevangen man. Door een laag verraad, onder den schijn van vriendschap gekomen, wisten de Portugezen zich van zijn persoon meester te maken. Hij stierf in 1583 op de reis naar Goa [1]).

Sanchio Vasconselho was een waardig opvolger van zijne voorgangers te Ternate. Hij begon zijn bestuur met een groot gedeelte der Christenbewoners van Noesanivel en Oerimessing, op bloote verdenking van verraad, zelf verraderlijk op te ligten, en gevankelijk naar Gca en Malakka op te zenden. De overgeblevenen vlugtten, vereenigden zich met de Mohammedanen van Hitoe, en Christenen en Mohammedanen stonden gelijkelijk den algemeenen vijand des lands tegenover. Sedert werd onder de elkander opvolgende Gouverneurs Gonsalvus Pereira, Joan Cajado, Stephan Texeira en Gaspar de Melo een gedurige strijd met de inlanders, aangevoerd door Roebohongi en zijne zonen, gestreden, een strijd, die geheel het karakter van een' godsdienstoorlog had. Met wisselend geluk werd gestreden. — Vaak hadden de Portugezen het zeer benaauwd, en behoefden de inspanning van al hunne krachten en middelen, om slechts een wankel gezag staande te houden.

In 1599 [2]) wisten de inlanders ook Javaansche hulptroepen, bij welke zich ook eenige Engelschen bevonden, te verkrijgen. De vereenigde aanval op het fort der Portugezen mislukte,

1) Valentijn, Moluksche zaken, Deel I pag. 207 seqq. passim.

2) Vroeger hadden de Javanen hun, als ijverige geloofsgenooten, reeds bijgesprongen, vooral in 1565, van Giri nabij Grissee, en toen drie jaar lang den oorlog met hen tegen de Portugezen gevoerd.

zij werden met een groot verlies teruggeslagen, zoodat zij sedert de Portugezen met rust lieten.

Intusschen waren de zaken van de Godsdienst op Ambon meer en meer verachterd, en bleven steeds door die gedurige oorlogen verachteren. Nog andere omstandigheden droegen hiertoe bij. Wij willen het Valentijn zelf laten verhalen: " — hoewel de Portugezen in het geheel niet alleen bij de Mooren, maar ook bij de Christenen zeer begonnen te stinken, en hun slecht gebouw der bekeering (dat maar hoog opgeven zonder grond en een los gestel was) zelf door hun buitensporig gedrag geheel en al omver te werpen; want wat konden de Christenen van zulke lieden en hunne Godsdienst denken, die hen de schoonste visch, met welke zij hen op straat tegenkwamen, maar afnamen, zeggende dat die voor zoo een zwarten hond te goed, en dat het genoeg was, als zij maar Cabalinjo (de kleinste visch) hadden." — "Zij namen de vrouwen en dochters, in welke zij zin hadden, boeleerden daar zoo lang mede als zij wilden, en zonden die den ouders of mannen, als zij haar moede waren, nog met de huid vol scheldredenen te huis; ook kon het hen niet verschillen, of het Moorsche of Christenvrouwen waren, alzoo zij die beiden eveneens behandelden. Als men nu de geweldenarijen der Papen, met hun oorbiecht, om alle geheimen van den inlander te ontdekken, indien men hunne menigvuldige doodslagen en moorden om een haver-stroo en over het geringste woord, mitsgaders honderd smaadredenen, die zij den inlander aandeden, hierbij voegt, zal men zeer ligt kunnen begrijpen, dat in den inlander de lust tot dat Christendom en de liefde tot die Christenen zeer heeft moeten verflaauwen."

Intusschen kwamen nog gedurig priesters van Goa, gelijk kort na de overwinning der Portugezen in 1599, nog Bartholomeus Daniel en George Fonseca, om zoo veel mogelijk het vervallen Christendom te herstellen.

Nog éens herstelde zich de magt van Portugal op Amboina, ja het scheen zelfs alsof zij zich thans voor altijd daar

zouden vestigen. Het was slechts de laatste opflikkering van een stervende vlam. Don Andrea Furtado kwam den 10en Februarij 1602 met een aanzienlijke vloot en leger te Amboina. Door het geweld van zijne overmagt en door list wist hij zich allen te onderwerpen.

"Het geheele land," zegt Valentijn, "was nu met zulke schrik en trilling bezet, dat ieder op het noemen van Furtado's naam sidderde, en hem als den geesel van het land aanmerkte;" — "hij overstroomde bijna alles gelijk een groote watervloed, nemende al de afgevallene dorpen, de gansche kust van Hitoe en vele andere plaatsen in zeer korten tijd weder in, en ook kregen de zaken van de Godsdienst weder een geheel andere gedaante."

Met dezelfde geweldige hand, waarmede hij de bewoners van Amboina had gedwongen zich te onderwerpen aan de magt van zijnen koning, wilde hij nu ook de overwonnenen dwingen om zijne Godsdienst te volgen. Allen, die onderdanen van zijn koning waren geworden, moesten nu ook belijders van het Christendom zijn. — Twee priesters, Lorenzo Massenio en Roixio Fernandez, met hem medegekomen, moesten daartoe rondreizen, werkzaam zijn en doopen. Onder deze gedwongene Christenen noemt Valentijn een Radja van Noessanivel met zijn gezin en de voorouders van iemand, genaamd Lecatoelin van Oerien, en voegt er bij, dat deze Radja een der eerste was, die naar Bantam en Jacatra zond, om de hulp van Steven van der Hagen in te roepen, en dat die anderen terstond na het vertrek weder tot hun oude geloof terugkeerden.

In 1605 verscheen Steven van der Hagen met zijne vloot voor het fort van Amboina, dat den 22en Februarij met geheel Amboina zonder eenigen tegenstand zich aan hem overgaf.

Zes-en-veertig Portugesche huisgezinnen verzochten en verkregen vrijheid om op Amboina achter te blijven. Zij legden den eed van getrouwheid aan het Nederlandsch gezag af. De overigen werden, in twee op hen veroverde schepen, ten deele naar Manilla, ten deele naar Solor gezonden.

Een Pater Jezuit, Andrea Pereira, vertrok naar Goa.

Sedert dien tijd kwamen er geen priesters meer op Amboina of de eilanden der Molukko's, aan het Nederlandsch gezag onderworpen, terwijl predikanten aldaar geplaatst werden of rondreisden [1]).

"Daar hebt gij nu," zoo besluit Valentijn zijn verhaal van de Ambonsche zaken van de Godsdienst "het wezenlijkste van de gedaante van de Christelijke Catholijke Godsdienst, zoo als die in den tijd der Portugezen hier werd ingevoerd, met het voornaamste hetgeen daaromtrent door hunne priesters verrigt is. — Het is zeker, dat deze hier weinig gedaan en immers zoo weinig, bij al hetgeen zij verrigtten, gevorderd hebben, waarvan het goddeloos gedrag der Portugezen zelf de voorname oorzaak is geweest. Het voornaamste van hunne Godsdienst bestond in vele uiterlijkheden. Als de menschen gedoopt waren, waren zij al half Christen; wanneer zij nu voor een kruis wisten te buigen, een Ave Maria of een Paternoster op te zeggen, en eens wèl gebiecht hadden, zoo wisten zij het voornaamste van de Godsdienst, latende de priesters het verdere voor zich van buiten leeren en gelooven" [2]).

Zoo besluit Valentijn, en de geschiedenis is daar om zijn oordeel te regtvaardigen. Maar wat beteekenen ze dan toch die woorden, geheel in strijd met zijne getuigenissen, met nog zoo veel meer in ons overzigt vermeld, onlangs als voor gansch Europa uitgesproken door den Graaf de Montalembert, de eerste Catholijk onder de leeken des tegenwoordigen tijds, gelijk men hem noemt, die in zijn werk: "Des intérets Catholiques au XIX siècle" zegt: Nederland, dat de missionarissen, de ordes-geestelijken, alle kampvechters der waarheid in beide werelddeelen, te land en te water, in Azie zoowel als in Amerika, zoo wreed verdreven heeft; dat te gelijk met de Portugesche heerschappij de schoonste verwachtingen der kerk

1) Valentijn, Ambonsche zaken, II Deel, pag. 21 seqq. passim.
2) » » III Deel, van de Godsdienst, pag. 33.

in beide Indiën heeft vernietigd. — Zie, die zinsnede moge haar rhetorisch schoon hebben, waarheidsschoon kunnen wij er minder in vinden. — Waar de Nederlanders de Portugezen in Amerika wreed hebben verdrongen of tegengewerkt, weet misschien de Graaf de Montalembert alleen; ons althans is daarvan uit de geschiedenis niets bekend. Zij hebben elkander ook nog elders in Azie met het zwaard in de hand ontmoet, maar vooral waren de eilanden van Azie, die van den Indischen Archipel, jaren lang getuigen van de worsteling en den strijd dier beide volkeren, en eindelijk van de vernietiging der Portugeesche heerschappij aldaar door de Nederlanders. Omtrent de eilanden willen wij daarom, en omdat het overzigt van de bekeeringsgeschiedenis harer volkeren onder de Portugezen er ons als bij de hand toe brengt, hooren of de Montalembert naar waarheid heeft gesproken.

Ja, ordes-geestelijken en missionarissen heeft Portugal naar den Indischen Archipel uitgezonden; maar in hen en nevens hen en anderen, ook kampvechters der waarheid? Die missionarissen en ordes-geestelijken, en zij welke hun nog op zijde stonden, ijverden immers slechts om Heidenen en Mohammedanen met eenige gebruiken en ceremonien van hun kerkgenootschap bekend te maken, tevreden als zij reeds waren, wanneer zij een Ave Maria of Paternoster baden, eenige vragen van een kleinen cathechismus nazeiden, zich voor een kruis bogen, en ter biecht kwamen?

De menschen konden elkander ook niet of maar zeer gebrekkig verstaan. De voornaamste missionaris der Portugezen was Xaverius. Twee jaren waren hem genoeg om Ambon, Ternate, de kust van Moro, nog meerdere omliggende eilanden te bereizen, de verschillende gemeenten aldaar te bezoeken; doch wij, die zelve daar reisden, weten immers ook, dat tien jaren nog niet genoeg zijn, om den missionaris zoo vele verschillende talen en tongen te doen spreken, als noodig zijn, om door de volkeren aldaar goed verstaan te kunnen worden? Maar de waarheid niet kunnende leeren, hoe konden zij dan voor haar kampen? Ja, kampvechters waren zij

voor de vormen en gebruiken van hunne Godsdienst, echter geene kampvechters der waarheid. Meermalen was men in de kerk maar al te vrijgevig met martelaarskroonen, Apostelnamen en die van kampvechters der waarheid; als waren zij ridder-orden en adeltitels, zoo deelde men ze uit. Wij hebben te grooten eerbied voor het karakter van den Apostel, den martelaar of kampvechter der waarheid, om hunne namen zoo maar aan een ieder te zien geven.

En Nederland zoude die missionaren en ordes-geestelijken zoo wreed hebben verdreven; maar dat is der geschiedenis immers in het aangezigt gelogen.

Toen de bezittingen der Portugezen door het regt des oorlogs in handen der Nederlanders waren gevallen, werden de verdedigers met eene menschelijkheid bejegend, waarvan alle wreedheid verre was. Steven van der Hagen gaf, nevens de bezetting, ook aan de burgers en priesters vrijheid en gelegenheid om naar dat deel der Spaansch-Portugesche bezittingen, werwaarts zij verkozen, scheep te gaan. Een gedeelte vertrok naar Manilla, een gedeelte naar Solor. Van den Jezuït Andrea Pereira wordt gemeld dat hij naar Goa reisde.

En toen de onzen in 1612 het fort der Portugezen op Solor innamen, trokken immers met de bezetting zeven dominikaner-monniken daar uit, te gelijk met haar, volgens gesloten verdrag, naar Malakka overgevoerd? De Ternatanen zelve verjaagden de Portugezen van Gamma Lama en uit hun eiland. Van Tidore, door de onzen vermeesterd, erlangden zoo velen, als dit verkozen, vrijheid om naar Manilla scheep te gaan, terwijl men de priesters ongemoeid gaan en den hoofdzetel hunner missie in den Archipel naar Siau liet verleggen.

Ja, daar vielen priesters — maar onder het slagtmes van Heidenen en Mohammedanen; ja, Xaverius eindigde zijn leven op eene ellendige wijze — maar door de boosheid van zijne eigene geloofsgenooten, die hem zoo wreed als trouweloos aan zijn hard lot hadden overgelaten.

En eindelijk, welke schoone verwachtingen der kerk heeft

Nederland daar vernietigd? Wat was er toch van eene kerk te verwachten, op grondslagen gebouwd als die daar door de Portugezen gelegd? Diepe onkunde van het Christendom, waarneming van eenige vormen en uiterlijkheden der Roomsche kerk, het opzeggen van eenige Latijnsche gebeden, openbare godsdienstoefeningen in eene taal, door hen niet verstaan, in vormen door hen geheel verkeerd begrepen, doopelingen bij honderden, gisteren nog Heidenen, heden eensklaps Christenen, maar niet omdat zij wilden, niet omdat zij Christus leerden kennen, slechts alleen omdat de geweldige hand van den overwinnaar hen naar de doopvont bragt, of het bevel van hunnen vorst, die het geloof der Portugezen voor zich en zijn volk vroeg, omdat hij hunne bescherming tegen zijne vijanden behoefde. Waarlijk, allen wel stevige zuilen eener kerk "der schoonste verwachtingen!" Maar het bleek immers reeds ten tijde der Portugesche overheersching zelve, wat schoone verwachtingen men van die bekeerlingen voor de kerk koesteren mogt, daar zoo velen weder even spoedig afvielen, als zij door den doop toegebragt waren, daar telkens de hand des gewelds noodig was om hen uit hun heidensch bidhuisje naar het altaar terug te voeren? Het mogt ook daaruit wel blijken, dat, met de vernietiging van Portugal's heerschappij over die eilanden der Molukko's, ook weldra de laatste sporen van die zijner priesters over de harten van hunne bewoners verdwenen waren. Men doorreize de Philippijnsche eilanden, vertoeve daar in de gemeenten der Inlanders van hunne binnenlanden; ook zij werden omtrent denzelfden tijd en op gelijke wijze gesticht; daar kan men nog, helaas! zien, tot welke vervulling die "schoonste verwachtingen voor de kerk" in de Molukko's zouden gevoerd hebben. Doch wij behoeven niet eens buiten den Indischen Archipel te gaan om ons daarvan te overtuigen, gaan wij slechts zien op de eilanden van dien Archipel, waar de overheersching der Portugezen tot de tegenwoordige dagen overbleef.

In de strandnegorijen van Straat Flores wonen ongeveer een drieduizendtal bekeerlingen of gedoopten der Portugesche

priesters, nog vele anderen op Flores, Timor en de tusschenliggende eilanden. Bij mij zijn omtrent hen berigten ingekomen. Zij onderscheiden zich in hun doen en laten in niets van hunne Heidensche en Mohammedaansche naburen; zij zijn even goede Christenen als de Javanen goede Mohammedanen. De heiligen der Roomsch-Katholijke kerk, wier beelden men hun heeft gebragt, hebben zij in hun Pantheon van goede en kwade geesten opgenomen; nog even bijgeloovig en afgodisch als de Heidenen, achten zij oudheden en voorvaderlijke Heidensche instellingen heilig (pamali), schrijven bijzondere wonderdadige kracht aan dezelve toe, vereeren die godsdienstig, brengen haar hunne offers, verwachten of vreezen daarvan zegen of ramp.

Wij spreken nu nog niet van de wreedheden en gruwelen, door de Portugezen in den Indischen Archipel gepleegd, van de beestachtigheden daàr door hen begaan, welke de inlanders toch wel niet voor de Godsdienst hunner belijdenis konden innemen of eene kerk van de schoonste verwachtingen stichten. Ja, wij roemen boven velen een Galvaan; wij willen in niets de verdiensten van anderen, waar wij die vinden, te kort doen. Vóór allen geven wij gaarne aan Xaverius de eer die hem toekomt van een ijverig en onbezweken missionaris, die ook voor de grootste moeijelijkheden niet terugdeinsde, die zich zelfs geheel, tot aan zijn laatsten ademtogt, voor zijne orde en zending verloochende, daarvoor alleen leefde; maar kunnen, mogen wij in hem een' heilige, een' Apostel zien? Nog minder kunnen wij in het bekeeringswerk der Portugezen op de eilanden van den Indischen Archipel de beginselen dier schoonste verwachtingen voor zijne kerk ontdekken, welke de Montalembert daarin waant te vinden.

Doch de Nederlanders, welke de Portugezen vervingen, hadden zij meerdere verdiensten? Op deze vraag willen wij, in ons later te vervolgen overzigt, de geschiedenis evenzeer laten antwoorden, als wij haar hier lieten spreken.

Kunnen wij de bekeeringswijze der Portugezen niet goed-

keuren, daarom echter prijzen wij hun bekeeringsijver niet minder. Wel waren zij ijverige bekeerders, de Portugezen. Naauwelijks hebben zij zich ontscheept, hunne koopwaren aan den wal opgeslagen, of reeds gaan hunne priesters uit om te zien en te zoeken, welke hut zij met het kruis in de hand kunnen binnentreden, waar zij zich misschien biechtkinderen kunnen verwerven. En is daar nog geen priester, de krijgsman ontgespt zijn zwaard, de koopman verlaat voor eenige uren zijne balen en balansen, om als priester rond te gaan.

Waren onze vaders ook zoo ijverige bekeerders? Wij zullen later gelegenheid hebben, om op menig bewijs van hunnen ijver te wijzen, hooren dat ze nevens de voordeelen van den handel, ook de verbreiding van de Godsdienst hunner belijdenis zochten. Maar waarom werd die bekeeringsijver, terwijl zij in de laatste jaren verstandiger en Christelijker werd, ook niet tevens meerder; waarom breidden zich, te gelijk met de vermeerdering van ons gezag over de Indische eilanden, ook niet de pogingen tot bekeering van hunne volkeren uit?

Neen, wat oorzaken van dank en verheuging het zendelingswerk der Nederlanders in den Indischen Archipel ook meer en meer moge geven, de zendelingbroeders daar zijn op verre na nog geenszins zoo velen, als op deszelfs vele eilanden moesten zijn; zijn nog geenszins zoo velen, als Nederland verpligt is aan deszelfs volkeren te geven. Dan eerst zullen wij eenigzins kunnen zeggen: Nederland begrijpt zijn pligt, vervult dien waardig, wanneer het tegenwoordige getal der zendelingbroeders eenige malen zal vertienvoudigd zijn. Meent niet dat ik hier speel met getallen, dat eenige malen vertienvoudigd slechts eene klinkende phrase, ijdele grootspraak zoude zijn. Gelooft mij, Nederlanders! ik vraag slechts alleen, wat noodzakelijk, hoog noodzakelijk is, dat wat gij verpligt zijt te doen, zal de Christenwereld kunnen zeggen: gij zijt waarlijk Christelijke heeren van den Indischen Archipel. Twijfelt ge nog, meent ge reeds genoeg te hebben gedaan? Maar

slaat dan uwe kaart van den Indischen Archipel open en spelt daarop de namen Sumatra, Borneo, Djilolo, Boero, Ceram, Bali, Lombok, Sumbawa, Flores, ook Nieuw Guinea, aan eilanden gegeven, onder welke er zijn, die tot de grootste der wereld gerekend worden, die duizende bij duizende vierkante mijlen beslaan, alle eilanden, waarheen gij nog niet éénen zendelingbroeder hebt afgezonden. Ik wijs u tevens op de Aroe-, de Sangir-, de Zuid-Westergroepen, op nog andere verspreide eilanden, waar, door u of door uwe vaderen verlaten, thans verwaarloosde Christengemeenten zijn. Ik herinner u verder, dat twee, drie zendelingbroeders voor Java, met zijne tien millioen zielen, zooveel zijn als een druppel aan den emmer, een stofje aan de weegschaal. Ik stem u toe, gij vervult waardiglijk uwen pligt in de Noorderlanden van Celebes; maar ziet eens op uwe kaart, wat klein gedeelte deze, ik zeg niet van den Indischen Archipel, neen, nog maar van Celebes zijn.

Maar waarom is het zoo, en niet anders, en niet beter? Gij zegt, verschillende treurige omstandigheden liepen zamen, om onze vroeger bezette zendelingposten te doen verlaten, onze vroeger gestichte gemeenten zonder opzieners te laten. Het is zoó, maar zoo gij het nog niet weet, dan mogen wij u thans de verheugende tijding mededeelen, dat de groote oorzaak, welke vroegere zendelingposten en gestichte gemeenten deed verlaten of onbezet blijven, de algeheele verlatenheid dier eilanden, welke met hare gemeenten als zonder eenige gemeenschap met het overige deel van den Archipel lagen, thans niet meer bestaat.

Het is bekend, hoe sedert de laatste maanden verschillende stoombootliniën door den Indischen Archipel zijn gelegd, die zijne eilanden aan elkander verbinden. Soerabaja, daarvoor boven andere plaatsen gelegen, is haar middenpunt. De stoombooten behoeven slechts hier en daar van hare linien af te wijken, om die tot heden verlaten eilanden, waar slechts nu en dan een enkel als verdwaald schip kwam, jaarlijks zoo

vele malen aan te doen, als noodig zal zijn. Nog meer, wij meenen er niet aan te mogen twijfelen, omdat er reeds zoo veel over geschreven en gehandeld is, of de Aroe- en de Zuid-Westereilanden-groep zullen eerlang een Nederlandsch bestuur en bezetting op hare hoofdplaatsen erlangen. Reeds worden zij sedert de laatste jaren, wat nog zoo lang geleden niet geschiedde, jaarlijks door een oorlogschip, met een' commissaris tot afdoening van zaken, voor korteren of langeren tijd bezocht. Op de Oostkust van Borneo, te Koetei, is onlangs reeds een Nederlandsch bestuur gevestigd, ook op de Oostkust van Flores, te Larantoeka, is een militaire en civiele gezaghebber geplaatst. Geen vreeze dus, dat zich de rampen zullen herhalen, of dat de groote bezwaren, uit hunne verlatenheid voor die eilanden geboren, die vroeger te bestrijden waren, het daar hervatte zendelingwerk wederom zullen bemoeijelijken of verijdelen.

Maar van waar de middelen, de gelden gekregen, om zoo vele zendelingbroeders aan den Indischen Archipel te geven? Die gelden zullen overvloedig verkregen worden, indien slechts ieder Nederlander zijn' pligt als Christen beseft en beoefent; indien niemand meer zal weigeren of verzuimen, zijn' penning in de offerkist des Heeren te storten, om de eeuwenoude schuld van zijn vaderland aan de volkeren van den Indischen Archipel af te doen, niet slechts daarom, omdat zij steeds millioenen bij millioenen schats aan Nederland toevoerden, omdat zij Nederland eenen aanzienlijken rang onder de volkeren van Europa verzekeren, en verhoeden dat het onder zijn' schuldenlast wegzinke, maar vooral ook, omdat God dat Christelijk Nederland tot heer en voogd over die millioenen onmondige Heidenen en Mohammedanen heeft gesteld, en eenmaal strenge rekenschap van ieder zijner burgers zal afvragen, van hetgeen hij had kunnen en moeten doen.

Die gelden zullen overvloedig verkregen worden, indien gij, rijken! niet geeft gelijk uwe minder bedeelde landgenooten, maar naar de gaven, waarmede God u daartoe zegende;

indien gij, heer en vrouw! meer, veel meer geeft, dan uw knecht en dienstmaagd; indien gij, die kunt zeggen: "ik heb mijn dagelijksch brood," u nimmer laat beschamen door de meerdere gift van hen, die dikwijls moeten tobben en zorgen, om dat dagelijksch brood voor zich en de hunnen te verdienen.

Ja, die gelden zullen overvloedig worden verkregen, indien ieder lid der gemeente begrijpt, gelijk hij dat moet begrijpen, dat het zijn eerste pligt is, om door geven, bidden en werken naar zijne vermogens en krachten te arbeiden aan de uitbreiding van het koningrijk, door zijn' Heer, zijn' Heiland en Hoofd gesticht. Hij is geen Christen, hij verwaarloost nog altijd zijn eersten en duursten Christenpligt, die weigert of verzuimt zijne gave te geven, te bidden en te werken voor de uitbreiding van het koningrijk zijns Heeren.

Ik heb gehoord en gelezen, dat Hollandsche voorzigtigheid te vele gelden voor de zendelingzaak en die der bijbelverspreiding blijft kapitaliseren. Toch niet al te bedachtzaam, te bezorgd voor den dag van morgen; het schaadt niet, dat men hier misschien soms van te grooten ijver, *te veel* voortvarendheid zou kunnen beschuldigen, nergens kunt ge uw geld op betere renten zetten, dan onder de Heidenen en Mohammedanen; daarvoor werd het immers gegeven, daar moogt gij er zelve mede woekeren, daar kunnen geen dieven het stelen, daar alleen kunt gij er zegen van God en Christus op verwachten! Waarom ook verhinderen menschelijke wetten en bepalingen, dat het meerdere van iedere kas, die middellijk of onmiddellijk hare gelden geeft om de zendelingzaak te bevorderen, telkens in die van het Nederlandsch Zendeling-genootschap overgestort worde? waarom gebiedt de Christelijke liefde niet, dat deze dit jaarlijks moge ontvangen? Eenheid, vereeniging van alle krachten, is immers voor alles noodzakelijk om hier te kunnen slagen; verdeeling kan immers, gelijk zij dat vaak op zoo treurige wijze deed, ook hier zoo veel schaden? Waarom, vragen wij daarom, ook onderscheidene zendeling-genootschappen in ons kleine land, dat zoo grootsch eene

7*

taak heeft te vervullen? Wil men die kunnen volbrengen, dan mag men wel als één man staan en handelen. Waarom ook de gaven voor het kleine Nederland zoo noodzakelijk, aan de de zendelingkassen van het groote Duitschland en Frankrijk gegeven? Wij kunnen toch onmogelijk een ander zijne schuld helpen betalen, indien wij zelve nog zoo groote schuld te voldoen hebben? Ik zou nog meer kunnen vragen, maar ik wil liever eindigen met den biddenden wensch, dat wij niet lang meer zoo, als thans hier moest geschieden, behoeven te vragen, en dat Nederland steeds meer en meer met vereenigde krachten en klimmenden ijver de Evangelisatie van den Indischen Archipel zal behartigen!

IETS OVER STEENEN VOORWERPEN VAN VERSCHILLEND GEBRUIK UIT DEN HINDOE-TIJD, OP JAVA GEVONDEN.

Zoo lang de volkeren het ijzer, althans zijne bewerking en gebruik, nog niet kenden, bezigden zij steen, hout, bamboe, been of vischgraat voor de wapenen, werktuigen en gereedschappen, later door hen van ijzer vervaardigd. Een steen was hun aanbeeld, en ook een steen de hamer, waarmede zij op hetzelve beukten. Onze kinderen herinneren ons vaak bij hun spel in huis of buiten aan de eenvoudige gereedschappen onzer vaderen. Zij scherpten ook den steen tot mes of bijl of wig, of wisten daarvan punten voor hunne lansen en werpschichten te vervaardigen. Daartoe bezigden zij ook been, vischgraat en bamboe. Vooral kon bamboe hun voor mes, pijl of ponjaard dienen. De zware houten knods was ten allen tijde in de hand van den wilde een zoo gevreesd Herculisch wapen, als het slagzwaard in die van den middeneeuwschen ridder of de percussiegeweren in die onzer soldaten.

Ik zou onnoodig uitwijden, indien ik wilde herinneren aan reizigers van vroegeren en lateren tijd, die zulke wapenen en gereedschappen bij onbeschaafde of minder beschaafde volkeren vonden. Ook op Java zijn die, althans gedeeltelijk, gevonden.

Dr. C. Swaving geeft in het Nat. Tijdschr. voor Ned. Ind., I Jaarg., Afl. I, pag. 81 verv., berigt en afteekening van eenige steenen wiggen en wapenen, in het Westen van Java gevonden. Men leze daar zijn berigt en bezie de afteekeningen.

Dr. Swaving zag vijftig wiggen, benevens vier stuks, welke tot lans of piek of scherp wapen zullen gediend hebben, nog eenen steen van dezelfde grootte, dikte, ook bijna van denzelfden vorm als het ijzer van den bij de Javanen gebruikelijken disselbijl. De grootste der geziene wiggen is, zegt hij, 0,169 el lang, 0,073 breed aan de scherpe, 0,047 aan de stompe zijde en 0,022 dik. Er zijn wiggen van nog geen 0,03 el lang. Hare steensoort werd bevonden jaspis, chalcedon, vuursteen, agaat, nog van andere formatie te zijn.

De Javanen, of liever de Sundanezen, noemen die steenen "tanden van den bliksem." Geleerde onderzoekingen hebben uitgewezen, dat zij wapens of andere dergelijke werktuigen zijn, door menschenhanden in den voor-historischen tijd, toen de bewerking der metalen nog onbekend was, vervaardigd.

Zij werden voor het meerendeel in de Buitenzorgsche landen, ook in Cheribon, gevonden. Ik meen ook in een der nummers van de "Indiër" gelezen te hebben, dat verscheidene uit de Preanger, en wel van Soekaboemi, zijn aangebragt. De Heer Pool, thans suiker-contractant in de Madioen, heeft mij verzekerd, dat die ook gevonden zijn te Segala Heran, onder Pamanoekan in Krawang. Van meer dan ééne zijde verneem ik, dat zij steeds in genoemde residentiën voorkwamen en nog dikwijls voorkomen.

Nimmer zag ik ze op mijne verschillende reizen door de binnenlanden van Midden- en Oostelijk Java. Zoo velen, als ik er daar naar vroeg, betuigden, ze daar ook nooit gevonden te hebben.

De Heer Swaving acht het waarschijnlijk, dat sommige dezer wiggen van elders zijn ingevoerd door oorlog of ruilhandel. Maar hij zegt ook, dat hare steensoorten op Java voorkomen. Hij berigt ons verder, "dat sommige met onbegrijpelijk geduld en volharding uit jaspis, chalcedon of agaat tot eene zoo fraaije dunheid en scherpte zijn geslepen, dat zij voor een niet alledaagsch werk schijnen vervaardigd te zijn, tenzij ze slechts tot sieraad gedragen en later door messen en krissen vervangen zijn." De grootere wiggen, meent hij,

"zullen tot de bewerking van hout of tot wapen gediend hebben;" omtrent de fijnere is zijn gevoelen: "men zoude in verzoeking gebragt worden aan te nemen, dat zij tot het bewerken van trachiet gediend hebben." Hij vervolgt: "of een dezer wiggen van agaat niet met behulp van metaal vervaardigd is, of bestond, toen de bronzen wiggen reeds in zwang begonnen te komen, durven wij niet te beslissen. Wij zien daaromtrent met belangstelling nadere nasporingen der oudheidkundigen te gemoet."

De Heer Swaving besluit zijn berigt met deze opwekking: "Mogt men nu in den geheelen Archipel de aandacht, meer dan het tot dusverre het geval is, op zulke oude werktuigen vestigen, dan is het te verwachten, dat men spoedig in het zekere zal zijn, waar ter plaatse zij het meest voorkomen, en welke van elders aangevoerd moeten zijn. Welligt zal zulks leiden tot belangrijke oudheidkundige ontdekkingen."

Moge die verwachting tot heden nog onvervuld zijn gebleven, des Heeren Swavings berigt schijnt er althans toe geleid te hebben dat het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Neêrlandsch Indië in de Vragen zijner Bijdragen, Dl. 1, pag. 17, ook inlichtingen vraagt omtrent die wiggen, en welke verdere steenen wapenen, werktuigen of gereedschappen op Java en andere eilanden van den Archipel gevonden mogten worden.

Het Instituut vraagt: 1°. op welke eilanden, waar en in welk gedeelte vooral op Java, die, als overblijfsels eener vroegere bevolking of eerste beschaving, gevonden worden; 2°. waarom zij wel op de eene en niet op de andere plaats gevonden worden; 3°. welke hunne vormen, afmetingen en steensoorten zijn, waarin die met hen van naburige volkeren overeenkomen of verschillen; 4°. welke de meening der inlanders is omtrent hunnen oorsprong en gebruik; 5°. onder welke omstandigheden en welke lagen, op welke diepte, met welke andere voorwerpen zij gevonden worden? — Moeten wij, tot ons groot leedwezen, een antwoord op de meesten dier vragen schuldig blijven, daarom behoeven wij nog niet op allen te zwijgen.

De geringe bijdrage moge niet geheel ongevallig zijn. Bovendien is het mijn voornemen, hoewel ook altijd steenen voorwerpen het onderwerp mijner rede zullen zijn, om nog eene schrede verder, dan de vragen reiken, in het belang der Javaansche oudheidkunde te gaan.

Ik geloof niet, dat de wetenschappelijke ontdekking dier steenen wiggen en twijfelachtige wapens van den Heer Swaving door eenige verdere is achtervolgd. Mij althans is daarvan nog niets onder de oogen gekomen. Intusschen mag men niet betwijfelen, dat meerdere soortgelijke steenen voorwerpen zullen gevonden zijn, nog niet bekend, omdat zij nog niet onder de oogen van belangstellenden of deskundigen kwamen. Zoo toch verhaalt mij de Heer Pool, dat ook op Segala Heran twee steenen bijlen zijn gevonden van korter, maar ook breeder vorm dan die, welke de Javanen tegenwoordig gebruiken. Zij hadden eene vierkante gedaante en waren van batoe itam, "zwarten steen," gelijk de Javanen dien noemen, de meest harde soort op Java gevonden. In de lengte en breedte waren zij eene goede manshand lang. De rug was vier vingers dik; van daar liep de steen wigvormig en scherp naar voren af. Door hare gansche dikte was een gat geboord, waarin de steel, dus niet zoo als thans bij den Javaan gebruikelijk is, maar op dezelfde wijze als de onze, moet bevestigd zijn geweest. Zij werden met nog andere wiggen, eene grootendeels vergane koperen schaal en fragmenten van Chinesche borden, iets meer dan twee voet beneden den grond gevonden.

De Heer Pilat, vroeger jaren lang kapitein in de Padangsche bovenlanden, deelt mij mede, dat hij daar dikwerf gezien heeft, hoe de Sumatranen tot den tijd dat ons gezag daar voor goed gevestigd was, zich algemeen van een steen als hamer, aanbeeld of vijl bedienden. De hamer was een langwerpige steen, stevig in een bamboe handvatsel gegrepen; het aanbeeld een steen, zoo als de natuur dien gaf; de vijl òf een onderliggende ruwe steen, waarop zij het ijzer slepen, alzoo een slijpsteen, òf een, dien zij over het ijzer bewogen. Intusschen is het waar, dat zij, die zich van steenen hamer, vijl

en aanbeeld bedienden, in de nabijheid ijzer hadden, in de Boekit Besi, niet ver van het meer Singkara, dat zij reeds sedert lang wisten te bereiden en tot hunne lange geweerloopen te smeden. Sedert zijn ook onze ijzeren hamer en vijl aldaar bekend en gebruikelijk geworden.

Hoe lang ook reeds onze smidswinkels te midden der Javanen hebben geraasd en gerookt, toch gebruiken ook zij nog tot op den huidigen dag algemeen een steenen aanbeeld, en te vergeefs zoekt gij in de hutten der dessabewoners onze ijzeren gereedschappen. Allen mogen een kris of daarvoor een groot kapmes bezitten, zelfs een bijl of hamer hebben zij niet, slechts de eerste [1]) wordt hier en daar gevonden. Zij zijn gewoon hun grooter of kleiner kapmes voor alles te gebruiken, en waar dat te kort schiet, behelpen zij zich nog op dezelfde wijze, als hunne vaderen van voor vele eeuwen dat deden. De Javaansche ambachtslieden zijn over het algemeen, al leerden zij onze betere ook kennen, nog altijd zeer achterlijk met hunne gereedschappen. Het is uit gewoonte, uit gehechtheid aan het oude, ook omdat zij hun, voor hun ligter en minder solide werk, genoegzaam kunnen dienen, of ook omdat de prijs van onze gereedschappen hun te duur is. Indien Javanen en Sumatranen, die meer dan andere eilanders van den Indischen Archipel onder Nederlandschen invloed leven en kennis kunnen maken met Europesche gereedschappen en werktuigen, nog in zoo veel de voorvaderlijke gewoonte blijven volgen, hoeveel te meer moeten wij dit dan niet verwachten van de vele nog onbeschaafder volkeren, als in den Indischen Archipel alomme worden gevonden, die, mogen zij ook onderdanen heeten van het Nederl. Ind. Gouvernement, toch als geheel buiten deszelfs invloed leven. Op de Aroeeilanden had ik eene papoesche lans in de handen, slechts een stok, waaraan een gescherpt stuk bamboe als punt was gehecht. Ik zag daar ook, hoe de punten der bijlen van de

1) De Javaansche bijl heeft niet, gelijk de onze, zijn houten steel in het ijzer gevat, maar de bijl is op en tegen het hout gebonden, dat aldaar met een knop is uitgesneden.

Aroenezen, evenzoo van in de vlam gehard bamboe of van vischgraat waren vervaardigd. Slechts enkele waren van ijzer. Vóór mij hangt een Dajaksche pijlkoker. De kleine pijltjes daarin, welke door een langen blaaspijp worden gedreven, zijn op dezelfde wijze gescherpt; slechts één heeft de punt van ijzer.

Men meent te regt, dat de Dajaks van Borneo en de Alfoeren der binnenlanden van Ceram, nevens andere hun gelijke volkeren van den Indischen Archipel, tot zijne meest barbaarsche stammen behooren. Er ontbreekt slechts alleen aan, dat zij anthropophagen zijn, zij, die slangen, hagedissen en ander ongedierte raauw ten lijve inslaan, met een lap van geklopte boombast om het midden loopen en meestal een zwervend leven leiden; zij, die zich in hinderlaag leggen om niet slechts mannen, maar ook vrouwen en kinderen te overvallen, het hoofd af te slaan en dat meester te worden. Men kan gelooven, dat zij op nog lageren trap van barbaarschheid staan dan die, waarop de Groote-Zuidzee-eilanders stonden bij de ontdekking van hunne eilanden in de vorige eeuw. Intusschen zou men zich zeer vergissen, indien men, daaruit besluitende, nu meende, dat bij hen ook zóó vele, of wel nog meerdere voorwerpen, wapenen, werktuigen of gereedschappen van steen dan bij de Zuidzee-eilanders moesten gevonden worden. Geenszins; de oorzaak daarvan is duidelijk en bekend. De Zuidzee-eilanders maakten eerst op het einde der vorige eeuw kennis met het ijzer; wie echter kan bepalen, in welke lang verloopene eeuw het eerste stuk bewerkt ijzer den Indischen Archipel werd binnengebragt? Immers reeds in de eerste eeuw onzer jaartelling waren de specerijen op de markt van Rome. Tot welke vóór-historische eeuwen klimt ook het gebruik van staal en ijzer in Hindostan op, welks volkeren wederom, ook reeds in vóór-historische eeuwen, met die van den Indischen Archipel in betrekking stonden.

Ik stond te midden der bijzonder volledige kabinetten van Dajaksche wapenen, kleeding, gereedschappen, enz. van de Heeren Gallois en van den Graaf, den eerste vroeger resident

te Bandjermassin, den laatste assistent-resident te Sambas; maar van alle kanten blonk mij staal en ijzer tegen. Menig stuk van dat metaal, fraai en kunstig bewerkt, nam ik in de hand. Vergeefs zag ik om naar wapenen van steen.

Mogelijk dat hier of daar in den Indischen Archipel, zoo ook op Java, onder de bedoelde steenen voorwerpen, nog zijn overgebleven uit deszelfs vóór-ijzer-tijd. Met zekerheid echter kan dit niet worden beweerd, het is veeleer te betwijfelen. Ik voor mij meen althans tot het besluit te moeten komen, dat de gevondene steenen voorwerpen uit eenen tijd zijn, waarin de Indische eilanders reeds lang het ijzer kenden, en nevens de ijzeren en andere metalen gereedschappen, wapenen, ook nog, die van steen vervaardigd waren, bleven gebruiken. Het vinden van dien koperen schaal nevens de beide steenen hamers te Segala Heran, nog meer de eeuwenoude betrekkingen van Java met het Westen, billijken dit besluit. Gelijk de Javanen die nog ten huidigen dage vaak nevens elkander gebruiken, zoo ook hunne vaderen in vroegere eeuwen. De zich steeds verder verspreidende bekendheid van het ijzer en zijne bereiding deed het gebruik der voorwerpen, daarvan vervaardigd, van zelf meer algemeen, daardoor dat der steenen zeldzamer worden.

Het is niet te ontkennen, dat hier en daar volkeren gevonden worden, bij welke het ijzer zeer langen tijd onbekend bleef, maar het ijzer, op sommige eilanden zelf gevonden of ingevoerd, is van te noodzakelijke behoefte om niet spoedig, zoo slechts eenigzins mogelijk, van den eenen stam tot den anderen gebragt te worden. Zij, die op eilanden, gelijk die der groote Zuidzee, door breede zeeën van de overige wereld gescheiden woonden, mogen tot die eerste volkeren behooren, het is niet waarschijnlijk van de Sundanezen, bewoners van een eiland, dat niet slechts reeds sedert de vroegste eeuwen het centraal-punt der Hindoe-beschaving in den Indischen Archipel was, maar van waar die ook zoo blijkbaar naar de omliggende eilanden is uitgegaan.

De Sundanezen, bij welke alleen op Java de steenen wiggen

enz. gevonden werden, mogen op hunne bergen, welke de natuur als scheidsmuren tusschen hen en de overige bewoners van het eiland opwierp, daardoor veel minder in den Hindoe-invloed en zijne beschaving gedeeld hebben dan hunne stamverwanten, wat ook genoegzaam wordt bewezen door de vele Hindoe-ruïnen, op Midden- en Oost-Java voorkomende en niet in hunne landen gevonden, dáár werden echter toch ook vele steenen beelden, slechts met ijzer of staal te vormen, toch ook voorwerpen van edel en niet-edel metaal ontdekt en uitgegraven.

Wij meenen, om dit alles, niet veel meer dan het gevondene te kunnen verwachten van de verdere opsporing van steenen voorwerpen uit eenen tijd, waarin de bewerking van metalen nog niet bekend was in den Archipel, althans voor Java. Die tijd is te lang verleden, te vele eeuwen gingen sedert voorbij; zijne wapenen en gereedschappen waren ook te weinig, te eenvoudig, te ruw; bovendien vervaardigden zij die toen vooral uit stoffen, welke niet, gelijk die van steen, tot onzen tijd konden overblijven. Wij treden in gedachte eeuwen bij eeuwen terug, denken ons in den vóór-metaaltijd der Indische eilanden. Al hunne metalen liggen nog onaangeroerd, ongekend in hunne lagen of mijnen, en nog geen vreemd schip is naar hunne stranden komen zeilen, om de verbaasde menigte het eerste stuk bewerkt metaal te doen bewonderen. Zij behoeven echter reeds hunne gereedschappen, werktuigen en wapenen. Nu grijpen zij naar een' steen, kloppen, beuken, vermorzelen daarmede op een anderen het voorwerp, dat zij willen verzachten, kneuzen, breken. Maar wie herkent nu hamer en aanbeeld nog, indien zijn voet of de spade van den graver er ook op stoot, in dien steen, ruw gevormd, rond, langwerpig of vierkant, zoo als de aarde dien gaf en ook weder terug ontving? Maar de eilanders behoeven nog meer. Doch wat andere eilanden ook missen, hoe rijk is de natuur om hen heen aan houtsoorten, zoo digt en hard, dat zij in zwaarte en sterkte als met de steenen wedijveren, hoe zien zij als bij iederen voetstap den bamboestoel. Van de eersten

vervaardigen zij zich met een' scherpen steen, nevens hamer en aanbeeld, ook niet meer of weinig meer te herkennen knodsen voor den strijd, of gepunte stokken voor het akkerwerk, zoo als zij die nog in de Palembangsche bovenlanden, op de Zuid-Wester eilanden en elders gebruiken, om gaten in de aarde te steken, of die om te woelen voor hunne zaaijing of planting. Van den laatste, gedeeltelijk ook van vischgraten, maken zij zich voorwerpen om mede te snijden, steken, schieten, zoo scherp en gevaarlijk, als metalen messen en punten dit slechts vermogen. Later kregen zij metalen. Met behulp van hunne meerdere scherpte en hardheid hebben zij voorzeker de meer gevormde en moeijelijker te bewerken steenen voorwerpen vervaardigd, gelijk de Heer Swaving ook vermoedt, en ik niet betwijfel, van de gaten in de beide bijlen, van de hardste steensoort, te Segala Heran gevonden. Vraagt men mij, waartoe zij de wiggen en andere gescherpte steenen gebezigd hebben, ik geloof tot hetzelfde werk, waartoe nog ieder Javaansch inlander zijn groote kap- of hakmes gebruikt; naar den eisch van het voorwerp — om te snijden, kerven, hakken, kloven. Alles wat oud is, achten de bijgeloovige inlanders ook heilig, hemelsch, aanbevelenswaardig. Het kan ons dus geenszins verwonderen, te vernemen, dat de Javaan die steenen wiggen met een zekeren eerbied beschouwt, misschien daarvoor knielt, ze aanroept, om hulp of zegen vraagt, bij het branden van eene offerschaal tot hare eer, en ze "tanden van den bliksem" noemt, van wonderbaren oorsprong en hemelsche geboorte acht.

Met dit vlugtig opgemerkte over de steenen wiggen kunnen wij volstaan, om te eindigen met de korte beschrijving en beschouwing van eenige steenen voorwerpen van lateren tijd, ook van meerdere kunst en grootere beteekenis.

De Javanen zijn slechte pottebakkers. Niet alleen zijn hunne potten en pannen zonder glazuursel, maar bovendien zoo broos, zoo ondigt gebakken, dat zij van buiten digt met kalk moeten besmeerd worden en langen tijd doortrekken, om water te kunnen inhouden. Zij zijn dikwerf ook niet genoegzaam

doorbakken, en het grootere aarden vaatwerk is nimmer, naar evenredigheid der grootte, van genoegzame dikte. Doorwandelt gij eene dessa, blijf slechts staan bij eene put, zie rond en gij zult de bewijzen vinden in tallooze scherven van vaatwerk, wat hun daar als in de hand brak en die naar alle kanten den grond bedekken. Eere hunnen vaderen, van welke zij voorzeker, wat hun vaatwerk betreft, ontaarde kinderen zijn! Die toch vervaardigden het hunne van trachiet. Het is nog genoegzaam overgebleven en het verwondert ons daarom, van hetzelve geene melding bij Raffles te vinden. Wij meenen dat de Heer van Hoëvell, in zijne Reis over Java, Madura en Bali, Ie Deel, het eerst de aandacht daarop gevestigd heeft. Men zie daar de plaat, pag. 157. Op het eerste watervat of bekken, op dezelve voorkomende, staan ook eenige verouderde letterteekens gebeiteld. Zij zouden volgens den Sultan van Sumanap luiden: ngemopopo oerni josoto (deze urn is een voortreffelijk werk). Waarlijk, dat mogt de vervaardiger er wel op beitelen, want hij leverde daarin een fraai en sierlijk stuk werk.

Het heeft den vorm van eene schaal, op een voet, die met verschillende lijstjes en eenig lofwerk is ombeiteld. Het tweede, ook met letterteekens, maar van eene verschillende soort, insgelijks eene schaal op haren voet, is eenvoudiger bewerkt en bolvormig. Het laatste vertoont geheel de gedaante van onzen vaderlandschen doofpot. Ook dit staat op een voetstuk en heeft letterteekenen. Nog andere worden nevens deze trachiet-vaten, op het kerkhof van Grissee en elders, aldaar gevonden. Hun gebruik laat zich gemakkelijk uit de gedaante bepalen. Twee zullen tot waterbekkens of waschvaten gediend hebben, het andere, hooger en met de naauwere opening, was een tampajan of watervat. Op mijne reizen over Java heb ik meermalen zulke steenen voorwerpen ontmoet. Ik vond ze vooral in de Vorstenlanden, en bepaaldelijk op den Merapi of in de dessa's om zijn breeden voet. Op een mijner uitstapjes ter ontdekking van oudheden van het landhuis Ampel, aan den grooten weg naar Samarang gelegen, uitgegaan, vond ik

op den Merapi eene belangrijke vereeniging van dezelve. Na de bezigtiging van eene Hindoe-bad- of waterplaats, daar Sidotopo genaamd, mijn leidsman van onder het geboomte gevolgd, en eene opene vlakte overgegaan, kwam ik aan een klein struikboschje, waarin ik meer dan twaalf bijeen vond. Het waren watervaten, gelijk de derde op onze plaat, van twee tot drie voet en hooger; loempang's, vierkante steenen met een rond gat, gelijk de Javaan die tegenwoordig van hout bezigt, om zijne bras [1]) in te stampen, ook water- of waschbakken van ronden vorm. In mijne aanteekeningen lees ik: zulke tampajan's, loempang's en waschbakken zag ik vroeger nog verscheidene in dessa's van den Merapi; de meeste zijn hoogst eenvoudig bewerkt.

De heer Wardenaar te Soerabaya heeft achter zijn huis twee tampajan's staan, van Modjo-Karto daarheen gebragt. Zij zijn meer dan drie voet hoog, met breede buiken en wijde monden, waarom een liggende rand, onder welken ook letterteekens, met eenig lofwerk voor en achter dezelve, zijn gebeiteld, Zij kunnen echter geenszins zoo veel water bevatten, als hare grootte wel doet meenen, daar slechts de helft van den inhoud is uitgebeiteld. De dikte des bodems is een derde der hoogte. Voor het huis van den heer Wardenaar staat nog een watervat, maar kleiner. Daar ziet men ook de steenen urn, op Trawas gevonden, welke wij reeds vroeger beschreven. Op grond van deze gevondene is te vermoeden, dat de Javanen die meer van steen zullen vervaardigd hebben. Ik herinner mij in de residentie Kediri, op de paseban van Blitar, vóór de controleurs woning, eene nog hoogere tampajan, dan beiden van den heer Wardenaar, gezien te hebben. In den tuin van den assistent-resident van Modjo-Karto zag ik ook een ouden steenen bak, zes voet hoog, die al het voorkomen heeft van tot badkuip of vischbak gediend te hebben; hij heeft geene sieraden. Nog een andere met inscriptie wordt te Modjo-Karto op het erf of in den dalam van den oud-regent aldaar gevonden.

---

1) Rijst.

Deze laatste is vooral sierlijk en dun gebeiteld. Aan beide zijden van den ingang van den regents-dalam te Modjo-Karto, binnen en buiten de poort, staan vier palen tot vier voet hoog. Op een breederen ruwen vierkanten voet, die vroeger in de aarde was gezonken, zijn zij achtkant en smaakvol gehouwen, van onderen met puntig uitloopend lofwerk, boven eenigzins afgerond, waarop eene roset met knop. Het hoofd vertoont verder aan ieder der vier zijden een gezigt, half dier, half mensch, waaronder ter zijde twee handen staan opgeheven. Zij werden niet ver van elkander in het naburige Modjo-Sari gevonden, en zullen zeer waarschijnlijk tot grenspalen gediend hebben.

Achter het huis van den assistent-resident te Modjo-Karto staan nog, benevens een vierkanten steenen waterbak, twee vierkante voetstukken, waarop weder een achtkant is gehouwen. Zij werden uit het bosch van Modjo-Pahit, waar, nabij zijn vijver [1]), nog meerdere gevonden worden, gebragt, en zullen, volgens het algemeen gevoelen, gediend hebben, om de olifanten van den Ratoe [2]) Modjo-Pahit met een ijzeren band, om een der achterpooten, daaraan te bevestigen.

Nog vele andere soortgelijke van trachiet gehouwene voorwerpen uit den Hindoe-tijd werden verspreid over Java's midden en aangrenzende oostelijke gedeelten, door mij en anderen gezien. Ik heb nog niet bepaald gehoord, dat zij ook in de Sundalanden en Bezoeki zijn. De heer Wardenaar en anderen zeggen mij ook dhakon's van trachiet gevonden te hebben. De dhakon, nog algemeen gebruikelijk onder de inlanders, maar van hout vervaardigd, is langwerpig, in den vorm van een schuitje, dat aan de einden in eene breede krul uitloopt, met een dubbele rij van gaten, waarin de spelers, door het in- en uittellen van steentjes of pitten, hun spel spelen. De heer Pool zag ook een vrijfsteen, te Segala Heran opgegraven. Die, welke

---

1) De vijver van Modjo-Pahit, vierkant, met van baksteen opgetrokken kanten, behoorde tot het verblijf van den:

2) Ratoe Modjo-Pahit, de Vorst van het Hindoerijk Modjo-Pahit, dat bij de invoering van het Islamisme op Java verwoest is.

tegenwoordig worden gebruikt, zijn langwerpig vierkant, en liggen plat op den grond; de uitgegravene stond op pooten. Zij was van eene zeer digte steensoort. Ook meent hij, dat daar een loempang is gevonden.

In de assistent-residentie Ponorogo heb ik twee kleine steenen loemboeng's [1]), ruim een voet hoog, gevonden. Op het dak waren letterteekens. Het volk zegt, dat deze vroeger op een altaar in de sawah's gesteld waren, waar de Hindoe-Javanen dan hunne offers bragten, om een rijken oogst te verkrijgen. Het is algemeen bekend, dat ook vele beschrevene steenen op Java worden gevonden.

Zoo hoorden wij dan, dat nevens de wiggen nog ander gereedschap, huisraad, ook een voorwerp van spel en meer, uit steen gehouwen, van den Hindoe-tijd der Javanen zijn overgebleven. Het is niet moeijelijk te verklaren, waarom de Hindoe-Javanen zich die vervaardigden, waarom hunne Mahomedaansche nakomelingen hen daarin niet volgden. De Hindoe-Javanen, bouwheeren van zoo vele, uit trachiet-steenen opgetrokken, tempels, beitelaars van zoo vele beelden, moesten, meenen wij, als van zelve op het denkbeeld komen, om zich ook uit steen tampajang's, loempang's, water-, wasch-, badbakken, nog andere voorwerpen van huiselijk gebruik of spel te houwen. Met de overheersching der nieuwe Godsdienst moest ook als van zelf dat werken in steen, te gelijk met het bouwen van tempels en beitelen van beelden, vervallen en vergeten worden. Waarschijnlijk heeft ook de blakende ijver der Islamsche zeloten het gebruik dier steenen voorwerpen als heidensch en strafbaar veroordeeld, en, waar zij konden, de gevondene beschadigd of verbrijzeld. Wij zouden niet durven zeggen, dat alle Hindoe-Javanen zulk steenen huisraad hebben bezeten. Het zal toen wel zijn gegaan, gelijk het nog heden gaat, de rijken en aanzienlijken hebben bezeten, wat de nederigen en minder bedeelden zich slechts konden wenschen.

1) Padi-schuur, een gebouw, dat van onderen smaller, naar boven breed uitloopt, op groote steenen of zware blokken gesteld.

De Hindoe-Javanen trokken ook de wanden hunner putten van gehouwen steen op, bezaten ook hunne bad- of waterplaatsen van denzelfden steen, met schoone beelden in basreliefs versierd. Wij bezochten verscheidene, en zullen die beschrijven in onze Hindoe-oudheden der Javanen.

Het is alsof in vorige eeuwen een geheel ander geslacht van menschen Java bewoonde, alsof zijne latere bewoners de dwergen-kinderen van reuzen-vaderen zijn.

DE DOCHTER VAN DEN BEKEL.

I. MERJAM.

Waarom weent Merjam en zit zoo treurig neder? Gisteren nog was zij zoo blijde, en praatte zoo vrolijk met Kamisa, hare nicht. Vroeg opgestaan, was het nog duister, toen reeds de haren konden hooren, hoe ijverig zij was. Lustig ging de *aloe* [1]) in hare hand op en neder, lustig was ook haar hart. En toen de morgen aan den hemel gloorde, ik weet niet wie blijder zag, die lagchende morgen of Merjams schoon gelaat. Ja, schoon mogen wij dat gelaat noemen, die edele trekken, dat oog, dat u zoo aanminnig, maar tevens zoo fier tegenblikt. Haar moeder was de dochter van eene Hindoe, en het scheen alsof zich in Merjam al de schoonheid van den stam harer vaderen vereenigde. Die slanke houding, die allerbekoorlijkste gang van de dochteren der Ganges, gij vindt ze bij haar terug. Niet een der meisjes uit geheel den omtrek durfde zich met haar vergelijken. *Njahi* [2]) *Doekon* [3]), dat onfeilbaar orakel der dessa, had het immers ook zoo dikwerf gezegd: "Merjam, gij zijt de schoonste bloem, welke mijne oude oogen aanschouwden." Maar als zij dit aan Merjam zeide, dan zag zij haar tevens smartelijk aan, en schudde bedenkelijk het grijze hoofd. Dat deed dan Merjam het harte angstig kloppen en wel eens iemand vragen: "maar, Njahi Doekon, waarom de schoone Merjam zoo smartelijk aangezien?" Eens had ze geantwoord: "die bloem is te schoon om lang te bloeijen, spoedig zal zij geknakt bij haren stengel nederhangen." Daarom

---

1) De stamper van het rijstblok.
2) Oude vrouw. 3) Doctores

fluisterden de moeders onder elkander: "die arme Merjam! zij zal ongelukkig worden; het is goed dat onze dochters niet zoo schoon zijn als zij." Maar wie wilde, wie durfde het Merjam zeggen, wat de oude zoo treurig voorspelde? Allen hadden haar lief, de schoone maagd, die ook zoo goed was als schoon, en wenschten dat zij gelukkig mogt worden. Ook voor Kamisa, hare vriendin, had men het verzwegen. Daarom lachten en snapten beiden gisteren nog zoo blijde. Naar buiten gekomen had Kamisa ook een *aloe* gevat. En als zij poosden bij het werk, indien ge waart voorbijgekomen, gij zoudt stil hebben gestaan om u te verlustigen in den aanblik dier dartele meisjes. En thans weent zij, Merjam; zie, hoe zit zij daar neder met bittere tranen aan de heldere beek, die haar treurig beeld weerkaatst! Anders besteeg zij, de gevulde kruik op het hoofd geplaatst, vlug als een hinde de hoogte, en spoedde onder lach en scherts met hare gespelen naar het dorp terug; nu staat daar de kruik nevens haar, en is zij alleen met hare smart en tranen achtergebleven. Werd ze reeds zoo spoedig vervuld, de treurige voorspelling der oude; hangt nu reeds de schoone bloem geknakt bij haren stengel; Waarom weent zij? — Wat doet een meisje weenen? Wat anders dan de liefde?

Gelijk in het geheele Oosten, is ook op Java de jonge dochter eene koopwaar bij het sluiten van haar huwelijk; wat vragen de ouders, of hun zoon het meisje, dat zij voor hem kiezen, bemint of gelukkig zal maken? wat denken de ouders aan het volgend levensgeluk van hunne dochter, die zij verloven? Zij denken slechts aan de feesten, die gegeven, aan de geschenken, die gewisseld zullen worden. Wondervreemd zouden zij u aanzien, indien gij zeidet: maar geef toch aan uwe dochter ook eene stem in de keuze, zoo beslissend voor haar volgend geluk. Als zij u niet in het aangezigt uitlachten, zekerlijk zouden zij onder elkander zeggen: men kan wel zien, dat die man geen opvoeding heeft gehad, hij, die de pligten der eerbaarheid, de heiligste regten der *adat* [1])

1) Gewoonte, gebruik, tot wet geworden.

zoo maar wil schenden. Hebben onze ouders dan ook niet zonder ons gekozen? wie hoorde immer, dat een meisje durfde zeggen: ik heb eene andere keuze, ik bemin hem niet, mijn bruidegom! — En moogt ge ook op duizend huwelijken kunnen wijzen, daarom ongelukkig, omdat de beide echtelingen elkander zoo vreemd en onverschillig waren, als gij, die daar onverwacht op hun huwelijksfeest kwaamt, aan hen waart, gij zoudt geen anderen dank voor uwe bemoeijing oogsten, dan dat de een u, als een dwaas, uitlachte, de ander zich over u ergerde, als een man zonder opvoeding.

II. HET HUWELIJKSPLAN.

"Merjam, de dochter van mijn *Bekel*[1]) te Singa-redjo, zoude eene goede vrouw voor onzen Drono zijn," zeide de *Wedono*[2]) van Tingkir tot zijne vrouw. De vrouw was bezig met *batikken*[3]); eenigzins verwonderd zag zij op van haren arbeid, en vroeg: "Zal Drono trouwen? Sedert wanneer is u dat in de gedachte gekomen?"

"Maar hij is reeds lang *akil-balek*[4])," hervatte de Bekel, "waarom zouden wij hem geene vrouw kiezen?"

"Maar eene vrouw van zoo nederige geboorte, *kakang*[5])?"

"*Adé*[6]), ik wil hem de schoonste vrouw geven, en deze is Merjam."

"En wie zal *patjoek* [7]) zijn?"

"Ik geloof, dat ik, Mas Bei Noto Prodjo Wedono, geen *patjoek* naar het huis van mijn dienaar behoef te zenden; hij zal zich wel hoog vereerd achten, dat ik zijne dochter tot de vrouw van mijn zoon wil verheffen, en mij uit dank de voeten komen kussen."

---

1) Dorpshoofd.

2) Districtshoofd.

3) Teekenen op lijnwaad met was.

4) Meerderjarig, huwbaar, volgens de Javanen op het vijftiende jaar.

5) Oudere broeder.

6) Jongere broeder-, ook zuster-benaming, om de onderlinge verhouding van man en vrouw als meerdere en mindere aan te toonen.

7) Zie blz. 122.

"*Kakang*, uw wil geschiede; hij was altijd goed, ik onderwierp mij steeds daaraan; maar zou het niet goed zijn de adat te volgen? Ik vrees, indien wij haar verzuimen, dat ongeluk hun huwelijk zal treffen. Hoe dikwijls zagen wij het gebeuren?"

"Mas Bei Noto'Prodjo behoeft noch *patjoek* noch *tjongkok*[1]) naar zijn Bekel te zenden; hij beveelt slechts, en het geschiedt; maar het geschiede! de *adat* wil het; mijn vader heeft het ook gedaan; ik zal doen gelijk hij."

"Wien wilt gij zenden?"

"Daar denk ik over."

Juist kwam Njahi Doekon aan; zwijgend zette zij zich buiten de pandopo neder, trok haar *sarong*[2]) om de beenen, kuchte, zag beiden aan, toen voor zich neder en wachtte nu eerbiedig tot men haar zoude toespreken.

"Nader, Njahi Doekon," riep de Wedono, en vroeg: "vanwaar komt gij?" terwijl zijne vrouw haren arbeid hervatte.

Mas Bei Wedono, uwe slavin komt van een' kranke, wien zij medicijnen heeft gegeven, en voordat zij naar haar dorp gaat, komt zij uwe bevelen vragen."

"Gij zijt juist van pas gekomen, gij zult Patjoek zijn."

"Patjoek, hier?"

"Ja, omdat de adat het wil, bij *Pa Merjam*[3]) mijn Bekel te Singa-redjo. Zijne dochter zal de vrouw van Drono worden. Wees tevens mijn *tjongkok*, en breng mij een goed berigt, ik wil geen ander hooren."

Eene vrouwelijke bediende zette *kinang*[4]) voor haar neder; zij nam een siriblad, bestreek het met een weinig kalk, voegde er een stukje *pinang*[5]) bij, en bleef zwijgen.

---

1) Zie blz. 122.

2) Langwerpig stuk lijnwaad, in den vorm van een vrouwenrok om het ligchaam geslagen.

3) Vader van Merjam. De getrouwde Javanen worden na de geboorte van hun eerstgeborene niet meer bij hun vroegeren naam genoemd, maar bij dien van hun kind, met voorvoeging van vader of moeder.

4) De algemeene naam van het siriblad en wat men daarbij gebruikt, kalk, pinang, gumbier en tabak.

5) De areca-noot.

"Waarom antwoordt Njahi Doekon niet?"

"Mas Bei Wedono! Ik heb u, toen gij nog kind waart, eene kleine dienst mogen bewijzen, toen ik u uit het water redde; het zij mij veroorloofd te spreken."

"Spreek."

"Merjam kan Drono's vrouw niet worden. Merjam zal ongelukkig worden, dat heb ik reeds lang gezegd, en zij zal Drono mede verderven. Gisteren had ik een droom, die het mij zeide, en Allah voert mij heden uw huis binnen om u dien te verhalen." — De Wedono en zijne vrouw zagen haar vragend aan. — "Ik was nog eene *roemodjo-poetri*[1]), toen ik eens met mijn vader te Samarang kwam. Wij gingen over de *Paséban*[2]); daar waren vele menschen bijeen; men had een moordenaar opgehangen. Ik zag hem juist in het gelaat, dat heb ik nooit vergeten, hoe verschrikt ik ook heen liep. Heden nacht — maar durf ik wel verder spreken, ik mag u niet beleedigen, en toch heb ik Drono, dien ik zoo dikwerf medicijnen gaf, en als kind op mijne armen heb gedragen, zoo lief."

"Vervolg."

Mas Bei Noto Prodjo vergeve het aan zijne slavin. Heden nacht zag ik die galg weder, en de doode, die daaraan in den wind slingerde, had een ander gelaat. Ik herkende Drono, en op den grond lag een lijk met eene gapende wonde in de borst, waarbij Merjam zat, met oogen zoo groot en zoo vurig op Drono starende, dat ik verschrikt ontwaakte en opsprong."

De vrouw van den Wedono liet van schrik haar *tjanting*[3]) vallen; en met eene stem, ontroerd en vertoornd tegelijk, beval hij de oude vrouw zich aanstonds te verwijderen.

---

1) Een meisje van 11 jaar. De benaming beteekent eigenlijk een meisje, dat reeds eene voegzame kleeding behoort te hebben.

2) Open plein voor het verblijf van Javaansche hoofden.

3) Een koperen bakje, waarin gesmolten was, voorzien van een fijn tuitje, waarmede men batikt.

III. DE PESATOAN.

"Njahi Doekon verhaalt ons vreeselijke dingen," sprak een oogenblik later, nog altijd verschrikt, de vrouw van den Wedono.

"En nu vreest gij gelijk eene vrouw, maar ik ben een man."

"O Kakang! Njahi Doekon bedriegt zich niet; is gisteren Pa Sidin niet gevallen uit een klapperboom, en zij heeft immers reeds lang gezegd: Pa Sidin zal ongelukkig worden, want hij heeft een *toh*[1]) onder het regteroog. En toen ik moeder zou worden van Drono, zeide zij mij: dat kind zal een jongske worden, maar zijne moeder een zwaren strijd kosten; en is dat alles niet juist zoo geschied? Onlangs zeide zij mij nog: "Uw kind had een moeijelijken strijd bij zijne geboorte; hij kan dien ook bij zijn sterven hebben, en toen gaf zij mij een *talisman* (amulet), dien hij nu ook steeds draagt. Heengaande zei zij ook: *Ma Drono* [2]), wees vooral omzigtig in de keus eener vrouw voor hem, raadpleeg mij, ik kan u goeden raad geven."

De Wedono, welke zijne vrees niet had kunnen onderdrukken, en wankelde in zijn besluit, viel thans met verheffing van stem zijne vrouw in de rede: "Ik begrijp de zaak: de vrouwen hebben een andere maagd voor Drono gekozen, daarom hebben zij gedroomd, elkander bevreesd gemaakt en hem een djimat omgehangen. Ik begrijp haar, maar wil geen andere vrouw voor Drono dan de schoonste uit mijn *Wedonan* [3]), dan Merjam."

Niet minder dan alle zijne landgenooten was ook de Wedono zeer bijgeloovig en hadden droomen en voorzeggingen eene groote beteekenis voor hem, maar hij was ook eigenzinnig van karakter en heerschzuchtig geworden door zijne hooge betrekking. Wat hij wilde, moest steeds geschieden, en nu had hij reeds te lang bij zich zelven bepaald, dat Merjam de

---

1) Een rood vlekje onder het regter oog. Ieder vlekje of wratje heeft voor den Javaan eene goede of kwade beteekenis.

2) Moeder van Drono.

3) Het district onder den Wedono.

vrouw van Drono zou worden, om het zoo op eens weder te laten varen. Hij wilde daarom liever den droom van de Doekon en het verhaal van zijne vrouw, mogt hij daarvoor ook geene genoegzame reden hebben, als eene onderlinge afspraak en vinding van beiden beschouwen, omdat zij een andere voor Drono bestemden. Toch had hij na het gehoorde geen vrede meer met zich zelven en zijne keuze; daartoe was hij te bijgeloovig. Daarom vervolgde hij: "Hoor, Ma Drono, gij vreest; kom, laat ons de *Pesatoan* raadplegen, en gij zult zien, dat mijne keuze goed en gelukkig is, wat ook Njahi Doekon zegge."

Maar hier zullen velen den Wedono niet verstaan, indien wij zijne woorden niet toelichten. Het bijgeloof heeft den Javaan vele berekeningen doen uitvinden, volgens wier uitkomst hij meent vooruit te weten, of hij wel dan niet slagen, gelukkig of ongelukkig zal zijn in hetgeen hij wil ondernemen. Die worden dan ook steeds door hem geraadpleegd.

Onder haar behoort ook de *Pesatoan*. Iedere dag van onze week heeft daarin zijn getal, ook iedere der oude Javaansche of zoogenaamde pasar-week van vijf dagen. Zoo ook hebben alle letters van hun alphabet daarin hun getal. Wanneer zij nu willen weten, of een voorgenomen huwelijk gelukkig of ongelukkig zal zijn, tellen zij de getallen van de dagen der beide weken, op welke zij hunne berekening maken, met die der aanvangsletters van iedere syllabe der namen van beide aanstaande verloofden, bij elkander op. Van de verkregene som trekken zij weder het getal zeven, zoovele malen dat daarin opgaat, af. Het overblijvende getal wijst dan geluk of ongeluk aan, volgens deze lijst:

1 deur	— Lawang	—	veel geluk.
2 steenen huis	— Gedong	—	kan rijk worden.
3 huis	— Oemäh	—	rijkdom.
4 rustbank	— Amben	—	eerst tegenspoed, daarna geluk.
5 keuken	— Pawon	—	veel tegenspoed.
6 erf voor het huis	— Latar	—	geen gebrek aan het noodige.

De Wedono sloeg een blikken trommel open, en nam er zijne berekeningstafel, die hem steeds als zijn trouwe raadsman volgde, uit:

"Het is heden Senen (maandag) en de dag der pasaran, *legi*[1])," zeide de vrouw. Beider neptoe's (getallen) zijn 4 en 5, vervolgde de Wedono, terwijl hij ze opteekende, "die van mo (m) 4, ro, (r), 8 do, (d), 6 no, (n), 2" vervolgde hij, de getallen daaronder schrijvende — "te zamen 29. Vier maal zeven is acht en twintig, blijft een over. Zie," riep hij nu met een verhelderd gelaat en luide stem, "Lawang (deur), veel geluk. Heb ik het niet gezegd? Adé, zal ik mij nu nog langer aan vrouwenpraatjes storen? Drono en Merjam zullen trouwen, en spoedig ook."

IV. NONTONNI.

Heeft de vader voor zijnen zoon eene keuze gedaan, dan zendt hij een zijner vrienden of bekenden, om bij de ouders van het meisje op eene bedekte wijze te onderzoeken, of zij daarin toestemmen. Deze zendeling wordt *Patjoek* genoemd. Mag hij hunne toestemming verwachten, dan zendt hij eenen *Tjongkok*, om haar voor zijnen zoon ten huwelijk te vragen. Daarna begeeft hij zich zelf, vergezeld van eenige zijner naaste bloedverwanten, met zijnen zoon naar de woning der ouders van het meisje, opdat deze haar zelf kan zien, *Nontonni*. Njahi Doekon had geweigerd Patjoek en Tjongkok te zijn. De Wedono behoefde niet lang naar eenen anderen om te zien, die hem als zoodanig gaarne dienen wilde. Hoog vereerd was de Bekel met het verzoek van zijnen Wedono. Wij vergezellen dezen thans, zooals hij, door verscheidenen gevolgd, naar Singa-redjo rijdt, om Merjam te zien.

Tusschen de *oemah*, het eigenlijke huis, de plaats waar hij slaapt en zijne goederen bergt, en de *pandopo* vóór hetzelve, eene opene loods, slechts een dak op houten pilaren, heeft de aanzienlijke Javaan nog een ruimte of eene vertrek,

1) Tweede dag der pasaran of passerweek (marktweek, week van vijf dagen).

de *paringitan* genaamd, waar gewoonlijk de *wajang*[1]) wordt vertoond. Daar ontving de Bekel zijn hoogen gast en aanstaanden bloedverwant. Deze nam plaats op eene *amben*[2]). Voor dezelve zaten de Bekel en zijne vrouw op den grond; ter zijde, met het aangezigt naar het huis gekeerd, de volgelingen van den Wedono en Drono zijn zoon. Verwacht hier geen vertrouwelijk gesprek; het onderscheid van rang der wederzijdsche ouders verbiedt dit reeds aanstonds. De adat wil ook, dat zij thans slechts bij elkander komen om te zien. Zoo trots als de Wedono, gevolgd door den Bekel, die, toen hij afsteeg, zijn paard vast hield, binnenkwam, en zonder een woord te spreken zijne verhevene zitplaats innam, terwijl de beide echtelingen in demoedige houding zich nederig voor hem nederzetten, zoo trots blijft hij nog een oogenblik zwijgend om zich heen zien. Een kleine knaap zet zijn gouden siridoos naast hem neder; terwijl hij zijn betelblad bereidt, doet hij eenige onverschillige vragen, telkenmaal door het: *noen, ingih!* (ja mijnheer) van den Bekel beantwoord. Over alles wordt bij zulke zamenkomsten gesproken; alleen niet over het doel der vereeniging, het aanstaande huwelijk. Als ware de Bekel op rapport, vraagt de Wedono hem naar den oogst; of de *padjeg* (de landrente) door alle dorpelingen is voldaan; of er geen slecht volk in de dessa is; of allen zich rustig gedragen. Zoodanige vragen achtervolgen elkander, slechts afgebroken door het gedurige *noen ingih*, of *boten*, (neen), van den Bekel. Deze weet echter, dat de Wedono en zijn gevolg niet kwamen, om dat *ingih* en *boten* te hooren, maar om, volgens de adat, zijne dochter, de verloofde, te zien; dat zij zich daartoe thans moet vertoonen. Hij roept daarom naar binnen, dat iemand hem zijne kris brenge. Een oogenblik later opent zich halverwege de lage breede deur, en schoorvoetende treedt een meisje met neêrgeslagen oogen naar buiten; zij heeft de kris in hare hand gevat, plaats zich achter den Bekel en reikt hem daarna de kris aan. Een ieder doet

1) Vertooning met geschilderde poppen achter een verlicht scherm.

2) Rustbank.

als zag hij haar niet. Want ook dit wil weder de adat, dat zij, die komen om te zien, doen alsof zij niet zien. Het mag slechts ter sluips, steelsgewijze, geschieden. Gij kunt het Drono echter aanzien, dat zijne verloofde daar buiten kwam. Hij is zoo blijde met zijns vaders keuze, als Merjam zich daardoor diep ongelukkig gevoelt.

V. KROMO.

Ja, daarom weent zij, daarom zien wij haar met bittere tranen en diepe smart aan de beek nederzitten, omdat heden morgen Mas Bei Wedono bij haar vader was, omdat zij buiten moest komen, en, toen allen heen waren gereden, van hare ouders hoorde: "Merjam, gij zult de vrouw van Drono worden." Maar niet Merjam alleen zit treurig neder; daar ginds in die hut, aan de overzijde der beek, zit ook een jongeling met diepe smart en in somber zwijgen verzonken op zijn amben. Hij zag heden morgen den trotschen Wedono, gevolgd door den overmoedigen Drono en de zijnen, de dessa binnenrijden. "Waarheen die stoet?" vroeg hij zichzelven ontroerd af; "zou het waar zijn, wat ik gisteren hoorde mompelen, dat de Wedono komt *nontonni* bij den Bekel; dat Merjam Drono's vrouw moet worden?" Zijn oog volgde hem met angst; geen twijfel meer: hij ziet, hoe de Bekel hen ontvangt; zijne schoonste hoop, de toekomst van zijn leven, is hem eensklaps en zoo wreed vernietigd: hij heeft Merjam verloren. Wat zal ik van beider liefde verhalen? zoo schoon eene maagd als Merjam, zoo fier een jongeling is Kromo, die daar thans zoo smartelijk nederzit.

Beiden, te Singa-redjo geboren, hadden als kinderen met elkander gespeeld, later als jongeling en jongedochter dagelijks elkander ontmoet, om het met iederen dag meer en meer te gevoelen, dat beiden, met elkander vereenigd, gelukkig zouden zijn. Zij hadden het elkander dan ook reeds vaak gezegd: wij willen eenmaal in dezelfde hut wonen, op dezelfde amben rusten, van hetzelfde blad onze rijst eten.

Kamisa deelde in beider liefdesgeheim. Geen wonder, want zulk een vriend als Kromo voor Merjam, was ook Wirio, Kromo's broeder, voor haar. Daarover spraken beide meisjes gisterenmorgen; daarom zagen zij zoo blijde en praatten zoo vrolijk met elkander. In de eerste losbarsting zijner hartstogten had Kromo zijne kris gegrepen en wilde daarmede naar de woning van den Bekel snellen, om Drono, den verwoester van zijn geluk, voor aller oog te treffen. Maar Wirio had hem weêrhouden, en het moorddadig wapen uit de hand gewrongen. Toen was hij in dat somber zwijgen verzonken, waarin wij hem nog vinden. Een somber doodsch zwijgen, gelijk dat der natuur, wanneer zij als 't ware al hare krachten verzamelt om in vreeselijke stormen los te breken.

Wirio kende zijn broeder, zijn in zichzelf gekeerd en vastbesloten karakter; hij wist het, Kromo zoude ze niet kunnen hooren, de blijde bruiloftstoonen, niet kunnen zien de feestelijke optogten, die weldra Merjam's en Drono's huwelijk moesten verheerlijken. Hij vreesde alles voor hem; daarom zeide hij eindelijk: "Kom, Kromo, laat ons van hier gaan; wat zouden wij langer op deze plaats des ongeluks vertoeven? wij willen ons naar Samarang begeven, naar oom Wongso Tomo. Reeds lang schreef hij ons te komen; daar in die groote stad willen wij eenigen tijd vertoeven, en zult gij uw leed kunnen vergeten; later keeren wij weder, als gij wilt, nu is het niet goed hier te blijven."

Reeds weinige uren later sloegen beide broeders het pad in, dat naar den grooten weg voerde. Nog geen woord had Kromo gesproken; als een hulpeloos kind, werktuigelijk, besseffeloos, liet hij zich door zijn broeder leiden.

VI. DRONO.

Een ander maal spreken wij van de feesten en optogten, welke de huwelijken der Javanen, indien zij die slechts eenigzins kunnen bekostigen, vergezellen; van de geschenken, die wederzijds worden gegeven; van de vele ceremoniën, die

daarbij moeten nagekomen worden. De feestelijke dagen zijn voor Merjam en Drono verloopen, en zij volgt hem thans als vrouw naar het huis zijns vaders. Zij had geen mond opengedaan tegen den wil harer ouders; die wil was immers eene ijzeren wet, en zij wist het ook, Kromo was heengegaan. Van den avond tot den morgen hadden dagen lang de luide *gamelans*-toonen[1]) door Singa-redjo weergalmd, maar zij waren niet blijde haar harte binnengedrongen; daar woonde slechts de stomme smart. Men had haar in zijde gekleed, met goud en bloemen omhangen, eene kroon op het hoofd geplaatst; maar ze waren voor haar als de tooi en de opschik van het lam, dat ter slagtbank wordt geleid. Zoo volgde zij ook, te midden van den blijden feestelijken stoet, Drono naar zijns vaders huis. De profetie der oude Doekon was vervuld, de adem des doods was over Singa-redjo's schoonste bloem gegaan; zij hing geknakt op haren stengel.

Neen, Drono was geen man voor haar. Trotsch en eigenzinnig als zijn vader, was hij ook woest en wreed van karakter. Dat wisten allen die hem kenden, dat moest ook Merjam weldra ondervinden. Hare ouders hadden haar als slavin verkocht aan den meestbiedenden, maar ook aan den wreedsten heer. Als zoon van een Wedono, had ook hij de opvoeding genoten, welke de zonen van Javaansche hoofden als vermoedelijke opvolgers van hunne vaders in hun ambt ontvangen. Een Djoeroetoelies, schrijver, van zijn vader had hem geleerd zijne taal en de Maleische te leeren lezen en schrijven, om officiële brieven, rapporten en staten, de dienst betreffende, zamen te stellen; een priester had hem onderwijs gegeven in het lezen van den niet verstaanbaren Arabischen Koran, in de waarneming van eenige uiterlijkheden zijner godsdienst en — daarmede was zijne opvoeding voltooid. Neen, ik vergis mij, men had zich verder beijverd om zijn karakter, van nature reeds zoo boos, nog boozer te doen worden. Van jongs af aan, had men zijne luimen en hartstogten gevleid en gediend. Zon-

1) Gamelan: verzameling van Javaansche muziek-instrumenten.

der eenige zedelijke, godsdienstige vorming, was hij slechts ouder geworden, om ook met iederen dag boozer te worden. Men had hem de nederige dessabewoners steeds doen beschouwen als zijns vaders en zijne slaven; men had hem gezegd, dat zijn wil, als zoon van een Wedono, steeds moest geschieden; dat allen, die zijnen vader gehoorzaamden, slechts bestonden om zijne luimen te dienen, om voor hem in het stof te kruipen.

Hij had die fraaije lessen reeds maar al te goed in beoefening gebragt. Ook Merjam, die hij met zijn vader slechts tot vrouw had begeerd, omdat zij de schoonste was, ondervond weldra, welk een goed leerling hij van zijne booze meesters was. Nog meer moest zij het ondervinden, omdat zij van lagere geboorte was dan hij, en hij het spoedig had gehoord, hoe zij hem slechts alleen als vrouw was gevolgd om aan den wil van hare ouders te gehoorzamen, maar dat haar hart en hare liefde Kromo volgden.

VII. DE MOORD.

Merjam had nog eene jongere zuster, uit een tweede huwelijk haars vaders geboren. Koetjir was haar naam. Reeds eenige maanden woonde zij ten huize van Drono. Hij had dit verlangd, en aanstonds hadden hare ouders dit toegestaan, want zijn wil was voor hen eene wet. Zij had zich laag vergeten bij Drono en was hoog schuldig geworden jegens Merjam, hare zuster. Nog eenige maanden, en hare en Drono's schande zullen openbaar worden. Nu weet nog niemand iets daarvan. Nimmer, wil hij, zal iemand iets daarvan weten, en hij is daarom, zonder een oogenblik te aarzelen, tot het vreeselijkste besloten. Indien het niet ware geschied, wij zouden onze pen niet leenen om zulk een ontzettend misdrijf te verdichten. Wij volgen den misdadiger slechts op den weg, waar de hand der geregtigheid hem greep. Het is nacht omtrent de derde ure. Drono rijst van zijne rustbank. Hij verlaat zijne woning, na een groot grasmes in zijn gordel gestoken en een aren-

houten knuppel in de hand gevat te hebben. Met haastige schreden is hij weldra buiten de dessa gegaan. Daar zit voor een wachthuisje een meisje neergehurkt; het is Koetjir, daar door Drono bescheiden. Een genoegzaam licht der maan valt op hem, dat zij zijn gelaat kon onderscheiden; dat zegt haar aanstonds, dat hij thans niet is gekomen om haar, gelijk hij zeide, van liefde te spreken. Verschrikt rijst zij op en vraagt Drono: "hoe ziet gij zoo woest en waartoe die wapenen?" Een slag met den knuppel op haar hoofd is het antwoord. Zij stort neder! Een tweede en derde slag volgen snellijk. Met het grasmes geeft hij haar nog twee diepe houwen over het gelaat. Zij ligt zielloos aan zijne voeten. Hij ontbindt hare sarong, knoopt die om haren hals, sleept zoo het lijk achter zich voort. Daar staat hij eensklaps stil en ziet ontzet om zich heen; zou hij berouw gevoelen, het geweten hem toespreken, hem, den moordenaar van zijn kind en diens moeder? 't Is een geritsel als van voetstappen, dat hij achter de heg, langs welke hij het lijk voortsleept, meent te hooren. Maar het was slechts verbeelding; zijn scherp luisterend oor verneemt niets meer. Het is doodstil, en de verstokte moordenaar sleept zijn offer verder naar de rivier, wier ruischen wij reeds vernemen. Aan den oever gekomen, staat hij weder stil, en ziet angstig naar eenig digt geboomte, als schuilde iets verdachts daarin. Nu grijpt hij het lijk op, en werpt het midden in den vloed. Zwaar plassend valt het daarin neder, maar op hetzelfde oogenblik krijscht hem eene woeste stem in de ooren: „Moordenaar van Koetjir, beul van Merjam, booze Drono! Ik zag u in den droom aan eene galg; ik zal er u wakende wederzien."

Gij hadt hem moeten zien, den ellendige, zooals hij daar heen vlood langs den vloed, die zijn offer reeds verder voerde; met vliegende haren, met gebalde vuisten, met den schrik en de ontzetting van een Kain in het harte. Zijn voet rustte niet voor zij geheel doorwond en opengereten was, en hij uitgeput en ademloos eenige uren verder in een digt bosch nederstortte.

VIII. DRIE JAAR LATER.

Meer dan drie jaar zijn verloopen. Wederom zijn wij te Singa-redjo. Maar hoe geheel anders is het thans daar. Wij treden de woning van den Bekel binnen, maar eene andere komt ons tegen. Merjams vader is overleden, en met zijn ambt trouwde de nieuwe Bekel ook zijne vrouw en zijn huis. Weinige maanden na het dooden-, vierde men reeds het huwelijksfeest. Wij treden ook de woning binnen, waar wij Kromo in sombere vertwijfeling zagen nederzitten. Welk een geheel andere aanblik wacht ons ook daar. Die woning van smart is eene van blijde vreugde geworden. Eene moeder zit er thans op den grond, ijverig bezig met het weven van een sarong; een zuigeling ligt nevens haar op een matje, dat haar vrolijk tegenlacht en waarop zij gedurig hare moederblikken werpt. Een eind verder staat een man, die, zoo even met een zware bos *padi* [1]) te huis gekomen, bezig is, die over een bamboestaak onder zijn dak op te hangen, en met zijne vrouw om de vrolijke kleine lacht. Wij zien Wirio en Kamisa met hun kind, beiden sedert een jaar getrouwd. Wat zullen zij ons van Kromo verhalen? Heeft Wirio hem naar Samarang gebragt om nimmer weder iets van hem te hooren? Maar ziedaar komt een man van achter; het is Kromo zelf! Ook voor hem is veel veranderd, zoo kalm en tevreden ziet hij er uit, die toch zoo somber zwijgend, met de wanhoop in het harte, heenging. Wij zouden hem zelf niet herkennen, ware het niet dat Kamisa, voor een oogenblik haar werk stakende, naar hem opziet met de vraag: "Kromo, komt gij van Merjam?"

IX. DE VERMOMDE BEDELAAR.

Het is avond; Kromo is uitgegaan en Wirio zit alleen voor zijne hut. Een bedelaar komt zijn erf op. Hij heeft slechts

2) Rijst nog in den halm.

een ouden lap om zijn middel geslagen; de gescheurde hoofddoek kan zijn haar niet bij elkander houden, het hangt hem gedeeltelijk langs het hoofd en voor zijn gelaat. Zijn aangezigt, ook zijne beenen en armen, heeft hij met natte kalk en andere zoogenaamde heilzame zalven groen en geel besmeerd. Gekromd en op een langen stok leunende, nadert hij met langzame en waggelende schreden tot waar Wirio zit. Met bevende stem klaagt hij hem zijn ongeluk, zijne ziekte en bittere ellende en vraagt hem om een nachtverblijf onder zijn afdak en een weinig eten. Wirio zegt hem, hij kan zich onder een afdak ter zijde nederleggen, hij zal hem, zoo aanstonds, rijst laten geven. Dankende, gaat de bedelaar naar de aangewezene plaats en legt zich kermende neder.

Kromo, intusschen te huis gekomen, legt met Wirio een vuur aan buiten de hut; de avond is koud. Ook Kamisa komt met haar kind naar buiten; zij plaatsen zich om het vuur, dat met vrolijke vlam opgaat, spreken over den ouden man en zeggen, wij willen hem ook aan het vuur laten zitten, want hoort, hoe hij klaagt en bibbert van koude. Indien hun oog in het duister het zijne had kunnen ontmoeten, zij zouden hebben gezien, hoe een woest vuur der wraak daarin brandde; zij zouden hebben gezien, hoe hij een scherp en gepunt mes krampachtig in den gordelband hield gegrepen, al klaagde ook zijn mond over koude. De bedelaar is Drono. Door de furien van den angst voortgezweept, was hij steeds verder gevloden. Eerst in de uitgestrekte bosschen van Rembang had hij rust gevonden en zich veilig geacht. Daar vertoefde hij eenige maanden in een klein gehucht van houthakkers. Onder voorgeven, dat eene ongelukkige liefde hem had doen vlugten, vond hij er huisvesting en een gastvrij onthaal. Doch toen het gerucht ook daar tot hem doordrong, dat het geregt hem, wegens den vreeselijken moord aangeklaagd, overal zocht, jaagde de angst hem weder verder. Door zijne misdaad uit de maatschappij gestoten, meende hij nu niets veiliger te kunnen doen, dan zich aan zijne gelijken aan te sluiten en verbond zich weldra met eene bende roovers. Onder

de boozen was hij spoedig de booste. Reeds waren drie jaren verloopen. Men zoude hem met eenige vermomming te Singa-redjo en in zijn dorp niet meer herkennen, meende hij, en besloot, zijn verlangen te volgen, om, derwaarts in het geheim wedergekeerd, te vernemen, wat van zoo velen, die hij er kende, geworden was. Een kind, dat met een paar karbouwen naar de weide terugkeerde, had hem op zijne vragen medegedeeld, wat feest daar weldra zou worden gevierd, hoe hij was gekomen, om getuige te zijn van Merjam's huwelijk met Kromo. Toen was eensklaps zijn vreeselijk besluit genomen, beiden moesten door zijne hand vallen. Het is daartoe, dat wij hem aan den avond van dien dag als een vermomde, ellendige bedelaar het erf van Wirio zien opkomen.

X. DE SLUIPMOORD.

"Kom, oude," riep Kamisa, "kom ook aan het vuur zitten, ik zal uwe rijst van binnen halen; warm en verkwik u een weinig en slaap dan gerust dezen nacht. Ook morgen moogt gij hier blijven, zoo lang tot dat gij weder kunt gaan, en Njahi Doekon zal u morgen medicijnen geven." Een lange zucht was het antwoord, maar men zou meenen, daarin eerder een onderdrukten kreet van woede, dan het gesteen der ellende te hooren. Op handen en voeten zijn ligchaam voortslepende, naderde hij uit zijn duisteren hoek het vuur, en hurkte een weinig achterwaarts, tusschen beide broeders, neder. "Van waar zijt gij?" vroeg Wirio hem. "O, ik ben van verre gekomen van Rembang en uitgeput van krachten, want mijne jaren zijn reeds vele en ik ben zeer krank," herneemt de bedelaar. "En waar wilt gij heen?" "Naar mijn' zoon om daar te sterven."

"Maar noem uw naam," viel nu met ontroering Kromo in, "ik herken eene stem, die ik haat." "Die gij haat," herneemt eensklaps de bedelaar, met van wraak bliksemende oogen en heesche stem, "nog meer haat ik u, vervloekte! Ik,

Drono; gij wilt Merjam trouwen, daarom sterf," en in hetzelfde oogenblik dringt zijn kris tot aan de greep in Kromo's hart. Alles is zoo plotseling geschied, dat Kromo, zonder een kreet te slaken, reeds doodelijk getroffen, nevens hem nedergestort en Drono weggevlugt en in het duister verdwenen is, vóór Wirio, door schrik en ijzing verstijfd, tot zichzelven is gekomen. Kamisa vliegt op het hevige spreken en rumoer naar buiten, maar om slechts getuige te zijn van het ontzettende schouwspel. Gillende vliegt zij op Kromo aan, en beurt hem met Wirio op. Geene hulp, geene Njahi Doekon, baten meer, de wond is zoo doodelijk als krachtig aangebragt. Op hetzelfde oogenblik geeft Kromo den geest in hunne armen. Met de opgeheven kris is Drono naar de hut van Merjam gesneld; hij kon zich in hare woning niet vergissen, want door de dessa gaande, hoorde hij zoo even uit eene hut hare stem. Hij is reeds halverwege, daar hoort hij op de *lesong* [1]) slaan, ten teeken voor de dessa-bewoners: er is een moord geschied. Kamisa, die daar gillende, met losgereten haren, bij het lijk van Kromo stond, was eensklaps de gedachte: Drono is heengesneld, om ook Merjam te vermoorden, als een bliksem door de ziel geschoten. Zij vliegt naar de lesong en slaat daar hevig met de aloe op, om Merjam en alle dorpelingen te waarschuwen. Op het hooren dier slagen, staat Drono een oogenblik stil. Wat zal hij doen: heenvlugten of Merjam nog treffen? Nog hoort hij niemand komen; op nieuw ontvlamt de gloeijende minnenijd in zijne ziel en hij snelt op Merjam's hut aan. Daar zit ook Njahi Doekon; zij heeft het eerst de slagen gehoord. "Merjam," zegt zij en grijpt een piek, "een moordenaar nadert, Drono, maar ik zal den tijger staan." Daar verschijnt Drono aan den ingang der hut. Njahi Doekon treedt hem met de gevelde lans tegen: "kom binnen, moordenaar van Koetgir!" schreeuwt zij hem toe, "ginder wacht u reeds de galg, waaraan gij zult slingeren." Het is dezelfde stem van dien vreeselijken nacht; als versteend blijft hij staan; de kris ontvalt zijne hand.

1) Uitgehold, langwerpig blok, waarin de rijst nog in halm gestampt wordt.

Eenige buren schieten toe en grijpen hem. Hij komt weder tot zich zelven; als een woedende grijpt hij om zich heen. Eene hevige worsteling vangt aan. Maar eindelijk worden zij hem meester, hebben hem op den grond geworpen en weldra met vele touwen gebonden.

XI. DE EXECUTIE.

De Javaan brengt zijne veroordeelden naar de plaatse des doods, als ging hij met hem op naar een feest. Met gele zalve bestreken en bloemtrossen, die hun langs het hoofd nederhangen, feestelijk opgesierd, treden zij daarheen te midden der schare, als gingen zij op ter bruiloftsviering. Zij gaan ook een huwelijk sluiten, maar een vreeselijk huwelijk met den dood der schande. Voorwaar een ijzingwekkend spel der levenden met de ter dood gewijden. En toch deze zouden meenen, dat men hun de laatste eere weigerde, een schuldig verzuim jegens hen beging, indien zij niet als het opgetooide offerdier naar de slagtbank werden geleid. De adat wil het en de adat heeft voor den oosterling ook nog kracht in de zoo noodlottige ure des doods.

In de handen van het Europeesche geregt overgeleverd, was het vonnis van Drono, van twee gruwelijke moórden overtuigd, spoedig geveld. De profetie van Njahi Doekon zou worden vervuld en hij op de paséban van Samarang aan een galg sterven.

Nevens een' priester komt Drono daar aan. Ook hij is in priesterkleeding, de man met het harte van den verstoksten booswicht. Zijne beide polsen zijn op elkander gebonden. Een touw om zijne beide enkels laat hem slechts toe met korte stappen voort te gaan.

Eene groote menigte vergezelt hem. De priester bidt, althans mompelt eenige arabische woorden. Drono heeft nooit gebeden, hij bidt ook nu niet. Hij heeft nooit bidden geleerd,

slechts, om boozer en boozer te worden. Daarom staat aan het einde van zijn levensweg een galg, terwijl er eene heilige bidplaats had kunnen liggen, indien hij in eene andere maatschappij te midden van andere omgevingen ware groot geworden. Hoe vele duizende en duizende Javanen gingen met hem een boozen weg, al greep de hand der geregtigheid hen niet altijd, omdat zij nimmer leerden het goede te beminnen en het kwade te haten, omdat zij godsdienst missen. Neen, ge kunt tegen den misdadigen Javaan niet als tegen den misdadigen Europeaan zeggen: gij hebt niet gewild, veeleer moest uw woord zijn: gij hebt het niet geweten! En waarom wisten zij het niet, is het hunne schuld alleen? Vraag der vragen voor Nederland.

Even gevoelloos als bijna ieder ter dood veroordeelde Javaan, hoort ook Drono de voorlezing van zijn vonnis. Even gevoelloos nadert hij ook de galg, bestijgt de ladder. Maar daar ziet hij eene oude vrouw in de voorrij der omringende menigte op het gras nederzitten; haar oog is strak, als zielloos op hem gevestigd. Eene rilling huivert hem door de leden; op hetzelfde oogenblik gaat hij de eeuwigheid binnen. Gillende rijst nu de oude overeinde, strekt de armen naar hem uit, en roept kermende: "O wee, o wee mij! mijne oude oogen hebben het wakende gezien, wat zij in den droom zagen; o wee, o wee mij! het kind, dat ik op mijne armen gedragen, aan mijn hart gekoesterd heb, dat ik lief had als mijne ziel, Drono, is aan een galg bezweken.

XII. BESLUIT.

Merjam trouwde later nog. Gaarne willen wij gelooven — waarom het betwijfeld? — dat zij nog dikwijls met smart en liefde aan Kromo, met ontzetting aan Drono dacht. Maar dit verborg zij dan steeds diep in haar harte. Sedert haar huwelijk sprak zij nooit weder over beiden, en moeder geworden

van verscheidene kinderen, was zij, gelijk men mij verhaalde, eene voorbeeldige Javaansche huisvrouw en moeder. Met Kamisa en Wirio woonde zij nog vele jaren te Singa-redjo. Thans is daar haar zoon Bekel en ligt zij reeds met haar man en de meesten van hare kinderen in het graf. Njahi Doekon overleefde slechts weinige dagen den treurigen dood van Drono.

DE CHINESCHE MUIL.

I. DE CHINEES-MAHOMEDAAN.

De Chinezen, op Java geboren, worden *parnakan* genoemd. Gelijk hunne vaderen, zijn ook zij heidenen. Enkelen echter veranderen van godsdienst en worden Mahomedanen. Wij noemen hen daarom nog geenzins bekeerden, want evenmin als vóór hunnen overgang, bezitten zij ook ná denzelven eenige godsdienst. Vroeger namen zij soms enkele vormen en ceremoniën in de *klenting* 1) waar; dit doen ze na hunnen overgang misschien ook een enkele maal in de *mesdjigit* 2) of *langar* 3). Het is slechts eene verandering voor het uiterlijke; het hart, hun innerlijk, heeft er niets mede te maken. Zij snijden hun staart af, leggen hunne Chinesche kleeding ter zijde, slaan zich een doek om het hoofd, een sarong om de leden, schieten een Javaansch buisje aan — de heiden is een Mahomedaan geworden. Maar wat beweegt hen dan tot dien overgang? De mensch scheidt toch van niets minder gaarne dan van de godsdienst- en geloofsbegrippen zijner jeugd en jongelingsjaren? Eigenbaat, geldzucht, de ziel van alle handelingen in den Chinees. Geld wil hij hebben, dat zeggen u zijn mond, zijne oogen, zijne grijpende vingers, zijn gansche bestaan.

---

1) Tempel der Chinezen.

2) Tempel der Mahomedanen.

3) Gebouw van voren open, waarin de dorps-priester bidt of onderwijst, voor enkelen ook het dorpsbidhuis.

Voor geld zwoegt hij van den morgen tot den avond, voor geld laat hij zich trappen, voor geld verlaat hij ook zijne godsdienst.

De Javaan kent den Chinees genoegzaam als sluwen en listigen bedrieger, die slechts komt om zijn geld en niet tevreden is, voor hij hem van zijn laatste penning heeft beroofd. Hoe dom de Javaan ook moge zijn, dit begrijpt hij zeer goed. Hoe zou hij ook anders? Java is immers vol van bewijzen daarvoor. Welke Javaan, die het niet heeft ondervonden? Nu wantrouwt hij den Chinees. De Chinees weet dit, ook hoe de Arabier, moge hij, even als de Chinees, een vreemdeling op Java en niet minder sluwe en geldzuchtige bedrieger dan hij zijn, den Javaan toch in het harte ligt begraven, omdat hij, uit het land van Mecca gekomen, een tulband draagt en zegt: daar is maar één God en Mahomed is zijn profeet. Kan hem nu het verwisselen van zijn' staart met een hoofddoek dienen om zich te verrijken, hoe lief en dierbaar gene hem ook moge zijn, die staart, zijn roem, zijn eer, als zoon van het Hemelsche rijk, hij laat dien vallen onder de schaar en offert hem op den altaar van zijn hoogsten of eenigen God — het geld.

Onlangs werd er een besluit uitgevaardigd, hetgeen men reeds den dag, toen de eerste Chinees de binnenlanden van Java binnendrong, had moeten nemen. Voortaan zouden de Chinezen uit de binnenlanden verwijderd blijven, en slechts zij daar mogen wonen, die bij 's gouvernements pachten geplaatst waren. Maar verscheidene dier Vampiers wilden liever van hun staart scheiden, dan van de slagtoffers, welker laatste droppelen bloeds zij nog niet hadden uitgezogen, en zij waren nu geene Chinezen meer en de wet kon hen niet meer verwijderen. Soms laten zij ook, ge ijk de kleine huishagedis, uit nood hun staart vallen. Wegens misdaad gegrepen en veroordeeld, om elders als banneling eenige jaren aan de publieke werken met den ijzeren ring, het teeken hunner schande, om den hals te arbeiden, doen schaamte voor hunne landsgenooten, ook vrees voor hunne medemisdadige Javanen, onder welke zij thans moeten leven, hen verkiezen, liever onopgemerkt en als hun

gelijke te leven. Zij zeggen dan van godsdienst veranderd te zijn, kleeden zich geheel als Javaan en zijn slechts nog aan hunne eigenaardige spraak en tartaarsch-mongoolsche trekken te herkennen. Zulk een Chinees-Mahomedaan volgen wij thans.

II. DE TWEE VRIENDEN.

Hij is zoo even van eene verre reis 't huis gekomen. Een kustvaarder bragt hem van Banda. Daar plukte hij eenige jaren, met de perkslaven en zijne medeveroordeelden, nooten. Met zijne medeveroordeelden, want wegens een diefstal veroordeeld, was hem door den regter Banda tot verblijf, en de arbeid in zijne geurige nootenmuskaatperken tot straf toegewezen. Met zijn staart daar heengegaan, keert hij thans met een hoofddoek terug.

Hij treedt den Chineschen kamp van zijne geboortestad weder binnen. Met wat blijde oogen ziet hij om zich heen; hij zelf gevoelt hoe het wederzien van den geboortegrond, een ik weet niet welk zoet gevoelen in het harte uitstort. Daar herkent hij in een klein winkeltje een ouden bekende. Met haastige treden is hij in een oogenblik van het midden der straat daarbinnen verdwenen, waar nu eene zonderlinge ontmoeting plaats grijpt. De bewoner herkent in den verkleeden Chinees zijn ouden bekende niet meer, met wat drift van Chinesche hartelijkheid deze hem ook op het lijf valt, en is eer geneigd hem de deur nog spoediger, dan hij die binnenkwam, weder uit te werpen, dan zijne hand te vatten.

Eenige wederzijdsche uitroepen en woorden hebben echter weldra het qui pro quo verklaard, en de beide oude bekenden schreeuwen en schateren het tegen elkander van blijdschap uit, dat de voorbijgangers blijven stil staan, en naar binnen kijken.

"En nu heet Kiong Hoe dus Tossarie?" hervat de winkelier, nadat de eerste storm der wederzijdsche hartelijkheid is voorbijgegaan.

"Ja," grinnikt Tossarie, "maar hij is toch ook nog altijd Kiong Hoe; zie slechts," en tegelijk opstaande, neemt hij uit een bundeltje reuk- of wierookstokjes, dat op een Chinesche altaar ligt, twee derzelve. Hij houdt ze een oogenblik in de daarop brandende, roodgeverwde kaars en steekt ze vervolgens in een tinnen bakje met zand gevuld, om ze ter eere van een paar vergulde afgodsbeeldjes, onder eene stolp daarachter, te laten rooken.

"Ik was Tossarie op Banda, ik wil ook hier Tossarie zijn, als er wat mede te winnen valt, maar ik blijf toch altijd de oude Kiong Hoe," vervolgt hij grinnikkende, terwijl hij, altaargoden en reukwerk den rug toekeerende, weder op zijn hoogen drievoet plaats neemt. "Maar gij zijt een rijke tokohouder geworden, sedert ik u als mijn makker in de kleine amfioenkit heb verlaten."

"Daar was niet genoeg te verdienen, daarom heb ik hier een toko begonnen en, ik had geluk."

Terwijl de Chinees-Javaan met begeerige oogen om zich heen ziet, willen ook wij de oogen een oogenblik laten rondgaan.

Gelijk alle kleine Chinesche winkeltjes, heeft ook dit een laag breed raam, met een op- en nederslaand luik, welk laatste tot uitstalling dient. Daar naast neemt de deur de verdere breedte van het huisje in. Boven uit het raam hangen eenige bossen gekleurde smeerkaarsen en daar tusschen een paar pakken Chinesche voetzoekers; op het luik liggen kramerijen, wat ijzerwerk en pakjes slechte javasigaren, waarboven flesschen met bedorven gort, cognak, en nog een paar kelderflesschen met arak of genever, hare gevulde halzen en buiken verheffen.

Eene trede af, komt gij het kleine winkeltje binnen, dat geheel het voorkomen van een kelder heeft, zoo donker, dompig, laag van verdieping is het daar. Aan de eene zijde staat in den hoek het Chinesche altaar met zijn brandende vetkaars, beeldjes, potjes en pannetjes; aan de andere is een doorgang, waarvoor een bont gordijn hangt. De overige ruimte daar-

tusschen en langs de zijmuren is door kasten ingenomen, die tot onder den zolder reiken en volgepakt zijn. Op de planken liggen pakken Chineesch gekleurd papier, kistjes en pakjes thee, muilen, schrijfpenseelen, voetzoekers, nog meerdere Chinesche, ook eenige Europesche koopwaren gestapeld. Van den zolder hangen *pajong's* [1]) en papieren lantarens neder. De middelruimte is ingenomen door eene uitstalling van verschillende Engelsche, witte en gekleurde lijnwaden. Daarvoor is even zoo veel opening gelaten, om naar den hoek aan het luik, waar de beide vrienden nu een kopje thee met elkander drinken, te kunnen komen. Intusschen heeft Tossarie gehoord, dat hij bij den vroegeren amfioen-onderpachter, die nog altijd pachter is, weder in dienst zal kunnen komen. Hij bedankt zijn vriend voor het blijde nieuws, ook voor de kopjes thee, die hij op Banda zoo lekker niet dronk, en verlaat vol hartelijkheid en betuiging van dank zijn ouden vriend Kiong Ha. Deze zal echter maar al te spoedig merken, dat hij nog altijd, gelijk hij daar even zelf zeide, de oude Kiong Hoe is gebleven. In de gaauwigheid, terwijl hij de thee zette, heeft Tossarie een paar muilen in zijn sarong, om het lijf opgerold, verborgen. Hij heeft er nog pret over op straat; zijn vriend had toch zoo vele muilen in de kast liggen, en hij had zoo lang op bloote voeten moeten loopen.

III. HET JAVAANSCHE HUISGEZIN EN DE VISITE.

Wij treden de hut binnen van een welvarend gezin. Het hoofd des huizes is weduwenaar. Reeds sedert eenige jaren overleed zijne vrouw, niet zoo zeer aan de gevolgen van eene ziekte; als wel aan die der behandeling van de doekon of doctores. Door eene cholerine overvallen, diende deze haar een decoctum toe, dat haren dood zoo niet bewerkte, dan zekerlijk verhaastte. Zij nam de kern van eenige jonge vruchten van den

---

1) Zonnescherm.

kapokboom [1]), welke, in zijne eerste ontwikkeling, zich nog niet tot katoen gezet had. Deze kneusde zij, goot er vervolgens water en azijn op, met zout en spaansche peper vermengd, en kookte toen het mengsel in een nieuwen aarden pot. Die nieuwe pot, zeide zij, was voor alles noodig, zoude de medicijnen gunstig werken. Van dezen drank, koud geworden, liet zij de lijderes zoo veel drinken, als deze slechts slikken kon. De natuur streed met al hare krachten om het leven der kranke te behouden; vergeefs! de doekon keerde ieder maal met een kopje van haar decoctum terug en zegevierde. Weinige dagen later reeds volgden echtgenoot en zoon de doode naar het kerkhof. De doekon is juist weder geroepen en met den weduwenaar bezig. Ditmaal echter niet om ook hem in den grond te genezen. De man schuift amfioen en lijdt aan de gevolgen daarvan. De doekon, die voor alles raad weet, heeft zijn gelaat en borst met een mengsel van zaagsel van sterk riekend hout, benevens kruiden met water, op een steen zamengewreven, besmeerd, en, knijpt en drukt thans met duim en vingers zijne armen, hoofd en beenen. "O morgen zal hij zekerlijk weder gezond zijn en zijn gewoon pijpje schuiven." Indien geloof de genezing geeft, dan is hij ongetwijfeld morgen hersteld, zoo vol vertrouwen en goede verwachting geeft de lijder zijne armen, hoofd en beenen prijs aan de knepen, stompen en duwen van het oude wijf. Hij is karrevoerder. Op zijn erf staan eenige *pedatti's*, karren, en eenige spannen trekossen, die hij verhuurt of waarmede hij en zijn zoon zelve goederen vervoeren en waarvan hij een, voor den Javaan, overvloedig bestaan heeft. De zoon, een man in de kracht zijner jaren, zit aan den overkant op een *amben* [2]) en is bezig een ossenzweep te maken, waarvoor hij meer oog en hart schijnt te hebben, dan voor zijn zieken vader; intusschen meent hij het, als het er op aankomt, toch goed met zijn vader. Dit zal hij zoo aanstonds handtastelijk bewij-

1) De katoenboom.

2) Breede en lage rustbank van bamboe.

zen. Zijne dochter, die daar juist binnenkomt, is eene flinke deern, een knappe jonge dochter, zouden velen zeggen. Zij ziet nu nog eens zoo opgeruimd als anders, want eenige dagen geleden was er plegtige visite bij haar vader. Toen werd zij verloofd aan Wirio, haar buurvriend. Eene vaderlijke keus, welke haar maagdelijk harte geheel beaamde. Zoon en dochter treden van het tooneel af, ook weldra de doekon, en de kranke ligt daar alleen op zijn bamboe ziekbed.

Een Chinees, een echte Chinesche kop, want hij heeft een paar lange knevels van onder den neus langs de hoeken van den mond hangen en een paar dwarskijkers in het hoofd, welke gij niet zoo fraai bij iederen Chinees terugvindt, steekt voorzigtig zijn hoofd naar binnen. — Hij ziet den kranke alleen, juist wat hij verlangt. — Ligchaam en beenen volgen het hoofd; met een vertrouwelijk grijnsje en deelnemende vraag zet hij zich nevens den kranke neder. De Heeren hebben reeds een half uurtje met elkander zitten spreken. De kranke, door het gesprek geanimeerd, heeft zijne pijnen vergeten, en zich opgerigt. De Chinees sprak honingzoet, zijne oogen glinsterden en knepen ieder oogenblik van goedheid, als die eener spinnende kat. De karrevoerder was minder beleefd, ja werd met ieder oogenblik meer wrevelig en barsch. Dit deed den Chinees onwillekeurig ook van toon veranderen en voor zijne zoete en vleijende woordjes grove en lompe, ook meer met zijn karakter en knevels overeenkomende woorden uitkramen. Eensklaps geeft hij den zieke, die hem waarschijnlijk een zeer onaangenaam woord heeft toegevoegd, onverwacht met beide gestrekte voorvingers der regterhand zulk een ongenadigen, gniepigen stoot onder de korte ribben, dat deze, met een diepen zucht, ademloos achterover stort. De Chinees heeft reeds de vingers klaar voor een tweeden stoot, als de zoon des huizes, toegeschoten, hem ook reeds bij zijn staart heeft gegrepen en zoo onzacht op den grond rukt, dat zijn gemeste ligchaam, als met de zwaarte van een gedolden os op de aarde nederploft. In een oogenblik zit hij den Chinees op het ligchaam; nog een tweede, Wirio,

hem op den voet gevolgd, daarbij. Zij laten hem de vier vuisten zoo onzacht en met zoo snellen slag op aangezigt en hoofd nederkomen, dat de Chinees nog eens van toon verandert, een miserere aanheft, zoo beklagenswaardig, dat het zelfs de vuisten zijner verbitterde beukers vermurwt. Zij dienen hem intusschen nog een goede dosis knokkelslagen toe, daarna laten zij hem zeer nederig eenige malen om *ampon*, genade, vragen, en schoppen hem vervolgens de deur uit.

IV. HET DUEL.

De Engelsche boksen; de Hollanders duiken; de Hottentotten loopen elkander liefst als bokken de voorhersenpan te brijzelen; de Chinezen, gelijk wij reeds hoorden, geven elkander met de beide gestrekte voorvingers zulke ongenadige stooten onder de korte ribben, dat de mild of lever er soms van barsten. Zoo heeft ieder volk, zijn eigen wijze van vechten. Van jongs af aan wordt de lieve jeugd van China daarin geoefend. Gelijk nog zoo lang niet geleden het boksen in Engeland tot eene goede opvoeding behoorde, zoo is in China dat vingerstooten nog altijd een noodzakelijk vereischte daarvan. De kinderen beginnen reeds vroeg de teedere vingers te oefenen. Eerst in een hoop rijst, later in een zak rijst, vervolgens in een tronk van een dikken struik of nog harder voorwerp. Het komt niet slechts op de vingers aan, om die sterk en krachtig te doen worden, vooral ook op de nagels, die even over den vingertop moeten reiken, dat die hard en onbuigzaam worden. Die het diepste stoot, wordt niet minder geapplaudisseerd, dan hij, die bij ons het wit treft.

Kiong Hoe en Kiong Ha, van wier duel wij zoo aanstonds getuigen zullen zijn, schijnen, hoe Chineesch hunne namen ook mogen klinken, zich niet zoo goed, als hun landgenoot van zoo even, op het vingerstooten te verstaan; dat is trouwens ook het geval met de meeste Chinezen, op Java geboren. Zij volgen de Javaansche vechtwijze, trachten elkander

zoo veel en zoo gniepig mogelijk in het gelaat en op het hoofd te raken. Maar Kiong Hoe en Kiong Ha zaten onlangs immers nog zoo vriendschappelijk een kopje thee te drinken, waren zoo blij, zoo hartelijk verheugd, elkander na de lange scheiding gezond en welvarende weder te zien. Het is waar, Kiong Hoe nam een paar muilen van Kiong Ha mede, maar hij liep ook op bloote vooten en Kiong Ha had ze bij pakken in zijne kast liggen. Toch zijn het die muilen, die hen nu eensklaps, als bittere kampioenen, tegenover elkander doen staan. Kiong Ha had spoedig zijne muilen gemist, — slechts Kiong Hoe kon die hebben weggenomen; hij kende hem nog van ouds, en niemand was, na hem, in zijn winkeltje, geweest.

De muilendief heeft reeds eenige weken op dezelve omgeslofd en het komt niet in hem op, dat hij er ooit een bitter woord met zijn vriend Kiong Ha over wisselen zal.

Een groot uur van de hoofdplaats, zijne geboortestad, woont hij in de amfioenkit eener dessa, als bediende van den onderpachter, die hem te goed kende, om niet aanstonds zulk een dienaar aan te nemen. Hij zit juist te berekenen, hoe veel hij in de laatste dagen met zijn gifthandel en daarmede vereenigd pandjeshuis heeft verdiend. "Zeer voldaan," zegt hij, opziende en in zichzelf grijnzende; "dat zijn hier betere dagen, dan op...." Maar, daar ziet hij Kiong Ha in de deur staan. Of hem de gestolen muilen eensklaps in de keel schoten, dan wel of de blijdschap, zijn vriend te zien, hem verstomde, dit weten wij niet juist, maar hij bleef hem, met zijn "op,..." een gapenden mond en een paar groote oogen, als een geestesschijning aanstaren.

"Dan op Banda, muilendief!" vervolgt in hetzelfde oogenblik Kiong Ha, "dat geloof ik, daar kondt gij niet stelen."

"Wat zegt Kiong Ha daar?"

"Dat Kiong Hoe bij mij is komen stelen."

"Kiong Ha! beleedig uw vriend niet; kom laat ons een kopje thee drinken."

"Ik drink geen thee met Kiong Hoe den dief; geef mijne

fraaije muilen terug of betaal ze, en loop dan naar den duivel."

"Kiong Ha, wat durft gij zeggen? ik heb geen muilen gestolen."

"Gij hebt uw gansche leven gestolen, en naauwelijks den ijzeren halsband afgelegd, of gij komt als vriend bij mij in huis, om mijne muilen te stelen. Had ik eerder kunnen komen...."

"Kiong Ha! maak Kiong Hoe niet boos, ik heb uwe muilen niet."

"Wat zegt de dief Kiong Hoe?" hervat de verwoede Kiong Ha en tegelijk schieten beider hoofden onder de tafel, waaronder Kiong Hoe de muilen heeft gestopt; "zijn dat mijne gestolen muilen niet?"

Beiden staan thans, ieder met een muil in de hand, tegenover elkander. Nog eenige scheldwoorden en het muilen-duel vangt aan.

Zij vechten met de meest mogelijke woede, doch ook zooveel mogelijk naar de regelen van de kunst. Zij avanceren, retireren, pareren. De sloffen kloppen en klappen op elkander, op de gezigten, op de hoofden. Het regent slofslagen. Misschien zegt iemand: maar waarom die sloffen-strijd een duel genoemd? het is een gemeene klop- en vechtpartij, even als onze sjouwers en kaailoopers, als zij met elkander plukharen, elkander een neusjebloed of blaauw oog geven. Dat ben ik gansch niet met hem eens. Een paar degens blinken en een paar pistolen knallen zeker beter dan een paar oude sloffen, maar ik vind de laatsten daarom volstrekt geene minder edele en eervolle wapens dan de eersten. Bovendien zijn de wapens zeer juist gekozen; zij hadden geene betere kunnen kiezen. Ik heb er dikwijls over nagedacht, maar het nog niet kunnen uitvinden, of van een ander mogen hooren, welke betrekking er toch bestaat tusschen eene beleediging en de punten van twee degens, waarmede men elkander eene aderlating en liefst eene doodelijke wonde tracht toe te brengen,

of de twee kogels, die men elkander zoo juist mogelijk in het hart tracht te jagen. De betrekking echter tuschen die sloffen en den diefstal springt een ieder aanstonds in de oogen. Men kan bij dit sloffen-duel des noods ook lagchen; bij het andere moet men ijzen en meer dan ijzen. Ik wil gaarne toestemmen, dat beide duels niet redelijk, niet eervol, niet edel, zelfs gemeen, meer dan gemeen zijn, maar onze helden van de slof staan, dunkt mij, toch nog altijd als duellisten hooger dan de helden van den degen of het pistool.

Doch zien wij nog een oogenblik naar onze kampioenen om. Kiong Hoe krijgt de meeste klappen. Het is alsof zijn kwaad geweten hem den arm verlamt, want hij is toch krachtiger gebouwd dan Kiong Ha. Deze dringt hem tegen de tafel, zij valt om en Kiong Hoe's rijkdom van duiten valt over den grond. Dat geeft hem aan zich zelf terug; misschien gaan eenige duiten verloren. Zijn geld! en met verdubbelde kracht en slagen treft zijn slof Kiong Ha. Binnen weinige minuten is deze buiten de deur geslagen; aanstonds werpt Kiong Hoe die digt, en verzekert ze met een boom. Kiong Ha maakt nu daarbuiten een vreeselijk misbaar en verhaalt aan eenige Javanen, die op het geschreeuw zijn toegeschoten, zijn ongeluk. Deze maken er zich tot zijn troost vrolijk over. Vruchteloos beproeft hij nog een oogenblik de deur in te trappen; daarna steekt hij zijn gezwollen neus tusschen de houten stijlen van het hooge raam, werpt de muil naar binnen en schreeuwt Kiong Hoe toe: "Vervloekte dief! die muil zal uw verderf en dood zijn, dat zweert u Kiong Ha." Na dien zegewensch wascht hij het bloed van zijn aangezigt en gaat, gansch niet in zijn schik over den afloop der zaak, met zijne builen en schrampen naar huis.

Kiong Hoe, na zijne verstrooide duiten bijeengebragt te hebben, begeeft zich naar den pachter.

V. DE RAAD DER BOOZEN.

Met een gezwollen gelaat en pijn door al zijne leden, vooral in zijn hoofd, zit daar een Chinees. Gij herkent hem aanstonds aan zijne knevels en dwarskijkers als den man, die daar nederlag onder de vuistslagen van vier snel en krachtig bewogen armen. Ging hij heen om bij de politie de mishandeling, die hij heeft ondergaan, aan te geven? Hij was reeds op weg, maar bedacht: ik was aanvaller, en indien zij ook al gestraft worden met weinige dagen gevangenis, dan is mijne wraak immers nog geenszins bevredigd. "Neen!" voer hij grimmig en luide voort, "jaren zullen zij er voor boeten, allen moeten zij ongelukkig worden!" en met verhaaste schreden keerde hij huiswaarts om op zoo wreede als booze wraak te peinzen.

Maar wat was het toch, dat hem zoo vriendelijk, met zoo vleijende woorden, de woning van den karrevoerder deed binnentreden, zoo verbitterd en met een zoo gevoelige dragt slagen weder huiswaarts deed gaan? Wij zeiden het reeds, de dochter van den karrevoerder was een flinke deern, een knappe jonge dochter! Dat zeî ook de Chinees, dien wij hier de eer hebben als onder-pachter van den amfioen en heer van Kiong Hoe te introduceren. Hij zeî nog meer, de ellendige wellusteling, die slechts leefde voor zijn dierlijk genot, hij zeide nog: "ik wil den vader een bal amfioen geven, daarvoor geeft hij mij zijne dochter." Hij mogt wel zoo spreken en meenen; immers beter dan anderen wist hij, dat de Javaan, eenmaal aan de amfioen overgegeven, ook voor amfioen alles zal overgeven. Hij had zich immers ook reeds menig liefje daarvoor gekocht. Het was immers reeds gebeurd, dat een vader of echtgenoot, die het geld miste, zijne dochter of vrouw daarvoor in betaling had gegeven. Het is immers ook een algemeen zeggen onder de Javanen: "die aan de amfioen verslaafd

is, moet sterven of stelen." Daarom zegt de Javaan, door een erkenden amfioenschuiver bestolen, met medelijdenden grimlach: "ik berust er in; wat zal ik den ongelukkige vervolgen? hij kon niet anders, hij heeft geen geld en moet toch amfioen hebben."

Dat echter onze Chinees geheel buiten den waard of liever buiten den karrevoerder gerekend had, konden onze eigene oogen als aanschouwen, en moest hij maar al te gevoelig ondervinden. Op een anderen tijd zou de karrevoerder hem misschien meer beleefd hebben aangehoord, maar nu vereenigde zich te veel om hem lomp te doen worden. Hij had geld genoeg om amfioen te koopen, en had naauwelijks eenige dagen geleden een vrijer voor zijne dochter gekozen. Ook was hij een weinig wrevelig door zijne ongesteldheid. Daarom voegde hij den Chinees, toen hij hem eindelijk goed had begrepen, een dier scheldwoorden toe, welke de Javanen, zoo vuil als venijnig, steeds gereed hebben.

Deze, die toch ook zijn eergevoel had, vergold hem dit met den stoot onder de korte ribben, waarvoor hij weder op zijne beurt gebeukt en geschopt werd.

"Hoe mij gewroken?" dat is de eenige gedachte, die den pachter thans bezig houdt. "Ha, ha!" lacht hij eindelijk met een gelaat, als ware het satan afgekeken, "hoe mij gewroken? ik laat wat amfioen in zijn huis verbergen, en klaag hem dan aan, dat hij gestolen amfioen gekocht heeft."

De Javaan, die overtuigd wordt ook maar een weinig amfioen in zijne hut te hebben, welke hij niet bij den pachter gekocht heeft, moet zware boeten betalen; voor de eerste maal duizend gulden; bij volgend vergrijp meer. Maar welke Javaan bezit duizend gulden? hij moet dus altijd met gevangenis boeten. Dat wist de Chinees. Doch hoe de amfioen bij den karrevoerder in huis gebragt; hij heeft geen lust om daar een tweede bezoek te brengen. "Daar zal Kiong Hoe, die slimme en ijverige dienaar, wel raad op weten; morgen avond met hem de zaak besproken."

Met het uitspreken van Kiong Hoe's naam treedt deze zelf binnen. Beiden zien elkander een oogenblik sprakeloos van verwondering aan.

"Maar Kiong Hoe, hoe ziet uw gelaat zoo gezwollen en geslagen? Wat is er met u gebeurd?" valt eindelijk de pachter uit.

"Maar mijnheer de pachter ziet er even als ik uit; wat is er met hem gebeurd?" herneemt Kiong Hoe.

"Ik zal u zoo aanstonds zeggen, wat gij weten moet," antwoordt de pachter. "Verhaal mij wat er is geschied; hebben de Javanen u overvallen, uwe hut verbrand, mijn goed en madat [1]) geroofd?"

En nu verhaalt Kiong Hoe, hoe hij met Kiong Ha, dien dief, dien booswicht, wien de gansche stad immers kent, heeft gevochten om een paar muilen, welke hij van dezen zoude gestolen hebben, en die hij toch eerlijk had gekocht en betaald.

Bij die laatste woorden kon de pachter, die zijnen man kende, hoe weinig tot lagchen gestemd, een glimlach niet onderdrukken.

"Maar ik heb hem," vervolgt Kiong Hoe grijnzende, "daarvoor betaald en de deur uitgeslagen. Hij was zoo woedend, dat hij de muil, en hier ligtte hij zijn voet op, als om die te vertoonen, door het raam naar binnen wierp, en mij toeschreeuwde: Die muil zal uw dood en verderf zijn!".

Met een schaterend lagchen, dat hem de mondhoeken als tot aan de ooren uitzette, en zijne dievenoogen tusschen de rimpels van zijn zamengetrokken gelaat begroef, eindigde hij het verhaal van zijne dappere daad.

De pachter, die reeds het ergste voor zijne goederen en amfioen in Kiong Hoe's madat-kit gevreesd had, thans gerustgesteld, verhaalt hem nu op zijne beurt, wat hem is overkomen. "En," zoo besluit hij verbitterd, "hoe mij nu gewroken op die ellendige honden?"

1) Geprepareerde amfioen.

"Niets gemakkelijker," herneemt Kiong Hoe. "Mijnheer weet het immers ook wel; wij verbergen een weinig madat in de hut van den karrevoerder, en geven hem dan aan als amfioen-smokkelaar. Huiszoeking geschiedt, de amfioen wordt gevonden, en hij met de zijnen gaat naar de gevangenis."

Het gelaat van den pachter heldert bij die woorden op.

"Maar," vervolgt hij, "Kiong Hoe, hoe slagen wij daarin? hoe de amfioen bij hem binnengebragt? Kan dat zoo gemakkelijk geschieden?"

"Wat ik zeide," herneemt deze; "niets is gemakkelijker." En door het misdrijf, dat zij nu gemeenschappelijk zullen plegen, het onderscheid van rang vergetende, neemt de dienaar vertrouwelijk nevens zijn heer plaats.

"Zie," zegt hij, "wat ik nog eens deed en nog meermalen hoop te doen, zullen wij ook hier doen; deze muil, dezelfde die volgens Kiong Ha mij verderven en dooden moet, zal ons helpen. De zool [1]) is dik genoeg, om een doosje madat daarin te verbergen. Ik snij die uit, plaats er het doosje in, leg er een dun zooltje over. Daarop ga ik heen, geef den karrevoerder als kooper van gesmokkelde amfioen aan. De politie gaat aanstonds huiszoeking met mij doen. Wij vinden niets. Intusschen heb ik gelegenheid gehad, het doosje ergens in een donkeren hoek te verbergen. Eene tweede huiszoeking geschiedt, want wij zeggen stellig verzekerd te zijn, dat er amfioen in de hut verborgen is; ik zelf heb ze daar zien heenbrengen, en — nu vinden wij het doosje."

De pachter greep met hartstogtelijke vervoering Kiong Hoe's hand, beloofde hem eene rijke belooning, indien hij slaagde, en deze barst in een schaterend lagchen uit, dat hij Kiong Ha's profetie zoo fraai zal vervullen.

---

1) De zolen der chinesche muilen zijn zeer dik, drie en vier maal dikker dan eene andere.

VI. DE FEESTELIJKE WONING.

Geene gebeurtenis huns levens van eenige beteekenis kan voor de oosterlingen voorbijgaan zonder maaltijd en feestvieren. Daarop zijn zij bijzonder verzot. Zij zouden meenen alle opvoeding en fatsoen te missen, indien zij bij zulke gelegenheden hunne vrienden en bekenden niet eenige malen den maag overlaadden, hun niet eenige nachten den slaap roofden. Het zou ook eene vlek op hunnen naam werpen, door niets uit te wisschen. Ieder zou er schande van spreken, indien zij daarin achterlijk bleven. Veeleer zullen zij daarom alles verkoopen, bovendien nog schulden maken, die vaak nimmer te betalen zijn, dan bij zulke gelegenheden in iets te kort te komen. Onze karrevoerder is daarom ook thans bezig, zijn weinigje welvaart op te maken.

Hoe geheel anders ziet het er thans bij hem uit. In weêrwil der medicijnen van de doekon en de amfioenpijp is hij weder hersteld. Zijne woning, toen zoo stil en ledig, is thans vol leven en menschen. Wat feestelijk aanzien hebben huis en erf! Men treedt binnen onder een eereboog van groen. Voor zijne pandopo heeft hij nog eene andere laten opslaan. Beiden zijn van boven met wit katoen beschoten, dat gedeeltelijk langs de stijlen afhangt. Palmtakken en ander groen is hier en daar aangebragt. Aan de stijlen zijn suikerrietstokken en jonge klappers, nog aan hunnen steel, gebonden. Ter zijde zijn afdaken opgeslagen, waaronder een stel muzijkinstrumenten op de spelers wacht, en groote langwerpige bakken vol verschillende spijzen staan. Katoenen lakens zijn over die bakken uitgespreid.

Maar waartoe al die feestelijkheden? De bruidegom van des karrevoerders dochter wordt verwacht. Reeds is de zaal vol gasten, en de bruid gereed hem te ontvangen. Daar ginder nadert de stoet reeds. De bruidegom heeft een fraaijen

schimmel bestegen, die door twee man aan touwen wordt geleid. Langzaam en trappelende, met sierlijk gebogen nek, beweegt zich het dier, als trotsch op zijn last, te midden der menigte. Het is met verschillende sieraden aan tuig en hoofdstel opgeschikt. Twee breede kleppen, waarop bontkleurige draken en andere figuren zijn geschilderd, hangen langs de zijden van hetzelve af. Het bovenlijf van den bruidegom is naakt en met eene gele zalve, *boree*, bestreken, zijn gelaat met rijstwater, *poepoer*, wit gemaakt. Over eene lange paarskleurige broek, met goudpassementen rand, tot op den voet, draagt hij een *kain pandjang* [1]), dat met breede plooijen zijn ligchaam omgeeft en sierlijk over het paard is uitgespreid. De naakte voeten steken in een paar breede koperen stijgbeugels. Zware en lange *melattie*-trossen [2]) hangen van achter zijne ooren en van de greep zijner kris, welke hij van voren draagt, neder. In plaats van den gewonen hoofddoek, heeft hij een gestijfd doorzigtig wit mutsje zonder rand op, van onder hetwelk zijn lange haren, waarin op het hoofd een gouden kam steekt, over den rug neêrhangen. Voor en achter gaat een groote schare van geleiders en feestgenooten. De zware Javaansche muzijk, hem nagedragen, laat zich onophoudelijk hooren. Geheel vooruit, aan beide zijden van den weg, gaan zes man, welke beschilderde paardenfiguren, van karbouwenhuid gesneden, tusschen de beenen hebben gevat, waarmede zij de beweging van rijden nabootsen. Hen volgt een man, welke in een groote koperen kwispedoor een bos bloemen, de *Kembar majang*, draagt. Twee mannen gaan naast den bruidegom voort met groote waaijers van paauwenvederen.

Zij zijn tot het huis der bruid genaderd. De bruidegom wil onder de eerepoort binnenrijden; daar schiet hem van achter eene hut de pachter, gevolgd van Kiong Hoe en politiedienaren, op zijde.

"Bruidegom," roept hij hem toe, met een sarrenden lach,

1) Lang kleed, gelijk de sarong gedragen.
2) Melattie: kleine, witte, welriekende, zeer door den Javaan gezochte bloem.

"wist gij dan niet, dat het heden geen gelukkige dag is, om te trouwen? Keer weder; daar binnen kan geen bruid u ontvangen, daar wacht u geen feest noch dans, slechts het klagen en weenen van uw liefje! — herkent gij mij?"

VII. DE HUISZOEKING.

"De slag moest goed en allen treffen," had de pachter tot Kiong Hoe gezegd, "zoowel den bruidegom, die hem met den zoon des karrevoerders de kracht zijner vuisten had doen gevoelen, als dezen en zijn zoon."

Beter konde hij dan ook wel niet treffen, dan juist in dien oogenblik. Kiong Hoe was een maar al te waardig dienaar van zijn heer.

Met haastige schreden het erf overgestapt, verklaart de pachter, voor de pandopo staande, met hevige gebaren en luide woorden aan de politiedienaren, dat nog niet lang geleden gesmokkelde amfioen in het huis van den karrevoerder is binnengebragt. Ongetwijfeld, voegt hij er bij, om zijne gasten daarop te onthalen. Hij weet het zeker door Kiong Hoe en zijne spionnen, en verzoekt hen daarom, dadelijk tot de huiszoeking over te gaan. Kiong Hoe zijn dienaar zou hen behulpzaam zijn; hij zelf wilde buiten wachten, om een oog op allen te houden.

Indien eensklaps een granaat, in de feest-pandopo gevallen, te midden der menigte ware losgebarsten, hádden verwarring en schrik daar niet grooter kunnen zijn, dan op die verklaring van den pachter. De bruid vlugtte jammerende met de vrouwen naar binnen. De mannen drongen angstig door elkander. Ieder vreesde het ergste. De vader der bruid kwam naar voren, maar kon van schrik en ontroering geen woord uitbrengen. De bruidegom, die nog altijd op zijn paard zat, durfde van schaamte wegens zoo ergerlijke stoornis de oogen niet opslaan.

"Ziet gij, politiedienaren," schreeuwt de pachter met geveinsde woede, "gij kunt de schuld reeds op hun gelaat, uit

hunne gebaren lezen; zoekt slechts met mijn dienaar, en gij zult de amfioen vinden."

Voor Kiong Hoe binnenging, werd hij eerst onderzocht en betast, of hij ook ergens amfioen had verborgen. Men wist maar al te goed, hoe de amfioenverkoopers vaak zelve de amfioen bij hen, welke zij uit nijd of haat willen ongelukkig maken, in huis weten te verbergen of te brengen, om hen daarna te beschuldigen. Niets werd bij hem gevonden, en nu mogt hij voor zijnen heer bij de huiszoeking tegenwoordig zijn. Zelfs de politiedienaren hadden medelijden met de arme lieden, en zouden gaarne het onderzoek hebben opgegeven, maar de pachter was in zijn regt; de wet sprak, zijn eisch mogt niet ontzegd worden. Zij traden met Kiong Hoe binnen. Men zocht overal en scherp onder de amben's, op plankjes tegen de wanden, in alle hoeken, onder alle matjes, in korven en manden. Niets werd gevonden.

Intusschen had Kiong Hoe zijn slag waargenomen. Terwijl hij, als om te zoeken, onder een amben was gekropen, had hij het doosje uit de zool der muil genomen, en in een daar staand mandje, met kapas gevuld, verborgen. Hij was de eerste om zijnen heer te verzekeren, dat er niets was gevonden, hoewel zij toch overal gezocht hadden. Maar deze was niet te overtuigen; hij wist zekerlijk, daar was verboden amfioen binnengebragt, en wilde niet heengaan voor men nog eens overal en dubbel scherp had rondgezien. Voor de tweede maal gingen zij naar binnen en weldra hoorde men Kiong Hoe's stem. Hij had de amfioen gevonden. De politiedienaren kwamen er bij, men haalde het noodlottig bewijs der schuld van den karrevoerder van onder de kapas te voorschijn. Zegevierend schiet de pachter toe. Daar zal nog wel meer verborgen zijn, maar dat doosje is bewijs genoeg; hij eischt dat vader en zoon aanstonds in het blok worden gesloten, om daarna de verdiende straf te ondergaan. Beiden werden weggevoerd. De beschaamde bruidegom keerde, zonder de bruid te ontmoeten, met zijn gevolg naar huis terug. De gasten verstrooiden zich vol schrik en ergernis. Weldra was de jammerende

bruid met nog eenige vrouwen alleen achtergebleven, en de woning, van blijde feestzaal, een huis van weenen en klagen geworden.

VIII. DE ONTDEKKING.

Terwijl men nog bezig was met den karrevoerder en zijn zoon, was Kiong Hoe achter het huis geloopen, en een smal pad overgegaan, door niemand, gelijk hij meende, gezien, binnen de ruigte gedrongen, waar eenige oude en zware bamboestoelen aan een stroomend beekje stonden. Daar had hij, bij zichzelf mompelende: "zij hebben hare dienst gedaan, en Kiong Ha heeft mij toch met haar gevloekt; ik wil ze daarom niet langer dragen," beide muilen hoog opgeworpen, zoodat zij midden tusschen de digte bamboe waren nedergekomen. Hierop was hij haastig wedergekeerd. Eenige gasten hadden zijne verwijdering opgemerkt, ook dat hij blootsvoets teruggekomen, en met den pachter was heengegaan.

De dorpelingen konden maar niet gelooven, dat hun buurman de karrevoerder verboden amfioen zou gekocht hebben. Ja, hij schoof wel, maar hij was immers bemiddeld genoeg om het noodige bij den pachter te koopen, gelijk hij ook steeds deed. Algemeen kende men hem en zijnen zoon immers, reeds sedert jaren, als stille en eerlijke burgers, die zich nooit met eenige kwade praktijken hadden ingelaten. Zij konden en wilden niet gelooven, dat hij schuldig was. De Chinezen, wisten zij toch ook, waren listige en booze menschen; ook had de karrevoerder hen verhaald, hoe de pachter onlangs in zijn huis ontvangen was. Deze had zekerlijk door de eene of andere duivelslist zich gewroken, en nu den onschuldigen man zoo diep ongelukkig gemaakt. Later verzamelden zich eenigen hunner vóor zijn huis. Nog laat in den avond bleven zij daar om een brandend vuur bijeen, diep met hem en de zijnen begaan, en spraken over hun treurig lot.

"Maar weet ge," zeide eindelijk een hunner, "wat ik niet

begrijp, waarom Kiong Hoe, nadat hij het amfioendoosje gevonden had, alleen achter het huis geloopen, en een oogenblik daarna zonder muilen is teruggekomen."

"Hebt gij dat gezien?" vroeg een oud man, aandachtig opziende.

"Ik ook," viel een derde in; "met muilen gekomen, is hij blootvoets met den pachter weder heengegaan."

"Die muilen," hernam de oude ernstig, "kunnen ons misschien de duivelslist van den pachter ontdekken, en onzen broeder verlossen."

Eenigen lachten ongeloovig.

"Hoe," vervolgde de spreker, nog meer ernstig, "indien Allah wil, zullen deze steenen het ons zeggen; twijfel daar niet aan; Allah is almagtig."

"Maar waar zou hij de muilen dan toch gelaten hebben?" hervatte de eerste weder.

"O, dat kan ik u wel zeggen," zeide nu een man, die, later gekomen, tot nog toe een zwijgend hoorder was geweest. "Ik kwam juist den hoek van het pad achter het huis om, toen Kiong Hoe het overging, en een oogenblik later hoorde ik iets vallen; misschien heeft hij ze daar weggeworpen."

Dit bevreemdde allen; daar moest iets achter steken, meenden zij. Zij wilden de muilen opzoeken; de oude man konde wel de waarheid hebben gesproken.

Aanstonds werden er flambouwen opgestoken. Men drong het bamboeboschje binnen; allen gingen ijverig aan het zoeken. Eindelijk vond men eene muil, kort daarna de andere. Ze waren midden in eene bamboestoel blijven hangen. Men wilde die wegnemen.

"Laat ons voorzigtig zijn," waarschuwde de Kabajan [1]); "de Chinezen zijn listig, niemand rake de muilen aan, wij willen ze den Wedono [2]) op de plaats zelve wijzen, hij kan dan onderzoek doen. Heden nacht zullen wij allen hier de wacht

1) Dorps politie-hoofd.

2) Het districts-hoofd.

houden; morgen vroeg roepen wij den Wedono met de politie, en zullen dan getuigen wat wij gezien en gehoord hebben."

Den ganschen nacht bleven zij daar. De oude man was zoo overtuigd, dat hij telkens zeide, zij mogten hem veilig gelooven: Toean Allah zou het geven, dat die muilen morgen hun vriend verlossen, en den pachter met Kiong Hoe in de gevangenis zouden brengen.

IX. DE GEVANGENIS.

De gevangenissen op Java bestaan gewoonlijk uit een vierkanten ringmuur, die eene kleine binnenplaats omsluit, waarop verscheidene kamertjes, langs den muur gebouwd, uitkomen. Deze kamertjes, de gevangenhokken, zijn luchtig en hoog gebouwd. Benevens de ramen, die op de binnenplaats uitzien, hebben zij boven en beneden luchtgaten. Eene breede brits is daarin de gemeenschappelijke slaapplaats. Op de plaats, waar eene put voor hen is, kunnen de gevangenen zich vertreden, en overvloediglijk wordt hun dagelijks rijst met toebehooren tot hunne voeding verstrekt. Men kan zonder eenige overdrijving zeggen, dat de gevangenen op Java beter wonen, beter gevoed worden, een gemakkelijker en zorgeloozer leven leiden, dan de eerlijke dessa-bewoner, de brave boer en burger in zijn laag en dompig hutje. Maanden lang moet deze soms de rijst missen, zich met minder, vaak schadelijk voedsel behelpen, en dagelijks in het zweet zijns aanschijns in heeredienst of voor eigen onderhoud werkzaam zijn, terwijl de gevangene, rijkelijk en goed gevoed, zich zoo lui mogelijk op zijne brits uitstrekt en omwentelt. Vaak doodmager en ziekelijk binnengekomen, verlaten zij de gevangenis dan ook steeds welgedaan en in goede gezondheid. Gelukkig dat de Europesche speculatiegeest niet in het zwak der Javanen valt. Dan toch zouden de gevangenissen weldra volloopen, men zoude, gelijk in het vaderland op een hofje, ook daar om eene plaats concurreren, en het getal der gevangenissen weldra eenige malen moeten verdubbelen. "Weet gij wie de ge-

lukkigste menschen op Java zijn?" hoorde ik eens ergens in de binnenlanden een heer in groot gezelschap vragen. Wij zagen allen op. "De kettinggangers, de bannelingen; althans hier," vervolgde hij, zichzelf beantwoordende, "zij zijn goed gelogeerd, krijgen volop eten, hebben voor niets te zorgen, en werken zoo veel als zij willen, of liever luijeren den ganschen dag." Ik benijd den gevangenen geenszins het goede, wat christelijke liefde hun doet toekomen; maar men zal mij moeten toestemmen, dat het contrast, wat wij zoo even deden uitkomen, nog al curieus, nog al schreeuwend is. Het zoude de gevangenen niet schaden, indien zij hunne gevangenis een weinig minder rond verlieten, indien men hen overal zwaar en veel, zoo veel zij slechts konden, liet werken; ik geloof, zij zouden dan naar het ligchaam niet slechts sterker, maar ook naar de ziel beter tot de hunnen wederkeeren.

De ringmuur der gevangenis is niet hoog, ook maar van gewone dikte. De stijlen en deuren der gevangenkamer zijn ook slechts van hout. De Javanen behoeven de zware muren, de ijzeren grendels, ketenen, stijlen en deuren nog niet, gelijk de misdadigers bij ons. Intusschen is het ook waar, dat hier en daar wel eens eenigen ontsnappen. Om hen dit te beletten, heeft men boven op den ringmuur glas van gebroken fleschen in de kalk opgezet. Doch dit heeft vaak de ontvlugting van verscheidenen bevorderd. Zij binden eenige sarongs aan elkander, maken die klesnat, werpen ze over den muur: het glas houdt zoo vast, als zij slechts verlangen kunnen; nu enteren zij tegen den muur op, en met geringe schrappen en schrammen springen zij aan den anderen kant als vrije mannen neder.

Maar hoe dwalen wij die gevangenis zoo binnen? Daar immers zullen wij den karrevoerder niet vinden. Zulke gevangenissen worden alleen op de hoofdplaatsen gevonden, en hij zit met zijn zoon nog in het blok bij den Wedono. Daar hebben zij den ganschen nacht in een bamboe-hok met beide beenen in een lang blok, van goede sloten aan de einden voorzien en met ronde gaten, die juist om de enkels sluiten,

gezeten. Wat zal er in hen zijn omgegaan? Meer dan wij hier kunnen zeggen. Die arme menschen! Welk eene plotselinge en vreeselijke verandering had er met hen plaats gevonden! welk eene akelige toekomst wachtte hen!

Met het krieken van den dag komt de Wedono naar buiten. Hij treedt bij hen binnen. Zij bezweren hem met dure eeden en bittere klagten hunne onschuld. Zijn kort en hard antwoord is slechts, dat zij over een paar uur naar de hoofdplaats zullen opgezonden en aan den regter overgeleverd worden. Maar wat leven hoort hij daar buiten? Eenige mannen komen hem te gemoet; zij zetten zich voor hem op den grond, brengen beide zamengevoegde handen ten eerbiedigen groet aan het voorhoofd. Gevraagd, berigtten zij hem, wat wij reeds weten. De Wedono, door het verhaal der omstandigheden nieuwsgierig geworden, gaat zelf mede. In gespannen verwachting, door hoop en vrees geslingerd, oogen beide gevangenen hem na.

X. ONVERWACHTE REDDING EN BLIJDE FEESTVIERING.

De Wedono zit op een stoel in zijne pandopo. Een klein rond tafeltje staat voor hem. Een servet bedekt iets, op hetzelve geplaatst. Ter zijde van hem zitten twee schrijvers op hun matje, over hunne lage lessenaars gebogen. Tegenover hen hebben eenige hoofden hunne nederige plaatsen ingenomen. Achter hen staan politiedienaren, buiten voor de pandopo zitten de wachters, die wij gisteren avond verlieten. Kiong Hoe komt aan, hij treedt tot voor de pandopo.

"Nader, Kiong Hoe, tot voor dit tafeltje," roept de Wedono hem toe. "Kiong Hoe," zegt deze nu tot hem, "gij zijt een schurk, een ellendeling; hier is het bewijs," en het servet wegrukkende, toont hij hem de muilen met het gevonden amfioendoosje, weder in de zool van de eene geplaatst. "Gisteren avond hebt gij zelf dit doosje in het huis van den karrevoerder gebragt. Gij dacht uwe muilen zoo goed geborgen in den bamboestoel; gij meendet alles zoo goed overlegd

te hebben; maar zie, gij, die anderen wildet verderven, hebt uzelf verdorven. Dienaars, grijpt, bindt en sluit hem aanstonds in het blok!"

Kiong Hoe verbleekt, verliest zijne tegenwoordigheid van geest, en bekent, door schrik overmand, zijn misdrijf.

Door de joelende en juichende menigte, die hartelijk deelde in hunne bevrijding, gevolgd, keeren de karrevoerder met zijn zoon huiswaarts. Weldra is daar alles weder vreugde en feest. Dien avond had de optogt nog plaats. De Wedono was er zelf, ter eere van de bruid, bij tegenwoordig.

Wij willen de beide jonggetrouwden op den weg der vele plegtigheden en ceremoniën van hun huwelijk thans niet verder volgen, vermelden nog slechts alleen, dat die behoorlijk volgens de wet vervuld, en zij een goed paar werden, door de korte zoo treurige scheiding nog meer aan elkander gehecht.

De karrevoerder nam zich voor, uit dankbaarheid nimmer weder de amfioenpijp op te nemen. Of hij zijne belofte trouw bleef nakomen, weten wij niet. Hij verzocht den Wedono de muil, aan welke hij zulk eene bijzondere verlossing had te danken, te mogen behouden, en gaf haar aan zijne kinderen, om die als eene eeuwige gedachtenis steeds in hun geslacht te doen bewaren. Zoo lang zij die bezaten, geloofde hij zekerlijk, zou hun of hunnen kinderen nimmer eenig ongeluk kunnen overkomen. Zoo is de Javaan.

De pachter, die zich gemakkelijk door woorden en geschenken bij den Wedono wist vrij te pleiten, moest wel met verborgen woede het geluk van hen, die hij zoo gaarne had willen verderven, aanzien. Hij ging voort om voor zijne dierlijke lusten te leven en de Javanen op alle mogelijke booze wijzen van het hunne te berooven, hen door zijn amfioen te vergiftigen.

Kiong Hoe nam spoedig de reis weder naar Banda aan, om er andermaal voor eenige jaren noten te plukken.

XI. DE WEDERGEKEERDE BANNELING.

Drie jaren zijn verloopen en andermaal zien wij hem, gezond en wel van Banda wedergekeerd, door den Chineschen kamp van zijne geboorteplaats slenteren. Andermaal herkent hij ook zijn' vriend Kiong Ha, die intusschen goede zaken gemaakt en een grooter huis heeft betrokken. Hij zou gaarne weder bij hem zijn binnengegaan, maar herinnert zich nog levendig hunne laatste ontmoeting, en sluipt haastig voorbij. De kamp doorgegaan, en buitengekomen, zet hij zich aan de rivier op een dijkje neder, en pleegt raad met zichzelf, wat voortaan te doen. Hij is nu wel een vrij man, maar heeft niet om van te leven. Het hongert hem reeds, en hij weet niet, vanwaar een mondvol rijst te bekomen.

"Wat zal ik doen?" vraagt hij zich af, "een ambacht heb ik niet geleerd; ik ben ook reeds te oud, om te werken; bij de pachters mag ik mij niet weder verhuren; niemand zal mij ook hier in dienst nemen. Wie zal mij, tweemaal gebannen, vertrouwen? Niets blijft mij over dan om òf van honger te sterven, òf voor mijn dagelijksch brood te stelen. Het laatste acht hij verre verkieselijk boven het eerste, en zijn besluit is genomen. Niet geheel onbedreven in zijn gekozen vak, weet hij gedurende verscheidene maanden door kleine diefstallen nog al tamelijk in zijne behoefte te voorzien. Intusschen heeft hij kennis gemaakt met andere dieven en begint hij zijn bedrijf reeds op grooter schaal uit te oefenen.

Met twee hunner besluit hij in eene naburige dessa bij eenen boer, waar zij hem eene rijke vangst beloven, in te breken. Het is nacht, donkere maan; er valt een aanhoudende regen. Zij nemen alle voorzorgen van voorzigtigheid. Overal luisteren zij aan de wanden der hut; geen geritsel daar binnen; allen liggen in diepen slaap. Nu graven zij met haastige handen de aarde van onder de deur weg. Spoedig zijn zij zoo ver gevorderd, dat een arm naar binnen kan gestoken worden. Weldra is de opening groot genoeg, dat een man, de armen digt langs het naakte ligchaam gelegd, het hoofd vooruit, op

zijnen rug, zich daardoor naar binnen kan wringen. Kiong Hoe zal dit wagen. Hij is met het hoofd binnen en ziet rond, of er geen gevaar is te duchten. Echtgenooten en kinderen liggen in vasten slaap verzonken. Een flikkerend nachtlicht doet hem spoedig verscheidene voorwerpen van waarde zien. Zijne begeerte ontvlamt. Hij wringt zich verder naar binnen; die daar buiten, gereed om op het minste teeken van onraad hem bij de beenen naar buiten te trekken, duwen hem na. Hij wil zich oprigten, maar op hetzelfde oogenblik schiet plotseling de man op hem aan, en treft hem, met een geweldigen slag, op den slaap. Doodelijk getroffen, stort hij neder en is weldra een lijk. Die daar binnen ontwaken nu allen, verschrikt door den slag, en zien den doode liggen; die daar buiten, hunnen makker verloren achtende, slaan haastiglijk, door het gerucht der ontwaakten, dat zij weldra vernemen, voortgejaagd, op de vlugt.

XII. BESLUIT.

De hutbewoners waren de schoonzoon en de dochter van den karrevoerder. De slag was toegebragt met de muil, hem door zijn' vader gegeven. Waarschijnlijk zoude hij echter, in weerwil van zijn geloof aan haar goed geluk, niet die, maar liever een kris of kapmes hebben gegrepen; maar eensklaps uit zijn slaap opgeschrikt en den dief ziende, op het punt, van zich op te rigten, was daar geen tijd meer om naar den overkant te loopen en die te zoeken, waar de kinderen ze den vorigen avond spelende hadden gebragt. Slechts de muil, die boven zijn hoofd aan den wand hing, bleef hem over, hij greep haar en trof er Kiong Hoe mede. Als een echte Javaan echter achtervolgde hij den muilslag met eenige krissteken in het hart van den stervende, toen zijne vrouw hem het weldra gevonden wapen had gebragt.

Het lijk, waarin beide echtgenooten spoedig, tot hunne verbazing, Kiong Hoe hadden erkend, werd den volgenden morgen op een' kruisweg gelegd, of misschien iemand van zijne

familie of vrienden het zoude willen benaderen en begraven.

Kiong Ha, naar de stad terugkeerende, herkende den doode. Hij liet zich alle omstandigheden verhalen, bezag de muil, herkende die, en moest eindelijk getroffen uitroepen: "zoo is hij dan slechts van Banda teruggekeerd, opdat mijn vloek aan hem vervuld zoude worden." Hij liet de dorpelingen eenig geld achter, om den doode te begraven. Zij verdeelden het onder elkander en wierpen het lijk in de rivier.

Voordat wij Kiong Ha met al de anderen voor altijd uit het oog verliezen, volgen wij hem nog een oogenblik. De stad binnengereden, zien wij hem in eene afgelegene wijk aan de poort van een hoogen muur afstappen. Hij sloot de poort open. Een man van afzigtelijk voorkomen, die daar, van alle gemeenschap met anderen afgesloten, woonde, kwam, op zijn roepen, naar voren.

"Pachter," riep hij hem van onder de poort toe, "uw oude dienaar en vriend in de boosheid is gelukkiger dan gij: hij is dood."

De pachter had de lepra [1]) in hoogen graad. In het bezit van vele schatten, mogt hij er geen genot van hebben. Langzamerhand rotteden zijn gelaat, zijne beenen en vingerleden geheel weg. Allen schuwden hem. Reeds twee jaar had hij zoo ellendig geleefd. Nog vele jaren konde hij zijn ellendig leven zoo voortslepen. Leven was hem erger dan de vreeselijkste dood. Tot antwoord stootte hij een raauwen kreet en vloek uit, en sloeg de bovendeur weder digt. Men kon hem buiten van woede en smart hooren brullen.

1) De zoogenaamde Lazarus-ziekte.

NAAR TRAWAS EN OMSTREKEN.

I.

DE ZIEKTE. — OP REIS. — DE BEDRIEGER BEDROGEN. — DE OVERSTROOMING. — HET SCHOONE EN BEDRIJVIGE LANDSCHAP. — WILLEM II. — HET JAVAANSCHE HUISGEZIN. — DE WEDUWE. — DE OUDE VROUW. — DE HUISVADER. — DE PADI-STAMPSTERS. — DE BEDROEFDE WEDUWE. — DE WANHOPIGE VADER. — ONTWAAK EN STA OP! — HET IS NOG TE VROEG. — DE MOEDER EN HAAR ZUIGELING. — SCHOONE KINDEREN. — LONDON, PARIJS EN SINCAPOER VAN ELDERS EN VAN JAVA.

Verscheidene weken van buitengewone hitte waren voorbijgegaan. Nog altijd bleef zij drukkend, meer dan mijn ligchaam kon verdragen. Ik gevoelde mij loom, zwaarmoedig, ongesteld — werd ernstig ziek. De doctor kwam. Bedenkelijk zag hij mij aan, sprak van tropische verunkels, eene gisting in het bloed, van nog meer, wat ik heb vergeten. Maar, wat ik niet heb vergeten, zijn de dagen en nachten van pijn en onrust, die ik moest doorwaken, -woelen, -worstelen. Eindelijk kon ik niet meer zitten of liggen. In eene hangende of zwevende positie moest ik rusten. Maar eene hangende of zwevende positie is geene rust meer dan vermoeijenis.

En het beterde zoo langzaam. Toen zeide de doctor: "gij moet naar de bergen, hier kunt gij nog twee, drie maanden zoo lijden en vandaar keert gij na twee, drie weken her-

steld terug. Ik zou naar Trawas gaan. Naar Trawas, eene Pasangrahan, meer dan tweeduizend voet hoog in het gebergte tusschen den Walirang en Penanggoengan. Spoedig was alles gereed. Den volgenden dag reeds werd de wagen uit de remise gehaald, kwamen de postpaarden en rolde ik, tusschen groote en kleine kussens gepakt, daarheen.

Voorbij den eersten post, Seraten, verliet ik den grooten weg, die naar Pasaroean en verder om de Oost loopt en sloeg Zuidwaarts af, den weg naar Modjo-kerto in, het hoogere land en de bergen te gemoet. Alsof de koetsier begreep, hoe zeer ik verlangde, zoo jaagde hij de paarden onder zijn zweepgeklap daarheen. De eene post na den anderen snelde aan, Trosobo, Kriang, Prambon.

Te Kriang kreeg ik een schoon vierspan schimmels voor, fraaije, fiere Sandelwoed's [1]). Zoo loopt geen tweede vierspan langs de postwegen van Java. Zoo zal ook geen tweede vierspan na hen meer loopen, of weder moest er iets gebeuren als met hen gebeurde. De vorige Resident van Soerabaja had den Regent, met het toezigt op de postpaarden belast, bevolen een benoodigd vierspan aan te koopen. Eenige dagen later gevraagd, of ze reeds aangekocht waren, moest hij bekennen, dit vergeten te hebben, maar het zou aanstonds geschieden. Niet lang daarna reed de Resident bij hem op. "Zijn de paarden gekocht, Regent?" Hij had het weder vergeten, kende echter genoegzaam zijnen Resident, om niet liever een list te bezigen, dan zijn verzuim te belijden. "Ja, heer Resident," — "laat ze voortbrengen;" — en het prachtig span Sandelwoed's, zijne staatsiepaarden, eerst onlangs aangekocht, kwam daar dartelende aansteigeren. "Zijn dat de postpaarden?" "Toean besar." [2]) Hij dacht, dat hiermede de zaak was afgeloopen, en zijn verzuim niet ontdekt, en morgen zou hij een vierspan Javaan-

1) Van het eiland Sandelwoed komen bijzonder goede paarden.

2) Groote Heer, eene uitdrukking, dikwerf door de Regenten en verdere Hoofden als toestemmend antwoord gebezigd jegens hun Resident.

sche schimmels daarvoor in de plaats bestellen. Maar de Resident, die hem beter begreep dan hij meende, liet aanstonds den postmeester komen, de paarden merken, en sedert dien tijd loopen de Sandelwoed's tusschen Kriang en Prambon.

Voorbij den post Prambon, verlieten wij ook den weg naar Modjo-kerto en reden, Zuidoostelijk afgeslagen, naar het nog vijf of zes paal verwijderde Modjo-sari. Wij doorreden nu eene lange landstreek, die weinige weken geleden heinde en verre overstroomd was. In weerwil van alle voorzorg en waakzaamheid, was de dijk van den arm der Kediri-rivier, die bij Porrong, de grensscheiding der Residentiën Soerabaja en Pasaroean, in zee loopt, doorgebroken. Een allernoodlottigste doorbraak! Uren ver in den omtrek waren de schoonste sawah's met rijk belovenden oogst, ook suikerrietvelden, overstroomd. In weinige oogenblikken was de oogst van duizende landbouwers vernietigd.

Nooit hoorde men vroeger in het Soerabajasche van overstroomingen als die laatste. De stad Soerabaja zelf verkeerde gedurende verscheidene dagen in groot gevaar. Die doorbraak in het Modjo-kertosche redde haar. Groote waterwerken zijn thans aangevangen, om de Residentie voor volgende zoo noodlottige rampen te bewaren.

Daar, waar alles, nog zoo lang niet geleden, als eene zee golfde, waaruit de dessa's, op hoogere gedeelten gelegen, als groene eilanden verrezen, waarin men met tallooze praauwtjes voer, en de jongens naar vischjes hengelden, breidde zich nu een schoon landschap, met al de weelde eener tropische vegetatie, voor ons uit. Geen spoor meer dier ramp. De wegen waren weder hersteld, de halmen golfden weder op de sawah's, honderden voetgangers en ruiters gingen ons voorbij, en de hooge pedatti's met hunne rieten daken, die wel wandelende huizen geleken, rolden daar weder statig aan, achter de met Oostersche statigheid en traagheid voortstappende runderen.

Wij stapten af aan het gastvrije landhuis, de suikerfabriek Willem II. Zij is de grootste der Residentie Soerabaja, ver-

maalt achthonderd bouw's [1]) suikerriet en werkt met stoom. Daar zoude ik drie dagen verblijven om de noodige kracht te verzamelen voor den moeijelijken togt, althans voor een reconvalescent, naar Trawas.

Niemand zal hier van mij de beschrijving van een stoomsuikerfabriek verwachten. Ik heb ook geen voornemen die te geven. Men kan ze in vele andere boeken lezen, voorzeker beter dan ik ze ooit zal kunnen leveren. Maar al beschrijf ik ze niet, toch bezag ik ze met hooge belangstelling en liet mij gaarne alles verklaren. Het trof mij, de machinerie met hare ketels en pannen te zien. Het was mij, alsof ik, de groote hooge zaal eener tentoonstelling binnengetreden, daar luchtpompen en -ketels, schroef- en raderwerk, cylinders, ketels, slangen en buizen, nog zoo veel meer, in de schoonste orde en op de voordeeligste wijze uitkomende, zag ten toon gesteld. Het koper- en ijzerwerk blonk als in eene hollandsche keuken. Wat hooge en ruime hallen naar alle kanten, waar de duizende suikerpotten in rijen worden gesteld en de stroop wordt verzameld in bakken als vijvers, waar de krandjang's [2]), het brandhout en de ampas [3]) wordt geborgen, waar de suiker wordt verzameld en in krandjang's gestampt, waar de pottebakkers hunne potten op het steeds draaijende wiel vormen, of de smeden hun haard stoken en het gloeijende ijzer beuken. Wat leven en bedrijvigheid om u heen van hen en van de metselaars, die steeds werk vinden, of van de timmerlieden en wieldraaijers. De fabriek heeft alleen driehonderdvijftig pedatti's voor af- en aanvoer noodig. Het rad, dat de cylinders, welke het riet vermalen, in beweging brengt, wordt door water gedreven. De stoom verslindt te veel brandstof en water is er overvloedig in de vlakte van Modjo-sari. Jammer dat

1) De contracten worden gewoonlijk niet meer dan voor vierhonderd bouw's velden tot suikerriet-aanplant gegeven.

2) Hooge, stevig van bamboe gevlochten mand, waarin de suiker naar Europa verzonden wordt.

3) Het uitgeperste suikerriet, dat tot brandstof op de fabriek wordt gebezigd en beter dan eenige andere voldoet.

het geen maaltijd was, dan zou ik nog andere bedrijvigheid hebben aanschouwd.

Ongetwijfeld zal men geen Londen, Parijs en Sincapoer te Modjo-sari zoeken; zij worden er toch gevonden.

Een groot gedeelte van het werkvolk, aan de fabriek verbonden, woont, met huisgezin, in drie kampong's verdeeld aan de fabriek. Men heeft dezen de drie bovenstaande weidsche namen gegeven. Een idée van zuiver Engelsche vinding, den Hollanders misschien te hoog.

Den laatsten namiddag van mijn verblijf op Willem II — men heeft ook een Willem I op Java; bijna de gansche koninklijke familie wordt er gerepresenteerd, zoo niet door suikerfabrieken, dan door forten — maakte ik eene kleine wandeling over de hoofdplaats Modjo-sari. Breede schoone wegen, maar zonder genoegzaam lommer, doorsnijden de hoofdplaats regtlijnig naar alle kanten. Hooge pagger's, van gevlochten bamboe en aangewit, staan aan weerszijden van den weg. Het is algemeen smaak op de hoofdplaatsen der binnenlanden van Java, om langs de wegen zulke pagger's of wel muren op te trekken. Dat staat nu wel zeer wit, maar is echter gansch niet fraai, en ook minder doelmatig voor de oogen.

Wij treden door een bamboepoortje achter de pagger's en willen eens rondzien in de Javaansche wereld, die daar wemelt. Reeds aanstonds stuiten wij op eene geenzins kleine familie. Waarlijk talrijk genoeg: een grootmama met haar zoon en schoondochter, benevens drie in hun Adamspakje rondspringende kleinkinderen, en nog eene dochter, jeugdige weduwe, nog maar zestien jaren, die haar zuigeling op de Javaansche wijze met rijst en pisang voedt. De kleinen zien ons, door onze verschijning eensklaps te midden van hun vrolijk kinderspel als versteend, bevreesd aan; de ouderen met vragenden blik. De weduwe alleen laat zich in haar moordend voedingswerk niet storen. Zij is en blijft alleen oog — ik kan niet zeggen hart — voor haar kind, dat akelig schreeuwt en spartelt onder de moederlijke hand. Wij vragen vuur om een sigaar aan te steken, en ons binnentreden is genoegzaam gebillijkt. De

oude vrouw loopt aanstonds heen. Bejaarden zijn gewoonlijk de meest vriendelijken en spraakzamen voor vreemdelingen, zekerlijk omdat zij de meest wijzen zijn. Intusschen knoopten wij een praatje aan en gaan, alsof wij oude bekenden zijn, op een drievoetje zitten. De man is opgerezen van zijne *amben* [1]), waarop hij zoo gemakkelijk mogelijk, met een pruim tabak tusschen de lippen gevat, lag uitgestrekt. Zoo is hij de echte type van den Javaan-huisvader. Traag bij zijn werk daar buiten, is hij daar binnen in zijn huis lui. Hij laat zich door zijne vrouw en kinderen bedienen, als een heer door slaven. Waartoe ook anders neemt hij zijne vrouw? Is het niet om zoo spoedig mogelijk zoo veel van zijn werk, als slechts mogelijk is, op haar over te dragen? Waartoe ook groeijen zijne kinderen op? Is het niet, om hem reeds van hunne teederste jeugd af aan, dikwerf boven hunne krachten, het werk uit de handen te nemen? De Javaan begrijpt nog geenzins, wat het zegt echtgenoot en vader te zijn.

De beide vrouwen hebben haar werk weder hervat. Zij stampen of dorschen *padi* [2]). Met regelmatig afwisselende slagen, vallen telkens de *aloe's* [3]), juist in het midden gevat en hoog opgeheven, in de *lesoeng* [4]) neder. Zij hebben haar eerste werk volbragt. Nu nemen zij ieder een *tempe* [5]) en scheiden, daarmede wannende, de *bras* [6]) van de grove *dedak* [7]). De bras wordt in een *boran* [8]) uitgestort; de dedak op een hoop geworpen voor beestenvoeder. Andermaal stampen zij die. De fijne dedak, nu afgescheiden, wordt ook in een boran verzameld. Die gebruiken zij zelf bij gebrek aan rijst. De als tot meel gestampte bras, *menir*, die voor op de wan ligt, wordt afzonderlijk bewaard, en nu is de bras ge-

1) Een rustbank van bamboe.
2) De rijst nog in den halm.
3) De stamper, waarmede zij de padi stampen.
4) Het uitgeholde, langwerpige blok, waarin de padi gestampt wordt.
5) Een klein, rond, gevlochten deksel met lagen rand, als mat gebezigd.
6) Rijst nog in den bolster, ook die, welke reeds daarvan gewand is.
7) Kaf.
8) Een soms hooger dan breede mand, op vier pooten gesteld.

noegzaam gezuiverd, om gebruikt of naar de passer ter verkoop gebragt te worden. Men kan het haar aanzien, dat zij vermoeid zijn. Maar het stampen is ook een zeer zwaar werk. En hoe lang kunnen zij het volhouden! Het is overal aan de vrouwen overgelaten. Het wannen is een werk van bijzondere vaardigheid en oefening. Hoog werpen zij de bras op haar kleine ronde tempe op; het kaf stuift er over; de menir zondert zich naar voren af, en geen korreltje rijst ziet ge van voren liggen. De mannen verstaan er niets van. Tot de goede opvoeding van een meisje behoort het, dit goed te kunnen. De vrouwen zijn voor haar werk gekleed, zonder baadje, slechts een *slendang* 1) boven de sarong tot onder de armen om het lijf geslagen. Vrij kunnen ze nu de leden bewegen. Grootmama staakt van tijd tot tijd haren arbeid, om een woordje met ons te wisselen. Zij verhaalt dat hare dochter eerst sedert vijf dagen *rondo* 2) is. Het is goed, dat zij het mij zegt, want ik zoude het der weduwe niet hebben aangezien, zoo onverschillig ziet zij rond. Misschien was zij niet gelukkig in haar huwelijk. Maar welke Javaansche vrouw, al verloor zij ook den besten man, treurt lang! Ja, op het oogenblik van zijn sterven tiert zij en maakt een misbaar als een radelooze. Afzigtelijk is het dan, haar aan te zien, met hare loshangende haren, roodbekreten oogen; akelig, haar gillen en huilen te hooren, haar vreeselijk misbaar te aanschouwen. Maar, keer morgen of overmorgen terug, gij meent eene geheel andere vrouw te zien. Haar man is begraven, ook hare radelooze smart, en zij schikt zich in de omstandigheden met een flegma, eene onverschilligheid, om nog akeliger van te worden. Onlangs ontving een mijner bedienden de tijding, dat zijn eenjarig kind, hetwelk hij met zijne vrouw, zeer vaderlijk en moederlijk, had achtergelaten, was gestorven. Met schrik kwam men mij zeggen, dat hij zich met zijne kris wilde doorsteken. Aanstonds ging ik naar zijne kamer. Men had zich natuurlijk gehaast hem de

1) Een gekleurd langwerpig lijnwaad.
2) Weduwe.

kris af te nemen. Ik merkte spoedig, dat de eerste vlaag voorbij was gestormd. Des avonds kwam hij uit eigen beweging aan tafel mede bedienen. Is het hunne schuld, dat ze zoo zijn? Zij zijn nog natuurmenschen, zonder eenige ontwikkeling, zonder eenig zelfbewustzijn. Zij liggen nog in diepen geestesslaap verzonken. De driften en hartstogten des oogenbliks, en die vaak vreeselijk, beroeren hen slechts. Zijn die uitgeraasd, dan zinken zij in hun doffen geestesslaap terug. Het is reeds meer dan twee eeuwen, dat wij hen lieten slapen. Mij dunkt, waarlijk lang genoeg. Neen, roepen anderen, nog niet. Het is nog te vroeg, te vroeg!

Waarom nog te vroeg? Zij, die zoo roepen, slapen zelve nog. Zij hebben het wel gelezen, wat daar geschreven staat: Ontwaak gij die slaapt, en sta op en laat Christus over u lichten! Maar zij weten, even weinig als de Javaan, wat dat beteekent. Zij slapen in een en hetzelfde bed met den Javaan, al ligt deze ook op een matje, waar het ruwe stroodak op nederziet, al rusten zij ook op dons, achter gordijnen van kostbaar lijnwaad en zijde.

Dat arme kind, hoe droevig weent het nog! En moeder laafde toch zijn honger. O! ge hadt het moeten zien! Ruggelings op hare knieën uitgestrekt, vulde zij het den mond met rijst. Het kind slikte zoo veel als het maar slikken konde; maar de moeder bleef steeds met haar duim en vinger instampen. De mond moest vol blijven. Het spartelde en wrong met zijn gansche ligchaam, gorgelde benaauwd uit de keel, werd blaauw in het aangezigt en kon eindelijk niet meer slikken. "Dat weerbarstige kind wil niet eten," zegt de moeder, maar zij weet raad, stort het water in den mond. Nu moet de rijst naar binnen glijden. Het kind slikt weder. Aanstonds strijkt zij de naar buiten gedrongen rijst, van rondom den mond, weder naar binnen, dat die toch vooral gevuld blijve. Zoo gaat zij voort, tot zij meent, het kind heeft genoeg, en de marteling is geëindigd. Door die barbaarsche voedingswijze hebben alle kinderen der Javanen zoo dikke buiken, buiken, waardoor ze, in weerwil van hunne lieve gezigtjes, dikwijls als kleine

monsters er uitzien; daardoor worden ook hunne ingewanden verzwakt en ziekelijk aangedaan, waaruit zich weder maar al te dikwerf kwalen ontwikkelen, die hen naar het graf slepen. Tallooze moeders op Java waren zoo de moordenaressen van hare eigen kinderen. Hoe dit te verbeteren? Gij zult er nooit in slagen, zoo lang zij Mahomedanen blijven; dan willen zij zich niet laten raden, niet afwijken van de adat, haar eerwaardig boven alles. Gij zult er in slagen, als gij haar Christenen doet worden. De ondervinding heeft het reeds geleerd, dat zij dan, met de oude godsdienst, ook zoo vele andere allerschadelijkste en noodlottige zeden en gewoonten afleggen.

Zie die drie kinderen eens aan! Van twee, reeds ouder, is de buik weder eenigzins geslonken, maar dat kleinste, welk een monsterbuik, door zoo teedere beentjes gedragen! Het ziet er nog afzigtelijker uit, omdat zijn gelaat dik met groen en geel smeersel is bestreken. Grootmoeder verhaalt mij, dat het kind gisteren de koorts had en om die te verdrijven, smeerde zij het met die zalf in. Voorzeker, Java levert vele geneeskundige planten, kruiden, basten en wortels op; dat weet ieder Doctor, die niet halstarrig bij de Hollandsche apotheek wil blijven zweren; maar de Javaansche *doekon* 1) deelt ze al zeer ongelukkig toe, zonder de minste kennis van het inwendige des ligchaams en der ziekten, zonder aanmerking van jaren of krachten, op de ruwe greep en dikwerf in de meest strijdige vermenging. De doekon's hebben zekerlijk oneindig meer zieken vermoord dan genezen.

De verdere wandeling voert ons door de drie kampong's van zoo beroemde namen. Wat zal ik van haar zeggen? Zij zijn, wat ook eenmaal de beroemde steden waren, eene verzameling van nederige hutten, zonder orde door elkander opgeslagen. Niets van den rijkdom en de weelde, maar ook niets van de armoede en ellende dier groote steden is daar. Er zijn geen armen; allen zijn welvarende in hun stand. Ook leggen zij er zich geruster voor dieven achter hunne bamboewanden te sla-

1) Doctores.

pen, dan de bewoners daar, in weerwil van een heir wachters, achter hunne muren, sloten en grendels. Ook wonen zij er rustiger en vreedzamer zamen, dan daar, waar men vaak niet weet, wat te doen, om elkander het leven te verbitteren en den vrede te verstoren.

Naar huis; de avond valt en trekt zijn donkeren sluijer steeds digter over veld en bosch, over Modjo-sari's hutten en huizen.

II.

DE KOELIE'S. — IN RIJTUIG, DRAAGSTOEL OF TE PAARD. — DE PENANGGOENGAN, WALIRANG EN ARDJOENO. — BOSCHONTGINNING EN NIEUWE WEGEN. — DE JAVAAN WEGENMAKER, BOSCHROOIJER, STEENENVERMORZELAAR. — NOG IETS OVER HET WEGENMAKEN. — OUDE EN NIEUWE STEENEN. — MODJO-PAHIT. — SOEKAPOERA EN ZIJNE VERKWIKKING. — DE GAPENDE MOND. — HET VERSCHILLEND SCHOON. — DE STRIJD TUSSCHEN HET OOSTEN EN WESTEN. — DE ZWAVELSTOK. — WANDELING DOOR TOEKAPOERA, ENZ. — DE POSTLOODS, ENZ. — DE TIJGERJAGT EN ONTMOETING — ZOETE RUST. — PIJNLIJK ONTWAKEN.

De intrekking der passerheffing, een zegen voor Java, heeft ook rijke vruchten voor Modjo-sari's handel gedragen. Zij deed daar het getal der passergangers, koopers en verkoopers, binnen korten tijd verdubbelen, weldra daarboven stijgen. Dat echter de vrijheid den inlander gegeven, om wel of niet koeliediensten te doen, voor eenen reiziger, gelijk ik was, die niet als ambtenaar reisde, ook vruchten, althans voor mij, heeft gedragen, kan ik geenzins zeggen, want zij wilden maar volstrekt met meerder getal, dan noodig was, mijne goederen dragen; zoo niet, dan mogt ik het zelf doen. Daar baatte nu

geen praten tegen, zelfs geene daadzaak — venia sit verbo — die meende ik, toch nog al kracht van bewijs had, toen een der heeren met ééne hand eene vracht optilde, die zij voor de schouders van twee hunner nog wel te drukkend durfden noemen. Ik was natuurlijk zoo beleefd om toe te geven. Al noemden zij mij ook toean en mogten ze met hunne bloote voeten en naakt bovenlijf er ook nog zoo nederig uitzien, ik moest wel de minste zijn. Maar al gingen mijne goederen nu ook naar Trawas, hoe zoude ik daar zelf komen? In een rijtuig was het gemakkelijkst, doch de weg was nog maar gedeeltelijk geschikt voor rijtuigen, en wat alles besliste, met geene mogelijkheid waren paarden te krijgen. Een draagstoel, vooral door Javanen gedragen, vind ik het ongelukkigste voertuig der wereld. Zij hebben er volstrekt geen slag van, om gelijk te dragen, werpen u op en neer, regts en links, als werdt ge geledebraakt; bovendien loopt gij gevaar, dat zij u soms midden op den weg nederzetten, om zich, wat gij er ook tegen zegt, op hun doode gemak aan een kommetje koffijbladerennat en een bord rijst, al pratende, in de *warong's* [1]), of aan een pijpje in de *madat-kit* [2]), te goed te doen. Ik weet het, door treurige ondervinding geleerd. Er bleef mij dus niets over, dan de reis te paard te vervolgen. Een goed paard van den heer Controleur, een heerlijk zadel van den Wedono, en ik reed daar zoo voorzigtig, als deed ik mijn eersten proefrid. Een afstand van twaalf paal lag voor mij, een weg, die, op- en afgaande, 2400 voet hoog opvoerde, waar eerst Trawas lag, met zijne goddelijke natuur en frissche berglucht.

Weldra buiten de hoofdplaats Modjo-sari gereden, vervolgden wij onzen weg in zuidelijke rigting langs eenen aanvankelijk onmerkbaar rijzénden weg. De Penanggoengan en Walirang lagen voor ons. Het oog klimt langs breedloopende, gemakkelijk te bestijgen zijden, naar den meer dan vijfduizend

---

1) Een kraam, waar eetwaren enz. te koop zijn.

2) De hut of het huis, waar zij den opium koopen of schuiven (rooken.)

voet hoogen, schoonen top van den Penanggoengan. Hij heeft slechts weinige ravijnen. Het geboomte, dat zich daarin heeft geworteld, vertoont zich als zoo vele donkergroene plekken, te midden van het lichtgroene *glaga*-kleed [1]), tot aan zijn kruin om den berg geslagen. Daar binnen is hij met verspreid staand kreupelgeboomte bewassen. Lager verliest zich dit in de digte boschjes der hem omringende dessa's en doekoean's. De lucht was helder en de berg zuiver. Slechts ééne wolk had hij zich uit de opgetrokken morgenwolken behouden. Onbewogen lag zij om den top neergeslagen. Door de zonnestralen verzilverd, met witte en ligtgrijze tinten opgeteekend, vertoonde zij zich als een bevallig opgezette muts, die met rijke en kwistige franjes nederhing. Op beide zijden draagt de Penanggoengan lagere bergtoppen. De eene loopt met een verlengden rug verder en daalt dan eensklaps met een stompen hoek naar de vlakte.

Van achter de verlenging verrijst de Walirang. Hij is zoo rijk begroeid, als de Penanggoengan kaal, heeft een krater, welken de Penanggoengan mist, is ook breeder, hooger (9721 voet) en meer gekloofd, daardoor schilderachtiger. Naar het zuiden loopt hij in eene hooge en verre gebergtereeks uit, die, als een kwart cirkel gebogen, zich hier en daar vertoont als eene hoog opgejaagde en op elkander gestapelde golvenzee, eensklaps te midden van haar wildste kooken versteend. De Penanggoengan en Walirang zijn als de voorposten van den Ardjoeno. Zijn gekloofde en met witte strepen gekruiste top zag over de zijde van den Walirang heen. Naarmate wij naderden, trok hij zich terug. Tusschen den Ardjoeno, 10,350 voet, en zijne als vooruit gestelde wachters, ligt hoog bergland, waar nog oorspronkelijke wouden ruischen, de tijger heerscht, en de Europeaan in menige streek nog geen voet heeft gezet.

Met zooveel genoegen, als in mijne bijzondere positie slechts mogelijk, blikte ik op naar de toppen der drie geweldige wol-

---

1) Eene rietsoort, die tot meer dan zes voeten opschiet. Glongong groeit nog hooger. Alang-alang is lager en gras.

kendragers. Maar nog meer genoegen bood mij de omringende landstreek. Ik reed over een breeden weg tusschen suikerrietvelden en sawah's, tagal's en boschjes, met hier en daar verspreide kleine dessa's. Overal om mij heen aanschouwde ik den arbeid en de hut van den landbouwer, daar, waar nog vier jaar geleden alles wildernis was en het woudgedierte vrij rondging. Te groote bevolking en de uitbreiding der suikerriet-aanplant, deed de sawah's om de Noord schaarscher worden. De controleur Dekker ving daarom met de ontginning dier wildernissen aan. Men nam eerst een proef met tien bouw's. De grond werd bijzonder vruchtbaar bevonden. Men ging voort, men blijft voortgaan. Thans zijn reeds tweehonderd *djoeng* [1]) in akkerlanden, met eene vermeerderde bevolking van tweeduizend zielen, herschapen. Het volk was hier en daar nog druk bezig aan den nieuwen weg, welke die landstreek doorloopt. Zegt hier misschien een medelijdende vriend der Javanen: die wegen! die wegen! welk een last voor hen, hoe worden zij daarmede steeds geplaagd! Zij danken hem geenzins voor zijn medelijden; zij beseffen te zeer, hoe noodig ze zijn voor de veiligheid, het vervoer hunner producten; hoe ze het onderlinge verkeer en den handel oneindig vergemakkelijken. Nu kunnen zij, gemakkelijk in hun pedatti rijdende, zware vrachten naar de hoofdplaats brengen, die zij vroeger langs een moeijelijk, onveilig en slingerend boschpad zelf torschen moesten; nu vereenigen zij, die anders wijd en zijd in het bosch verspreid woonden, zich in doekoean's en dessa's langs den weg. Nu worden ook een koffij- en een zoutpakhuis, benevens een passer, aan den weg gebouwd en wordt hun daardoor een afstand van verscheidene palen uitgespaard om hunne koffij af te leveren, hun zout te koopen, hunne koopwaren naar de passer te brengen. De Javanen zijn nog zoo ontwikkeld niet, om dat grootsche idee der standbeelden-oprigting

1) Vlaktemaat, inhoudende 4 bouw's.

van onzen tijd te bevatten, anders rigtten zij er zekerlijk een op voor hnnnen controleur.

"*Odjo patjol* 1), *odjo patjol*, vult de gaten slechts en effent de hoogten," riep de controleur den arbeiders toe. De Javanen kunnen niet leven zonder patjollen. Verbeeld u, daar stonden zij nu hier en daar en sloegen met hun patjol in den weg, alsof zij hunne sawah's moesten omwerken. O! zij kunnen soms zoo dom zijn, het wordt waarlijk wel tijd, dat wij ze naar school zenden! Maar wanneer, mogen wij wel vragen, zal de tijd komen, dat iedere aanzienlijke dessa eene goede school heeft, dat ons, die binnengetreden, het vrolijke gejoel en ijverig leeren der schooljeugd tegenkomt?

De Noord-Amerikanen slaan haken aan zware kettingen in de wortels der gevelde boomen, die dan langzamerhand door paardenkracht worden losgerukt, zoo heb ik gelezen; maar op den nieuwen weg naar Trawas zag ik dat anders. De Javaan hakt hier en daar een gat in den tronk, maakt de wortels van boven zooveel mogelijk los en vrij van de aarde, stookt dan een vuurtje om dezelven, en terwijl hij nu, op eenigen afstand, zijn siri gebruikt, of zijn hoofd op een steen legt, brandt de tronk en smeulen de wortels weg. Door vuur weet hij ook groote steenen uit den weg te werken. Hij omringt ze eveneens met een goed vuur, stort er van tijd tot tijd water over, stoot er met een koevoet op, en de steen brokkelt of schilfert langzaam uit elkander. Hij bezigt daartoe vooral het hout van den *kelon*boom. Hij beweert, dat daaruit een vocht vloeit, hetwelk den steen bros doet worden en breken.

Ik meende, dat de Javanen over geheel Java bijzonder ervaren waren in het werken met water, om hoogere en lagere gronden te effenen. Die van Modjo-sari echter waren daarmede nog geheel onbekend, en grepen daarom reeds naar de patjol om een paar ravijnen van zestig en zeventig voet, die den weg doorsneden, aan te vullen. Hun controleur moest hen

1) Sla niet met de schop in de aarde; haal de aarde niet om.

eerst leeren, dit met water te doen. Zij verdeelen de breedte van den weg in twee of drie vakken, brengen er stroomend water op, woelen nu den grond om, of stooten de aarde los. Het afstroomende water voert haar verder, neemt de hoogten naar keuze af, en hoogt de voorliggende diepten op.

Hier en daar zag ik groote, bijna vierkante roode baksteenen liggen. Sommige tot veertien duim lang. Zij behooren aan den ouden stijl van Java. Niet millioenen, maar milliarden van die steenen, en alomme nog fondamenten daarvan, liggen overal door de afdeeling Modjo-kerto verspreid. Bijna alle suikerfabrieken zijn daarmede geheel of gedeeltelijk opgebouwd. Reeds eeuwen oud, zijn zij nog gaaf en hard, en zoo vuurhoudende als de beste Engelsche. De machinist der fabriek Willem II heeft het mij verzekerd. Daar heeft men ze voor de haarden der stoomketels gebruikt. Reeds tien jaren verdroegen zij het hevigste vuur, en nog kan men niets aan dezelven zien. Waarlijk, de oude Javanen waren goede steenbakkers. Hoe zeer zijn de tegenwoordige van hunne vaderen vervreemd! Hunne steenen breken bijna, als ge ze aanziet. En hoe klein zijn zij, hoe onaanzienlijk, dikwijls krom getrokken, nooit geheel doorbakken. Zoo nijdig zien ze u ook aan met hun vuil geel, als die oude trouwe bakken u, met hun helder rood, vrolijk tegenlagchen. Ongetwijfeld, wat de *Babad* 1) en andere verhalen ons van het oude Modjo-pahit melden, is verdichting, vinding van lateren tijd; de geschiedenis is verloren. Het moet langer bestaan — meer vorsten moeten daar geregeerd hebben, dan zij opgeven. En als van een Babel moet de omvang der hoofdstad geweest zijn, met hare tallooze bevolking, met hare vele omringende plaatsen in het Modjo-kertosche. Niet alleen die steenen roepen het ons toe, ook nog vele andere omstandigheden. Wanneer wij naar Modjo-pahit gaan, gelijk thans naar Trawas, komen wij daarop terug. In de wildernissen worden nog gedurig, bij verdere ontginning, verschillende vruchtboomen gevonden, *Nangka's*, *Doerian's*, *Djoe-*

1) Javaansche geschiedboeken.

rok's, *Lansap's*, *Papaja's*, *Kemiri's*, *Areng's* en andere. Nevens die steenen zijn zij van de oude Hindoe-Javanen voor hunne tegenwoordige naneven overgebleven.

Den Hemel zij dank, wij zijn half weg, achthonderd voet hoog, te Soekapoera. Soekapoera! ik begroet u, niet om uw' sanscritischen naam, maar om uw ruischenden en zachten lommer. Gij zijt voor mij, wat een malsche regen is voor het uitgedroogde veld. Geen dorstig hert kan meer naar de waterbeken hijgen, dan ik naar uwe verkwikkende schaduw uitzag. Zes paal ver kwam ik daar aangereden in een zwart grijnen jasje, hoe dwaas! — met een verzwakt en pijnlijk ligchaam, stapvoets onder een brandenden hemel, waarlangs geen wolkje schoof, langs een weg, waaraan zelfs geen struikje groeide. De goede menschen hebben mij begrepen, al zeide ik het hun ook in gebroken Javaansch: zij brengen een *balé*, een *tikar*[1]), een glas *legen* [2]) en een aangebranden boomtak. De *tikar* wordt op de *balé* uitgespreid. Ik maak het mij zoo gemakkelijk mogelijk. Verkwikkend is de zoete en koele *legen*. Voorzeker, ze is schoon, de lagchende mond eener jonkvrouw, de schitterend witte tanden gevat in het karmozijnrood der lippen, maar even afzigtelijk is het ook in den gapenden mond eener Javaansche vrouw te kijken. Mij is dit voorregt thans gegund. Ik lig juist met het gelaat naar eene *warong* gekeerd, waarin de koopvrouw mij de hare laat bewonderen. De afgebrokkelde, onregelmatige, zwarte tanden vertoonen zich in het meer dan bloedroode, breede tandvleesch, als zoo vele verweerde grafpaaltjes. Zij worden omkruld door nog breeder donkerroode lippen, naar de zijden meer donker, tot zij zich in de zwarte hoeken vereenigen. Al dat schoon heeft zij aan het gebruik der siri te danken. De vrouw heeft een eenig breeden mond. De Oosterling heeft trouwens breeder mond, dan wij kinderen van het Oosten of Westen. "Dat is eene gelukkige besturing, een bijzonder geschenk der natuur,"zegt de reiziger DOMENI

---

1) Een van rotan gevlochten matje.

2) Het sap uit den arenboom, versche palmwijn.

de Rienzi in zijne *Océanie;* "de Oosterling behoeft in zijne verzengde landen breedere ademhaling; meer lucht moet hij uit-, meer lucht inademen om te leven, dan wij in het vaderland." Maar mag ik dien gapenden sirimond wel een afzigtelijken noemen? Wat onze dichters, en ook ik, een schoonen mond mogen noemen, die der Javanen en Maleijers vergelijken den schoonsten bij een opengebarsten granaatappel, waaruit u de zwarte pitten tusschen het bloedroode vleesch der schil tegenglinsteren! En hoe onze dichters ook het wit en rood des gelaats of het voetje als een duim, het mondje als met een stuivertje te beleggen, mogen bezigen, — zij kennen geen schoonere kleur des gelaats, dan die van het gele goud, en met verrukking bezingen zij een breeden mond en voet.

Daar is nog al strijd tusschen het Oosten en Westen. Wij willen dien in eenige trekken doen kennen. Wanneer wij iemand eene beleefdheid willen bewijzen, rijzen wij op, de Javanen hurken dan neder; bij eerbiedsbetoon buigen wij diep, dan draaijen zij u den rug toe; wanneer wij in verlegenheid zijn, dan krabben we ons achter het oor, zij zich achter hunne dijen; wij noemen de golvende lijn, de schoonheidslijn, en vinden al wat hoekig is onbehagelijk; zij roemen juist de hoekige bewegingen hunner danseressen, als de alleen bevallige; wij zitten met gestrekte beenen te paard, zij met kromme knieën; wij stijgen met het regterbeen, zij met het linkerbeen te paard; wij snijden naar ons toe, zij van zich af; wij graven daarentegen van ons af, zij slaan met de patjol naar zich toe; wij wenken iemand met de palm der hand naar boven, zij naar beneden gekeerd; hoe schoon wij ook het glinsterende wit der tanden roemen, zij noemen het een honden-schoon. Wij vervelen ons bij het niets doen, zij zijn dan gelukkig; met welgevallen ziet de Europeaan de walsende paren in wervelende kringen heenzweven, zij zeggen: het is den man onwaardig, het maakt de vrouw verachtelijk; hunne danseressen bewegen zich al trippelende, draaijende, wringende en wrikkende, als waren hare voeten met touwen aan den grond gebonden en zij stijve, mismaakte ledepoppen; hoe leelijk wij

het ook vinden, zij kennen niets schooner; zij gillen of huilen hun lied uit, bij het gebombom van eene muzijk als onze torenklokken, — maar reeds te lang heeft de man met den aangebranden boomtak, als een soldaat met het geweer onder den arm, voor mij gestaan. Hij brengt mij vuur om de sigaar aan te steken. O! zij zijn zoo zonder erg! Ik heb het eens nog erger ondervonden. Eens reisde ik des nachts. Onder een' post gekomen, riep ik ook, terwijl zij de paarden verspanden, om vuur voor de sigaar. Een oogenblik later kwamen twee man met een stuk boomstam van nog al redelijken diameter aandragen, en reikten daarmede in het rijtuig. Ik deed natuurlijk of ik het zoo verwacht had. In de koude nachten branden zij gewoonlijk een vuur onder de postloods; daaruit hadden zij den stam genomen, bedaard legden zij dien er weder in neder en warmden zich, regt tevreden den *toean* zoo goed bediend te hebben.

Ik maakte eene kleine wandeling door Soekapoera. Ik mag gaarne eene dessa aan mijnen weg binnenloopen. Zij liggen daar immers ook niet, om als straatsteenen onverschillig voorbij te worden gegaan. Daar toch vooral moeten wij binnengaan, om den Javaan te leeren kennen. Hadden velen wat meer in de dessa's rondgeloopen en gekeken, dan zouden zij zekerlijk hunne overdreven theoriën van Europesche kolonisatie op Java, van vrijheid, regtsbedeeling en staathuishoudkunde, goed en noodig voor beschaafde volken, niet maar zoo onvoorwaardelijk ook aan de Javanen willen opdringen.

Onze dessa, of liever doekoean, is zeer klein, eerst onlangs aangelegd. Geene klappers verheffen nog hunne kruinen boven de nederige hutten. "Mannen! klappers planten! klappers planten!" roept de controleur, overal waar hij rondgaat. Het is zoo'n gemakkelijke cultuur, die ook zulk een rijken oogst geeft, en toch moeten zoo vele Javanen er als met geweld toe gedwongen worden. Zij behoeven slechts eenige rijpe noten te nemen, die op zijde van hunne hut aan eene koele plaats neder te werpen of op te hangen. Aan wind en regen blootgesteld, splijten zij. Weldra dringt er een uitspruitsel door de spleet naar

buiten, dat zonder eenige verdere zorg opschiet. Een voet of iets hooger uitgesproten, plant de boer het in den grond, verzorgt het van rondom, dat geene beesten of schadelijke insecten er bij kunnen komen, en langzamerhand groeit het op, om weldra, na eenige jaren, zoo weinig moeite en zorg met den rijksten oogst te betalen. Geen nuttiger boom op Java. Ja, ik mag wel zeggen, zonder den klapper kan de Javaan niet leven. — Wanneer gij eene dessa of de hut van een Javaan binnentreedt en hun huisraad of gereedschap aanziet, hun ploeg, patjol, juk, weefgetouw, spinnewiel, rustbank of aarden vaatwerk, dan ziet ge, wat gij daar reeds voor eeuwen hadt kunnen zien. Het Oosten is zeer stationair. Deze eigenschap vormt ook eene diepe klove tusschen hen en ons, niet maar zoo in eens te slechten, door er de eerste, de beste plank over te werpen. Wij vliegen met de snelheid van den stoom daarheen, zij zitten in een trekschuit. Zie die tafel eens aan, bovendien nog iets bijzonders in een Javaansche hut: zij heeft veel van een mager schaap op hooge pooten: slechts eene ruwe, langwerpige, dikke plank op vier kromme takken, tot den rang van tafelpooten gepromoveerd. Mij dunkt, indien Adam en Eva eene tafel hadden, dan hebben zij ook aan zulk eene gezeten. Een paar fiksche *sapi's* staan bij den *loerah* [1]) op stal, sterk, welgebouwd, met fraai gebogene horens. Zij zijn van het *bantenger*] ras [2]). Zoo zijn ze niet allen. Het sapi ras is op Java zeer gecroiseerd, ook verbasterd. Men heeft ze van Bali, van Madura, van Bengalen, allen verschillende, ingevoerd. Op Java zelf is ook meer dan eene soort oorspronkelijk. Daar zijn vele zwak, klein, die er onaanzienlijk uitzien. Wat speling in hunne horens, in grootte, in omvang, kleur en buiging. Nergens zag ik dat zoo; zij hebben ook lang niet die levende kleuren van onze runderen. Ik weet niet wat kleur ze hebben; het ziet er zoo verschoten, zoo verbrand uit. Het is geen rood, geen zwart, geen wit, geen geel. Ze zien er uit, alsof ze

1) Dorpshoofd.

2) Wilde koeijen en stieren.

een verschoten paletot om de magere schonken getrokken hadden. Mager zijn ze ook; van achteren gezien, vertoonen zij zich dikwijls als een wandelend vierkant met ingebogen zijden; van de zijde als een sterk gehoepeld vat, waarover een strak gespannen vel, op zijne stelling. Maar dat ze zoo mager zijn, is niet hunne schuld, de Javaan heeft geene weide als onze boeren. Sawah's, ja, die legt hij gaarne aan, maar om ook eene plek tot weide voor zijne beesten te kiezen, daaraan heeft hij nog nimmer gedacht. Ligt er wat grasland of bosch in de nabijheid, dan jaagt hij ze daarheen, anders moeten zij hun voedsel maar langs den bestoven weg zoeken. Bovendien is het Javasche gras geenszins als het Noord-Hollandsche. Het is nog iets minder dan het Noord-Brabandsche.

Wij zijn weder — hoe dan ook — drie paal gevorderd. Andermaal afgestegen. Zouden wij niet? Een lieve kleine postloods noodigt ons vriendelijk. Eene tafel met wit laken daarover gespreid en stoelen staan gereed; daar komen ze ook reeds een schenkblad aandragen, met glazen versche *legen* en een tros gele pisang's. Rust is ook noodig voor de paarden, want de weg voerde nu steiler op; wij zijn weder 600 voet hooger. Een schilderachtig tooneel om ons heen. Eenige Javaansche hoofden zitten voor ons onder de pandopo. Hunne bedienden brengen de siridoos. Ter zijde van den weg strekt zich een grasperk uit. Hoog geboomte verrijst daarachter. Een dertigtal paarden staat daar in bevallige groepen verspreid. De ruiters staan bij hunne paarden of zitten in het gras. Hunne groene, blaauwe, roode of gele baatjes met digte rijen vergulde knoopen, hunne bonte sarong's en hoofddoeken en fraai gesneden krisgrepen met gouden of koperen scheê, kleuren het landschap met levendige mengeling. De paarden grazen. Bergjavanen in hun eenvoudig costuum brengen nog meer gras aan. Eenige kinderen en vrouwen staan op een afstand nieuwsgierig te kijken. Een paar vrachtdragers komen met hunne doorbuigende bamboejukken van beneden voorbij, en weten maar niet, hoe nederig zij, het spitse hoofddeksel in de hand gevat, zoo vele hoofden zullen voorbijsluipen.

Ons gezelschap is zoo groot, omdat de controleur de koffijtuinen gaat inspecteren en op Trawas uitbetaling van voorschotten voor de koffijplukkers moet doen.

Zoo velen zijn we en het is toch zoo stil om ons heen. De bergen stemmen ons ook zoo stil, zoo rustig. Men gevoelt er zich zoo kalm. Een gansch andere geest ademt u daar tegen, dan in de brandende en bezige vlakte daar beneden; ik gevoel mij gelukkig, zoo hoog boven haar verheven te zijn, boven zooveel, dat daar lastig en kwellend is, boven zoo velen, die daar het leven kunnen verbitteren. Op de bergen gevoelt men ruimer, wordt men beter, heeft men meer lief. In vroegere jaren sloot men de gevangenen in diepe holen en akelige kelders onder den grond; thans sluit men hen in cellen op; waarom brengt men hen niet naar de bergen? Een blik vandaar op de schoone schepping om hen heen zou hun meer zeggen, hen beter maken, dan een jaar rondzien tusschen de naakte muren van hunne enge cel. Hoe hooger boven de lage aarde, hoe grooter en gelukkiger de mensch zich gevoelt. Daarom is het zoo goed, dat wij eens den pelgrimsstaf en het reiskleed van hier mogen afleggen, om nog hooger op te varen. Op de bergen liggen ook voor ons geslacht de merkwaardigste en heiligste plekken: Ararat, Sion, Tabor, de Olijfberg.

"Zoo veilig en rustig, als wij thans zamen zitten," breekt een der heeren het stilzwijgen af, "was het hier niet altijd. De tijgers zijn door de ontginning wel teruggedrongen uit hunne vroegere schuilplaatsen en hun vrij gebied hier, maar hebben daarom deze streek nog geenzins voor goed verlaten. Nog niet lang geleden kwamen drie, met het vallen van den avond, den weg opwandelen, regt op den post aan. Of de beide wachters zich uit de voeten maakten, tegen de stijlen naar boven, het dak op! Zij bleven er ook den ganschen nacht, al was hunne zitplaats gansch niet gemakkelijk en de nacht fijn koud. Zij verlangden niet naar hun vuurtje daar beneden, en hadden het daar boven warm genoeg, want de wandelaars legden zich terzijde neder, zagen telkens blazende en brullende naar hen op, waagden van tijd tot tijd een sprong en onthaalden hen op

een vocaal concert, dat zij rilden als populieren. Maar ik wil u eene tijgerontmoeting verhalen, welke ik zelf, eenige maanden geleden, in gezelschap van onzen waarden heer controleur mede heb ondervonden. Wij waren op de kidang- en wilde varkensjagt. Een vijftigtal Javanen volgde als drijvers. Zij hadden een boschje omzet, schreeuwden en raasden op hunne tom-tom's, dat de lucht er van daverde. De controleur had op een grooten steen post gevat, een paar Javanen waren bij hem. De andere heeren hadden ook hunne plaatsen ingenomen. Daar springt onverwachts, door het geraas verschrikt, een tijger, een groote, gestreepte, vier, vijf passen van hem af, uit het kreupelbosch, blaast en grijnst hem aan. Een der Javanen springt verschrikt tegen den steen op. Hij werpt er zijn heer af, als voor den muil des tijgers en valt zelf terug. Vriend Dekker was aanstonds weer op de been en bleef den tijger met aangelegd geweer in het oog houden. De Javaan vloog nu tegen een boom op. Die was, ongelukkig voor den held, met *doeri's* 1) bezet. Door pijn en schrik bedwelmd, viel hij, halverwege opgeklommen, flaauw naar beneden en bleef liggen. Dat alles was als in een oogenblik geschied. Dekker durfde niet te schieten, daar hij alleen was. Trof het schot niet doodelijk, dan zou hij de zekere prooi van het woedende beest zijn geworden. De tijger durfde ook niet en bleef blazende den grond met zijn staart zwepen. Verscheidene minuten moesten zij zoo hun gedwongen vis à vis bewaren. Intusschen naderden het volk en de overige heeren. Toen drong de tijger in het hooge gras terug. Men omsingelde de plek met gevelde lansen, kon echter niet schieten, daar slechts van tijd tot tijd zijn staart zigtbaar was. Eerst moest het gras weggebrand worden. Ongelukkig ging er een geweer af. De tijger, daardoor opgejaagd, deed, met een hevig gebrul, een sprong en verdween tusschen het volk door. Drie Javanen, welke hij rakelings voorbijsprong, vielen flaauw; de anderen beefden als rieten. De Javanen zijn niet altijd zulke onverschrokken tijgerjagers, als men wel ver-

1) Doorn.

haalt, maar niemand was op zijn gemak geweest. Jammer, dat het beest is doorgegaan. De historie zoude veel aardiger zijn, indien ik u den kop kon laten zien."

Eene tijgerontmoeting blijft altijd vreeselijk, maar, naar alles wat ik van hem op Java hoorde, is de tijger toch dat vreeselijke dier niet meer voor mij, wat hij was, toen ik hem in het beestenspel van VAN AKEN zag en alles geloofde, wat zijn oppasser van hem verhaalde. Verscheidenen ontmoetten er eenen, of hij sprong hen op den weg voorbij, zonder dat hij hun leed deed. Hij zal niemand van voren aanvallen. Onlangs werd er eene vrouw in het Palembangsche door eenen tijger gegrepen. Twee mannen snelden toe, verschrikten, verjaagden hem; hij bleef hen echter omringen. Hoe zouden ze nu de vrouw wegvoeren? De handen achterwaarts gekeerd, namen zij haar tusschen zich in, zoodat een hunner hem steeds het gelaat hield toegewend. Zoo hem steeds in het gezigt houdende, verwijderden zij zich langzaaam en de tijger liet hen gaan.

Nog anderhalve paal beneden Trawas, even voor wij hare koffijtuinen bereikten, viel mij een klein dak van lang gras, op vier bamboe's gesteld, in het oog. Ik proponeerde de heeren maar vooruit te gaan, cm de koffijtuinen te inspecteren, daar ik toch niet van de partij zijn en wel volgen zou. Ik greep wat droog gras zamen, rolde een aangebranden boomstam naar mij toe en rustte onder het dakje als op een donzen leger. De Penanggoengan lag voor mij. Mijn oog rustte op zijn top en volgde van daar onwillekeurig eenige groote, witte wolken, die langzaam langs het helderblaauwe hemelveld voortschoven. Vermoeijenis en het sterke licht sloten mij allengskens de oogen. Het zachte koeltje, dat over mijn gelaat streek, het bewogen gras van het dak, dat als een wiegebed boven mijn aarden leger murmelde, susten mij in slaap. Zoo zal ik een half uur gesluimerd hebben, toen ik, onverwacht, met schrik en pijn opsprong. Een paar groote mieren, zekerlijk een teeder echtpaar, had een doorgang naar mijn been gevonden. Eene sok — indien ik dat kleedingstuk zoo maar bij zijnen naam noemen mag — was

door het rijden losgeraakt. Of zij nu op hare zoete wandeling door eene plooi, dan wel door eene onwillekeurige beweging van mijn been, verstoord werden, weet ik niet, maar wel, dat zij hare nijdige tanden in mijn been zetten. Ik behoor niet tot die gelukkige reizigers, welke vele lotgevallen en avonturen op hunne reizen hadden; daarom spreek ik slechts van de mieren, waar zij van olifanten kunnen verhalen.

III.

DE EERSTE MORGEN OP TRAWAS — DE HINDOE-RUÏNE — DE MANTRI ARIS — OPVOEDING EN ONDERWIJS DER JAVANEN — JAVAANSCHE HOOFDEN, HUNNE NAMEN, RANGEN, TRACTEMENTEN EN STILLE INKOMSTEN — DE EERLIJKHEID DER JAVAANSCHE HOOFDEN — HET GOEDE NIEUWE, EN HET KWADE OUDE — GEVOLGEN VAN TE HOOGE LOONEN — PHILANTHROPIE — HET HUISBEZOEK — DE VOORTREFFELIJKE MOHAMMEDAAN. — HET MOHAMMEDANISME OP JAVA — DE KOFFIJCULTUUR EN -PLUK VAN TRAWAS.

Gelukkige morgen, de eerste van mijn ontwaken op Trawas! In geen jaar had ik een nacht doorsluimerd, zoo koel, zoo frisch, zoo verkwikkend. Mijn ontbijt stond reeds gereed. Wat heerlijke morgenkoelte, wat goddelijke natuur! Men daalt van de *pasangrahan* [1]) met breede trappen af tusschen twee terrassen, waarop roode met witte rozen en donkere dahlia's bloeijen, en vanwaar het oog onbelemmerd over den omtrek waart. Een diep en breed dal breidt zich voor u uit, loopt op naar den breeden Penanggoengan met zijn bewolkten

1) Karavanserai.

top. Een rijk geschakeerd sawahkleed, weder afgewisseld door de boschjes der dessa's, ligt over hetzelve uitgespreid. Naar beide zijden verrijst het met amphitheaters van bosschen.

Van Trawas loopt een pad dwars door hetzelve. Landlieden en vee bewegen er zich langs. Een breede boschstrook omzoomt de lagere hellingen van den Penanggoengan, die uit de wolken majestueus op Trawas nederziet. Langs zijne zijden blikt ge over het lage voorland van Soerabaja, in de straat van Madura, welk eiland de golvende lijnen zijner kalkbergen flaauw tegen den horizont afteekent.

Rijtuigen zijn in Indië geen' luxe, maar behoefte. Zij zijn noodig in de brandende stralen van de strandvlakte, of langs de wegen, waar de woningen der Europeanen verre uit elkander verspreid liggen. Maar hier op Trawas in de bergen is loopen eene behoefte, een lust, loopen berg op berg af, naar het dal of in het bosch. Spoedig doorwandelde ik dan ook den tuin van Trawas met zijne rijke rozenheggen en klaterende beek. Later bezocht ik de dessa's der vallei. De eerste, welke gij daar binnenkomt, heet Oud-Trawas. Daar stond vroeger de pasangrahan. Een kristalheldere straal loopt door dezelve. De oude Hindoe-Javanen hadden voor haar eene leiding en bak gemaakt. Nog eenige fragmenten zijn over. Twee goten, waaruit het water van tusschen geboomte en struikgewas nederstort in eene kom, omringd van zware vierkant en langwerpig gehouwen trachietsteenen. Twee, ter hoogte van bijna eene el, staan nog aan het einde als pilaren overeind. Tusschen beiden stroomt het waterspruitje verder door de dessa en het dal. Een zonderling misverstand bragt mij bij hetzelve. Ik vroeg naar het bidhuis van den priester, naar de *langgar*, tevens de dorpsschool. Men bragt mij bij die steenen. De dessa bezat geen langgar, en daarom voerde men mij nu daarheen, omdat hunne plaats heilig werd geacht. De bevolking vereenigt er zich steeds met den priester om *Sedeka's* (offermaaltijden) te geven, bij het planten of den oogst der padi, bij den aanvang der

koffijpluk of eenig ander gemeenschappelijk werk, om zegen op hun werk af te bidden. Ik zag ook nog aan verscheidene overblijfsels, dat daar niet lang geleden offeraars waren geweest; potscherven lagen er en eenige klapperdoppen, waarin welriekende kruiden waren geofferd. Zoo zijn ze, de Javanen-Mohammedanen. Zij vergeten hunnen Allah een bidhuis in de dessa te stichten, en loopen met hunne offers en gebeden naar eenige oude steenen of een hindoebeeld, om den dorpsgeest, of welken anderen magtigen en boozen geest hunne verbeelding heeft geschapen, te verzoenen, en zegen af te bidden.

De hutten liggen onregelmatig en verspreid door elkander. Driemaal ging ik door het stroompje, dat tusschen dezelve heenslingert. In de dessa en ook daar buiten liggen op enkele plekken zware rotsblokken bijeen. Zij zijn de stomme getuigen van hevige vulkaanuitbarstingen, aldaar in vroegere tijden geschied. In eene dessa aan den overkant van het pad, iets verder, woont de Mantri-aris [1]). Hij is hoofd van een onderdistrict, hier van eenige tientallen dorpen en eenige duizende dorpelingen. Ik bezocht hem wel eens, en zat dan met hem onder zijne pandopo te praten. Maar hij wist mij niet veel te vertellen. Eene uitzondering, indien gij een Javaansch hoofd ontmoet, met wien gij over den ouden tijd van Java, deszelfs zeden, gewoonten en dagelijksch leven, een geregeld en aangenaam gesprek kunt voeren! Dikwijls verstaan ze u niet, of is hun antwoord zoo omslagtig, zoo verward, ook zoo onwetende, dat ge goed doet het gesprek maar eene andere wending te geven en een nietige beuzeling tot onderwerp te kiezen. Eens bezocht ik met een prins de graven zijner vaderen. Ik wenschte op de plaats bij hunne graven iets van hem te hooren. Telkenmaal was zijn antwoord zoo kort als onbeduidend. Weet ge waar hij mij van sprak? Dat het daar *enak* [2]) *dingin* was, dat hij veel hield van *enak makan*, *enak tidor*, en alles wat *enak* was.

---

1) Onderdistricts-hoofd.

2) Ènak dingin, ènak makan, ènak tidor: lekker koud, lekker eten, lekker slapen.

Maar wat kunnen de hoofden ook meer weten, dieper gevoelen, dan de eenvoudigste landbouwer, de geringste koelie? Allen missen immers gelijkelijk onderwijs en opvoeding. Daarvoor bezit de Javaan niet de geringste inrigting op zijn eiland; die worden algemeen verwaarloosd, allen groeijen op voor hunne luimen, lusten en hartstogten. De hoofden nog meer dan de minderen, omdat de laatsten toch nog altijd verpligt worden tot arbeid en gehoorzaamheid aan de eersten, die ligtelijk meenen reeds genoeg voor hunne betrekking te kennen, indien zij slechts *prentah's* (bevelen) kunnen geven, en ten koste van den kleinen man weten te leven.

"Maar daarvoor ben ik immers een geboren prins," zeide eens een van Solo, "om gemakkelijk te leven en te genieten zooveel ik kan." Zij zeggen het niet alleen, doen ook alzoo.

Nog altijd bij onzen Mantri-aris zittende, willen wij met een paar woorden van de schakel des inlandschen bestuurs spreken. Langen tijd kon ik geen draad vinden in den doolhof van deszelfs naamverwarring; de titels worden in de verschillende residentiën ook vaak geheel verschillend gegeven. De Regenten, wier hoogere of lagere adelstand door de verschillende titels van Raden-toemenggoeng, Raden-adipatti, Pangeran, en, zoo hij bejaard is, nog met het voorgevoegde Kiai wordt aangeduid, zijn de hoogste inlandsche beambten. Zij hebben het beheer over een zoogenaamd Regentschap, waarvan in iedere Residentie verscheidene worden gevonden. Het Regentschap is verdeeld in districten, Wedanan's, wier hoofden in de Residentie Soerabaja Wedono's genoemd worden.

Gelijk de Regent zijn patih of het hem in gezag onmiddelijk opvolgend hoofd heeft, zoo heeft de Wedono daar als zoodanig zijnen Bekel. In andere residentiën staat deze Bekel den Wedono niet op zijde, wordt zoodanig ambt in het geheel niet gevonden, terwijl in de vorstenlanden en nog elders misschien die naam slechts aan een dorpshoofd wordt gegeven. Vroeger werd het districtshoofd in eenige residentiën ook Demang genoemd; uitgezonderd het Bantamsche, meen ik, is volgens gouvernementsbesluit de naam van Wedono thans al-

gemeen voor die hoofden aangenomen; slechts in Kediri draagt hij den verschillenden naam van Mantri-aris.

Het district is weder verdeeld in onderdistricten. Hunne hoofden worden in de Residentie Soerabaja met den naam van het districtshoofd in Kediri, Mantri-aris genoemd; in de Kedoe Demang; in Pasaroean Petingi-aris; in Bantam Mantri, misschien elders nog anders.

Het onderdistrictshoofd heeft weder zijne mindere hoofden, tusschen hem en die der dessa's. Zij zijn hoofden eener dessa, tevens belast met het gezag over nog eenige omliggende dessa's, als van een arrondissement. Hun naam is in Soerabaja Bahoe-aris, in de Kadoe Penatoes, in Samarang en elders Panglawé, in Patjitan Palang, in Bagelen Gaga, in Bantam Petingi, in Pasaroean Petingi-aris.

Het dorpshoofd eindelijk draagt in Soerabaja den naam van Loerah, in de vorstenlanden Bekel, in Pekalongan en meerdere Petingi, in Tjeribon Koewoe, in Bantam Mandor of Djaroe.

Nog meerdere kleuren kunnen op het bonte naambord der Javaansche hoofden worden aangegeven. Maar genoeg voor ons doel, om aan te toonen, dat daarover nog geenzins de zoo noodige gelijke kleur ligt. De maandelijksche tractementen der regenten zijn aanzienlijk, voldoende. Die der overige hoofden al zeer gering. Daarover is dan ook maar ééne stem, zij kunnen er onmogelijk hunne statie van voeren, hunnen rang en naam mede ophouden.

Het regentschap Modjo-kerto, waarin wij ons thans bevinden, heeft eene bevolking van negentig duizend zielen, verdeeld in vier Wedanan's, die van Modjo-kerto, Modjo-agong, Modjo-sari, Modjo-redjo. En nu heeft iedere Wedono, toch heer van meer of minder dan twintig duizend onderdanen, slechts maandelijks tachtig of honderd gulden tractement.

Het Wedonoschap Modjo-sari, waaronder Trawas behoort, met 40,000 zielen, is onder verscheidene Mantri-aris verdeeld, die ieder maandelijks slechts vijftien guldens ontvangen. Nog eenige percenten van de cultuur komen hierbij.

De Bahoe's en Loerah's hebben geen tractement, maar ontvangen een grooter deel in de Sawah's.

De hoofden kunnen dan ook niet geacht worden om hunne tractementen, maar om de eer en het gezag te dienen, voorzeker ook om de stille of liever verbodene inkomsten, die zij zich ten koste van den kleinen man weten te verschaffen. Die inkomsten kunnen door de Europesche beambten niet genoegzaam worden nagegaan. Zij zijn dan ook, even als de intrigues en kabalen onder de hoofden, om eenen hunner aangesteld, verhoogd of afgezet te krijgen, voor het grootste gedeelte nog altijd mystères voor den Europeaan. Er zijn wetten en bepalingen tegen hunne onbillijke inkomsten en handelingen; die kunnen echter geenzins in alle gevallen toegepast worden. Daar ligt nog eene te diepe kloof tusschen ons en den Javaan, dan dat wij genoegzaam bekend zouden zijn met het inwendig staatkundig leven der hoofden, deszelfs duistere holen en donkere gangen. Eene groote oorzaak daarvan is het geringe aantal van Europesche beambten onder eene bevolking van zoovele millioenen zielen, van zoovele duizende hoofden. Maar al waren er ook meerdere Europesche ambtenaren, al is ook menig ambtenaar gedrongen in den geest der Javanen en geen vreemdeling in de verborgen huishouding van hun inwendig leven, toch moet hij voor veel, zoo maar eenigzins mogelijk, de oogen sluiten. Die geringe tractementen dwingen als 't ware de hoofden om meer te nemen dan hun toekomt, of liever te stelen; dat toch is in onze taal hier het juiste woord. Met de eene hand dwingt men hen om ten koste van hunne minderen te leven, met de andere wil men hen daarvoor straffen.

Doch kan men hunne tractementen verhoogen? Het budget der uitgaven zou dan jaarlijks met eenige millioenen vermeerderd moeten worden. — De zedelijkheid gebiedt het dringend — maar eene vermeerderde uitgave van jaarlijks zoovele millioenen! geen gering bezwaar; — hetgeen dan ook zoo zwaar weegt op de schaal van velen, dat het gewigt der ze-

delijkheid op de andere er hoog door wordt opgehaald en ijdel in de lucht zweeft.

Eene andere vraag echter is: Indien men de tractementen der Hoofden eens voldoende verhoogde, zouden zij dan het achtste gebod niet meer overtreden, niet meer stelen? Sommigen voorzeker, waarom zouden wij het betwijfelen; maar allen? — het leven der Hoofden ten koste van hunne minderen is eene ondeugd, zoo diep in het karakter der Javanen ingeroest, zoo één geworden met hun bestaan, door het despotismus, door het systematische roofsysteem, het eenige beginsel van hun' oorspronkelijken regeringsvorm sedert eeuwen, dat ik niet anders kan antwoorden, dan: — zij zouden toch schuldig blijven. Eerst dan zullen zij niet meer schuldig zijn, als Regenten en Hoofden zullen kunnen beseffen en gevoelen, dat zij in hun ambt vaders en zegenaars van hun volk moeten wezen; als hun met godsdienst die zedelijke beginselen zullen zijn ingeprent, waarvan zij nu nog geen besef hebben — als zij Christenen zullen zijn.

Ik moet hier op een treffend conflict wijzen, dat een ieder aanstonds in de oogen moet springen. De mantri-aris ontvangt maandelijks vijftien gulden recepis of achttien gulden koper. De koelie's, welke op de suikerfabrieken in zijn onderdistrict arbeiden, en vroeger zeer karig, niet genoegzaam beloond werden, ontvangen thans dagelijks vijfentwintig duiten of maandelijks zeven en een halve gulden koper. Welk eene verhouding! De heer van duizenden heeft even de helft meer inkomen dan de geringste koelie dier duizenden van zijn gebied. Nog meer, de groote werken van den waterstaat in Modjokerto, thans aangevangen, zullen verscheidene jaren duren. Dagelijks worden daartoe tot twee duizend en meer koelie's vereischt. De minstbetaalde ontvangt dagelijks dertig duiten; die zich door ijverigen en trouwen arbeid onderscheiden, erlangen meer. Een goed ambachtsman, smid, metselaar, timmerman, anderen, verdienen te Soerabaja en elders alligt zestig, tachtig of honderd duiten; alzoo ieder maandelijks negen, twaalf, achttien, vierentwintig of dertig gulden koper.

En daar staat nu nog altijd de mantri-aris met zijne achttien gulden in de hand nevens hen. Ziedaar, zoo ge wilt, het goede nieuwe nevens het oude kwade.

De philanthropie, welke den arbeider ruimer betaling wil bezorgen, kan op Java niet voorzigtig en bedachtzaam genoeg haren weg vervorderen. Dat zij toch zoo veel mogelijk gelijkmatig voortschrijde; voor den eenen niet te veel, en de billijke eischen van den ander toch niet voorbijgezien.

Men kan zeggen, sommige loonen dier koelie's en ambachtslieden zijn te hoog voor den arbeid, dien zij verrigten, altijd traag en dood op hun gemak als zij zijn bij hun werk — tevens meer dan voldoende voor hunne billijke behoeften. Wat is daarvan het gevolg? Van daag of deze week werken zij, om morgen of de volgende week, terende op de overwinst, zich lui op hun amben uit te rekken en niets te doen. Laat gij hen dan roepen, gij zult de boodschap terugontvangen: *besok!* morgen! — nog erger, zij loopen de madatkit binnen en grijpen naar de amfioenpijp. En dat is toch geenzins de bedoeling der philanthropie in het belang van het algemeen of van den individu.

Is men bovendien zoo goed jegens den eenen, terwijl men te gelijk op de billijke eischen van een' ander niet let, dan ontstaan ook conflicten, gelijk wij er zoo even op een wezen, waarvan de een lagchende zegt: maar dat is bespottelijk! en de ander ernstig: dat kan tot gevaarlijke einden voeren!

Ik heb menige hut in die schoone, onvergetelijke vallei bezocht. Treden wij er wederom eene binnen. De huisvader is op zijn erf drok bezig met koffij te droogen, zoo ijverig en werkzaam, dat ik onwillekeurig blijf stilstaan en naar hem zie. Hij ziet ook op, en zijn goedige blik alleen is genoeg om mij binnen te noodigen en een frisschen dronk van hem te vragen. Zijne vrouw zit visch te roosteren, en een paar kinderen staan er hongerig naar te kijken. Een ander, meer bejaard, zit voor haar op de amben; drie kinderen aan hare knieën doet de geur van het gebraad niet minder de tanden wateren. Daar heerscht welvaart in die hut. Dat zeggen niet

alleen die sissende visschen, maar al het huisraad, ook die *gedeng's* [1]) padi en *djagong* [2]), welke boven mijn hoofd over bamboestaken ophangen, ook die twee hooge krandjang's, gevuld met den koffijoogst, welke, gezuiverd en gedroogd aan het koffijpakhuis afgeleverd, den boer later met verscheidene guldens in de gedaante van een zak vol duiten zullen doen wederkeeren. De eigenaar, die nevens zijne vrouw over mij is nedergehurkt, zal verder verhalen, wat ik hoorde.

"Ik ben *kamitoea,* oudste, lid van het dorpsbestuur, en pluk en droog met mijne vrouw en kinderen zoo veel koffij, als ik slechts kan, want dat brengt geluk in huis. Die vrouw daar met hare drie kinderen is eene oude weduwe, zij helpt mij zoo veel mogelijk met hare kinderen, en snijdt in den oogst padi mede; maar dit is niet genoeg om in de behoefte van haar groot gezin te voorzien. Daarom heb ik haar een hutje hiernevens gebouwd en deel haar van het mijne mede. Haar man was mijn vriend en nu mag ik haar niet verlaten."

Een voortreffelijk Mohammedaan, zegt nu misschien menigeen. Hij vergisse zich niet: wij ontmoeten hier geenzins een voortreffelijk Mohammedaan, maar een Javaan met een goed hart van nature, zoo als er velen zijn onder de eenvoudige landlieden der binnenlanden en bergen. Neen! zijne priesters hebben hem niet geleerd zijne naasten lief te hebben, behoeftigen van het zijne mede te deelen; die vragen en zorgen slechts voor zichzelve. Uit den Koran heeft hij het ook niet geleerd, want dien bezit, verstaat hij ook niet. Sommigen beweren, de Javanen, waar ze goed zijn, zijn goed door hunne godsdienst, geenzins alleen door hun goed, natuurlijk karakter. Indien zij goed zullen zijn door hunne godsdienst, dan moeten zij toch eerst bekend wezen met de waarheden en pligten van hunne godsdienst, dan moeten zij toch getrouwe navolgers van hare voorschriften, ijverige tempelgangers, Koran-lezers zijn. Maar

1) Twee zamengebonden bossen padi, van verschillende zwaarte.
2) Turksche tarwe.

den Koran, of slechts een gedeelte daarvan, bezitten slechts enkelen uit honderden; hij is bovendien in zijne zoogenaamde heilige taal, in het Arabisch, alleen te lezen, een gesloten boek ook voor de bezitters. Zoo weinige kinderen als maar in de priesterschool komen, leéren er wel den Arabischen Koran lezen, maar worden evenmin in zijne zedeleer en godsdienst, als in het verstaan van zijne taal onderwezen. Hoe nalatig de Javanen zijn in de waarneming der vormen en in de voorschriften van hunne godsdienst, uitgenomen de besnijdenis en het verbod van varkensvleesch te eten, weet ieder, slechts eenigzins met hen bekend. En of ze in de Mesigit komen? Gisteren verhaalde men mij, in de dessa, waar de mantri-aris van Tami-adjeng woont, onder wien toch zesentwintig dorpen behooren, dat des vrijdags naauwelijks de helft der *modin's* 1) en niet meer dan een groot tiental landlieden, uit zoo vele dorpen, daar tot het voor allen op dien dag verpligte gemeenschappelijk gebed en Koran-lezen, zamenkomen.

Door een diep en stijl ravijn gescheiden, ligt voorbij de Pasangrahan de dessa Trawas. Daar woont de Bekel, of de tweede persoon, van het Wedonoschap Modjo-sari. De Wedono woont op de hoofdplaats voor de suikercultuur, de Bekel op Trawas voor de koffijcultuur, die hoogst belangrijk is in de gebergtestreken om Trawas. Jaarlijks worden daar duizende bij duizende pikol's geoogst. Er is geene bevolking genoeg in de berglanden om den oogst binnen te brengen. Tegen den oogst komen ze daarom met honderden uit de benedenlanden, om boven, tegen goede betaling, te helpen. In vroegere jaren liet men de bevolking overal in het gebergte om Trawas koffijboomen planten, zonder te vragen zullen daar later handen genoeg zijn om te plukken? Men plantte toen ook niet in geregelde tuinen, op vooraf schoongemaakte plekken, maar onder het hooge geboomte in de bosschen. De koffij, er geplukt, wordt daarom boschkoffij genoemd, in onderscheiding van die der geregelde tuinen. In de Oost van Java zijn over

1) Dorpspriester.

het algemeen de gronden veel beter geschikt voor de koffijcultuur, dan in de Vorstenlanden. De boom is daar hooger, voller, draagt meer rijke takken, en de plukker moet met een laddertje rondgaan om overal bij de vrucht te kunnen komen. Vroeger plantte men de boomen op 7 of 8 vierkante voeten; zij behoeven echter, gelijk ook thans geplant wordt, 10 vierkante voeten, om genoegzaam uit te kunnen groeijen.

IV.

HET ONTWAKEN. — NOG NACHT. — DE RIJZENDE MORGEN. — DE VOGELS VAN HET OOSTEN. — DE OUDE KOFFIJTUIN. — DE BOSCH- EN TUINKOFFIJ-AANPLANT. — WEL OF NIET TOPPEN? — NATUURSCHOON. — DE WATERVAL VAN TRÈTES. — HET SCHRALE MAAL. — HET OUDE VERHAAL. — NAAR TJANDI POETRI DJAWI. — OP HET TOONEEL EN ACHTER DE SCHERMEN. — TJANDI POETRI DJAWI. — KASERI. — NAAR HUIS.

De hanen van Trawas schudden den slaap van hunne ruischende vederen en kleppende vleugels en kraaijen den naderenden dag hun schellen en gerekten morgengroet tegen. Ik lig een oogenblik naar hen te luisteren. Het hanengekraai is mij altijd welkom, eene vrolijke wekstem. De nacht is dan weder voorbij, weldra breekt een nieuwe schoone morgen aan. Ik ontwaak ook gaarne met hen. Geen rijker genot, in Indië, dan de morgen. Wat heerlijke verkwikking, wanneer de koelte van den nacht, op zijn zacht windje gedragen, u, uit het slaapvertrek getreden, verfrisschend tegenademt!

Het theeservies rammelt in de voorgalerij. De beschuittrom-

mel gaat open en digt, mijn jongen krabt aan de deur en laat zijn zacht, herhaald Toeân! hooren.

De paarden zullen om vijf uur komen, maar ik zal tevreden zijn, indien zij er tegen zes uur zijn. De Javaan staat niet vroeg op. Mag hij ook gaarne lange avonden, soms gansche nachten, zitten te praten, of, op zijn tikar liggende, naar de *wajang* 1) hooren, hij is geen bijzonder vriend van vroeg opstaan, dat laat hij aan de hanen over. Een dampend kop thee staat mij reeds te wachten. Ik zie naar buiten. De lucht is nog graauw en donker, het kleed van berg en dal. Enkele starren zien flaauw en waterig door de nevelen en wolken neder. Nog luide laat zich het sissend en snorrend lied der nachtelijke krekels hooren. Een enkele *kodok* 2) kwaakt daartusschen. In het verre Oosten, van achter Madura's kalkbergen, in eene breede loodblaauwe nevelenbank verrijst eindelijk de zon. Hoe schoon zij daarachter ook schittere, voor ons werpt zij slechts enkele donkerroode tinten en strepen tegen de lucht en omteekent zij eenige hoogere wolken met een flaauw lichtenden rand. Het is alsof achter die bank een vuur brandt, dat in zijn rook dreigt te smoren. Nu en dan tjilpt een vogeltje. De vogelen van het Oosten zingen niet als onze nachtegalen en leeuwerikken. Oneindig schooner gevederd, heerlijker gekleurd, moeten ze echter hunne orgelkeeltjes missen. Wat baten mij die kleuren? oneindig liever is mij het kwelen en kwinkelen onzer philomelen. Doch wat zij missen, dat vergoedt de morgen van het Oosten, zoo veel schooner dan die in ons Westen. Hoe traag kruipt hij daar aan; hoe lang moet hij met duister en schemer worstelen. Het is alsof de nacht hem nooit zal laten gaan. Zulk een morgenrijzen kan niet blijde, moet somber stemmen. Maar in het Oosten — ja, daar rijst de morgen, daar verheft hij het harte en stemt het blijde, vrolijk. Zie, zoo even daagde het nog, nu straalt de zon reeds met vollen luister van den he-

1) Vertooning van poppen achter een verlicht scherm van wit katoen.
2) Kikvorsch.

mel. Zoo even nog was alles nacht en dood, nu is alles licht en leven.

Reeds zijn wij op weg en rijden een koffijtuin binnen. Het breede pad voert naar den waterval van Trètes. De tuin is oud; meer dan vijfentwintig jaren tellen zijne boomen. Men kan het hem aanzien, verscheidene plekken zijn reeds ledig. De boomen stierven. En de overigen staan daar te midden van opgeschoten struiken van welig en tierend onkruid, als een afgeleefde zeventiger of tachtiger onder een groepje vrolijk spelende kinderen. Nog maar enkele takken bleven hun. Kaal en berooid, als had men de bladeren met de hand afgestroopt, kwijnen zij daar heen, zonder heerlijkheid en gedaante, zij, die toch vroeger met zoo rijken en lagchenden bladeren- en bloementooi prijkten, den omtrek met hunne geuren balsemden, witte bloesems en roode vruchten kwistig om zich henen strooiden. Zij deugen tot niets meer, dan om er knuppel-wandelstokken van te maken. Jonge boomen komen nevens hen op. Maar, reeds drie, vier jaar oud, zijn ze nog zoo klein, als waren ze nog niet eenmaal verjaard. Ook zij kwijnen, zullen weinig vruchten dragen, een vroegen dood sterven. Die van meer dan vijfentwintig jaren hebben den grond uitgeput. Hij heeft geen voedsel, kracht en leven meer voor Mecca's boom. Ook is de aarde te vast geworden. De koffijboom behoeft een luchtigen grond voor zijne wortels. En de dadap, vroeger geplant om hem schaduw te geven, is van een dunnen stok een dikke stam geworden. Zijne wortelen hebben zich meer en meer verspreid en doen thans de boomen, die zij vroeger deden leven, een zekeren dood sterven. De tuin wordt ook reeds als verstorven beschouwd, staat niet meer onder het beheer van den controleur. Hij is aan moeder natuur teruggegeven, die zich nu naar hartelust op hare stiefkinderen, welke zij zoo veel jaren ten koste van eigen kroost moest voeden, wreekt, hen met iederen dag digter met onkruid, struikgewas en slingerplanten omringt.

Men vindt hier overal in den omtrek, vooral ook achter de Walirang en Ardjoeno, in het boschrijke en hooge Malang, veel

boschkoffij. Vroeger, toen men den koffijboom nog niet in geregelde tuinen, op gezuiverde en eerst omgeploegde plekken plantte, werd hij in het bosch, onregelmatig en op verspreide plekken, onder oud en zwaar geboomte, gekweekt. Men is er thans, en met regt, geheel van teruggekomen. De aanplant was moeijelijk te controleren, ook niet schoon te houden. Jonge boomen groeiden nevens en onder de ouden op; zij verstikten elkander, of groeiden tot een bosch, tot eene kroon, te zamen. De plukkers konden er, ten laatste, niet meer bij noch door, terwijl boomen en takken, in hun bereik, veel moesten lijden van hunne geweldige pogingen, om toch een mandje vol vruchten te verzamelen. Honderd duizende boomen gaven maar enkele honderde pikol's koffij. Men plukt er nog van, wat ze willen geven, laat ze verder uitsterven en bepaalt zich nu geheel tot den aanplant in geregelde tuinen. Hun cijfer bedraagt voor Modjo-sari nog 1340000, een cijfer, meer in naam, dan in wezen. Dat van die in tuinen is 616380, en geeft drie, viermaal meer vruchten. Toen ik naar Trawas reed, zag ik overal getopte boomen. Tot zeven, acht voet opgeschoten, breekt men, met vinger en duim, het bovenste uitspruitsel, twee blaadjes, af. De boom wordt daardoor in zijn verder opschieten gestuit, maar spoedig werpen zich nu ook lange takken uit den top, naar alle kanten heen, hangen neder met volle rijen van geurige bloesems of blozende vruchten. Hier, voorbij Trawas en in het Bangilsche onder Pasaroean, door welks koffijtuinen wij reeds geruimen tijd rijden, zie ik nergens getopte boomen. Men zal mij nooit vragen, wat beter is, de boomen wel of niet te toppen? Anders zou ik antwoorden, dat ik, mij tusschen de pro's en contra's van beiden heen en weder bewegende, niet weet te beslissen. Het verschil zal wel luttel zijn. Werpt de getopte boom een breeder kroon uit, de niet getopte schiet nog drie, vier voet hooger op en draagt daar nog vele vruchten. Dat die top zich meer tot hout en bladeren zal zetten, daardoor de beste sappen en edelste krachten van den boom nutteloos tot zich zoude trekken, wordt wel beweerd, maar dit weerspreken hier de

boomen van alle kanten. Overal langs den weg moet men hen, buigende onder hunnen vruchtenlast, met bamboestaken en latten ondersteunen. — Wie kan het natuurschoon van Java's bergstreken beschrijven? Hier blik ik van de hoogte over berg en dal, bosch en veld, in de voorliggende benedenlanden, tot ver in zee. Achter mij klimmen de Walirang, en Ardjoeno, de lagere Gambar en Bakal in hun midden, met hun licht- en donkergroen, met hunne diepe ravijnen en breede ruggen, naar de om hunne toppen spelende wolken op. Ter linkerzijde rust de Penanggoengan op zijn breeden, magtigen voet, en regts, in het verre verschiet, teekenen zich de golvende lijnen van den Smeroe tegen de lucht af. Hoog, als dreef hij in de wolken, blikt zijn top over den Ardjoeno en Walirang heen. Hier dalen wij weder naar de diepte af. Als een wentelende en kronkelende slang, zoekt zich het slingerpad een weg daarheen. De paarden glijden op hun achterste pooten met ons af. Weldra staren wij van eene ruwe, boomstammen brug, waaronder de bergstroom, over keijen en tusschen rotsblokken, bruisend en bulderend voortstort, langs majestueuze amphitheaters van bosch en berg naar eene duizelende hoogte op. Hier en daar graast een karbouw tegen de steile helling of hangen enkele berghutten af. Maar de schoonste blik wacht ons op de hoogte van Trètes' waterval. Daar ligt een ravijn van verscheidene honderde voeten beneden ons. Wij zouden in zijne duizelende diepte niet durven nederzien, indien geene klimmende bosschen die verborgen. En vóór ons en om ons heen, die bergen, die lage landen, die zee!....; maar men kome zelf en zie en gevoele, daar waar de natuur alleen kan spreken. Hoe dwaas ook van mij, te willen schilderen, waar het penseel alleen iets kan wedergeven, woorden niet meer dan doode en koude letters zijn.

Het was eergisteren, maar nog herinneren mij knieën en dijen, dat ik aan de kom van den waterval van Trètes heb gestaan. Ik gis, dat ze meer dan zevenhonderd voet beneden de hoogte ligt, waar wij afstegen. Men klimt naar haar af langs treden, in den ravijnenwand gekapt, met bamboesporten bevestigd en

van leuningen voorzien, of langs steile ladders, die al de inspanning van longen, handen en voeten vereischen, om op en af te stijgen, zoo wijd moet ge stappen. Wanneer gij dan ook eindelijk beneden zijt gekomen, is een zwart en glibberig rotsblok u noch te hard, noch te vochtig, om het tot een welkome rustplaats te kiezen. Onder een verfrisschenden waterstofregen zat ik aan den wijden kom, waarin de stortende val schuimde, kookte, het golvende water naar mij heen jaagde. Het is volstrekt geen Niagara-val. De geul, hoog boven u, waaruit zij zich nederwerpt, is twee, drie voet breed. Beneden breidt zich het doorschijnend watergordijn veertien voet, misschien nog breeder, voor den zwarten rotswand uit. Prachtig gedrapeerd met randen en plooijen van blinkend schuim, hangt het als af van glinsterend zwarte knoppen en figuren, die uit den rotswand komen. De val, op een derde van zijne hoogte op den uitgebogen rotswand gebroken, valt van daar met een deel zijner wateren, als een springende fontein, voor het glijdende gordijn neder. Gij hoort als het vallen van zware regens, van digte wolkenstroomen, waarboven het koken in de kom zich verheft. Het is een waterval, waar gij met genoegen naar ziet en luistert. Hij jaagt u geen schrik en ontzetting aan, als sommige andere. Mijn gids had echter weinig gevoel voor al het natuurschoon, dat mij hield opgetogen. Achter den steen, waarop ik zat, in elkander gedoken, met de handen om de bibberende schouders geslagen, riep hij slechts "koud, mijnheer! koud." Zijn olijfkleurig gelaat had een groenen tint aangenomen en onder den neergetrokken rand van zijn' breeden strooheod, lagen zijne oogen in hunne diepe kassen in water te zwemmen. Het werd mij ook huiverig. Eene rilling doorliep mijne leden, als op een natkouden herfstdag. Toch kon ik niet scheiden. Dan zag ik op naar den hoogen, blaauwen hemel, waarlangs witte wolken rustig voortdreven, of naar de tjamara's, die van den val mij met hunne struisige toppen vriendelijk toewuifden, of naar de grijze en de graauwe rotsblokken, die hier en daar van tusschen het digte groen mij als tegengrijnsden, dan weder in de diepten om

mij heen, waar neergestorte stammen en afgewentelde rotsblokken, wild en woest door elkander geworpen, op elkander gestapeld, een chaos van verwoesting vertoonden. Wat de tropennatuur toch gierig is op ieder plekje ook der onvruchtbaarste rotsen. Hier en daar had zij zelf over een uitstekend plekje, tusschen de stortende wateren, een groen waas van mos of klimop geworpen.

Eindelijk schemerden mij de oogen van het lange zien in den waterval. Toen was het mij, alsof al die uitstekende zwarte punten, figuren, zoo vele levende gedaanten werden, die, in witte sluijers gehuld, op en nederdansten, leelijke gezigten tegen mij trokken, mij grimmig wilden wegjagen. Mijn gids riep ook nog altijd: "Koud, mijnheer! koud, laat ons toch weder naar boven klimmen." Wij gingen. Omtrent honderd treden opgestegen, riep hij eensklaps, "kijk, mijnheer! kijk, het water brandt!" Ik dacht, dat de man, door kou bevangen, maalde, maar vergiste mij. De zonnestralen wierpen een regenboog op het stuivend stof. Zijn purper, violetblaauw en groen warrelden dooreen, alsof ge een flaauwe vlam en rook door elkander zaagt spelen. Hij bleef ons op den verderen klimtogt ook klimmende vergezellen. Wij hadden hem telkens iets boven ons.

Anderen mogen het tegendeel beweren, maar het klimmen had mij oneindig meer vermoeid dan het dalen. De maag begon zijne regten te laten gelden. Wij reden daarom de dessa Trètes binnen, of daar misschien geen rijstpot op het vuur stond. De dessa was als uitgestorven. Mannen, vrouwen, kinderen, alles, wat maar loopen kondé, was naar de tuinen en sawah's, om koffij te plukken of padi te snijden. Slechts een paar oude vrouwen vonden wij, met een troepje kleine kinderen om zich heen. Hartelijk lachten zij er om, niets te hebben dan eenige bossen padi en een mand vol djagong, om ons voor te zetten. De kinderen trokken bange gezigten en liepen voor ons weg. Zoo zelden komt een Europeaan hunne dessa binnen. Een paal verder ging het een weinig beter. Wij vonden het dessahoofd te huis en konden althans een paar

klappers koopen. De Javanen hebben nimmer een stuk vleesch of een kouden ham op schotel. Zij kooken juist zoo veel rijst, als ze met een gedroogd vischje of stukje *dingding* [1]) gemakkelijk op kunnen. Weten zij echter, dat iemand komt, die hun rijst zoude willen proeven, dan zullen zij hem ook gaarne onthalen. Het Oosten is gul en gastvrij.

Nu moesten wij nog Tjandi Poetri Djawi gaan zien. Te Djoeloek Tondo, dat wij zoo aanstonds gaan bezoeken, zeide de Kamitoea Tami-adjeng tegen mij:

"Van hier weet ik geen *tjerita* [2]), maar wel van Poetri Djawi, dat mijnheer, als hij naar Trètes gaat, moet zien. Ik wil ze mijnheer verhalen," en hij verhaalde: "Daar was een reus, zoo groot als die boom," en hij wees mij op eenen, die wel honderd voet haalde. "Het is al lang geleden, zeer lang, ik weet niet hoe lang. Op zekeren dag ontmoette hij eene prinses, eene prinses van Modjo-pahit, eene schoone prinses, o zoo schoon! Hij werd op haar verliefd, maar zij wilde zijne vrouw niet worden. Uit vrees durfde zij hem echter niet weigeren. Toen bedacht ze eene list. "Reus!" zei ze, "ik zal uwe vrouw worden, indien gij, in eenen dag, een' put voor mij graaft, zoo diep, dat ik er een groote streng garen in kan nederlaten, zonder den bodem te raken." Zij dacht, zoo'n put zal hij toch wel nooit kunnen graven, en dan moet hij mij wel laten gaan. De reus aan het graven. Nog geen uur was verloopen, of de put was gereed." De man zag mij daarbij aan met een paar oogen, zoo geloovig, alsof hij zelf den reus nog zag graven.

"De prinses liet de streng er in neder. Haar verlangen was vervuld. Nu wilde de reus haar met zich voeren. Maar zij bedacht eene tweede list. "Reus," zei ze, "ik geloof niet, dat de put diep genoeg is, gij moet daarin afklimmen, en zien, of het garen den bodem niet bereikt." Hij sprong er

1) Dun gesneden lappen vleesch, met kruiden en specerijen ingewreven, en daarna in de zon hard gedroogd.

2) Een verhaal, vertelling.

in. Aanstonds wierp zij hem eene menigte zware steenen op het hoofd. "Zoo," zeide zij, "nu ben ik van hem verlost." Maar nog spoediger, dan de steenen in den put vielen, vlogen zij er weder uit, de lucht in, en als een donder klonk de stem van den reus hen na. Verschrikt vlugtte nu de prinses. De reus, in een oogenblik, den put uit, haar na. Zij liep — hij liep — dagen, weken, achter elkander; gansch Java, nog verder, volgde hij haar." Hier zweeg hij en vervolgde, na een oogenblik: "men zegt, dat ze elkander nog naloopen."

Het had er veel van, of de man mij foppen wilde, maar daarvoor zag er hij toch te onnoozel uit. Hetzij gij een of honderd hunner verhalen omtrent Tjandi's tuinen hoort, er komt altijd een verliefde reus en eene weigerachtige prinses in voor, en verder, putten, die gegraven, tempels, die gebouwd, beelden, die gehouwen moeten worden, liefst, binnen twaalf of vierentwintig uur, die dan wel, of niet, klaar komen. Er is even weinig poezij als afwisseling in hunne, zoogenaamde, overleveringen. Ik wenschte nu nog gaarne Tjandi Poetri Djawi te zien. De djoeroe toelies, met zijne beide vrienden, mijne gidsen, hadden daarin echter weinig zin. Zij verzekerden mij, met het eerlijkste gezigt van de wereld, dat zij nooit iets van die Tjandi gehoord hadden. Zoo zij bestond, dan moest zij zeker zeer ver liggen. Zoo spraken zij op het tooneel; achter de schermen echter geheel anders. Zij meenden, dat ik hunne taal niet verstond, daar hadden zij gelijk aan, hoewel ik toch een weinigje begreep van hetgeen zij onder elkander praatten en lachten.

"Wat denkt mijnheer wel, dat ik nog verder wil rijden?" zei de een; "ik rij veel liever naar huis, om wat te eten."

"En ik om te slapen. Hoe ver zou Djawi hier van daan zijn?"

"Misschien vier paal."

"Honderd maal dank, tot onder de voetzolen van mijnheer, voor Djawi."

"Neen, wij weten niet, waar Djawi ergens ligt, wel waar Trawas is; mijn buik is zoo vol als een leege klapperdop."

En zij hadden een pret onder elkander en lachten op korten afstand achter mij, nog zoo. Ik lachte voor mijzelf mede, en dacht, terwijl ik eene derde dessa, Prigèn, binnenreed: wij zullen zoo aanstonds zien, wie het laatste zal lagchen. Daar is een pasangrahan. Ik had de eer er twee mantri's *koppie* [1]) op hunne inspectie te ontmoeten. Zij onthaalden mij op eenige repen aan elkander geplakte en geroosterde rijst en eenige kleine gedroogde vischjes, of liever op gezouten vel en graat van visch. Nergens drinkt men slechter koffij dan op de bergen van Java, te midden der honderdduizende koffijboomen, Terwijl ik mijn heerlijk maal met een kopje daarvan besloot, liet ik mij, met het oog op mijne drie geleiders, door de mantri's verhalen, wáár en hoe ver Poetri Djawi toch wel van Prigèn lag. Ik moet zeggen, zij hielden zich perfect; zij aten en dronken, alsof ze niets hoorden. Geen spiertje vertrok op hun gelaat; ook niet op het mijne. Alleen zeide ik: "Komt, mannen, nu te paard naar Djawi, dat moeten wij nog eerst zien, niet waar?" Een driemaal herhaald Toean! was hun hartelijk gemeend antwoord.

De weg liep berg af, de brandende vlakte te gemoet, met een onbewolkten hemel en eene in haar zenith blakende zon boven ons; zij hadden het toch zoo geheel mis niet, de djoeroe toelies en zijne beide vrienden, dat het pad den berg op, Trawas en zijne rijstpotten te gemoet, meer uitlokkende was, dan dat naar den ouden Tjandi en zijne bemoste steenen. De paarden mogten wij ook niet te véél aanzetten, zij hadden reeds een goeden weg gemaakt en moesten nog vele palen loopen. Van tijd tot tijd een drafje en dan weder stappend, zoo kwamen wij te Poetri Djawi. De Tjandi ligt vlak aan den weg. Voorzeker reeds honderd maal door reizigers gezien, is hij, voor zoo ver ik weet, nog niet eenmaal beschreven. Wij willen hem een weinig doen kennen. Van den berg komende, kan men hem links van den weg niet ongezien voorbijrijden.

---

1) Een koffij-mantri, Javaansch ambtenaar, belast met het toezigt op de koffijtuinen, over de aanplant, het schoonhouden en plukken.

Op een dubbel verhoogd terras geplaatst, valt hij aanstonds in het oog. Dak, muren, vestibule en beelden zijn verdwenen. Slechts alleen het voetstuk bleef over. Dat van den tempel is acht voet hoog, twaalf schreden diep en breed; dat der vestibule met hare trappen is, naar het zuiden, nog acht schreden uitgebouwd. Boven is de oppervlakte geheel geeffend en met kort gras begroeid. Ik zette mij aan de schaduwzijde neder, en nam het verweerde, zekerlijk door baldadige handen beschadigde, basreliefwerk op, dat het voetstuk, tusschen naar buiten en binnen springende lijsten gevat, omgeeft. Overal elders zag ik op Tjandi's van denzelfden bouw slechts bloemen, vazen, krullen, arabesken: hier zag ik menschen en dieren zich voor en achter en nevens elkander bewegen. Het was mij onmogelijk te onderscheiden, of ze mannen- dan wel vrouwenbeeldjes waren. Ik vermoed echter, dat beide geslachten door die menigte van beeldjes worden vertegenwoordigd. Men had mij gezegd, ze zouden in den vorm der wajang-poppen zijn gebeiteld; daarom vooral wenschte ik ze te zien, want die had ik wel op munten, maar nog nergens op Tjandi's gezien. Ik zag ze ook hier niet. Allen hadden de menschelijke gedaante, echter niet bijzonder natuurlijk. Ik zag ze om Prambanan veel schooner, zuiverder, edeler uitgebeiteld. De voeten der bijna anderhalf voet hoogo beeldjes geleken wel vierkante plankjes, waarin kleine groefjes, die toonen moesten verbeelden. Stand en houding was echter los en levendig. Allen droegen sarong's tot op de voeten en hadden het bovenlijf naakt. Sommigen torschten een last aan een draagjuk, anderen op de schouders, door de naar boven gekeerde hand ondersteund. Daar waren er, die zich ten oosterschen groet bogen, of hunnen heer een pajong nadroegen. Anderen weder ontvingen den groet, of stapten onder de pajong voort. Twee naakte kinderen, met een dikke haarvlecht op het midden des hoofds, snelden daarheen, en op een kleinen afstand sprong een biggetje hen na. Ook waren er, die in twee rijen boven elkander zaten. De bovenste zweefden op hunne onder het ligchaam geslagen beenen, als

in de lucht. Aan perspectief, onderlinge grootte, verhouding en juiste plaatsing had ook hier de beitelaar niet gedacht. Het was hem slechts te doen geweest, om geen plekje open te laten. Pandopo's zweefden in de lucht. De menschen keken over de boomen. Struiken en bloemen groeiden de wandelaars boven het hoofd. Ik zag nergens een kris, het zoo kenmerkend teeken van den Javaan; ook geene *konde* [1]), dat zijner vrouw; noch een *épok* [2]) of *tombak* [3]), welke den hoofden altijd worden nagedragen. Twee olifanten stapten achter elkander aan, ieder met een' zetel op den hoogen rug. Wat vooral mijne aandacht trok? een paard, aan den toom voortgeleid, met zadel, langs de zijde afhangende ronde kleppen en stijgbeugels, juist zoo als de Javanen die nog gebruiken. Alsof de beitelaar zoo even naar een voorbijgeleid paard model had genomen. Het Oosten blijft zich wel gelijk. Welke Hindoegodheid was daar de hooggeëerde? Crawfurd zou zich geen oogenblik bedenken, zekerlijk gelooven Siwa [4]). Dat zouden ze hem aanstonds zeggen, de beide vreeselijke en groote Boeddhagezigten, die vroeger voorzeker ornamenten aan de hoeken van het kapiteel van den Tjandi waren, thans boven aan beide zijden van den steenen trap geplaatst, waarmede men naar den Tjandi opklimt. Maar ik vraag, mogen die Boeddha's met hunne uitpuilende oogen, verscheurende slagtanden en verdraaide, grimmige gezigten, den Javaanschen Siwa toegeëigend worden? den Javaanschen Siwa, die u in zijne beelden overal zoo kalm, zoo rustig, zoo vreedzaam aanziet, ja, ik mag wel zeggen, zoo bedeesd en verlegen, als ware hij een meisje, dat haren vleijenden ridder het jawoord wel wil, maar niet durft geven? Men moet niet gelooven, dat immer een steenen god de algemeen boven anderen geëerde op Java is geweest. Ja, daar was een algemeene, hoogste godheid op Java, maar een

1) Het haar, in een hangenden digten bos, op het achterhoofd opgebonden.
2) Een bak, met de behoeften voor de sirih.
3) Een lans.
De god der verdelging, uit de Bramaansche Trimoerti.

denkbeeldige, Bathoro Goeroe, van polynesischen oorsprong, nimmer in steen gebragt, en noch volgens Humboldt als Boeddha, of volgens Crawfurd als Siwa, maar voor zich als Bathoro Goeroe gedacht en geëerd. Deze meening is maar niet zoo uit de lucht gegrepen. Wij zullen ze in de vervolgen van onze Hindoe-ruïnen op Java nader ontwikkelen. Overigens moet ik naar de beelden, welke ik of alleen, of bij Tjandi-ruïnen vond, het er zekerlijk voor houden, dat iedere Tjandi naar verkiezing zijn' eigen steenen God had; hier was het een Boeddha [1]) of zijn Trias [2]), daar weder een Siwa of Doerga [3]), Ganesa [4]), of wel de zinnebeeldige Joni [5]) met haren Lingam [6]).

De Gredoe van Poetri Djawi, door het pad naar de dessa van de Tjandi gescheiden, is door eenen dubbelen muur van oude groote gebakken steenen omringd. Zij behoorden voorzeker vroeger aan den muur, welke het heiligdom omgaf.

Juist hadden wij onze Tjandi-beschouwing geëindigd, toen de beide heeren Mantri's, met hun gevolg, kwamen aanrijden. Wij vervolgden gezamenlijk de reis. Voortrijdende, verhaalden zij mij, dat de Tjandi een roemah-plezier, een speelhuisje van eene prinses van Modjo-pahit was geweest, die er des morgens en des avonds haar kopje thee dronk, als zij daar, op hare reize naar het oostelijke Balamboeang vertoefde.

Een paal verder scheidden wij aan den driesprong van Kaseri in de afdeeling Bangil, onder de residentie Pasoeroean. Te Kaseri, zes paal van Bangil en slechts één paal boven Pandahan, waar de Wedono van het district woont, zijn twee

---

1) De grondvester van het Indische Boeddhisme, later tot een God verheven.

2) Zijn trias of trimoertie, drieëenheid, drie Boeddha-beelden.

3) Eene godin uit het Hindoe-pantheon, staande op een steen, voorstellende de gepersonificeerde deugd, de ondeugd overwinnende.

4) Met een olifantskop, de god der wijsheid.

5) Sexuale femininum.

6) Sexuale masculinum.

gouvernements koffijpakhuizen, met eene loods op steenen pilaren in hun midden, om de koffij te ontvangen en te wegen. Ook is er een zoutpakhuis in aanbouw. Die meerdere koffij- en zoutpakhuizen, thans alomme door de binnenlanden geopend, of nog te openen, behooren tot de zegeningen van het tegenwoordig bestuur voor den Javaan. Het verschilt hem nog al iets, of hij tien, twintig paal verder zijne koffij moet afleveren, en dan misschien nog tien paal verder loopen, om zijn zout te koopen.

De heeren gingen regts, wij links, al hooger en hooger, door rijke sawah-streken, door ravijnen en over bergruggen, tot wij weder de koelere boschstreken bereikten. Even voor wij in de Pasangrahan terug waren, trof ons namiddag- met ons morgenpad weder te zamen.

V.

SOERAPATI. — ALS EEN SLAAF VAN BALI NAAR BATAVIA GEBRAGT. — DAAR ALS SI ONTONG OPGEGROEID.' — ZIJNE MISDAAD, ONTVLUGTING, HERSTELLING, TWEEDE MISDAAD EN VLUGT. — ZIJNE BESCHRIJVING. — KOMT TE KARTA-SOERA. — TAK VALT IN DEN STRIJD TEGEN HEM. — HIJ TREKT OM DE OOST. — VESTIGT ZICH TE PASOEROEAN. — STROOPT IN 'S SOENANS LANDEN. — VEREENIGT ZICH LATER MET DIENS ZOON. — WORDT AANGEVALLEN. — VERDEDIGING VAN BANGIL. — ZIJN DOOD. — ZIJNE ZONEN. — JAVA ONDER ZIJNE VORSTEN EN THANS ONDER NEDERLAND.

Thans moeten wij een historisch uitstapje maken. De landstreek toch, welke wij, van Trètes wedergekeerd, doorreden en gedeeltelijk, van uit onzen Pasangrahan, benoord-oosten den

overliggenden Penanggoengan overzien, was eenmaal getuige van eenen strijd, zoo langdurig gevoerd, als beslissend voor Java, dat wij er hier niet in eenige regelen van zouden gewagen, te meer, omdat wij daarin een' man op het tooneel treden en jaren lang zullen zien handelen, die eensklaps, door de meest treffende wisselingen des lots, van eenen slaaf tot een magtig vorst over een groot gedeelte van Java werd verheven. Die man was Soerapati. De Javanen, altijd geneigd om mannen van groote daden in hunne geschiedenis eene aanzienlijke afkomst toe te kennen, willen volgens hunne overleveringen, dat Soerapati uit het vorstelijk huis van Mataram [1]) zoude gesproten zijn. De waarheid is, dat hij, nog kind, met meerdere slaven, van Bali te Batavia werd aangevoerd. Daar, door een aanzienlijk ambtenaar gekocht, en Si Ontong genaamd, groeide hij met diens natuurlijk dochtertje van gelijke jaren als speelnoot op. Door innemend voorkomen, meerdere vlugheid, verstand en zekere vrijheid, wist hij zich spoedig boven alle overige slaven door zijnen Heer te doen onderscheiden, en het vertrouwen van diens dochtertje te verwerven. Als kind des huizes behandeld en als broeder met het meisje opgegroeid, vond later eene liefdesbetrekking tusschen beiden plaats, waarvan zij het slagtoffer werd. Reeds vroeger wegens herhaalde diefstallen schuldig, deed deze misdaad de maat zijner ongeregtigheden overloopen. Hij werd aan den lijve geslagen. Door het vermoorden van den cipier en de schildwachten, ontkwam hij met zestig lotgenooten uit de gevangenis en buiten de stad. Weldra wist hij zich door meerdere weggeloopen slaven en boosdoeners te omringen, de tegen hem afgezondene troepen te verslaan of te ontkomen, en zich eindelijk zoo geducht te maken, dat men den weg der onderhandeling met hem insloeg. Op voorwaarde van vergiffenis van al het vroeger gebeurde en aanstelling tot luitenant onder het corps der gewapende Balinezen, gaf hij zich met zijne

1) Een rijk, magtig over Java, later dat van Kartasoera, thans overgebleven in de beide vasalwijken van Soerakarta en Djocdjokarta.

bende over. Niet lang daarna maakte hij zich echter weder, door ondergane miskenning en mishandeling getergd, aan nieuwe misdaden schuldig en moest andermaal zijn behoud in de vlugt zoeken. Na zich nog eenigen tijd in de ommelanden van Batavia, als roover, opgehouden te hebben, vlood hij, vervolgd, naar Tjeribon. Wij laten hier de vele, van welke verscheidene geheel buitengewone, ontmoetingen en lotgevallen onvermeld, die Si Ontong, sedert Soerapati genaamd, in de Preangerlanden, Tjeribon en Banjoemaas, wordt verhaald gehad te hebben. Zijne geschiedschrijvers beijveren zich als om strijd, om hem tot een man, een vrijbuiter te maken van bijzondere ligchaamsschoonheid en krachten, van grooten moed en geestesgaven, van éénig geluk in alles, ook het hagchelijkste, wat hij mogt ondernemen. Zoo niet alles, dan is voorzeker het grootste daarvan geheel verdicht.

Na verschillende ontmoetingen, kwam hij eindelijk te Kartasoera [1]). Dit was in 1685. De zoon van Tagal Wangi [2]), in 1699 overleden, regeerde toen. Mogt deze ook al zijne grootheid en gezag aan 's Compagnie's wapenen danken, daar deze zijnen vijand Troeno Djojo verslagen en hem weder op den troon zijns vaders hersteld had, hij was echter geenzins haar vriend, veeleer haar booze, bedekte vijand. Spoedig vernemende, welk een gevaarlijk vijand Soerapati, door zijnen invloed gesteund, voor de Compagnie konde worden, en door de zijnen nog meer aangespoord, besloot hij, alle mogelijke partij van hem, tot ondergang der Compagnie, te trekken. Toen Soerapati van hem opgeëischt werd, verklaarde hij, niet bij magte te zijn, hem uit te leveren en deed hem intusschen door zijnen rijksbestuurder alles toekomen, om zich tot een krachtigen wederstand te wapenen. De kapitein Tak, met eene aanzienlijke magt naar Kartasoera gekomen, om hem gevan-

1) Hoofdplaats des keizerrijks.

2) Mangkoerat II, welke zijns vaders troon, door Troeno Djojo, een opstandeling van Madura, bemagtigd, van de Compagnie, overwinnaar van Troeno Djojo, had terugontvangen.

gen te nemen, deed de Soesoehoenan [1]) het voorkomen, alsof Soerapati, door eenige prinsen ondersteund, hem in zijn kraton zelf te magtig was geworden, waarom hij Tak verzocht, hem uit Soerapati's geweld te verlossen. Dit was echter niets anders, dan grove en valsche list. Tak liet zich in den hem gespannen strik vangen. Onbedacht viel hij op Soerapati met de zijnen aan. Doch deze van alle kanten bijgestaan, zag zich het kleine hoopje Nederlandsche strijders, met hunnen dapperen aanvoerder, weldra door duizenden omringd. Tak zelf viel, door twintig lanssteken getroffen. Tachtig der zijnen kwamen in de slagting om. De overigen vlugtten binnen de verschansing der Compagnie te Kartasoera. Dit gebeurde den 8 Februarij 1686.

De keizer, zijne verraderlijke rol verder spelende, beval nu Soerapati, van genoegzame middelen, wapenen en troepen voorzien, zich naar zijne Oosterlanden te begeven, om daar de Compagnie verder te bestoken, terwijl hij op zijnen doortogt alomme het land en de dorpen zoude verwoesten, om daardoor den schijn van vijandschap tegen den keizer te vertoonen. Deze liet intusschen zijn beklag en verschooning wegens het gebeurde inbrengen, en verzocht nieuwe hulp tegen Soerapati, dien hij nog altijd als beider gemeenschappelijken vijand wilde doen voorkomen. De Compagnie, moede van het gedurig oorlogen op Java, hetgeen haar misschien wel veel roem, maar weinig voordeel aanbragt, bovendien zich in geen openbaren strijd met den verraderlijken vorst, wien zij zeer goed in zijne verraderlijke handelingen en bedoelingen begreep, willende inlaten, daar zij elders de handen reeds vol had, berustte voor het oogenblik in alles, en liet Soerapati zich ongestoord als hoofd, of liever onbeperkten heerscher, in de keizerlijke landen van Kediri, Malang, Pasoeroean en Bangil vestigen.

---

1) Naam van sommige vorsten van Mataram, tot op den tegenwoordigen vorst van Soerakarta overgebleven, hooger titel dan sultan en gewoonlijk door keizer vertaald.

Te Pasoeroean deed hij zich eén kraton of vorstelijk verblijf bouwen, en meer dan twintig jaren heerschte hij aldaar zoo gevreesd door zijne onderdanen, als gelukkig in zijne verschillende oorlogen tegen de Compagnie en den keizer. Deze laatste toch zag weldra zijn verraad met verraad vergolden. Eenmaal in zijn nieuw gebied gevestigd, zeide Soerapati hem niet alleen alle gehoorzaamheid op, maar nam ook eene vijandige houding tegen hem aan, stroopte alomme in zijn gebied tot in de landstreken Ponorogo, Madioen, zelfs tot in Mataram, tot in de landen, die de keizerlijke hoofdplaats Kartasoera onmiddelijk omringden, zoodat men tot veiligheid tegen hem eenen muur om dezelve moest optrekken. Toen in 1703 de verraderlijke en daarvoor met gedurige onrust in zijn rijk en het verlies van een groot deel zijner landen zoo zeer gestrafte keizer was overleden, besloot de Compagnie met de uitgestelde wraak zijnen zoon, die zich ook reeds door denzelfden geest, als zijn' vader bezielde, had doen kennen, te treffen, hem dáartoe bij de troonopvolging voorbij te gaan. Hij, de vorstenzoon, vlugtte, na eerst vruchteloos beproefden tegenstand, naar Soerapati, den gewezen slaaf, den oproerling en ondankbaren vergelder van zijns vaders weldaden. Thans dacht de Compagnie, die Soerapati nog steeds ongemoeid had gelaten, er ernstig aan, om beiden met kracht aan te tasten. Na eenige vergeefsche, althans niet voldoende expeditien, trok eindelijk in het begin van September 1706 eene aanzienlijke legermagt uit Soerabaja, naar Pasoeroean tegen Soeropati, en eene andere uit Kartasoera naar Kadoewang tegen den gevlugten pretendent op. Gedeeltelijk over zee gekomen, gedeeltelijk van uit Soerabaja benoorden langs den Penanggoengan in het Bangilsche gevallen, ontmoetten de onzen weldra Soerapati met zijne duizenden. Het krijgsgeluk was eenigen tijd wisselend. Eindelijk werd Soerapati in Bangil teruggeworpen. Deze stad had hij zeer doen versterken en in geduchten staat van tegenweer gesteld. Een hooge en dikke muur omringde haar van alle kanten. Duizende dappere verdedigers waren daar binnen. De onzen en de veree-

nigde Javaansche hulptroepen wierpen er verscheidene schansen tegen op. Een eerste aanval werd dapper afgeslagen. Vijf dagen later volgde een tweede met beteren uitslag. Bangil werd ingenomen. Dapper was de verdediging. Soerapati streed in de eerste rijen. Met eigen hand doorstak hij een' kapitein, die onder de eerste bestormers was. Hij zelf werd ook zwaar gewond. Door de zijnen uit den heeten strijd weggedragen, overleed hij weinige dagen daarna aan de gevolgen te Pasoeroean. Als een tweede Hamilkar liet hij zijne zonen aan zijn doodbed komen en den eed van eeuwigen haat en oorlog aan de Compagnie zweren. Trouw hebben zij dien gehouden. Hunnen vader in een gedeelte van zijn gebied opgevolgd, hadden zij steeds eene eerste hand in de verschillende oorlogen, tot 1723 in den Oosthoek door onderscheidene hoofden met den keizer en de Compagnie gevoerd. Veertig jaren heerschten Soeropati en zijne zonen in den Oosthoek en beroerden door gedurigen strijd het land. De vlakte, welke zich thans met hare rijke suikerrietvelden, sawah's en duizende stille dorpen zoo vreedzaam voor ons uitbreidt, werd toen telkens van duizende strijders doortrokken, door stroopers en rooverbenden afgeloopen. De dorpen lagen verbrand, de akkers onbebouwd. Groot is de zegen van vrede, rust en veiligheid, door Nederland aan Java gebragt. Wat was de geschiedenis van Java toch vóór deszelfs, daar genoegzaam gevestigd gezag? Lees de oude verhalen, de mondelijke overleveringen der Javanen. Zij gewagen slechts van rijken en dynastien, die elkander vervingen; van hoofdsteden ingenomen en verwoest, van nieuwe weder opgebouwd, om even spoedig weder na een verloren strijd verlaten te worden, in het lot der overige te deelen. Ieder gelukzoeker, ieder man van slechts eenige stoutheid en list, had zich spoedig eenen aanhang verzekerd, en weldra moesten de vorsten op hun magtigen troon in hem eenen gevaarlijken mededinger vreezen; vaak maakte hij zich geheel van hun gezag meester. Soerapati, reeds met zijne benden tot nabij Kartasoera doorgedrongen, zoude daarin zekerlijk geslaagd zijn, hadde de vrees en

tusschenkomst der Compagnie hem niet weerhouden. Weinige jaren voor hem, was Troeno Djojo, ook gelijk hij een opstandeling, van het eiland Madura, er in geslaagd, om den magtigen Tagal Wangi uit zijne hoofdplaats te verjagen en zich van het rijksgebied meester te maken. De geschiedenis van beide opstanden, leert ons wel, hoe wankel en onzeker het gezag dier schijnbaar zoo magtige despoten van Java was. — Slechts in hun kraton en deszelfs omgevingen waren zij vorst, maar al hun overig gebied was onder zoo vele regenten of leenmannen verdeeld, die ten hove verschenen, wel slaafsch kropen en zich diep voor hunnen vorst vernederden, maar in hun gebied als onbeperkte alleenheerschers geboden en hunnen vorst niet meer hoorden, noch meer van de opbrengsten deden toekomen, dan zij verkozen. Meende iemand hunner zich verongelijkt, of was hij een eerzuchtig man, hij behoefde slechts het hoofd op te steken, om weldra het land in beweging te brengen, en den troon van zijnen magteloozen vorst te doen waggelen. Eene volslagene regeringloosheid heerschte alomme en, hetzij in vrede, hetzij in oorlog, steeds waren de arme onderdanen, de dessabewoners, geen oogenblik zeker van hunne rust, hunne bezittingen, hun leven.

Met de algemeene en genoegzame vestiging van Nederlandsch gezag op Java, kwam er een einde aan dien zoo ongelukkigen staat van zaken. Java trad een vroeger nog nooit gekend tijdvak van vrede en veiligheid binnen. Mogen hunne zegeningen, met die van beschaving en Christendom, steeds overvloediger worden uitgestort over een volk, die zoo waard, en waaronder zij voorzeker rijke vruchten zullen dragen.

VI.

HET PAD NAAR DJOELOEK-TONDO. — TELEURSTELLING. — EERSTE BLIK OP DE RUINE. — HET BELANGRIJK VERHAAL. — NADERE BESCHRIJVING DER RUINE. — OPMERKINGEN EN WENSCHEN. — DE URNE VAN DJOELOEK-TONDO MET HAREN INHOUD. — DE VROEGERE LIJKVERBRANDING OP JAVA. — VERSCHILLENDE LIJKBESTELLING DER HINDOE-JAVANEN. — VAARWEL AAN DJOELOEK-TONDO. — DRUKKENDE HEEREDIENSTEN. — MIJNE PHILANTHROPIE IN GEVAAR. — DE BOSCHRID. — DE POEZIJ DER IDÉE EN HET PROZA DER WERKELIJKHEID. — DE BAKSTERS. — DE KEUKEN. — DE KRANKE. — DE OUDE VROUW. — LAND'S WIJS, LAND'S EER. — DE VORKEN. — IEDER OP ZIJNE BEURT. — DE 'THUISRID.

Djoeloek-Tondo wordt niet druk bezocht. Sedert de heer van Höevell, reeds vier jaar geleden, daar was, ben ik thans de eerste reiziger, die daar weder heen rijd. Het ligt ook verre van den grooten weg, hoog in het gebergte, diep in digte wildernissen verscholen, als begraven. Reizigers komen nimmer daar langs en de ambtenaren der Residentie hebben wel naar andere dingen om te zien, dan naar de bemoste, beslikte en begroeide oude steenen van Djoeloek-tondo. Bovendien is het pad, zoo halsbrekend mogelijk, geenzins aanmoedigend voor een wandelridje. Ook is Djoeloek-Tondo oneindig fraaijer op een plaatje, dan daar, zoo tegen den berg gezien. Dien indruk althans maakte het op mij, toen ik eindelijk, na zeeën van struikgewassen en glagavelden doorgeworsteld te zijn, buiten het geboomte gedrongen, zijn steenenmassa voor mij zag liggen. Geen blij welkom riep ik haar toe. Integendeel, als verbluft zag ik die een oogenblik van mijn paard aan en vroeg mij teleurgesteld af: ben ik daarvoor nu zeven paal ver komen rijden, en zeven zulke palen! telkens in gevaar, om

met mijn bergklimmen de diepte der ravijnen te peilen, of wel in het hooge struikgewas te smoren, of in de teedere omhelzingen van slingerplanten verward, als een tweede Absalon van mijn klepper geligt, tusschen hemel en aarde te zweven? Maar wat zag ik dan? Den voor mij liggenden bergwand, *tot* eene hoogte van veertig, en op eene breedte van ruim zeventig voet, steil afgekapt; daartegen een' muur van zware, gehouwen kubieksteenen opgetrokken, vroeger voorzeker zeer fraai en regelmatig, maar thans boven en op verscheidene plaatsen afgestort, overal met struiken begroeid, of digt met mos bedekt, overigens, waar mos en struiken nog een open plekje hadden gelaten, door het altijd langs denzelven neerstortende en druppelende water met een zwart en groen drassig kleed overtrokken. Voor dien muur ligt een, insgelijks door gehouwen steenen omgeven, vierkante vijverbak, omtrent van dezelfde oppervlakte als de hoogte en breedte van den muur. Daarin lag weder menigte van bemoste en beslikte steenen verspreid, groeiden welige waterplanten, sprongen van den achterwand eenige vervallen muurtjes en schijnbare terrassen vooruit, en konde ik tot over de enkels door het water plassen, om Djoeloek-Tondo's schoon meer van nabij te bezigtigen. De loerah van Sendang lachte in den baard, toen hij mij nog altijd teleurgesteld, van mijn paard zag rondkijken en de kami-toea van Tami-adjeng zeide met een uitgestreken gelaat: "Djoeloek-tondo moet vroeger zeer schoon geweest zijn." Ik koos de wijste partij, lachte met den eersten mede, stemde den tweede zijne juiste aanmerkingen toe, en steeg af.

"En wat weet ge mij nu van Djoeloek-Tondo te verhalen, loerah?" vroeg ik, op een steen plaats nemende en naar hem opziende.

Hij kruiste beide armen voor het ligchaam, speelde met de zweep langs zijn regterbeen, kuchte en liet het hoofd peinzend op de borst vallen. Ik dacht, daar hoor ik een verhaal, dat de steenen van Djoeloek-Tondo voor mij bezielen en mij zoo aanstonds nog met genoegen en belangstelling zal doen rondzien.

"Mijn grootvader, mijnheer," hervatte hij eindelijk, voor mij nederhurkende, "heeft mij dikwijls gezegd, dat de Hin-

doe's in vroegere eeuwen hier kwamen water halen en zich baden." — "Niets meer?" — "Niets meer?" — vervolgde de kami-toea. "Ja, nog tot langen tijd wist niemand uit den omtrek hier, dat Djoeloek-Tondo bestond; voor eenige jaren werd het eerst ontdekt door den heer Assistent Resident Wardenaar. Hij zocht naar gronden voor koffijtuinen en vond Djoeloek-Tondo."

De heer Wardenaar had mij vroeger reeds hetzelfde verhaald. Ik zag ook bij hem de urne, daar opgegraven. Doch wij willen eerst Djoeloek-Tondo een weinig naauwkeuriger bezigtigen en daarna van de urne spreken. Een paar man hadden intusschen, met hunne alles vernielende, zware kapmessen den achterwand en uitspringende muurtjes zoo veel mogelijk gezuiverd. De loerah en kami-toea togen mede aan het werk. Ik klom intusschen op en af, plaste door het water, gleed hier en daar van een steen, of bleef, door de slingerplanten vastgehouden, eensklaps als in den grond geworteld staan, alles ter liefde voor de oudheden. Toen hernam ik weder mijn bemoste zitplaats, maakte van mijne knie een' lessenaar, en schreef, maar eenigzins korter, het navolgende in mijn zakboekje. — "Djoeloek-Tondo was vroeger een water- en badplaats. Juist in het midden van den achterwand springt een, thans geheel vervallen, uit groote, gehouwen steenen opgetrokken, vierkante waterbak, die 40 □ voeten vlakte zal gehad hebben, in den vijver vooruit; daarin stortte een waterstraal uit ongetwijfeld fraai gehouwen beeld- en lofwerk, thans echter geheel verdwenen. Regts en links van denzelven zijn kleinere bakken. In den regtschen stortte het water uit een draken- of slangenkop, die monsterachtig groot, echter zeer kalm en bedaard uitziet, en omringd is van eenig lofwerk en nissen. In die ter linkerzijde viel het water door eene opening in eene schulpswijze uitgehouwen kom, waartegen waterplanten zijn gebeiteld, en die beneden door een slangen- of drakengedaante wordt omslingerd, waaruit het weder in den vierkanten vergaderbak stortte. Uit die drie bakken liep het water weder in den omringenden vijver, waar hen voorzeker oud en jong, die hunne kruiken en vazen in de bakken met kristal-

helder bergvocht kwamen vullen, zich baadden in den naar hunne meening ongetwijfeld heiligen stroom. Het geheel, zoowel de hooge achterwand, als de wanden der regterzijde, eveneens tegen den steil uitgekapten bergwand uit groote steenen opgetrokken en die naar voren lager wordt, alsmede de lagere voormuur, waren ongetwijfeld op afstanden met vierkante torentjes, met in- en uitspringende lijsten opgaande en met eene spits, de lingam, zoo men wil, gekroond, bezet. Nog een is gedeeltelijk overgebleven, verheft zich van den regter zijwand; nog ander lofwerk zal daar tusschen geprijkt hebben. Dit bleek mij uit een paar fragmenten, welke ik tusschen de struiken vond. Ongetwijfeld waren daar ook groote en kleinere beelden. Van die allen is echter maar één paar, uit één stuk aan elkander gebeiteld, en van meer dan halve menschengrootte, overgebleven. Het eene heeft zijn hoofd verloren en beiden zijn zoo verweerd, zoo verminkt, dat zij niet meer te herkennen zijn. Men komt ze voorbij, als men Djoeloek-Tondo's vijver wil binnenstappen. Zij kunnen een moeder met haar kind op den arm, ook man en vrouw, ook een Orestes en Pylades, door geen tijd of dood te scheiden, voorstellen. Zoo veel is zeker, dat zij, als de eenig overgeblevene trouwe wachters, u in hun vervallen toestand zoo treurig, zoo beklagenswaardig aanstaren, als weenden zij, met het klagend klateren van Djoeloek-Tondo's stroomen, over zijn met der eeuwen voorbijgegaan schoon en pracht. Alle de andere daar gevondene beelden zijn naar Trawas en de Residentietuin van Soerabaja, nog naar elders, overgebragt. Bijna alle echter, die ik te Trawas zag, zijn klein, beneden de twee voet en behooren geenzins tot de meesterstukken van het schoonste beitelwerk uit den Hindoe-tijd. Zij hebben geen godsdienstig karakter, althans zoo meen ik, daar ik het volstrekt niet eens ben met die oudheidkundigen, welke op Java geen beeld, met eene gebaarden kin — met eene lotusbloem in de hand, of met de beenen onder het lijf geslagen, kunnen zien, of ze meenen een Siwa, een Vishnoe [1]), of wel een Boeddha gevonden te

1) De god der onderhouding uit de Bramaansche trias.

hebben. Ik geloof veeleer, dat men menigte van beelden, vooral kleine, overal door de binnenlanden van midden- en oost-Java te vinden, niet dan met geweld eene plaats in het Indisch pantheon kan aanwijzen. Ik meen, dat zij, alle bepaalde kenteekenen van eene Indische godheid missende, doodeenvoudig als de Lares en Penates der oude Javanen zijn te beschouwen; als beelden, waarin de zielen der gestorvenen geacht werden over te gaan, ongetwijfeld niet minder gehuldigd, geëerd, aangeroepen en verbeden dan de godenbeelden zelve. Men stelde ze in de huizen of vereenigd in eenen tempel, ook aan heilige plaatsen, gelijk die van Djoeloek-Tondo. De eeredienst der eilanders van den Indischen Archipel, gelijk ook die der Zuidzee eilanders, was of is nog vóór alles eene dienst der gestorvene voorvaders, welke men, bij ziekten of andere rampen, die men gewoonlijk aan hunnen invloed, door een of ander beleedigd en verbitterd, toeschrijft, door offers, geschreeuw en eerbetoon tracht te verbidden, te verzoenen, en in dagen van voorspoed en vrede zoo vrij is geheel te vergeten. — De regtsche achterwand is nog het minst beschadigd overgebleven. Van daar zien dan ook nog drie karakters, tusschen twee colossale punten, ieder één voet in diameter, gevat, zoo groot en breed als geheimnisvol, op u neder. Zij behooren tot een verouderd, niet meer gekend schrift, en twee van dezelven zijn met de bovengestelde teekens anderhalf voet hoog. Men zie de plaat bij van Hoëvell. Ongetwijfeld is de verwoesting van Djoeloek-Tondo aan aardbeving toe te schijven. Welke andere krachten zouden zijne millioenen ponden zware wanden, waartusschen thans struik- en boomgewas met zijne wortels heeft gegrepen, uit hun verband gerukt, de muren nedergeworpen, en een' zwaren, ruwen rotssteen in zijne vijver afgestort hebben? Ik vond daarin ook nog de zoogenaamde groote gebakken Modjo-pahitsche steenen. Zij worden nog verder in den omtrek en in groote menigte verspreid gevonden. Mogen die bakken niet bewijzen, dat de eenzame wildernissen, welke thans den berg om Djoeloek-Tondo's ruinen

en wateren bedekken, eenmaal bebouwde en bewoonde streken waren? Djoeloek-Tondo, groot en trotsch opgetrokken, als geene andere waterplaats uit den ouden tijd, welke ik zag, kan daar ook niet eenzaam en verlaten hebben gelegen. Het wild gedierte gaat thans in de woeste wildernis rond, waar vroeger vromen en priesters opgingen naar het heilige bad, of de landman vol blijde hoop op goeden oogst over zijne rijke sawah's blikte. Slechts een' enkelen vogel en het klateren der wateren, vereenigd met het ruischen der hooge toppen, hoorden wij nu daar, waar vroeger de blijde *gamelan* 1) weêrgalmde, of de buren zamenkwamen om na volbragten arbeid, bij spel en dans, zich te verlustigen. Doch niet altijd ligt Djoeloek-Tondo zoo eenzaam en verlaten, als wij het daar vonden. Dat getuigen ze, die half verbrande stroobundels op dien steen. Zij kwamen er gisteren of eergisteren uit eene naburige dessa misschien, van verre, zeer verre hun reukoffer brengen, hunne geloften doen, hunne gebeden opzenden. Wie? een landbouwer misschien wiens karbouw ziek was geworden, in wien hij meende, dat een duivel was gevaren; of een jongman, die reeds lang hopeloos had bemind, misschien ook eene moeder, wier kindje met den dood worstelde. Zij kwamen hulp en raad en zegen aan die ruwe steenen vragen. Gij hebt wel gelijk, als ge zegt: wat wilt ge toch met uw Christendom voor hem? hij kent en dient immers, evenzeer als gij, den eenen Waarachtige? Wat wilt ge nog meer? Wat ik nog meer wil, dat eenmaal en spoedig het tijdstip kome, waarop de Javaan naar Djoeloek-Tondo en andere gedenkteekenen van het heidendom zijner vaderen opga, om het daar met diep en erkentelijk gevoel te betuigen: ook als Mohammedanen, nog heidenen, gelijk onze vaderen, gebleven, mogen wij thans aan het Christendom danken, dat wij door den Zoon, den Vader, den eenen Waarachtige kennen. Wilt gij dat niet, — wij beklagen u, en willen bidden, dat gij wijzer en beter moogt

1) Javaansch muzijkspel.

worden, want zulk een onwil is dwaas, ook hoogst schuldig.

De urne werd door den heer Wardenaar in den middensten waterbak gevonden. Diep begraven, was zij genoegzaam bedekt en verzekerd, dat het daar boven stroomende water niet konde binnendringen. Vierkant uit één steen gehouwen, heeft zij negen vakken. In die vakken werden overblijfsels van verbrande beenderen en asch gevonden. Bij de eerste opening kwam den vinder een duidelijk te onderscheiden en sterke lucht van verbranding tegen. Ook werden, in de vakken, wier middenste het hoogste is, verscheidene figuren van looverdun goud gevonden, waaronder een schildpad en twee draken-vormen, benevens nog een gouden doosje met kleine ronde goudstukjes, in den vorm onzer bijna vergeten pietjes omgebogen, en met een teeken gestempeld.

Zij is de eenige steenen urne, tot heden, voor zoover ons bekend is, op Java gevonden. Ik zeg steenen urn, want wij mogen gelooven, dat de metalen bussen van verschillenden vorm hier en daar in verzamelingen aanwezig, al werden ze ook ledig gevonden, ook zullen gediend hebben om de asch der verbranden te bewaren. Boven allen twijfel toch is het verheven, dat de lijkverbranding vroeger op Java algemeen was. Wij kunnen daartoe niet slechts besluiten, èn uit hetgeen nog op Bali geschiedt, èn omdat de Javaansche taal nog twee oude woorden: *pontjoko*, brandstapel, en *bélo*, medesterven (van de vrouwen der gestorvenen), thans gebruikelijk in den zin van mededoen, — welke daarop terugwijzen — bezit; ook maar uit eene ontdekking, welke ik in eene toen eerst onlangs gegravene waterleiding met den heer Lichte in de vlakte van Soro-Gedok deed. De vlakte van Soro-Gedok is een gedeelte van die uitgebreide vlakte in het Padjangsche, tusschen en om den Merapi en het uitspringende Zuidergebergte gelegen, waar de reiziger nog altijd die groote menigte van eenige honderden tempelruïnen bewondert, welke, nergers elders in zoo grooten getale en van zoo kunstige als rijke uitvoering gevonden, ons met grond doen gelooven, dat daar eenmaal de zetel en hoofdplaats van het meest magtige en bloeijende Hindoe-rijk

van Java, ongetwijfeld ouder dan Modjo-Pahit, was gevestigd. Hadden de gravers en de heer Lichte in die waterleiding verscheidene stukjes, schilfers en loovertjes van bewerkt goud, koper en metaal gevonden, die de teekenen nog hadden van in het vuur geweest te zijn; wij vonden er evenzoo verscheidene stukjes metaal, ook tallooze scherven van Javaansch en Chineesch aardewerk, benevens eene groote menigte karbouwen tanden, ook aarde met asch vermengd, alles genoegzaam om het beweren der landlieden uit den omtrek te gelooven, dat daar de pontjoko der vroegere groote Hindoe-stad was geweest. Zij had zich tot een heuveltje verhoogd, die zich eenigzins boven de omliggende vlakte verheft. De overlevering spreekt ook van drieerlei wijze van lijkbestelling in den Hindoe-tijd. De Javaansche taal heeft er ook nog de woorden van bewaard. Men verbrandde de lijken op de pontjoko, waarna zij de vergaderde asch bijzetten, *njandi*, op de daarvoor bestemde plaats, *tjandi*; of men liet de lijken met den stroom afdrijven, *laroeng*, of men legde ze, *njetro*, in bruidsgewaad getooid, omringd van wapenen, huisraad en andere bezittingen, op eene verwijderde plaats in het bosch, *pasetran*, neder. Wij stippen een en ander hier slechts aan, om het meer uitvoerig en in verband met hetgeen wij daaromtrent van Bali weten, later bij onze "Hindoe-ruïnen van Java" te verhandelen.

Maar wiens assche toch mag nog altijd in de urne van Djoeloek-Tondo besloten zijn? Alleen gevonden in den vijverbak van eene eenmaal zoo prachtige waterplaats, de gouden bus met hare gouden schijfjes, die gouden draken en schildpadden, al zijn ze ook maar looverdun, — dat alles mag ons wel doen denken aan een magtig regent of vorst, eenen hoofdpriester of geroemden heilige, — misschien ook is zij van den stichter. Doch wat vragen en gissen wij hier in het ijdele? Te paard! het is meer dan tijd; twee uren verliepen, de zon staat reeds hoog. Wij groeten u, Djoeloek-Tondo, meer voldaan bij ons gaan dan bij ons komen, al zal ons eerste ook ons laatste bezoek zijn. Wij groeten u met uw omringend boschamphitheater, dat zijne eeuwig groene kroonen steeds hooger en hooger naar de wolken opheft, zoo trotsch en vernietigend op ons pyg

meën nederziet. Wij groeten u, Djoeloek-Tondo met uwe klaterende stroomen! mogen ze spoedig den woesten, wilden omtrek in lagchende velden herscheppen. Ja, dan zullen we, wat ook thans de Javaan van uw heilig beuzele, uwe wateren, heilige, zegenende stroomen noemen.

Maar zoo even traden de loerah van Sendang en de kamitoea van Tami-adjeng onverwacht in ons verhaal op. En niemand nog kende hen, wist wie en vanwaar zij waren. Reeds te lang verzuimde ik mijne reisgenooten voor te stellen. Ik was met den kami-toea als gids van Trawas gereden. Zwijgend reed hij voor mij heen, gaf zelfs geen antwoord op een paar vragen, welke ik hem deed. De man scheen in diepe gedachte over iets te peinzen; zoo zag hij er mij uit. Ik had niet mis geraden. Juist waren wij eene hoogte opgereden, waar een ruime blik over den schoonen omtrek mij verrassend boeide, toen hij eensklaps zijn paard wendde, zoodat de beide beesten als kop aan kop stonden, en elkander op hun gemak konden beruiken, wat zij trouwens ook trappelende en ginnikkende deden. Ik begreep den man niet, en dacht een oogenblik: zullen wij misschien hier, ten aanschouwe van berg en dal, een edelen ridderstrijd op leven en dood strijden, man tegen man, zweep tegen zweep? moet ik hier misschien de held of het slagtoffer in een avontuur worden, welks verhaal mijne achterkleinkinderen nog zal doen rillen? Ik klemde intusschen de zweep met vaste hand, en keek den vent zoo grimmig aan, als of hij reeds met getrokken kris op mijn hart pointeerde. Hij trok echter dood bedaard zijn paard terug, en zeide, met een verlegen gezigt mij aanziende, terwijl hij met twee vingers zijn' hoofddoek een weinig verzette, als schortte het hem daaronder.

"Mijnheer, ik weet niet waar Djoeloek-Tondo ligt."

"Waar Djoeloek-Tondo ligt?"

"Neen, mijnheer; de aris zeide wel dat ik het wist, maar ik weet niet, of wij hier Noord of Zuid moeten inslaan, of wel het pad daartusschen."

"Maar, waarom dat niet te Trawas gezegd?"

"Hoe kon ik dat? de aris zeide dat ik den weg wist; ik mogt toch niet tegenspreken."

"En wat nu?"

"Ja, mijnheer zal zekerlijk niet met mij door het bosch willen dwalen; ik zal daarom den loerah Sendang, wiens dessa in de nabijheid is, verzoeken ons te geleiden."

Deze was aanstonds gereed, en zoo kwam ik aan mijn tweeden reisgenoot.

"Mijnheer," zeide hij, ons vooruit in een ravijn afdalende, dat even voorbij zijne dessa ligt, en dat wij in zijne lengte moesten doorrijden, "de weg is niet bijzonder, maar vroeger werd het ons ook altijd een dag of vier vooruit aangezegd, indien iemand te Djoeloek-Tondo of elders wilde gaan zien, en dan gingen twintig of meer man druk aan het werk, om het pad een weinig berijdbaar te maken."

Heerediensten van vroeger, vaak zoo drukkend voor de bevolking, die thans hebben opgehouden haar te drukken; althans ik deed er op mijn ridje, ten koste van lijf en leden en aangezigt, de pijnlijke ondervinding van op. Dan werden vaak twintig of dertig, meerdere mannen eenige dagen lang aan hun huis of zoo noodig akkerwerk onttrokken, om voor dezen of genen reiziger, meestal een vreemdeling, een pad te banen, een weg te effenen, een verblijf te bereiden, of hem op andere wijze te dienen, en dat alles om niet, opdat men toch vooral in het buitenland zoude kunnen roemen: hoe gastvrij zijn die Hollanders op Java, hoe weten zij het den reiziger aangenaam te maken; indien gij dan reizen wilt, ga naar Java! Eere den man, den echten Hollander, die den Javaan van zulke zoo drukkende als onredelijke heerediensten verloste; eere ook den Residenten en verderen ambtenaren, die hem daarin waardig op zijde staan.

"Neen," dacht ik, terwijl mijn paard langs het steenachtig pad waggelende en glijdende lager daalde, en nu en dan een tak of liaan, door niet zeer beleefde aanraking, mij herinnerde, dat ik niet slechts oog voor mijn paard, ook voor de takken en boomen moest hebben; "dat was te erg, willen wij wat zien,

laat het dan niet ten koste van die arme menschen zijn; dat wij dan ons genoegen ook met een weinigje meerdere vermoeijenis en hier en daar een schramp of stoot betalen." Spoedig echter werd mijne philanthropie op zoo harde proef gesteld, dat zij bijna bezweek. Tot omtrent één paal Djoeloek-Tondo genaderd, hield de loerah eensklaps zijn paard in. De arme beesten mogten ook wel eens uitblazen, want echte bergklimmers als ze waren, hadden zij toch eene voor hen zware taak te vervullen gehad.

"Toean," zeide hij, naar het pad vóór ons heenwijzende, "hier vervolgt de weg naar Beting, en hier heen naar Djoeloek-Tondo."

Hoe scherp ik ook toezag, ik zag geen pad naar Djoeloek-Tondo, wel digte glaga [1]) en struiken, waaruit de massive schachten van zware stammen verrezen, die hun, meer dan honderd voet hoog, donkergroen koepeldak boven het lagere gewas van bamboe en ander wild hout uitspreidden. Maar de rigting was aangewezen; ik kon niet beter doen, dan volgen, want de loerah was zoo zeker van zijnen weg, als de kami-toea vroeger onzeker. Wij drongen dan binnen, en worstelden verder. De *loetong's* [2]) sprongen van genot boven onze hoofden in de takken, en de paauwen schreeuwden, als jouwden ze ons uit. Wij bereikten Djoeloek-Tondo niet zonder zwaren strijd. Hier moesten wij afstappen, om onze paarden over een omgevallen stam te laten springen, en hen zelve na te klimmen; daar hielden ons de grijpende struiken aan de beenen vast, of had ons een liaan bijna zijn strik om den hals geworpen en van het paard geligt; of wij moesten naar de laagte afklimmen, om zoo aanstonds weder een steil pad op te klauteren, vaak in gevaar, om met onze rosinanten in snelle vaart en buitelende een vijftig of honderd voet lager te dalen, dan wel noodig was. Men mag het schoon, trotsch, romanesk vinden door eene wildernis te doolen; wij willen het gaarne toestemmen, doch maar voor eenige minuten, geen-

1) Zie hier boven.
2) Een apensoort.

zins als een lange weg u daardoor voert. Hoe schoon de dichter er ook van zinge, hoe verleidelijk de schilder het ook male, alles is hier slechts verbeelding. Te midden der werkelijkheid hebt gij geen vuriger wensch, dan om maar spoedig van haar verlost te worden, en weder langs den beganen weg uwe reis te mogen vervolgen. Wat ziet ge toch ook tot loon voor al uw klimmen en dalen, voor al uw worstelen en strijden met takken en struiken, voor al de gniepige schrampen en stooten, die ze u geven? Hetzelfde wat ge te huis uit de diepte van eenen put kunt zien: een klein plekje blaauw van den hemel hoog boven u, en naar alle kanten hooge, digte, donkere wanden. Verruimt zich de omtrek, dan ziet ge ja eenige stammen meer, maar om nu ook door eene zee van glaga te waden, waarboven ge ter naauwernood het hoofd kunt verheffen, en waar ge omtrent hetzelfde gevoelt als een drenkeling, die op het punt is van onder de golven te verdwijnen. Soms wordt ook onverwacht de opening van den put boven u toegeschoven, en ziet ge niets anders dan u zelven in uwe ellende. Dan schoot mijne philanthropie wel eens onwillekeurig te kort, en dacht ik: het zoude toch zoo kwaad niet geweest zijn, indien men hier eerst een weinigje ruim baan had gemaakt. Maar ik zag dan weder mijn paard zoo rusteloos voortstappen, en waar het soms moest stilstaan, onverschillig een blad afscheuren en opeten als stond het in zijn *gadogan* [1]); dan door het stomme dier beschaamd, had ik ook alweder vrede met de omstandigheden, en meende, wij zouden er toch wel komen. Intusschen was ik regt blijde, eindelijk Djoeloek-Tondo te bereiken, en nog gelukkiger, toen de loerah mij voorstelde over Beting terug te rijden, waarheen wij een beter en begaan pad konden volgen.

Te Beting stapte ik af en vertoefde een half uurtje in de hut van den loerah. Aanstonds werd een matje op de amben uitgespreid, en bragt men een glas legen. De loerah was naar de passer van Modjo-sari. Zijn jongere broeder, voor ons ne-

1) Paardenstal.

dergehurkt, hield intusschen de eer des huizes op. De dames waren in de keuken druk bezig met pannekoeken bakken; *serabi's*, kleine koekjes van rijstemeel, *gebloek*, met geraspte klapper en water aangemengd. Olie gebruikten zij niet; die is daar schaarsch. Zij wisten ze echter met een scherp bamboesje wel los te krijgen. De kleine keuken was vol rook, want die moest maar zien, hoe ze ergens door het dak of de wanden naar buiten kwam. Grootjes slaapplaats was over den haard; zij begon het op haar ouden dag wat koud te krijgen. Men hield, geloof ik, met opzet den rook zoo veel mogelijk binnen, om het haar zoo warm en aangenaam mogelijk in haar hokje te maken. Een rookworst zoude er bijna tegen geprotesteerd hebben, daar te hangen, waar zij mij beduidde, zeer aangenaam te rusten.

Nu hadden er zich echter een paar kleine kinderen verscholen, die bij mijn binnentreden een duo aanhieven, alsof ze een menscheneter zagen. De hut was eene vereeniging van hokken, zoo onregelmatig mogelijk over en nevens elkander, met matten en ligt vlechtwerk afgeschoten. In een lag een kind met eene zware heete koorts. Wat kon ik het helpen, wat meer doen, dan het de hand op het brandend hoofd leggen en medelijdend aanzien. Daar lag het zonder hulp, zonder geneesmiddelen; zoo had het reeds sedert gisteren gelegen. Van waar ook hulp en medicijnen erlangd? De doekon's toch, zoo dom als bijgeloovig, konden die niet geven. Zij vermoorden meer lijders dan de cholera of pest. Het is gruwelijk om aan te hooren, hoe zij hare lijders meestal mishandelen, hoe zij martelen en doodmoorden, genezen en medicijnen toedienen noemen. Mogen ze spoedig met gezegende gevolgen voor gansch Java bekroond worden, de menschlievende pogingen van den tegenwoordigen chef der geneeskundige dienst, om den Javaan genoegzaam geschikte en ervarene geneesheeren, heel- en vroedkundigen uit zijn eigen volk te geven. Maar wat mij niet minder aandeed: de onverschilligheid van moeder, grootmoeder en zusters; slechts alleen oog en hart voor hare serabi's, dachten zij niet aan den kleine, die daar

zonder eenige lafenis, in zijn sarong gewikkeld, verlaten op zijn matje lag te weenen.

"Wij moesten toch niet heengaan zonder een weinig rijst gebruikt te hebben."

Zij dampte reeds op het vuur.

Intusschen maakten wij eene kleine wandeling door het dorp. Hier en daar schoof men een deur digt als vreesde men den blanken man. Een moedertje echter in hare *bale* 1), ijverig met weven bezig, ontving ons met een gullen lach. Het matje werd op de amben uitgerold, men bragt een smeulenden tak; ik nam plaats, stak een sigaar aan en volgde een oogenblik het ijverig werk van hare handen. De Javaan heeft onderscheidene goede gewoonten, maar met andere kan ik mij nog maar volstrekt niet vereenigen, bijv. dat de meerdere den mindere nimmer groet of dankt. Heengaande, bragt ik haar daarom mijn dank en groet. De vrouw schaterde het uit van lagchen, dat ik het nog wel eene hut verder hoorde. Die domoor, dacht ze zeker, dat hij onze gewoonte niet verstaat, die de domste boerenjongen toch kent: hij groet, hij bedankt mij! In Holland zou u de armste appelenjood huizen en straten ver als een lomperd naschreeuwen, indien gij hem niet bedankte, uw sigaar aan zijn lichtje aangestoken te hebben, en hier doe ik het, om smadelijk uitgelagchen te worden, hoe ik zoo lomp kan zijn! Het is wel waar: 's lands wijs 's lands eer, daar valt niet tegen te praten, te redeneren. Indien men daarbij nog weet, dat die zonderlinge wijze van beleefheidsbetoon onder de Javanen, zijn oorsprong heeft in het despotisme, in den trots der meerderen, welke alles van hunne minderen eischen, zonder hen zelfs met een blik daarvoor te verwaardigen, dan wordt de zaak nog bedenkelijker, en weet men een oogenblik waarlijk niet, of men met Democriet om de menschelijke dwaasheden lagchen — of met Heracliet daarover weenen moet. Het beste is ongetwijfeld, zich zoo weinig mo-

1) Voor den geringen dessabewoner, wat de pandopo voor de aanzienlijken is.

gelijk daaraan te ergeren, en kan het niet anders, er zich zoo veel mogelijk in te schikken. — Maar reeds wacht ons rijst, een gebraden ei, fijn gemaakte *tjabé* [1]), ook een kommetje *sajor* [2]) van onrijpe gekookte nangka's. Vork en lepel worden vervangen door drie vingers en een duim. Vroeger vond ik het ongemanierd, thans vind ik het goed, en kan, zoo noodig, als de beste Javaan met de natuurlijke vork manoeuvreren.

In de bosschen, op reis, uren ver van alle zilveren of stalen vorken en lepels der wereld, gevoelt men ook zoo geheel, dat zij de eenige ware vork en lepel is. Welke zoude ook le zindelijkste zijn, die, telkens voor en na den maaltijd, loor u zelf gewasschen, of die, welke u vaak een achtelooze kok of smerige keukenmeid voor schoon in de handen stopt? Eerst eet ik; daarna de loerah; een oogenblik later en ook iets lager zittende, dan zijne hoogheid, tast de kami-toea toe, eindelijk besluit een koelie, dien wij tegenkwamen en die ons een weinigje heeft geholpen om over den weg te komen, den maaltijd. Ieder eet op zijne beurt, ook wat de ander heeft overgelaten. Daar moogt ge nu misschien veel tegen hebben; de adat wil het zoo, en die is een oneindig magtiger dwingeland in het Oosten, dan de mode in het Westen. Den hemel zij dank! het grootste eind is weder afgelegd. De digte, nare wildernis uitgereden, hebben wij weder de hoogte bereikt, waar het oog kan weiden over de sawah's der vierhuizige doekoean Gedongoedi en een ruim bosch- en veldverschiet, dat opklimt naar den digt begroeiden Walirang, die zijn prachtig natuurtapijt tot bijna aan den rookenden top heeft opgetrokken. Nu dalen wij weder af naar het diepe ravijn, dat ons nog van Sendang scheidt. Hier pad, daar stroom, in den West-moeson vaak een donderend stortende, kookende *banjer* [3]) door zijne diepte jagende, die dan ruiter en paard, onverwacht door haar overvallen, reddeloos verloren, magteloos tegen rotsblokken of

1) Spaansche peper.
2) Groente in water gekookt, toespijs bij de rijst.
3) Een geweldige stortvloed in het gebergte.

stammen te brijzelen zou rammeijen, doorreden wij het zoo haastig, als onze paarden slechts konden. Wij zijn te Sendang, te Tamid jeng, te Trawas.

VII.

DE LUCHT BETREKT. — WOLKEN. — REGEN. — DE DRAAGPAARDEN. — TUINLEIDERS. — MIJN JONGEN. — DE SPIN. — HET INSECT. — LEKKAGE IN HUIS. — HET ONDERZOEK. — OOK IN DE SLAAPKAMER. — DE BUI IS VOORBIJ. — DE SCHEIDENDE ZON EN DE PENANGGOENGAN. — EEN SCHOONE BLIK. — DE AVOND. — DE MUZIJK. — DE FEESTZAAL. — DE RONGGING, EENIGE DAME OP HET FEEST. — DE DANS EN ZIJNE BETALING. — HET LIED EN ZIJN INHOUD. — OOSTERSCHE IMPROVISATIE. — EEN REGENT DE WAARHEID GEZEGD. — VINGT ET UN. — JENEVERDRINKEN OP JAVA. — MATROZEN- EN SOLDATENBESCHAVING.

Het is namiddag; de zon is tot het midden van haren westerweg gezonken. Zoo even praalde zij nog met den allesverblindenden luister van een' onbenevelden tropenhemel. Maar wolken verrezen van onder de westerkim, vaagden hare schitterende kleurenmengeling weg, wierpen haren donkeren watersluijer steeds breeder uit. Vergeefs trachtte zij die met hare stralen te doorboren; matter en matter werd haar licht. Hare laatste flaauwe schemering is verdonkerd. Hoe spoedig verwisselt de hemel! zoo even nog glansende als een blinkende spiegel, is hij thans dof, glanzeloos als graauw papier. Dieper boort de Penanggoengan met zijn' groenen top door de zinkende wolken; lager omwoelen zij zijne breede flanken. Zijne laatste golvende lijnen hebben zich in hare digte nevelen verloren.

Het is alsof die trotsche berg, welke zoo even nog, vol majesteit op mij nederzag, eensklaps als door een tooverslag van de aarde is verdwenen. Ook het voorliggend landschap met zijne sawah's en boschjes hebben de wolken verslonden en als een graauwe slaapmuts over den pasangrahan met zijn naasten omtrek geplaatst. Ik zit, als van onder eene matten stolp, naar buiten te kijken en zou meenen, dat de natuur haar eeuwig groen hadde verloren, indien niet beide bloemterrassen, ter zijde van den breeden trap, het mij bleven herinneren, ook die witte en roode rozen, welke onwillig hare bladeren op de groene heggen strooijen. Al digter valt de regen en met zwaarderen slag. Ik zie, hoe de regen, over de van Hindoesteenen opgetrokken treden van den trap, naar beneden stroomt. Daar vereenigt hij zich met het van den bovenweg afstroomend water en stort naar de lagere gedeelten. Heviger en zwaarder nog valt de regen. Als een bruischende beek jaagt daar beneden hare pijlsnelle wateren voort, waar ik, zoo even nog, een droog voetpad zag. Een paar Javanen komen de hoogte af; hunne draagpaarden, met korven aan beide zijden, gaan vooruit. Zij glijden telkens uit en zwieren met hunne korven over den weg, als waren zij dronken. Dronken, de arme dieren! ik heb nooit schraler paarden gezien, dan de draagpaarden der Javanen, schraler nog dan de zeven magere koeijen, van welke Pharao nog maar droomde. — Dronken! zij blijven wel nuchter, de arme dieren, die moeten dragen, hongerlijden en mishandeld worden, tot zij er bijna onder vallen. Met doorgebogen knieën en het hoofd tusschen de schouders getrokken, plassen de Javanen door het water achter aan. Zij houden de natte sarong, om de hoog opgetrokken schouders en den hals geslagen, met beide over de borst gekruiste handen gegrepen en bibberen van koude. Een bedelaar, die misschien om eene demoedige houding verlegen was, zoude naar hen model kunnen nemen. Mijn jongen hurkt voor mij neder, en ziet in de graauwe lucht en digten regen, met een gezigt, alsof hem zijn maandgeld, dat hij toch van morgen ontvangen heeft, geweigerd ware. Ik ben ligt ge-

kleed. Het is huiverig koud; een kop warme thee is eene ware verkwikking. Mijn jongen heeft ook een kommetje koffij naast zich staan. Eene groote spin, die door den regen, uit haar schuilhoek is gejaagd, valt er in. Hij ziet haar zeer bedaard een oogenblik zwemmen, grijpt haar nu bij de lange pooten en houdt haar tegen het licht, als wilde hij den bloedsomloop onderzoeken, plakt haar daarna met zijn volle hand tegen den grond, dat zij er aan vast blijft kleven. Het kruipend insect wil in de reet van het hek verdwijnen. Als een kat heeft hij den wijsvinger er opgelegd. Hij grijpt het, en werpt het in een' plas vóór zich, om een verfrisschend bad te nemen, en zoo vrolijk mogelijk rond te zwemmen. Met genoegen ziet hij het aan, terwijl hij eene goede teug uit zijn kommetje slurpt. Zoo amuseert mijn jongen zich gedurende den regen, terwijl ik voor het oogenblik niet beter weet te doen, dan de mij omgevende natuur en zwijgende tooneelen in eenige trekken op het papier weder te geven. De hevige regen doet het dak op verscheidene plaatsen doorlekken. Een van het wachtvolk komt naar voren. Hij ziet een' plas voor zijne voeten, maar is nog niet genoegzaam overtuigd. Eerst moet hij de plaats of opening in de gevlochten zoldering zien en ziet met gapenden mond en opgehouden vlakke handen naar boven. Eenige droppels vallen hem op den neus, ook in den gaper. Hij schudt het hoofd als een kat, die men water over den kop gooit, en gelooft thans, dat het lekt. Hij zegt het althans aan mijn jongen, die ook komt toeloopen. Beide hurken nu nevens den plas neder, zien hoe de regen er nog gedurig in nederdruppelt en meenen daarmede voor het oogenblik genoeg te doen.

„Maar het zou ook wel in mijnheers kamer kunnen lekken," zegt de wachter.

Mijn jongen meent dat ook, en beiden gaan zien. Op een' Japanschen koffer heeft zich reeds een klein meertje gevormd, althans mijne naamletters staan onder water. Ook langs het ledekant druppelt het neder. Ik ga zien. Den koffer verplaatsen zij, maar het ledekant is niet noodig, want het water loopt

maar langs de gordijnen; dat, meenen zij, kan geen kwaad. Dit moet ik hun nog eerst aan het verstand brengen. Hij en die ééne wachter zijn althans nog bezig, maar een tweede let noch op mij, noch op den regen, noch op iets. Met opgetrokken knieën ligt hij in een hoek op zijn rug, en werpt zich neuriënde, nu regts, dan links, terwijl beide handen een weggeworpen gekreukeld papier houden, waarmede hij gedachteloos boven zijne oogen speelt.

De regen vermindert, de wolken verdunnen, verheffen zich weder, de slaapmuts breidt zich uit, wordt doorzigtig. De lucht klaart op, het weder verheldert. Als gordijnen rollen zich de wolken van het voorliggend landschap op. Het wordt weder zigtbaar met zijne sawah's en boschjes, eerst graauw, dan grijs, nog altijd in een nevelen waas gehuld. De boomen staren mij aan, als spoken in een flaauw maanlicht.

Maar weldra herleeft de gansche natuur. De groene tinten lagchen mij van bosch en veld als vrolijker toe, en de scheidende stralen der zinkende zonneschijf strooijen weder hun goud en purper over de kruinen van het geboomte, de toppen der halmen. Hoe goddelijk schoon, nu ook de rijzende hellingen van den Penanggoengan den watersluijer hebben afgeworpen, haar licht en donker groen ook in dat goud en purper doopen! Wat licht en bruin van duizende tinten, die als vrolijk spelende, gedurig wisselend, zich in bosch en veld vermeijen. En wat hemel van onbeschrijfelijk avondrood, met goud en zilver en purper doorweven, blikt zoo zacht, zoo kalm daarop neder! Alsof de Penanggoengan niet wilde terugzinken in het duister van den naderenden nacht, zonder mij nog eerst den avondgroet te brengen, zoo praalt hij daar nog eens in al den luister van zijne pracht en heerlijkheid en lacht mij vriendelijk toe, van zijnen top in gloeijende wolken gesluijerd. Mij dunkt, zoo opgetogen en verrukt, als onzer aller vader daar stond, toen hij voor de eerste maal Gods schoone schepping aanschouwde, stond ook ik daar. Voor mij was immers zoo even de aarde ook nog als woest en ledig, en duisternis van digte nevelen zweefde over dezelve. Voorzeker

ook geen schooner schepping lag voor hem uitgebreid, dan die, waarover, van Trawas' hoogte, mijn oog vol bewondering en aanbidding mogt gaan. Het is voorbij. De zon verdween aan de kimmen en de avond met zijn maanlicht zonk over die schoone schepping. Daar buiten zingt het krekelenkoor zijn lied. Nu en dan klimt een enkele als verdwaalde toon van het melancholisch lied der *goeboek-* 1) wachters uit de laagte naar mij op, of hoor ik het bamboe geklep, om de tjelleng's uit de sawah's te weren. Een uil krast. Soms laat zich een klein nachtvogeltje hooren. Een doodenzang is niet treuriger, dan zijn akelig piepen. De Javanen zeggen ook, dat het de voorbode van den dood is. Nu is het weder stil, zoo stil, alsof de dood reeds kwame aansluipen, door zijn lied geroepen. Ik zie om mij heen. Naar alle kanten is het duister in de ruime galerij. De wachters slapen. Mensch en dier met gansch de natuur rusten. Maar neen, ginder waken ze nog. Zij dringen weder tot mij door uit de dessa Trawas, de galmende toonen der saron, de doffe klanken der gendang. Reeds den ganschen avond hoorde ik ze met korte pauze. Het is daar feest. De bekel is naar Modjo-sari. Zijn *djoeroe toelies*, schrijver, is thans heer, en om dit te toonen, heeft hij eenige vrienden op een speelpartijtje genoodigd. Van zelf is het speelpartijtje eene danspartij geworden en de vreugde is ten top gestegen. Wij willen nog eene wandeling derwaarts maken en even binnen de feestzaal zien. Mijn jongen, die reeds sliep, wrijft zich de oogen uit, en hangt zich een zwaar slagmes op zijde, alsof hij mij tegen den vijand moest volgen; ik grijp mijn' rotting en wij dalen de breede trappen van den Pasangrahan af.

Het gezelschap is in vier groepen verdeeld. Regts zitten, onder de kleine pandopo, de muzijkanten, links de kaartspelers. De middenruimte is opengelaten voor den dans. Voor de pandopo zit een rij mannen als toeschouwers, achter haar heeft eene oude vrouw, met een groepje kinderen, op haren

1) Huisjes op bamboe staken in de padi velden, waarin gewaakt wordt.

tikar plaats genomen. Het geheel is verlicht door drie pitjes, welke in koperen oliebakjes, op bamboestaken gesteld, hun flaauw licht heen en weder werpen. Buiten licht de maan meer helder, dan binnen de feestlampen doen. En zoo helder als het licht, zoo vrolijk is ook de vreugde der feestgenooten. Wat meent ge, gij die u de dorpsvreugde van het Oosten gelijk aan die in het Westen denkt, wat meent ge anders, dan dat op het feest van Trawas mannen en vrouwen, jongelingen en jongedochteren, vrolijk zamen zijn en zich in blijden lach en scherts ten dans vereenigen. Hoor, hoe gij u vergist, hoe de feestvreugde van het Oosten en die van het Westen, nog meer dan beider hemelstreken van elkander verschillen. Ja, het is ook feest, ook vreugde op Trawas. Maar geene vrouw, geene jonge dochter is daarbij verschenen. Haar verschijnen daar zou eene smet zijn, voor altijd op haar goeden naam geworpen, haar dans daar voor altijd dien naam bezoedelen en onteeren. De oude vrouw met die slapende en kijkende kinderen om haar heen is de bejaarde moeder van den bekel, zij is daar in haar huis en zit in het donker slechts van verre naar het feest te zien, om de kinderen, die nieuwsgierig kwamen aangeloopen, stil te houden. De koningin van het feest, door ieder om strijd gevierd en gevleid, de eenige vrouw daar toegelaten is — eene openbare vrouw, van de straat geroepen, eene rongging. De mannen lieten hunne vrouwen en dochters te huis en riepen toen haar, om met hen feest te vieren. En de vrouwen, de moeders zelve, achten het zoo goed, zeggen: zoo behoort het te zijn; daar mogen, kunnen wij niet komen. Zij spoorden zelve hunne mannen en zonen aan, er heen te gaan, en zeiden: "weest blijde met de rongging, wij gaan met de kinderen en onze dochters slapen." Zoo wil de adat, en wat de adat wil, welk oosterling twijfelde daaraan wel ooit, is altijd goed.

De dans vangt aan, maar kunnen we dien wel zoo noemen? Telkens treedt slechts één danser op, die vooraf zijn' dans betaalt en dan na vijf of zes minuten tegenover de ronging te hebben staan trekkebeenen, ligchaam en leden te wringen en te wrikken, weder plaats maakt voor een' ander, die nog

duiten en lust over heeft, om zijne kunst te vertoonen. De danslust is niet groot, maar de rongging weet ze wel op te wekken. Nu hurkt zij bij dezen, dan bij genen neder, vleit, dringt hem, toch nog voor eenige duiten met haar te dansen. Daar is er een, die er wel ooren naar heeft, maar hij wil niet meer dan zeven duiten geven.

"Neen, tien," snaauwt ze hem toe.

"Niet meer dan zeven," zegt hij.

"Ben je ook al een loerah van zeven duiten?" herneemt ze, "nu kom dan maar, als je niet meer geven wilt, gierige vent," en grijpt hem de duiten uit de hand.

Zij treedt terug en laat de duiten rammelend op een koperen schenkblad vallen. Een oude man zit voor hetzelve en werpt ze in eene onderstaande koperen kom. Hij is de ronggingbouder, hij kleedt en versiert haar met goud en zilver voor de feesten waarop zij verschijnt. Zij is altijd bij hem in groote schuld. Daarom ontvangt zij van die duiten slechts een achtste of tiende deel. Het overige is tot afdoening van hare schuld.

De rongging vangt weder een' dans aan; nu rijst de danser overeinde, de slendang achter den rug, de einden met beide handen gegrepen. Zie hoe voorzigtig, hoe trekkebeenend komt hij aan, alsof hij op eijeren liep en vreesde door den grond te trappen. Men roemt zijne kunst. Zij blijkt alleen uit het meerdere wringen en wrikken van zijn ligchaam, zijn hals- en arm- en polsgewrichten. Intusschen staat de rongging tegen hem over en schreeuwt hem hare lollende zangen toe, en zwiert met hare armen, die nu eens als molenwieken om haar hoofd drijven, dan weder nederhangen als de vleugels van een aangeschoten vogel.

Telkens buigt zij den elleboog diep naar binnen door, wrikt het hoofd op zijne halswervels, en legt de vingers achterover, om er van te grillen, terwijl zij, zoo lamlendig mogelijk, met doorgeknakte knieen en naar binnen gezette voeten, over den grond voortschuifelt. Intusschen klimt en daalt hare lollende, huilende, krijschende zang langs eenen

toonladder, zoo valsch, als die van eene verliefde kat in de Maartmaand. En toch zegt de Javaan: hoe schoon die dans, hoe heerlijk die zang, terwijl hij smadelijk meesmuilt over onze walsen en quadrilles, onze aria's en liederen. Wat zullen wij er van zeggen? Ik kan als antwoord hier slechts het reeds meer dan duizendmaal gezegde herhalen: *de gustibus non est disputandum.* Intusschen mag het uit hunnen dans en zang wel blijken, hoe het schoonheidsgevoel in den Javaan ten eenemale verbasterd is.

Zoo even zeide de ronggïng, half boos, half schertsende:

"Ben jij ook al een loerah van zeven duiten?"

Nu echter zingt zij een lied uit gansch anderen toon.

"O! hoe schoon zijt gij, hoe welgemaakt, hoe welbespraakt en hoe beminnelijk zijn uwe manieren, hoe goed zijt gij voor allen, ook voor mij. Gij hebt mij duiten gegeven, voortreffelijke loerah! daarvoor zing en roem ik thans uw lof, wees gelukkig met de uwen en dans dikwerf met mij en geef mij steeds vele duiten."

Eenigen hebben veel op met de Oostersche improvisatie's. Soms bevatten zij ook wel iets, dat geestig, gevoelig, schoon kan genoemd worden, maar over het algemeen zijn zij of enkel bombast of grove wartaal, terwijl zij overigens even veel van improvisatie's hebben, als de honderdmaal van buiten geleerde les van een' schooljongen. Wat ze u op Java als improvisatie opdisschen, zetten ze u ook in dezelfde schotels op Sumatra en in de Molukko's voor, overigens eene kost, die hun overgrootvader en moeder reeds even smakelijk en nieuw wisten toe te bereiden, als het hunne achterkleinkinderen nog zullen doen. Het is met die improvisatie gesteld, als met de gratiarum actiones der latijnsche schooljongens, de gelukwenschen der Ambonsche schoolmeesters en de gelegenheidsversjes van sommige dichterlijke geniën.

Even als aan de narren der vroegere vorsten en de clown's der paardespellen, is het ook aan de rongging's toegestaan, in hare gezangen iets meer te zeggen, dan men van een gewoon burger of een fatsoenlijk man ongestraft zou willen hoo-

ren. Soms maken zij daarvan of uit eigene beweging, of door anderen aangezet, wel eens gebruik.

Nog zoo lang niet geleden, verweet eene rongging, op een groot feest, aan een regent, dat hij een geweldenaar was, een onderdrukker en een uitzuiger van den kleinen man, dat hij zich met zijn bloed en tranen mestte. Hij moest het wel hooren en wel met een gelaat, zoo vriendelijk mogelijk, zonder een woord tegen te durven zeggen of haar het zwijgen te durven opleggen. Men kon denken, hoe dat klonk door de ruime pandopo en daar buiten in de ooren van honderden, daar vergaderd. Hoe velen lachten in hun hart, al deden zij ook, alsof zij niets hoorden. En ten tweede male herhaalde zij haar lied. al luider en luider. Maar de regent had zoo openbare tentoonstelling ook ruim verdiend. Niet lang daarna werd hij ontslagen. Ziet daar het eenige goede, wat ik van de rongging's weet te zeggen; overigens zijn zij diep verdorven, hoogst onzedelijke schepsels, kankers van het maatschappelijk leven, oorzaken van roof, moord, diefstal, overspel, van twist en ongeluk in de huisgezinnen. En toch ziet men er de rongging's niet op aan, toch weert men haar niet uit het dagelijksche verkeer. Die van Trawas gaat in haar dorp huis in en uit, praat, lacht, gebruikt hare siri nu met dezen dan met genen. Zoo zijn ze, de Javanen, zoo weinig denken ze na, zoo weinig is hun zedelijk gevoel ontwikkeld.

De partij was geheel geïmproviseerd. De Javanen noemen dat *andong*. Het was bekend geworden, dat mijnheer de schrijver een speelpartijtje zoude geven; toen was de rongginghouder naar hem toegeloopen en had gevraagd, of hij dan zijne gamelan en rongging daar ook niet mogt brengen, natuurlijk alleen ter eere van den gastheer; daarop waren de buren weder zamengeloopen; zoo was de partij voltallig geworden, en, mogen wij er wel bijvoegen, waren de *poppen* aan het dansen gekomen. De heeren spelen *doea poeloe satoe*, letterlijk vertaald vingt et un, maar geheel op hunne manier. Ieder moet vijf of meer duiten inzetten. Daarvan neemt de gastheer dadelijk tien percent voor zich. Nu worden de kaarten rondge-

deeld. Die een en twintig heeft, trekt den pot; zoo daar meerderen zijn, dan wordt die tusschen hen verdeeld. Die tien percent zijn voor het licht en de verdere onkosten van het feest. Intusschen is de verlichting der drie pitten zoo sterk, dat gij ter naauwernood de olie in de bakjes kunt zien terwijl bovendien allen aanstonds zoo nuchter huiswaarts zullen keeren, als zij gekomen zijn. Zelfs geen kopje koffij wordt rondgeschonken, noch sirih gepresenteerd. De Javaansche hoofden kunnen niet leven, zonder hunnen minderen op de eene of andere wijze hun geld afhandig te maken, en die minderen, mogen wij er gerustelijk bijvoegen, zonder zich dit te laten doen. Daarom vooral geven de eersten ook partijen en feesten. — Hoe vaderlijk, hoe patriarchaal, zegt ge misschien, de feestelijke pandopo binnentredende; zelfs de geringste koelie is niet uitgesloten. — Eene goedheid, eene vaderlijkheid, die uit den duivel is. Zij zijn wel te huis gebleven, die niets konden geven; ieder, die daar zit, heeft reeds ruim voor zijn deel door geschenken betaald, en voor zij heengaan, zullen zij nog wel meer hebben bijgepast.

Zij spelen met kaarten als de onzen. Men zoude dat in het nederige Trawas, zoo hoog in de bergen, niet verwachten. De Europesche beschaving is verder onder de Javanen verspreid, dan wij dikwerf wel meenen. Zoo hoog op den berg een vingt et un met speelkaarten van Fransch fabriek! — gelukkig dat de jeneverflesch er althans hier ook niet voor getuigt. Ik moest dit wel eens elders zien en nog wel dieper in de binnenlanden dan Trawas ligt. De kelderflesch ging daar rond, als in den ergsten kroeg. Zij dronken de jenever als water uit Chinesche kommetjes. Kaartspelen, jeneverdrinken en Hollandsche vloeken uitstooten, al verstaan ze ook geen enkel woord meer van de taal, kunnen vele Javanen reeds. Gij moet ze maar eens hooren, mannen en vrouwen op de hoofdstrandplaatsen, bij honderden, vooral in het laatste volleerd. Voor den ergsten matroos of soldaat behoeven zij niet onder te doen. Deze zijn dan ook gewoonlijk hunne leermeesters. En nog zeggen velen: wat wilt ge toch met uwe Evan-

gelisatie der Javanen, met hunne beschaving en veredeling door het Christendom? Onkunde, eenzijdigheid, overdrijving doen u die woorden uiten; gij kent hen niet; anders zoudt gij weten dat zij goed en gelukkig zijn, dat gij met uw Christendom al zeer ongelegen aankomt en dat zij, hun' ontwikkelingsgang volgende, van zelf tot een goed einde zullen komen.

VIII.

HET HUIS TE TRAWAS. — HET VERTREK EN GROOT GEVOLG. — JAVAANSCHE BEGRIPPEN VAN GROOTHEID EN OPVOEDING. — DE HOOFDEN EN HUNNE VOLGELINGEN. — HET GLIBBERIGE PAD. — DE GEEST DES VROEGEREN BESTUURS OP JAVA. — TWEE BOEDDHABEELDEN. — OPMERKING EN OPMETING. — DE VERLATEN THEETUIN. — VERSCHILLEND OORDEEL. — DE JAVAAN DER BERGEN EN DER STRANDEN. — GETUIGENIS VAN EEN JAVAAN OMTRENT DEN EUROPEAAN. — HET WACHTHUISJE. — DE DRIE WACHTERS. — HET DIEPE RAVIJN ENZ. — DE WEG OVER PANDAN. — NIEUW ONTGONNEN STREKEN. — BESCHAVING VAN DEN JAVAAN.

Ik heb van mijn logement te Trawas nog niet gesproken, omdat daarvan niets bijzonders valt te zeggen. Op onderscheidene punten in de binnenlanden zijn Pasangrahan's, verblijven voor de ambtenaren op hunne inspectiereizen, of, wanneer werkzaamheden hen, verre van huis, voor eenige dagen daarheen roepen. Zulk eene is ook te Trawas. Zij is voorzeker eene der ruimste en meest doelmatig ingerigte, grootendeels daaraan te danken, dat de vroegere Residenten van Soerabaja of hunne familie daar meermalen vertoefden.

De Pasangrahan van Trawas wordt daarom ook gewoonlijk het buitenverblijf van den Resident van Soerabaja genoemd. Zij bevat zes ruime kamers, door eene breede, rondgaande galerij, die afgesloten kan worden, omgeven. De reiziger vindt daar bed, tafel en stoel. Het overige moet hij medebrengen, of van Modjo-sari laten komen, zelfs zijne eetwaren en verdere, dagelijks benoodigde behoeften, daar in de kleine en verspreide dessa's om Trawas weinig te koop is. Wil men er dus eenigen tijd verblijven, dan brenge men zijn' kok en zijne bedienden mede. Men is er dan als in zijn eigen huis. Achter de Pasangrahan ligt een lief en door zwaar geboomte belommerd tuintje. Trawas mag zich ook op een heerlijk bad beroemen, waaruit met bevallige kronkeling een beekje door het tuintje is geleid, dat met gedurig verval van water zich steeds aangenaam klaterende laat hooren. Het lieve plekje is een ware rozenhof. Vele genoegelijke uren bragt ik er door. Het kostte mij daarom moeite van hetzelve te scheiden. Maar ik was genoegzaam hersteld, en dringende werkzaamheden riepen mij weder naar de vlakte.

Twee wegen voeren van Modjo-sari naar Trawas, de eene over Orrong-Orrong, dien ik was gekomen, de andere over Pandan, langs welken ik zoude terugkeeren.

De morgen was regenachtig. Ik hield mij daarom, in de hoop, dat het weder intusschen wat zou opklaren, iets langer in het bad op. Buiten gekomen, vond ik den mantriaris, met een twintigtal ruiters als gevolg, reeds gereed en wachtende om mij te vergezellen.

Verwonderd zag ik op, daar ik slechts één man gevraagd had om mijn gids te zijn op het onbekende pad, en vroeg, waaraan de eer van zoo groot een geleide te danken? Het mogt mij wel verwonderen, want de Javaan ziet te naauwkeurig naar den gouden of zilveren band om uw pet en bewijst u daarnaar geheel zijn' meerderen of minderen eerbied, dat ik, zonder iets van die blinkende teekenen van gezag te kunnen vertoonen, zoo groote onderscheiding mogt ontvangen. Het was zuivere hoogachting, vriendschap voor den geëerden gast,

die veertien dagen op Trawas in hun midden had doorgebragt; dus verzekerde mij de mantri-aris met eene diepe buiging. Voorzeker zeer verrassend, ook vereerend. Ik geloofde die eer echter meer aan een schrijven van het bestuur omtrent mijn verblijf op Trawas, dan wel aan persoonlijke hoogachting te moeten danken, en verzekerde hem, dat ik er geen gebruik van zoude maken, omdat ik vreesde te veel van hem en de zijnen te vergen, ook liefst slechts door één man als gids verzeld mijnen weg wilde gaan. Wij scheidden met vele betuigingen van dank en hoogachting, en ik wandelde de hoogte op, de breede laan van den hoogen koffijtuin achter Trawas binnen. De weg was te glibberig en de morgenkoelte te frisch, dat ik niet liever zonde verkiezen een goede wandeling te maken, dan onaangenaam op een gedurig uitglijdend paard de hoogten op en af te schommelen en te bengelen.

Ik had slechts één man gevraagd, zag echter weldra dat mij vijf volgden. Die vier behoorden echter eigenlijk niet tot mijn gevolg, maar tot dat van mijnen gids. Hij was een hoofd, en ook het geringste hoofd op Java kan zich niet bewegen, zonder dat aanstonds eenige volgelingen om en achter hem aanslenteren. De eene draagt zijne staatsiepiek, een ander zijn matje of sirihdoos of kwispeldoor. Hoe hooger een hoofd, hoe meerdere volgelingen, ieder met iets in de hand achter hem. Dit is eene gewoonte, zoo één geworden met het volksleven der Javanen, dat een hoofd zonder gevolg voor hen een onbestaanbaar iets is, eene bespotting, eene ergernis. Men heeft wel eens getracht, en tracht nog, om dat aantal volgelingen zoo veel mogelijk te beperken, te verminderen; niet dan zeer langzaam en geleidelijk voortgaande, zal men daarin kunnen slagen, want men komt den Javaan, zoowel volk als hoofden, daarmede aan de ziel van hunne adat. Zij begrijpen ons dan ook geenzins, en meenen, van hun standpunt gezien, dat wij wel menschen van weinig manieren en fatsoen moeten zijn, als we daar zoo zonder eenig gevolg onzen weg gaan. Intusschen kan men nagaan, hoe vele duizende handen daardoor aan den arbeid onttrokken, hoe vele duizende ledigloo-

pers daardoor gevormd worden, indien men bedenkt, dat het aantal hoofden op Java legio is. Hunne volgelingen zijn meestal familieleden. Volgens de adat rust de verpligting op ieder, die slechts eenigzins in aanzienlijke betrekking is, om zijne behoeftige of niet ruim bedeelde familieleden te onderhouden. Doet hij dit niet, dan mist hij de algemeene achting en noemt het volk hem een man zonder schaamte, een hoofd zonder opvoeding. Hij meent ook zelf zijnen rang en hoogen stand te kort te doen, indien iemand zijner familieleden landbouwer of werkman bleef, vereenigt hen daarom grootendeels onder zijn dak en in zijn gevolg. Daarvoor geeft hij hun rijst en kleeding en liggen zij den ganschen dag in zijne pandopo te luijeren, indien zij geene huiselijke diensten bewijzen, of hem daarbuiten volgen.

Waarlijk, geene geringe vertooning van grootheid, als gij daar een hoofd in zijn lakenschen, dikwijls fluweelen *sikapan* 1), de kris met gouden schede op zijde, gevolgd door zijne uitgedoste volgelingen, deftig ziet voorbijstappen. Bedenkt gij echter hoe gering zijn inkomen is, dikwijls naauwelijks toereikende om de rijst voor hem en zijn gevolg te betalen, dan beseft ge aanstonds geheel, wat vertooning van grootheid hij naar buiten ook make, dat het in zijn huis armoede is, dat een hoofd, zal hij met de zijnen niet van honger omkomen en zijne staatsie kunnen ophouden, wel ten koste van de bevolking moet leven.

Achter Trawas, door een koffijtuin en het breede pad, dat wij thans hebben afgewandeld, gescheiden, ligt een bergheuvel, die zich tot twee, driehonderd voet zal verheffen. Men noemt hem Goenong Boetak, den berg Kaalkop, omdat hij slechts met gras en enkele struiken is bewassen, en er geen enkele boom op groeit. Thans slaan wij links af en verlaten onzen weg om nog eerst een paar reusachtige Boeddhabeelden te bezigtigen, die aan de andere zijde van den Boetak op de helft zijner

1) Kleedingstuk der aanzienlijke Javanen, eenigzins in den vorm van een buis, met staanden kraag en panden over de heup.

hoogte liggen. Het pad wordt steiler en daar de motregen steeds digter valt, ook met ieder oogenblik glibberiger. Met stok en grijpen, hebben wij moeite op de beenen te blijven. Op zulke paden gaat men veel veiliger, gelijk de Javaan, op bloote voeten, dan met schoenen. Zij weten met hunne toonen als vingers te grijpen, staan vast, terwijl wij ieder oogenblik op onze gladde zolen uitglijden. Zoo dikwijls ik uitgleed of dreigde te vallen, ging een vereenigde kreet van schrik achter mij op; allen wilden mij dan vasthouden, en zouden, scheen het wel, voor mij hebben willen uitglijden, des noods vallen, die bezorgde zielen.

In vroegere jaren, nog onder het zuiver Javaansch bestuur, moesten de volgelingen steeds instaan voor het leven van het Hoofd of den aanzienlijke, dien zij op zijnen weg of eene reize begeleidden. Overkwam hem iets, verloor hij het leven, dan moesten zij, hoe onschuldig ook bevonden, daarvoor steeds boeten, dikwijls met hun leven betalen. De Javanen der binnenlanden hebben zich nog niet geheel van dat denkbeeld kunnen losmaken; van daar dikwerf hunne overgroote bezorgdheid en vrees, indien den reiziger, wien zij volgen, ook maar de geringste kleinigheid overkomt. Meer dan beestachtig was in vroegere jaren de behandeling van den kleinen man door de hoofden. Slaven werden elders zoo laag niet aangezien, zoo wreed niet behandeld.

"Mijnheer," zeide mij eens een Regent zelf, "onder de Javaansche vorsten konde de kleine man niets zijn eigendom noemen. Zijn akker, zijn veld, zelfs zijne vrouw, zijn leven moest hij steeds bereid zijn, op hun' wenk of dien van zijn hoofd, aan hen over te geven. Ieder oogenblik moest hij gereed zijn om hen vaak dagen ver, langs ongebaande wegen, door bosschen en over bergen te volgen, of lasten na te dragen, zonder daarvoor immer eene betaling, dikwerf geene voeding onder weg te erlangen. Ter plaatse aangekomen, werd hij, zonder ook daar eenig voedsel te erlangen, zelfs zonder met een blik verwaardigd te worden, het bosch weder in, naar huis teruggejaagd."

"Kan het u daarom verwonderen," besloot hij, "dat de Javanen, die eeuwen lang onder zulk een hard juk gebogen gingen, ook in weerwil van een milder bestuur reeds sedert vele jaren nog altijd zoo slaafsch, zoo bevreesd, zoo kruipend blijven? Het is hun door de gewoonte tot eene tweede natuur geworden."

Intusschen hebben wij een der Boeddha's bereikt. Hij ligt te midden van braamstruiken op zijn breeden rug. Een colossale Boeddha, grooter dan de middenste van Tjandi Mendoet [1]), de tot nog toe bekende, grootste van Java. En hij vertoont, nog onbeschadigd, gelijk deze, ook geheel het zuiver Boeddha-karakter. De beenen voor het lijf geslagen, heeft hij de regterhand, de palm binnenwaarts gekeerd, op de regter knie geplaatst. De linker, met de palm binnenwaarts, ligt op beide enkels. Zijn blik is zeer vreedzaam; ook mist hij, geheel naakt, alle die sieraden, waarmede de oude Javanen zoo dikwijls hunne Boeddha's opschikten, hun eenvoudig karakter geweld aandeden. Eene spits uitloopende muts of kroon draagt hij op het hoofd. Van hoe zuiver Boeddhaistisch karakter ook, is het beeld echter geenzins fijn gehouwen, noch keurig afgewerkt. De drie van Mendoet zijn veel gladder en kunstiger gebeiteld. Het is vol pokken en putten, gedeeltelijk ten gevolge der mindere digte van de steensoort — welke ik echter meen, dat trachiet is — gedeeltelijk, omdat het reeds sedert onheugelijke tijden aldaar aan weer en wind en regen was blootgesteld. Het is duidelijk, dat het beeld, op zijn rug liggende, daar vroeger niet gesteld was, dat waarschijnlijk hevige natuurwerkingen dien steenklomp van tienduizende en tienduizende ponden daarheen moeten hebben geslingerd. De oudste menschen om Trawas hoorden echter nimmer iets anders dan dat het beeld daar altijd gelegen had. Men zoude kunnen meenen, dat het eenmaal op den top van den Boetak, uit een' juist dáár liggenden steenklomp gehouwen en gesteld is

---

1) Eene tempelruine in de Residentie Kadoe, nabij het beroemde Boroboedoer, waarin een Boeddha-trias.

geweest. Zoo veel echter schijnt zeker, dat het nimmer in eenen tempel heeft gestaan; daarvoor is het niet slechts te ruw gehouwen, maar ook nergens daaromtrent worden tempelsteenen gevonden, die voorzeker van zulk een gebouw, als waarin het beeld moest gezeten hebben, zouden overig zijn. Te meer, daar nog een eind verder een tweede Boeddhabeeld van gelijke grootte wordt gevonden. Het ligt voorover gedeeltelijk in den berg gezonken, zoodat slechts het achterstuk zigtbaar is, en heeft al het uiterlijk, van in alles gelijk te zijn aan het eerste. Een paar Javanen zeiden mij, dat voor eenige jaren daar nog het hoofd van een derde groote Boeddha opgegraven en naar Trawas overgebragt zoude zijn. Ik heb omtrent hetzelve niets verder kunnen vernemen.

Zaten echter eenmaal drie zulke Boeddha's, als die welke voor ons ligt, op den top van den Boetak, ongetwijfeld even als een collossale Siwa, omringd van zijne Boeddha's of zittende beelden, door ons in het kalkgebergte, dat de vlakte van Soro-Godok in Djocdjo binnenspringt, gevonden en op een plateau, zonder tempel, gesteld, dan droeg de Boetak voorzeker niet slechts de hoogst geplaatste, maar ook de meest colossale Boeddha-trias, welke tot op heden nog op Java is ontdekt. Het mag geloofd worden, dat de omliggende bergstreken, de hoogten en laagten om Trawas en den Boetak, of de zadelrug tuschen den Walirang en Penanggoengan, vroeger meer bevolkt zullen zijn geweest, dan thans. Of zouden wij moeten meenen, dat die Boeddha-trias, daar hoog verheven op den Boetak, slechts door eene priesterdessa bewaakt en gediend werd, waarnaar telkenmaal de menigte uit de lagere landen van Bangil en Modjo-sari opklom om hem hare offers te brengen en zegen af te bidden?

Hoe breed ik hier ook over ons Boeddha-beeld uitweide, en daardoor kan geacht worden hetzelve met belangstelling aanschouwd te hebben, zoo is het toch waar, dat ik er vrij onverschillig bij stond, en veel meer oog en lust was voor de bloedroode bramen, die mij van tusschen de groene bladeren tegenlachten, dan voor dien graauwen steen, waar-

aan men een hoofd, armen en beenen had gehouwen. Ik nam daarom op een steen nevens hem plaats, en liet mijn gids, onder aanwijzing, eenige opmetingen doen, terwijl ik de bramen, welke zij intusschen gaandeweg hadden geplukt, gebruikte. Wij waren zoo wat te gelijk klaar. Toen teekende ik in mijn zakboekje op:

De Boeddha is hoog tot de spits van zijne kroon 15 voet, breed tusschen de uiteinden der beide schouders 9 voet, tusschen die der uitgeslagen knieën 10 voet 6 duim; het hoofd is iets meer dan 4 voet breed, met zijne spits iets hooger dan 6 voet. Nog kan ik er bijvoegen, dat mijne hand naauwelijks een zijner oogen bedekken en beide handen zijn neus nog niet verbergen konden.

Langs denzelfden weg, dien wij gekomen waren, welke door een verlaten thee-plantagie voerde, teruggekeerd, waren wij spoedig op ons pad terug. Eenigen tijd geleden, meende men aldaar met goede resultaten theetuinen te kunnen aanleggen. De grond was goed en het klimaat zou bijzonder geschikt zijn. Intusschen bleek weldra, dat de contractant er slechts schade bij schade, maar geene goede thee kon oogsten. Zoo is het met meerdere thee-plantagien op Java, indien niet met bijna allen, gegaan. Gelukkig dat de koffij-, suiker- en indigo-productie tot betere resultaten heeft geleid, dan die der thee, anders zou het al zeer treurig met de finantiën van Nederland gesteld zijn. Nog altijd staan de theeheesters vol bladeren, echter slechts tot halve hoogte opgewassen, in geregelde rijen aan den Boetak te bloeijen. Alles echter, wat tot het etablissement behoorde, is verdwenen en het vee loopt nu vrij en ongedeerd door die vroeger met zoo veel zorg bewaakte tuinen. Heerlijk is de blik vandaar, langs de schilderachtig dalende hellingen van den berg, over het voorliggende lage land, de zee en het gehakkelde Madura, maar ook treurig die om u heen, op den verlaten en thans woesten omtrek, waar vroeger landbouw en nijverheid leven en bedrijvigheid in het aanzijn riepen. Intusschen ziet de Javaan die verlaten tuinen geenzins met leede oogen aan; hij was zelfs zeer blijde

dat men die hem vreemde kultuur weder staakte. Zoo achtte hij die, dat nog nimmer iemand eenige bladeren verzamelde en droogde om er zich een aftreksel van te bereiden. Zelfs de sapi's en karbouwen, zeide mijn gids lagchende, lusten de bladeren niet.

Hoe veel nederiger en onderdaniger is de Javaan der binnenlanden, dan die der stranden. In de groote strandplaatsen loopt hij u onverschillig voorbij, ziet u dikwijls vrij onbeschaamd aan. Ja, sommigen zullen vaak regt op u aankomen, als of zij u omver wilden loopen. In de binnenlanden daarentegen neemt hij reeds op verren afstand zijn hoofddeksel af, of stijgt van zijn paard, en wacht ter zijde van den weg in nederige houding tot gij voorbij zijt gereden. Beide, dat slaafsche en dat aanmatigende, is mij hinderlijk in den Javaan. Is het eerste, gelijk wij hoorden, een gevolg daarvan, dat hij nog altijd blijft voortleven onder de indrukken van het vroegere despotisme zijner hoofden en vorsten, het laatste moet geweten worden aan zijnen omgang met de Europeanen, vooral die der lagere klasse. Die omgang doet hem meer en meer den blinddoek van het ontzag voor de oogen wegvallen.

Eens zeide mij een aanzienlijk inlander in de vorstenlanden: "Eerst zagen wij Javanen de Europeanen voor goden, later voor halve-goden aan, toen voor buitengewone menschen. Sedert hebben wij ons echter overtuigd, dat zij evenzeer menschen zijn als wij. Waar vroeger een onderofficier met eenige manschappen genoeg waren om het gezag te handhaven of eenen opstand te dempen, daar schiet thans dikwijls een gansche compagnie te kort." Waarlijk, geene zeer vereerende getuigenis voor ons, ook geenzins een bewijs dat hun kan dienen, die zoo veel spreken van, en ophebben met, onzen morelen invloed op den Javaan. Neen, om morelen invloed op den inlander, den Javaan, uit te oefenen, moeten wij een geheel anderen weg inslaan, dan die tot heden door maar al te velen gevolgd is; dan moeten wij hun steeds door onze zeden, door ons gedrag, door ons christendom, eerbied weten in te boezemen, achting weten af te dwingen; dan moeten wij

hen door evangelisatie en beschaving uit de boeijen van hunne diepe onkunde en hun schromelijk bijgeloof verlossen.

Ruim twee paal of een klein uurtje van Trawas, daalt de weg eensklaps naar een diep ravijn af, voorzeker een der diepste, welke de reiziger in de gebergten van Java moet doortrekken. Daar, waar men er naar afdaalt, en ook aan de andere zijde, waar men er uit opklimt, staat een huisje, waarin twee of drie wachters zijn, om een oog te houden op den komenden en gaanden man; want het was beneden niet altijd züiver. Voor wij afdaalden, traden wij het wachthuisje binnen, om een oogenblik voor den regen te schuilen, die nog altijd aanhield. Het was huiverig koud. Zij hadden daarom een groot vuur aangelegd, dat smeulde en van tijd tot tijd door den wind opvlamde. Het was ons, doornat, voor eenige oogenblikken regt aangenaam. Drie mannen zaten om hetzelve zoo stijf en strak in de vlam te staren, als waren zij wezenloos. Naauwelijks merkten zij ons binnenkomen op. Zij zagen even op, een schoof een weinig ter zijde, daarna zonken zij weder in hun vorigen als bewusteloozen toestand terug. Zoo kunnen de Javanen uren aan uren, vaak dag aan dag, in hun niets doen weggezonken, nederzitten. Niet dan noode door een dwingend bevel of bepaald noodzakelijk werk laten zij zich daarin storen. Maar kunnen wij iets anders van hen verwachten, ledig als hun hoofd, ledig als hun hart is, ongelukkigen als zij zijn, die opgroeiden om gelijk het redelooze schepsel slechts toe te nemen en grooter te worden naar het ligchaam, maar wier ziel tot geen waarachtig ontwaken kwam?

Te voet stegen wij af, te paard klommen wij weder naar boven. Ruim een kwartier uur waren wij bezig, voor we aan de overzijde weder boven kwamen. In zijne laagste diepte bruischt een bergstroom door het ravijn. Een bruggetje ligt over denzelven. Daarnevens, waar de rotswand met zijne hangende struiken en boomen een weinig terugwijkt, lag een platte steen op eene kleine aardhoogte, waarop en waarvoor ik onderscheidene overblijfselen van offergaven der voorbijgangers zag: tabak, rijst, bloemen, sirihbladen, nog meer. Voor

denzelven lagen enkele klapperdoppen, waarin wierook gebrand had.

"Waartoe die offers, en door wie gebragt?" vroeg ik één mijner geleiders.

"Ja, mijnheer," antwoordde hij na eenig aarzelen, en na zijn pruimtabak tusschen de lippen gevat en verschoven te hebben, "zij, die door dit ravijn gaan, beloven altijd bij dezen steen, als zij gelukkig mogen wederkeeren, daarvoor een dankoffer op denzelven te zullen nederleggen; verzuimen zij dit, dan komen zij nooit goed door het ravijn, of treft hun zekerlijk eenig ongeluk op hun verderen weg." Hij wist mij niet juist te zeggen, van wien zij dan dat ongeluk te wachten hadden, van den steen of van eenen boozen geest, die in het ravijn woonde; hij meende echter van den steen, voor dien toch werden offers gegeven.

"Neen," viel het hoofd lagchende in, "van den boozen ravijngeest, zoo als de geringe dessa-man gelooft; maar ik geloof daar niet aan."

"En zouden zij, die daar aankomen, er ook niet aan gelooven?" vroeg ik hem, op eenige Javanen wijzende, die juist afkwamen.

Eerbiedig bleven zij aan de overzijde van het bruggetje wachten, tot wij vooruit zouden zijn gereden. Ik liet hen roepen en ondervragen.

"Neen," zeide de oudste hunner, "wij behoeven hier geen offer te beloven of te geven, wij hebben niets van den ravijngeest te vreezen, hij is onze vriend, daar onze dessa in de nabijheid is; slechts zij, die van verre hier komen doorreizen, moeten een offer geven; verzuimen zij dit, dan zullen zij altijd, gelijk reeds met verscheidenen is gebeurd, ongeluk op hunnen weg hebben."

Ik was regt blijde, het ravijn doorgeworsteld en aan de overzijde weder opgestegen te zijn. Van daar hadden wij weder een van die onbeschrijfelijk heerlijke blikken over den verren omtrek, die nu nog te meer trof, daar wij zoo even de sombere diepte hadden verlaten.

Het pad, dat van daar over hoogten en laagten, door bosch en veld, den berg af, naar Pandan slingert, is wel moeijelijker, maar ook veel romanesker, dan de weg over Orrong-Orrong. Deze loopt bijna regtlijnig, de hoogten zijn zoo veel mogelijk afgespoeld, de laagten aangevuld, de weg is breed, heeft goede bruggen en aan beide zijden strekken zich velden en ontgonnen land uit. Het pad naar Pandan, smal en ongeëffend, voert nog grootendeels door het midden van eene woeste, nog niet ontgonnen natuur. Uw paard kan daar telkens uitglijden, wat het trouwens ook dikwijls doet. Gedurig gaat gij over een bruggetje van boomstammen, waaronder de bergstroom tusschen zware keijen bruischt. Gij rijdt langs stammen van oude geheugenis, die hunne hooge kruinen statig boven uw hoofd schudden en u met hunne verdorde bladeren bestrooijen. Elders weder heeft zich een andere dwars over het pad gelegd, als wilde hij u den weg versperren. Telkens vliegt een boschhaan of paauw voor u op; wild springen de apen boven uw hoofd in de boomen rond, en overal hoort gij de bergstroomen om u klateren, bruischen; nu nevens u, dan in de diepte of op de hoogte, beneden welke uw pad heenleidt.

Lager gedaald, kwamen wij in ontgonnen gedeelten. Boschstreken waren daar nog niet lang geleden in sawah's herschapen. De zwarte tronken, die hier en daar tusschen de helder groene halmen nog overgebleven waren, zeiden het ons. Wat zagen zij er droevig uit, als treurden zij om hunne gevelde makkers, of om de kroon, waarmede zij vroeger zoo statig prijkten! Nog enkele zware boomen, reuzen van het vroegere woud, waren staande gebleven. Den veller te magtig, ging hij hen eerbiedig voorbij, doch slechts om een volgend jaar weder te keeren, en dan ook hen, den laatsten roem van het vroeger zoo prachtige woud, te doen vallen. Doch is het niet goed, is het niet een zegen, zoowel voor Java als Nederland, dat zijne bosschen met ieder jaar minder worden, dat de landbouw hetzelve steeds verder en breeder met zijne lagchende akkers en velden overdekt? Mogt slechts de beschaving van den Ja-

vaan eenigzins gelijken tred hebben gehouden met de ontginning van zijn eiland! Hoe verre echter is het nog daarvan gebleven! Terwijl in de laatste vijfentwintig jaar zoo veel voor Java's ontginning werd gedaan, deed men zoo goed als niets voor de beschaving van zijne bewoners. Zij zijn nog die zij waren, slaven van hunne diepe onkunde, van hunne teugellooze hartstogten en hun grof bijgeloof.

IX.

HET BESNIJDINGSFEEST. — HET TANDENVIJLEN EN ZWARTEN. — NAAR DE POORTEN VAN DJEDONG. — DE RUÏNEN VAN MODJO-PAHIT EN DJEDONG. — EEN GELOOF ZONDER GROND. — BESCHRIJVING DER POORTEN EN VERDERE RUÏNEN VAN DJEDONG. — OORDEEL OVER HAAR. — POHON JOLI KOMMANDANT. — DE GESLOOPTE MUREN VAN BANGSOL. — DE AFDEELING MODJO-KARTO, THANS EN VOOR VIJF EN TWINTIG JAAR. — DE HOOFDPLAATS MODJO-KARTO. — KERKELIJKE DIENSTREIZE. — BELASTING OP DE PELGRIMAADJE NAAR MECCA. — SINCAPOER, HET MECCA VAN DEN HADJI. — DE KENNIS VAN MECCA DER HADJI'S, HUN BEDRIJF, FANATISME, WOONPLAATS. — HET TEMPELBEZOEK. — TERUG TE SOERABAJA.

Van Trawas naar Pandan zijn dertien paal. Daar wachtte mij een rijtuig met vier paarden. In vliegenden galop ging het nu den berg af; spoedig hadden wij het nog zes paal verwijderde Modjo-sari bereikt. Daar was het feest, ten huize van den Wedono. De plegtigheid der besnijdenis was dien morgen aan zijn oudsten zoon bediend. Dit geschiedt bij de Javanen altijd in den vroegen morgen omtrent zonsopgang.

Dan is de lucht nog koud, vloeit het bloed minder snel, geschiedt de operatie het veiligst, zeggen ze.

Hunne besnijdenis is geene circumcisie (omsnijding), slechts eene incisie (insnijding). Zij wordt ook niet door de priesters bediend, maar door leeken. Gelijk de Joden de kinderen op hun achtsten dag doen besnijden, omdat ook Isaak op dien ouderdom, volgens hunne heilige boeken, is besneden; zoo wachten de Mohammedanen, de Javanen, daarmede, tot hunne kinderen den leeftijd van omtrent vijftien jaar hebben bereikt, omdat Ismaël haar eerst op dien ouderdom onderging. Mohammed beveelt in zijn' Koran de besnijdenis niet. Zij was reeds vóór hem bij de Arabieren in gebruik, is van vroegeren, waarschijnlijk Ismaëlitischen, oorsprong. Met zijne godsdienst werd zij echter tegelijk naar alle landen, waar deze ingang vond, overgebragt, en is zij een heilig, van die godsdienst niet te scheiden gebruik, ja haar boven anderen meest karakteristiek kenteeken geworden. Ook de meisjes ondergaan die op Java, maar op vroegeren leeftijd, gelijk ook soms de jongens. Het is opmerkelijk, dat de Javanen, zoo strenge waarnemers als zij zijn van de besnijdenis, eene Mohammedaansche plegtigheid, ook nog altijd even stipt een voorvaderlijk oudheidensch gebruik, het tandenveilen en -zwarten nakomen. Kort na de besnijdenis worden den jongens de tanden gevijld. Eene zeer pijnlijke operatie, die gewoonlijk verrigt wordt door eene oude vrouw, welke, zittende op den grond, het hoofd van den lijder achterwaarts op haren schoot heeft. Een zacht hout, hem tusschen de tanden gestoken, houdt beide rijen zoo wijd van elkander gescheiden, dat zij die gevoegelijk met een klein, sterk afnemend slijpsteentje kan vijlen. De bewerking duurt van twee tot drie uur, soms nog langer, daar sommigen verkiezen om, als bijzonder fraai, de tanden tot even boven het tandvleesch geheel te doen afnemen. Verscheidenen gaan nog verder en laten zich de tanden met scherpe beiteltjes eenen hoekigen of anderen vorm geven. Zij lijden daarna verscheidene dagen lang hevigen pijn aan de tanden en in den mond, kunnen den minsten togt of de ligtste aanraking der tanden niet ver-

dragen. Na de vijling der tanden maken zij de overgeblevene stompjes zwart met de schil van den granaatappel, verzuurd klapperwater en nog andere middelen. Gelijk bij de Romeinen de jongeling, nadat hij, met de toga gekleed, in het openbaar was verschenen, voortaan als man werd beschouwd, zoo bij de Javanen, nadat hem de tanden gevijld en zwart gemaakt zijn, kan hij heengaan en zich eene vrouw zoeken.

Van Modjo-sari maakte ik nog een allerbelangrijkst uitstapje naar de zoogenaamde poorten van Djedong. Zij liggen voorbij Bangseri, een' post van Modjo-sari, bezijden den weg naar Bangil, in een djatibosch aan den voet van den Penanggoengan. Voorbij Bangseri te paard gestegen, hadden wij nog eenen moeijelijken weg van eenige palen te maken, daar ons pad, gansch niet effen en regt, bovendien overal met grootere en kleinere steenen als overzaaid was. Maar het einde van den rid loonde rijkelijk de moeite.*

Men spreekt veel van de ruïnen van Modjo-pahit en roemt ze als hoogst belangrijk. Zij zijn het ook wegens de historische herinneringen aan haar verbonden, als de nog eenig overgeblevene gedenkteekenen van dien eenmaal zoo magtigen en grooten vorstenzetel van Modjo-pahit, eenmaal door gansch den Archipel beroemd en gevreesd. Maar overigens, zeg mij, wat beteekenen ze toch, wat kunstwaarde hebben zij, die steenhoopen daar, welke gij naauwelijks den naam van tempel- of poortruïnen kunt geven? Wat beteekenen zij die graven van Tra-woelan, die enkele verspreide beelden, die ledige vijver? Neen, veel meer bieden u de poorten van Djedong ter bezigtiging, die poorten zoo nabij Modjo-pahit en echter nog door geen reiziger vermeld.

Men heeft nu eenmaal vrij algemeen aangenomen, dat alle ruïnen in den oosthoek van Java van gebakken steen, tot het tijdvak van Modjo-pahit, die van gehouwen steen, tot dat van het vroeger bestaan hebbende en meer oostelijk gelegen Djengolo zullen behoord hebben. Volgens deze aanname moeten dus ook de bedoelde poorten van Djedong, als van gehouwen steen, tot den tijd van Djengolo gebragt worden. Vergeefs

echter heb ik tot heden trachten te vernemen, op welke eenigzins billijke gronden deze onderscheiding wordt gemaakt. Nog niet één is mij genoemd. Het is eene meening omtrent de oudheden van Java, gelijk meerdere anderen, wel vrij algemeen aangenomen, maar zonder één deugdelijk bewijs voor zich. Bovendien mag zij door twee zeer deugdelijke bewijzen als geheel wederlegd worden geacht. Immers de fondamenten van het oude Djengolo, nog overig, zijn van gebakken steen opgetrokken, terwijl men in de laatste dagen duizenden bij duizenden kubiek gehouwen trachiet-steenen in den omtrek der van gebakken steen overgebleven ruïnen van Modjo-pahit heeft opgegraven, trachiet-steenen, welke thans zullen gebruikt worden voor de groote sluis- en waterwerken nabij Modjo-kerto. Ook vindt men te Djedong, nevens de ruïnen van gehouwen, die van gebakken steen. Wij kunnen niet bepalen onder welk vroeger rijk de poorten van Djedong zullen gebouwd zijn, betwijfelen echter niet, dat zij de ingangen zijn geweest van een' aanzienlijken kraton of vorstelijk verblijf. Alles om de ruïnen is nog digt bosch; eene opname kon dus niet geschieden, maar het bleek mij duidelijk, dat de kraton op eene hoogte was gelegen, naar welke men uit de omliggende laagte met trappen opklom. Immers van de grootste en hoogst gelegene poort liepen verscheidene treden naar de diepte af. Meer dan tien telde ik. De lagere verloren zich tusschen de struiken en digte ruigte. Aan beide zijden van den trap is eene soort van balustrade en voor den ingang der poort eene kleine ruimte of portaal. De gansche hoogte der poort, op een zeer breeden voet gesteld, zal 15 v. zijn. Zij is geheel van trachiet, zonder overlading van ornamenten, eenvoudig en zuiver opgetrokken, en nog zoo goed als geheel onbeschadigd. Boven den ingang staan vier oude karakters, welke wij later zullen geven, gebeiteld, waarboven u weder een Boeddhahoofd met zijne slagtanden aangrijnst. Het kapiteel van de poort verheft zich met ornamenten van gebogen lijnen en figuren, naar de vier zijden met vijf ophoogingen, in den vorm van op elkander geplaatste kisten, die hooger ook steeds

kleiner worden. De doorgang der poort is 7 v. 5 d. hoog, 3 v. 2 d. breed, 9 v. diep.

De poort binnengekomen, bevindt men zich op een plateau van circa 150 □ v., thans ongelijk en begroeid, maar blijkens de overblijfselen, vroeger effen en door een' muur van gebakken steen omringd. Regts van zich heeft men eene bad- of waterplaats, 25 op 12 v., van gehouwen en gebakken steen. Hier en daar lagen nog enkele verminkte en verweerde beeldjes verspreid. Wij herkenden een' kleinen *Nandi* 1), een Ganesa en een beeldje, dat beide handen om de opgetrokken knieën had geslagen.

De tweede van trachiet opgetrokken poort voerde naar een lager plateau, dat men eerst overrijdt om op het andere te komen. Naar dezelfde windstreek, het Zuiden, gekeerd, is zij kleiner en ook eenvoudiger dan de beschrevene. Waarschijnlijk was dit lagere plateau eene afzonderlijk ommuurde ruimte van den kraton. Nog iets verder staan, naar de Westzijde gekeerd, de ruïnen van twee kleinere, uit gebakken steen opgetrokken, poorten. Ook daar, gelijk te Modjo-pahit, zijn de gebakken steenen zonder kalk op elkander gehecht. Dit geschiedde door wrijving der steenen met water, of, zoo als sommigen willen, met legèn bevochtigd, totdat zij vast op elkander kleefden. Men meene echter niet, gelijk sommigen ons wel zouden doen gelooven, dat die steenen daardoor onafscheidelijk aan elkander hechten. Dáár en elders konde ik de bovenste gemakkelijk opnemen. De gehouwen steenen wisten de oude Javanen door zwaluwstaarten of liever gleuven en riggels, zoodat de bovenliggende steenen in de onderliggende sloten of wederkeerig, op elkander te bevestigen. Het gebruik van kalk schijnt hun onbekend geweest te zijn.

Men verhaalde ons, dat in het bosch van Djedong nog verscheidene poort- en muurruïnen gevonden worden. Teruggekeerd, bezochten wij dan ook nog eenige ruïnen, door eenen muur omgeven, regts van ons pad. Den muur, die eene

1) Heilige stier.

aanmerkelijke hoogte en dikte had, nog grootendeels overgebleven, stapte ik met 60 op 40 schreden lengte en breedte om. Daar binnen vonden wij de voetstukken van twee kleine tempeltjes, van gebakken steen, gelijk de muur, rondom met rosetten en verschillende figuren, reeds meer of minder onduidelijk, gesculpteerd. Alleen de voetstukken waren nog overig; muren, dak en beelden zijn verdwenen. Daarnevens stond ook nog in zijne muren van gebakken steen een gebouw, dat moeijelijk voor eenen tempel kon aangezien worden. Het is langwerpig vierkant, 13 v. op 5 v. Binnen is het geheel ledig; geene nis, geen overblijfsel van eenig altaar of beeld is daar te vinden. De ingang is op een derde der lengte van den muur, welks lengte aan de eene zijde in vier, aan de andere zijde in twee schuinsche ruitvakken is verdeeld.

De bevolking, welke deze ruïnen, waarvan niemand iets wist, eerst voor eenige jaren in het digte bosch wedervond, weet u zeer stellig te verhalen, dat de eerst bezochte door den vorst van Djengolo, en de laatste door zijn' rijksbestuurder bewoond werd. Wij voor ons betwijfelen niet het verblijf van eenen vroegeren regent of vorst, magtig over den omtrek, tevens eene heilige bid- en offerplaats, bezocht te hebben, ook dat het thans zoo verlaten en door slechts enkelen bewoonde bosch van Djedong vroeger een sterk bevolkt oord, een deel, zoo niet de zetel, van een rijk is geweest; maar welke vorsten daar heerschten, welke de naam van dat rijk, zijne eeuw, zijn duur, zijne lotgevallen zijn geweest, daarvan heeft de geschiedenis geen letter tot ons gebragt.

Van Kaseri, om den voet van den Penanggoengan, naar Pandahan en Bangil verder reizende, komt men spoedig aan een' zwaren djatiboom, die reusachtig hoog boven alle omringende boomen uitsteekt, de eenig overgeblevene van een djatiwoud, dat daar in vroegere jaren was, later, onder de bijl gevallen, in sawah- en suikerrietvelden herschapen. De inlanders noemen dien boom *pohon djati commandant* [1]). De overlevering

1) De djati-boom van den Commandant.

omtrent den oorsprong van dezen naam, door den inlander tot heden bewaard, mag wel als een staaltje der politiek van onze vaderen op Java worden bewaard.

Wanneer, dit weten zij niet meer te bepalen, maar volgens contract had wederom een afstand van gronden door den Soesoehoenan aan de Compagnie plaats gevonden. Deze laatste zond van Soerabaja een onderofficier en eenige manschappen om de afgestane gronden in bezit te nemen en de grenzen te bepalen. Men konde het niet eens worden omtrent dezelve. De Javaansche commissaris meende, dat de onderofficier, commissaris en commandant die te ruim bepaalde, en deze wilde wederom geen duim gronds toegeven. Zij stonden juist onder den djati-boom. Langs denzelven zouden de grenzen loopen, wilde de commandant; de commissarissen van den Soesoehoenan meenden, dat zij meer strandwaarts moesten verlegd worden. Nu zeide hij: "Wilt gij twisten, het is mij wel; ik heb den tijd; die het langste hier blijft, zal wel gelijk hebben." Hierop opende hij zijne tonderdoos, sloeg, tegen den djatiboom geleund, vuur, stak zijn kort eindje aan, en zette zich aan den voet des booms neder, hen allen met een gelaat aanziende, als wilde hij zeggen: "ik heb hier thans voor goed en lang mijne plaats gekozen." De Javaansche hoofden, getroffen door zoo veel laconisme, stonden hem na eenig dralen zijnen eisch toe. Sedert dien tijd werd de djatiboom steeds als een heilige boom beschouwd, voor de bijl gespaard, en pohon djati commandant genoemd.

Modjo-sari ligt twaalf paal van Modjo-kerto. De post Bangsal, waar men van paarden verwisselt, ligt tusschen beiden. Twee jaar geleden reed ik dien weg. Toen zag ik daar, één paal vóór Bangsal tot aan den post links van den weg, overal de ruïnen van een' hoogen en dikken muur, die regtlijnig met denzelven voortliep. Ik verliet mijn rijtuig, en onderzocht de ruïnen; aan beide einden van den muur, één paal van elkander verwijderd, vond ik een soort van bastiontorens, die merkelijk uitgebouwd waren. Op verscheidene plaatsen konde men nog duidelijk ontdekken, hoe vroeger eene breede

gegraven gracht voor langs den muur had geloopen. Van Trawas terugkeerende, zag ik vergeefs naar dien muur uit. Ik bereikte Bangsal; daar alleen was nog het einde van denzelven en een gedeelte van het bastion over. Men had den muur gesloopt om met de steenen den straatweg te plaveijen. Het is duidelijk, dat aldaar vroeger een versterkte kraton of hoofdplaats moet geweest zijn. De pati van Modjo-kerto, wien ik daarnaar vraagde, meent ook van ja, schreef mij zelf op een stuk papier: "daar was vroeger eene der omringende voorsteden van Modjo-pahit, waar Raden Toemenggoeng Wirosono, zoon van den laatsten vorst van Modjò-pahit, regeerde." De pati is hier mijn eenige autoriteit, want evenmin als van de ruïnen van Djedong, spreekt ook de *Babad*, de zoogenaamde geschiedenis van Java, van den muur nabij Bangsal, thans voorzeker reeds geheel verdwenen. Het ontbreekt niet aan jaartallen en verhalen omtrent den ouden tijd van Java, zijne oudheden en geschiedenis, maar zij kunnen den toets eener kritiek, hoe inschikkelijk ook, niet doorstaan. Jammer, dat de steenen niet een oogenblik kunnen spreken, waar de geschiedenis zoo geheel het stilzwijgen bewaart.

Wij zijn thans te Modjo-kerto. Soms lazen wij wel eens, hoe eenige stad of landstreek binnen een kort verloop van jaren aanmerkelijk in bevolking en welvaart waren toegenomen. Waarom lazen wij dit nimmer van Modjo-kerto? Zoo eenige landstreek, dan voorzeker nam de afdeeling Modjo-kerto gedurende de laatste jaren buitengewoon in bevolking en welvaart toe. Nog geene vijf en twintig jaar geleden telde zij slechts 30,000 zielen; thans heeft zij eene bevolking van 90,000 zielen. Toen bedroeg de gezamenlijke padjeg 90,000, thans is die gestegen tot 235,000 gulden; toen was daar nog niet één koffijboom voor het Gouvernement geplant, thans zijn daar vele honderd duizenden; toen ving men aan, als eene proef, eenige bouws met suikerriet te beplanten, thans worden 2090 bouws daarmede beplant, rooken daar suikerfabrieken, en worden jaarlijks millioenen en millioenen ponden suiker en koffij door Modjo-kerto aan de markt in Nederland geleverd.

Modjo-kerto van toen en thans, welk een onderscheid! Toen was meer dan de halve afdeeling nog bosch of *rawa* [1]). Ieder jaar trad de rivier buiten hare oevers, en overstroomde den ganschen omtrek. Daar waren noch bruggen noch wegen. Thans liggen de rivier en hare bijtakken binnen goede dijken besloten; duizend en duizend bouw's bosch en rawa's land zijn in rijke velden herschapen, de bevolking is driemaal verdubbeld. Overal goede rijwegen, bruggen, en, werden reeds groote sluis- en waterwerken in het Modjo-kertosche aangelegd, met nog grootere is men thans bezig om zijne landen en die onder Soerabaja voor overstrooming te beveiligen, tevens nog voordeeliger en vruchtbaarder te doen worden. Toen was het daar zeer onveilig, werd er dagelijks geroofd, gemoord, geplunderd, thans heerschen door de gansche afdeeling rust, orde en veiligheid.

Wanneer gij, van Soerabaja komende, den langen brug, achter Modjo-kerto over de breede rivier geslagen, overrijdt, dan hebt gij door de laan een schoon gezigt op de Aloen Aloen, een groot vierkant grasplein, waarom de steenen huizen der verschillende Europesche en Javaansche beambten, die van eenige burgers, alsmede de gevangenis en mesigit zijn gebouwd en waar ook twee hooge en sierlijke poorten op uitkomen, welke veel bijdragen om het fraaije van dit plein te verhoogen. Duizende Javanen omringen in digte kampong's, hooger en lager langs de rivier en meer landwaarts in, dit middenpunt van Modjo-kerto. Nog geene vijf en twintig jaar geleden was niet één steenen huis te Modjo-kerto; de Aloen Aloen was een glaga-veld, waar men wilde varkens en herten schoot; slechts hier en daar woonden Javanen in verspreide groepen op hoogere gedeelten langs de rivier. Zoo zeer namen de hoofdplaats en afdeeling van Modjo-kerto, gedurende betrekkelijk zoo weinige jaren, in bevolking, productie en welvaart toe, onder den steeds toenemenden invloed van het kultuurstelsel. Waarlijk, indien wij op zoo éénige, alles over-

1) Moeras.

treffende resultaten van hetzelve mogen wijzen, dan begrijpen wij hen niet, die toch in weerwil daarvan blijven beweren: het kultuurstelsel ontvolkt, verarmt Java!

Te Modjo-kerto verbleef ik eenige dagen in dienst. Viermaal 's jaars wordt hare gemeente door de predikanten van Soerabaja bezocht.

Een kerkgebouw is er niet. De dienst geschiedt in het huis van het hoofd des plaatselijken bestuurs. Daar wordt gepredikt, gedoopt, het avondmaal bediend, getrouwd. Komt de gemeente in grooten getale op, dan heeft de leeraar een gehoor van veertig zielen. Dikwerf echter komen slechts twintig, nog minder; want velen moeten van verre komen, verscheidene uren in rijtuig afleggen om de kerkdienst te kunnen bijwonen. Het huisbezoek in zoo kleine gemeente is spoedig afgeloopen en zoo reist de predikant na een verblijf van hoogstens vijf, zes dagen verder. Een ieder gevoelt, hoe onvoldoende zulk een reizende dienst moet zijn voor de behoeften der verschillende verspreide gemeenten op Java, aldus bezocht; hij beseft echter ook aanstonds, dat zulke kleine gemeenten 'geen' predikant voor zich alleen kunnen bezitten. Deze toch vindt er geen genoegzamen werkkring; veel vereenigt zich ook daar om zijn' ijver neder te slaan, zoo niet om hem traag te doen worden. Bijna een jaar was ik tijdelijk in zulk eene gemeente werkzaam. Op feestdagen, bij drukke beurten, had ik een zestig, zeventig hoorders; in eene gewone beurt slechts dertig, soms nog minder. Mijn catechisatie-werk was onbeduidend. En als er in zoo kleine gemeente dan nog zijn, die u als hun' herder en leeraar niet ontvangen, niet verstaan, dan moet ook het huisbezoek wel van zeer beperkten omvang zijn. Ik had veel tijd voor mij zelf, maar mindere gelegenheid om in mijne betrekking naar verlangen op te treden. Onwillekeurig begonnen ijver en lust voor de dienst er onder te lijden. Ik was daarom blijde, weldra eene beroeping naar eene grootere gemeente te mogen volgen. Intusschen kan verbetering in den tegenwoordigen stand van zaken gebragt worden. Men ontsla de predikanten der drie hoofd-

plaatsen, of waar zij op Java nog elders eene genoegzaam groote gemeente bedienen, van alle dienstreizen en benoeme meerdere predikanten om de verschillende en verspreide gemeenten te bezoeken. Dan zou de dienst in de groote gemeenten, voor welke het zeer schadelijk is, dat jaarlijks gedurende verscheidene maanden een der predikanten afwezig is, er zeer bij winnen en de kleinere, in haar noodzakelijk belang, veelvuldiger en voor langeren tijd kunnen bezocht worden.

Vroeger moesten de Javanen, welke als pelgrims naar Mecca wilden reizen, honderd gulden betalen om daartoe een' verlofpas te kunnen krijgen. Onlangs zijn zij van die betaling vrijgesteld. Wij vinden dit billijk, meenen toch, dat men geene belasting, van welken aard ook, op de godsdienst of hare beoefening mag leggen. Ook verdroegen de priesters en hun aanhang die belasting niet dan met verborgen wrok. Eenige jaren geleden waren die betaalde verlofgelden te Samarang tot eene belangrijke som opgeloopen. De resident vervoegde zich tot de hooge regering, om te weten wat daarmede moest gedaan worden. Deze antwoordde, ze aan de geestelijkheid der hoofdplaats af te staan, om er hare mesigit voor te herstellen of te verfraaijen. Zij weigerde echter bepaaldelijk het geld aan te nemen. Geld op zoodanige wijze als dat, ten koste van het geloof en van arme pelgrims geheven, kon geen zegen, moest verderf aanbrengen. Billijke, edele verontwaardiging deed hen zoo spreken en het geld afwijzen. Nu, meenen echter velen, zullen de Javanen voortaan in grooter getal naar Mecca gaan en wedergekeerd weldra een' geest van fanatisme onder de bevolking, vroeger niet gekend, opwekken. Het is nog geenszins gebleken, dat sedert meerderen zijn gegaan. Het waren ook geenszins die honderd gulden, welke zoovelen, die niet gingen, weêrhielden, maar de verre, moeijelijke, langdurige, onzekere reis en hare ongemakken. Van daar ook, dat de meesten hunner, die gaan, niet verder komen dan Sincapoer en Prins-Walis eiland. Daar lieten zij zich dan door een' priester, die Mecca bezocht had of het door anderen kende, verhalen, hoe stad en tempel er uit-

zien, hoe de priesters altijd binnen en om den tempel liggen te bidden, hoe daar kameelen zijn en dadelboomen groeijen en men eenige dagreizen door de brandende woestijn moet trekken voor Mecca te bereiken, waarom men wegens de hitte liever des nachts reist. Zoo onderrigt, nog een weinigje in de godsdienst onderwezen, kunnen zij, met een' grooten tulband op en langen priesterjas aan, teruggekeerd, gemakkelijk de domme menigte alles wat zij willen wijs maken, ook dat zij te Mecca zijn geweest.

Tijdens mijn verblijf te Modjo-kerto werd een onderzoek gedaan naar het getal *Hadji's* [1]) in de afdeeling Modjokerto, zooveel mogelijk ook, of zij waarlijk te Mecca waren geweest. Modjo-kerto telde zeventig op eene bevolking van 90,000 zielen, terwijl in de nevenliggende districten aan de overzijde der rivier, in Kaboe met 41,000 zielen slechts één, en in Lingkir met 40,000 niet één gevonden werd. Ik was bij het onderzoek van verscheidenen, maar moet bekennen er zeer aan te twijfelen, of wel één hunner immer te Mecca geweest was, zoo onbeduidend, zoo dom en verward waren hunne antwoorden. Een, die, ruim twintig jaar geleden, op zijn zeventiende jaar onder de leiding van een' oom zeide derwaarts gereisd te zijn, verklaarde ronduit, dat hij zich na zoo langen tijd niets meer van de reis of de heilige stad konde herinneren, verzekerde echter even stellig als de anderen er geweest te zijn.

Eenigen hunner zijn in priesterlijke betrekking, de anderen, verreweg de meesten, hoewel ook een priesterlijk karakter aannemende en meer ijverig dan de groote menigte in de waarneming der vormen en ceremoniën van hunne godsdienst, zijn meestal kooplieden. Zij hebben dan ook door hun verblijf en verkeer in het buitenland veel boven hunne landgenooten voor. Slimmer en geslepener, weten zij ten koste van hunne onnoozelheid met den handel steeds goede zaken te maken en bedriegen hen vaak even zeer met hunne koopwa-

1) Een pelgrim naar Mecca.

ren als met hun' voorgewenden pelgrimstogt. Goede kooplieden om hun voordeel, op welke wijze dan ook, te maken, zijn zij minder goede priesters, ook geenzins fanatieke Muselmannen. Nimmer ontmoette ik zulk eenen onder hen; misschiën schuilde hun priesterlijk karakter of fanatisme in de wrongen van hun' tulband of de plooijen van hun' langen witten jas; maar uit hunne woorden en hun gedrag bleken zij mij geenzins.

De Hadji's houden zich steeds bij elkander. Zij wonen op de hoofdplaats eener afdeeling en in de priester-kampong, *Kaoeman*, nabij of achter de mesigit gelegen, waarin zij zich op de bepaalde bidtijden met de geestelijkheid ook meestal laten vinden. Tijdens mijn verblijf mogt ik er mij zelf van overtuigen, tevens hoe zij met deze bijna de eenige tempelgangers zijn.

Het was vrijdag. Ik wandelde met het vallen van den avond over de *paséban* [1]). Daar rolden de doffe toonen van den tempeltrom mij tegen; ik volgde eenige tempelgangers naar de mesigit. Reeds aanstonds bij uw binnentreden dringt u alles om een zeer gering denkbeeld van den godsdienstzin der duizende Mohammedanen van Modjo-kerto op te vatten. Moge de fraaije poort, welke gij doortreedt om op het voorplein der mesigit te komen, ook al een groote vertooning maken, zij is niet hun werk, maar dat van eenen vroegeren assistent-resident van Modjo-kerto, die daarmede de hoofdplaats versierde. Het bruggetje, dat u over de waterleiding de poort binnen brengt, ziet er oud en vervallen uit; de aarde is gedeeltelijk voor dezelve weggespoeld. De poort binnengekomen, ziet ge aanstonds regts van u eene kleine pandopo, wier dak van droog gras gedeeltelijk is weggestort. Het grasplein om en voor de mesigit is vol gaten en moegrasplekken. De reinigings-waterbakken zien er verwaarloosd uit; verscheidene steenen zijn afgevallen en hun water is troebel,

1) Ruim vierkant plein voor de woning en het erf of den dalem van een regent; het plein voor den kraton van den Soesoehoenan of Sultan wordt *Aloen Aloen* genaamd.

vuil. De mesigit zelve, met *sirappen* [1]) gedekt, is een laag, onaanzienlijk gebouw, dat zich achter de hooge poort als verliest. Neen, die ongeverwde, donkere, onreine en vervallen loods mag geenszins aanspraak maken op den naam van tempel eener zoo welvarende hoofdplaats, met zoo vele duizende bewoners; zij getuigt wel zeer, dat zij slechte, liever dat zij geene Muselmannen zijn. Dat zegt ons, binnengetreden, ook een blik in den tempel om ons heen geworpen. Ik tel nog geen vijftig bidders en het is toch hun sabbath, hun uur van gemeenschappelijke zamenkomst. En onder die bidders zijn maar enkele kampongs-menschen; de overigen zijn de priesters met hunne familieleden en eenige Hadji's.

Ik vroeg den regent eens, hoevelen toch wel op groote feestdagen, als de mesigit druk bezocht werd, daar bijeen kwamen? "Dikwijls meer dan drie honderd", hervatte hij met een zeer tevreden gelaat. Maar voor drie honderd bidders komt mij de mesigit te klein voor; intusschen is zij toch de hoofdtempel eener afdeeling van meer dan honderd duizend zielen.

Wij zijn te Soerabaja wedergekeerd.

1) Een houten plankje als dakpan gebruikt.

DE *WAARSCHUWENDE STEM UIT DE BINNENLANDEN VAN JAVA* TEGEN DE EVANGELISATIE IN INDIE, AAN WAARHEID EN WERKELIJKHEID GETOETST.

In eene brochure, ons onlangs in handen gekomen, lazen wij het navolgende [1]):

"Nederlanders! het is alsof alle elementen van vernietiging gelijktijdig op uw koloniaal bezit moeten nederdalen, want gewis niets is meer geschikt, om het verlies uwer kostbare koloniën te bespoedigen, dan het werk der Evangelisatie en beschaving der Indische natiën, hetwelk u met zoo veel aandrang door sommige voorstanders der koloniale staatkunde van vooruitgang wordt aanbevolen.

"Ook hier moet aan het volk in Nederland de waarheid niet verzwegen worden. De Oostersche natiën onzer bezittingen in dien Archipel zijn, over het algemeen, zeer gehecht aan hare godsdienstige instellingen en begrippen, aan hare zeden en gewoonten. Op de eerbiediging daarvan berust de erkenning van het Nederlandsche gezag door vijf en twintig millioenen Oosterlingen. Het werk der zendelingen van sommige genootschappen moge met behulp van middelen, die veel naar dwang gelijken, met eenig gevolg zijn beproefd bij enkele volkstammen buiten Java, die nog in de duisternissen van het heidendom, van de afgodenleer, gehuld zijn; luttel echter zijn de verkregen resultaten, dewijl bij de belijders der leer

1) Eene waarschuwende stem uit de binnenlanden van Java. 's Gravenhage, 1853, pag. 40, 42.

van den Coran, hoe verbasterd de begrippen daaromtrent ook zijn, het bekeeringswerk tot nog toe geen bijval gevonden heeft. Wel heeft men met veel ophef gewaagd van den overgang van eenige inlanders te Depok (Buitenzorg), te Soerabaya en te Probolingo tot hetgeen sommigen het Christendom durven noemen; doch deze zoogenaamde bekeeringen, wel verre van te doen besluiten tot het bestaan bij de Javasche bevolking in het algemeen van de neiging tot vervanging van den Coran door den Bijbel, zouden veeleer het bewijs van het tegendeel kunnen leveren. Trouwens, bestond die neiging bij den Javaan, dan toch zouden wij die het eerst moeten bespeuren bij onze inlandsche huisbedienden, die als het ware hun gansche leven doorbrengen onder den onmiddelijken invloed onzer Europesche beschaving. Die menschen echter zijn en blijven in godsdienst, zeden en gewoonten, in begrippen en taal, hunne afkomst getrouw; eene omstandigheid, welke ten eenenmale logenstraft het beweren, dat de inboorlingen in Indië haken naar het genot der weldaden van het Christelijk geloof, naar de voorregten der verlichting en beschaving.

"Doch, gesteld voor een oogenblik, dat de Javaan genegen ware afstand te doen van zijne godsdienstige begrippen, van de polijgamie, waarop zijne geheele burgerlijke huishouding gegrond is; gesteld voor een oogenblik, dat geen wederstand der op Java zoo invloedrijke priesterschaar het bekeeringswerk in den weg zoude staan, tot welke verwarring zou dan nog niet leiden de Evangelisatie van Nederlandsch Indië, bij gemis in Nederland van eene godsdienst van den staat? Het Protestantsche Engeland en het Katholijke Spanje wisten ten minste welke weg kon ingeslagen worden. Maar wat zal Nederland doen bij de verdeeldheid, die aldaar thans bestaat in het gebied van de godsdienst? Zal men de zoo kalme inlandsche bevolking ontstichten, door op Java over te brengen den strijd tusschen Rome en Genève? Zal Nederland, door zoo vele herinneringen ook staatkundig gehecht aan het Protestantisme, het werk der Evangelisatie van Indië willen zien overgaan in de handen van de Roomsch-Katholijke geestelijken, die, bij

gelijke bescherming van de zijde der regering, de Protestantsche zendelingen als het ware zullen verdringen?

"Deze gewigtige bezwaren zouden in Nederland de ernstigste overwegingen verdienen, ingeval geene andere nog meer afdoende motieven het bevorderen van het evangeliseren der kolonie beslissend ontraadden, want wij moeten, op grond onzer ondervinding, op grond van verkregen kennis der gehechtheid van den Javaan aan zijne godsdienstige instellingen, en vooral van den invloed der priesters op de bevolking, voor de rust van Java, voor het behoud der kolonie, de dreigendste gevolgen voorspellen van elken beslissenden regeringsmaatregel tot bevordering van het werk der Indische Evangelisatie."

Vatten wij een en ander kortelijk zamen, dan zegt de schrijver met het oog op de Javanen:

"De Oostersche volkeren zijn over het algemeen zeer gehecht aan hunne godsdienstige instellingen en begrippen, aan hunne zeden en gewoonten. Eerbied voor haar is de grondslag van ons gezag over hen. Houden wij op die te eerbiedigen, dan vernietigen wij als met eigene hand dat gezag over hen.

"De Evangelisatie eerbiedigt die niet, randt die aan; zij voert alzoo in haar gevolg de vernietiging van dat gezag mede.

"Waartoe ook die Evangelisatie? Voerde zij ook bij enkele heidensche volksstammen buiten Java met middelen, die veel naar dwang gelijken, tot eenige, echter luttele resultaten, onder de Mohammedanen, wat ophef men daarvan ook maakte, heeft zij tot nog toe geenen bijval gevonden. Dit kan ons niet verwonderen. De inboorlingen van Indie verlangen geene Evangelisatie. De zoogenaamde bekeeringen onder de Mohammedanen zelve, hoe men daarmede ook het tegendeel wil bewijzen, zouden dit beweren kunnen staven. De polijgamie, waarop de geheele burgerlijke huishouding van den Javaan gegrond is, staat der Evangelisatie in den weg, ook eene invloedrijke priesterschaar, ook het gemis van eene godsdienst van staat in Nederland."

Wij zouden naar aanleiding van deze stellingen een gansch boekdeel en meer kunnen volschrijven. Daartoe missen wij

echter den tijd. Indien nu maar het weinige, wat wij kunnen laten volgen, volstaan zal. Daarnaar willen wij althans streven.

De Stem uit de binnenlanden heeft juist gezegd: de Oostersche volkeren zijn zeer gehecht aan hunne zeden en gewoonten. Dat stemt hem voorzeker ieder, slechts eenigzins met het Oosten bekend, aanstonds toe. De adat is in het Oosten en den Oosterschen Archipel een autokraat, een dwingeland, zoo als de wereldgeschiedenis geen tweeden kan aanwijzen. Allen, zoowel de magtige vorsten van het Oosten, als hunne slaafsche onderdanen, zoowel de trotsche priesters, als hunne nederige leeken, buigen gelijkelijk aan haren voetbank. Zij spreekt en allen gehoorzamen, omdat zij niet slechts de onbeperkte heerscheres, ook het bedorven troetelkind der menigte is. De mode in ons Westen, dat beest, gelijk de dichter Huygens het noemt, van vier letters, waarlijk ook eene heerscheres van groote magt, ook een zeer bedorven troetelkind voor zeer velen daar, is niets in vergelijking met haar.

Maar zoo juist en waar als het eene, zoo onjuist en onwaar is ook het andere lid der bewering: de Oosterlingen zijn ook zoo gehecht aan hunne godsdienstige instellingen en begrippen! Wij zouden nooit hebben kunnen gelooven, dat "eene stem uit de binnenlanden van Java" dit hadde gezegd, indien wij het niet met eigen oogen gelezen hadden.

De Oosterling, of wat meer bepaald gemeend wordt, de Javaan, gehecht aan zijne godsdienstige instellingen en begrippen! Maar om daaraan gehecht te zijn, moet hij toch begrippen hebben, toch instellingen volgen? En welke kunnen nu toch de godsdienstige begrippen der Javanen zijn, die daarin nimmer, noch in hun huis, noch in hun' tempel, noch in de zoogenaamde priesterscholen onderwijs ontvingen, die opgroeijen zonder eenige verstandelijke of godsdienstige ontwikkeling en onderwijs. Immers, door dat naspreken van eenige Arabische gebeden, dat lezen van den Arabischen Koran, wat enkelen leeren, zal toch wel niemand meenen hun godsdienstige begrippen te kunnen inprenten. Maar zij kennen toch Allah als hun'

God en Mohammed als zijn' profeet! Voorzeker, maar hoe weinig zegt dit, indien wij bedenken, dat zij van Allah en Mohammed niet veel meer weten dan die weinige woorden, zegge formulierwoorden, die zij hebben leeren naspreken en nu zoo gedachteloos herhalen, als vaak de kinderen hun dagelijksch gebed. Bovendien hebben zij hun' Allah met zoovele godenbeeldjes uit het Hindoe-pantheon omhangen, staat Mohammed daar, omringd van zoovele Hindoe-helden en halve goden, dat hun Allah en profeet zich als geheel in het gedrang verliezen. Men trede slechts hunne hutten binnen, hoore hen, verkeere met hen, en men zal zich aanstonds overtuigen, hoe niet Allah en Mohammed, maar [1]) *Bethoro's* en *Devo's*, *Boeto's* en *Raksoso's*, *Djin's* en *Setan's* door hen gediend, gevreesd en verzoend worden. Neen, men kan, men mag niet zeggen, dat de Javaan, die zoo weinig, eigenlijk niets weet van Mohammed's godsdienst, wiens gelooven en leven nog zoo geheel doortrokken zijn met de bijgeloovigheden van zijn vroeger Hindoeïsme, begrippen van zijne godsdienst, van het Mohammedanisme heeft! En toch zegt de schrijver: hij is gehecht aan die begrippen, ook aan zijne godsdiensttge instellingen. Een van beiden moet waar zijn: de schrijver trok of als een haastige toerist door die binnenlanden en nam ligtgeloovig zonder onderzoek alles aan, wat men hem omtrent het godsdienstig leven van den Javaan verhaalde, of was bij langdurig verblijf in die binnenlanden dan zóó hoog geplaatst, met zóó vele werkzaamheden van verschillenden aard overladen, dat hij geen tijd en gelegenheid had om kennis te maken met het godsdienstig bestaan van de groote menigte, die om zijnen voetbank wemelde.

De Javaan gehecht aan zijne godsdienstige instellingen! Maar zag, hoorde de W. S. dan niet, hoe de houten of steenen loodsen, welke zij hunne tempels noemen, geenzins echter dien naam verdienen, in de binnenlanden vervallen en verlaten staan; hoe de groote menigte, met slechts zeldzame uitzonde-

1) Bethoro, Devo, Boeto, Raksoso, Djin, Setan, algemeene namen van Hindoe-goden, reuzen, booze geesten, enz.

ring, de bepaalde dagelijksche bidstonden verwaarloost, de gestelde vasten verbreekt, de vereischte godsdienstviering in hare mesigit's te eenenmale verzuimt, in een woord, hoe die groote menigte zich van alle godsdienstwaarneming zoo goed als geheel afmaakt en haar voor eenige duiten en handen vol rijst op de priesters en de *Santri's*, bedelmonniken, gelijk wij ze kunnen noemen, overdraagt, om ongestoord den weg van zijn oud heidensch bijgeloof te kunnen vervolgen? Slechts enkelen van honderden kinderen worden voor eenige maanden naar de *langar's*, dorpspriesterscholen, gezonden, om een weinig Arabisch, niet te verstaan, maar te leeren lezen en als gebed te prevelen.

En eerbiediging dier zoogenaamde godsdienstige instellingen en begrippen, der zoogenaamde gehechtheid van den Javaan aan dezelve, zoude de pijlers zijn, welke het gebouw onzer heerschappij over Java dragen, waaraan wij de handen niet mogen slaan, of het gebouw stort eensklaps in! Maar niets kan toch onmogelijk iets ondersteunen! Moeten wij echter in weerwil hiervan toch met den schrijver aannemen, dat het gebouw onzer heerschappij in Indië over Java daarop rust, dan zal men ons ook moeten toestemmen, dat het wel op een' lossen zandgrond is gebouwd, op een' grond, die ieder oogenblik kan wegzinken, ook op een allerongelukkigsten grondslag, op diepe onkunde toch in de godsdienst, op verwaarloozing van hare vormen en instellingen, in één woord, op de volslagene ongodsdienstigheid der Javanen.

En toch, wil men, moet zij de grondslag van ons gezag over Java blijven, moeten wij eerbied voor haar hebben. Verwijdering van alles wat de Javanen zou kunnen beschaven, hen van hunne dwalingen en hun bijgeloof genezen, uit zoo jammervollen toestand verlossen, voor zedelijkheid en godsdienstig leven ontwikkelen kan; eerbied daarentegen voor hunne onkunde, onbeschaafden toestand, bijgeloof, zedeloosheid, ongodsdienstigheid; dit de grondslagen van Nederlands landsgezag over hen! Welk een eisch van Christenen aan Christenen! Diep moeten wij het betreuren, dat sommigen niet genoegzaam nadenken of met den

Javaan bekend zijn, om met zulk een' eisch tot het Christelijk volk van Nederland te komen. Is hij niet dezelfde, als die om een volk, reeds zoo diep ellendig, nog meer in zijne ellende te doen wegzinken en ook om ons gezag over Java eenmaal, te midden van bloedige verwarring en gruwelen, een noodlottig einde voor beiden, voor heerschers en onderworpenen, te bereiden?

Beschaving en Evangelisatie, wil alzoo de schrijver, moeten geweerd worden van Java; de Javanen moeten blijven die ze zijn, halve barbaren, een volk zonder beschaving en godsdienst. De nood dwingt daartoe. Immers moge hij ook zelf als Christen met ons dien eisch wel als een' onchristelijken willen veroordeelen, staatkunde laat niet toe, dat hij met een' anderen kome. Vangen wij toch aan met de Javanen te beschaven, te evangeliseren, houden wij op met zijne godsdienstige instellingen en begrippen, zijne zeden en gewoonten te eerbiedigen, waaraan hij zoo gehecht zoude zijn, dan zullen wij slechts het verlies onzer kostbare koloniën bespoedigen; zoo geheel houdt de schrijver zich daarvan overtuigd, dat volgens hem niets zekerder daartoe voeren zal.

Wij willen niet vragen, gesteld voor een oogenblik dit ware zoo zeker, als de schrijver wil, van de Evangelisatie der Javanen te vreezen, of wij dan daartoe Christenen zijn, om onze eerste pligten aan het eigenbelang der staatkunde op te offeren; of het behoud van Java voor zulk een zedeloozen prijs mag gekocht worden, of op zulke middelen immer zegen, dat verwachte behoud, is te verwachten en wat gansch de christenwereld van zulk eene verfoeijelijke staatkunde zoude zeggen; kortelijk willen wij slechts onderzoeken, wat waar is van 's schrijvers beweren, of waarlijk beschaving en Evangelisatie, Java, die goudmijn voor Nederland, zullen doen verloren gaan? En dan kunnen wij reeds aanstonds verzekeren, dat, gelijk zoo even, de schrijver ook hier weder dwaalt. Voorzeker indien wij den Javaan beschaven, evangeliseren, hem, voor zijne Hindoe-Mohammedaansche godsdienstvormen, het Christendom

geven, zijne zeden en gewoonten, zijn leven in deszelfs ganschen omvang zuiveren willen van al wat daarin verkeerd en boos is, om hem daarvoor het goede te geven; dan betoonen wij daardoor, om bij het door den schrijver gekozen woord te blijven, dat wij zijne godsdienstige instellingen en begrippen niet *eerbiedigen*. Maar wat kwaad, ook het geringste, daarvan te vreezen, indien daartoe die middelen worden gebezigd, welke verstand en broederliefde aanraden, en geene andere voorzeker willen zij aanwenden, die op de beschaving en bekeering der Javanen aandringen. Sommige menschen verstaan, helaas! door *beschaving*, opwekking van den geest des oproers, door *Evangelisatie*, prediking van luiheid en trots. Onze schrijver zal echter wel te verstandig zijn om de beteekenis dier woorden zoo ongelukkig te miskennen; hij zal het weten, dat beiden bedoelen om den geheelen mensch in de verschillende rigtingen van zijn in- en uitwendig leven te zuiveren, te veredelen, hem zoo te ontwikkelen en te vormen voor de eenige ware en goede vervulling van zijne dubbele bestemming in dit en een volgend leven. Maar hij kon ons tegenvoeren, en dit zweefde hem voorzeker dreigend voor den geest, hoe schoon, hoe edel ook het doel, zal het bij den Javaan bereikt worden zonder botsing, zonder tegenstand zonder strijd, die in de algeheele vernietiging van ons gezag over zijn eiland moeten eindigen, èn om den tegenstand van den Javaan te verwachten, wegens zijne gehechtheid aan zijne zeden, gewoonten, godsdienstige instellingen en begrippen, welke dan ook; èn om de middelen daartoe misschien te bezigen, de wegen daartoe in te slaan, die vaak elders, in stede van maar eenigzins dat schoone doel uit te werken, slechts oproer en bloedigen strijd deden geboren worden. Op het laatste lid van zijne vraag behoeven wij slechts te antwoorden, wat wij zoo even reeds deden uitkomen, dat zij, welke de Evangelisatie der Javanen willen en werken, er verre af zijn om daartoe zulke booze middelen, als de schrijver bedoelt, middelen van list, dwang, geweld, en welke nog meer, te willen aanwenden. Hunne werken zijn reeds daar om het te getuigen. En getuigen die daarvoor,

zij getuigen tevens tegen de noodlottige gevolgen van de Evangelisatie, door den schrijver als zeker te verwachten gesteld, tegen het schrikbeeld, dat hij zich en zijne lezers schept: de vernietiging van ons gezag over de Javanen. Hij leze slechts onze Evangelisatie-berigten omtrent Java[1]), hij make zich bekend met het daar vermelde en hij zal niet alleen zijne bewering gelogenstraft, maar ook geheel het tegendeel daarvan bevestigd zien. Daadzaken weêrleggen daar zijne woorden; verdere woorden zullen hier dus wel geheel overbodig zijn.

Maar om nog in eenige bijzonderheden op de gehechtheid van den Javaan aan het bestaande, aan de vormen en omgevingen zijns levens, aan de adat, terug te komen. Voorzeker gelijk wij zeiden, de adat is te gelijk zijn troetelkind en zijn dwingeland. Men zou zich echter zeer vergissen, indien men daarom nu meende, dat iedere poging om hem van zijne adat af te brengen noodzakelijk tegenstand, oproer, gevaar voor ons gezag moest naar zich slepen; daartoe is hij te indolent, te traag, of wil men liever, te gedwee, te volgzaam. Hoe vele, hoe krachtige bewijzen kunnen dit ons beweren staven. Men hoore en oordeele. Volgens zijne adat was de Javaan slechts rijstplanter voor zich en zijne hoofden; men heeft hem er echter toe gebragt om bovendien jaarlijks millioenen ponden kofffij, suiker en indigo voor de Europesche markt te produceren; volgens de adat liep hij slechts over zijne *galangan's*[2]), of drong langs een smal paadje door de bosschen, indien hij elders moest zijn; men heeft er hem intusschen toe gebragt, om zoovele breede wegen, die hij voor zich nog geenszins noodig acht, aan te leggen, als Java thans alomme bezit; volgens de adat bouwde hij nevens zijne, slechts de woningen van zijne Hoofden; men heeft er hem echter toe gebragt om daarbij nog zoovele posthuizen, bruggen, wachthuisjes, als daar bij duizenden thans op Java zijn, om die kolossale en menigvul-

1) Berigten omtrent de Evangelisatie van Java. Amsterdam, bij Joh. v d. Hey en Zn., 1854.

2) Smalle dijkjes, welke de sawahs of rijstvelden scheiden.

dige vestingwerken op zijn eiland, om nog zoovele andere gebouwen in iedere Residentie te bouwen; volgens de adat liet hij zich slechts door zijne Hoofden afnemen, wat deze van hem eischten; men heeft er hem toe gebragt om zich door de Chinesche pachters vaak tot zijn laatsten penning te laten ontstelen. En in dit alles volgde hij immers geduldig en verdragende; en dat alles deed en doet hij immers nog dagelijks zonder verzet, zonder tegenstand, zonder strijd? Maar zoo men die toch in iets van hem voor ons gezag te vreezen had, dan konden zij voorzeker daarbij niet uitgebleven zijn? Men eischte daarmede immers niet alleen zooveel van hem, wat hem in zijne adat, maar ook tevens in zijn gevoeligste zwak trof. Ik zeg in zijn gevoeligste zwak; want de Javaan is gansch niet geneigd om te werken, althans zooveel, zoo zwaar te werken, als dat alles wat toch aanhoudend van hem geëischt wordt. Niets doet hij liever dan in zijne hut achter te blijven, op zijn amben te liggen, om een sirihbak te zitten praten, terwijl hij van allen arbeid, niet bepaald voor hem of de zijnen noodzakelijk, afkeerig is. Ik bedoel geenzins om het af te keuren, dat men zoovele millioenen handen, die daar slap en werkeloos nederhingen, tot den arbeid heeft opgerigt; geheel besef ik daarvan het goede en noodzakelijke; slechts alleen dit wil ik zeggen, dat men geheel blind moet zijn voor de meest overtuigende bewijzen, indien men van een volk, van welks adat men reeds zoo zware offers, voorzeker de zwaarste heeft geëischt, nu maar zoo stout weg meent dat het gansch zijn eiland als in vuur en vlam zetten en ons naar de schepen zal jagen, indien men hen op eene verstandige en liefderijke wijze tracht te beduiden: gij moet niet zoo dom en onwetend blijven voortleven, zoo dierlijk, slaaf van uwe driften en hartstogten, slechts alleen oog en hart voor de zinnelijke, zigtbare dingen, als waart gij niets meer dan een wezen van vleesch en bloed; als woonde en wilde niet in u eene ziel, waardoor gij aan het eeuwige en goddelijke zijt verwant; gij moet andere en betere menschen worden. Zie, dat bedoelt en wil men toch alleen met beschaving en Evangelisatie; maar

daarom begrijpen wij nu ook volstrekt niet, wat sommigen toch willen, als zij ons met zoo hoog ernstig en bedenkelijk gelaat verzekeren: gij randt daarmede de zeden en gewoonten der Javanen aan. Zouden dezulken misschien meenen, omdat vroeger deze en gene dit wel eens dwaselijk wilde, dat wij met de Evangelisatie konden bedoelen: de Javanen moeten met hun Mohammedanisme ook hun' hoofddoek afleggen, om daarvoor een' pet of hoed op te zetten, zich niet meer in hun badjoe, maar met een rok van onze snede kleeden, niet meer blootsvoets gaan, maar schoenen en kousen aantrekken, op stoelen zitten of met vork en lepel van borden eten, in stede van met beide voorvingers en duim van een pisangblad, op hun uitgespreid matje gezeten; dat zij, Christenen geworden, nu hunne huizen ook anders moeten bouwen, hunne taal vergeten om Hollandsch te leeren spreken, varkensvleesch eten en wijn drinken, of wat nog meer van dien aard? Zij, die zich hierover misschien ongerust maken, kunnen gerustelijk alle vrees laten varen.

De Evangelisatie bedoelt, kan volstrekt niet bedoelen, om van den Javaan een Hollander of een Westerling te maken; daar is zij immers zelfs bepaald tegen; zij wil hem geheel Javaan laten in alle vormen en betrekkingen zijns levens, die hem als Oosterling, als Javaan passen; wil hem slechts alleen, gelijk wij reeds zeiden, een ander, een beter mensch doen worden, om hem, wat hij nog geenszins is, tot een goed vader, echtgenoot, zoon, vriend, onderdaan, een eerlijk, trouw, waarheid-, deugd-, menschlievend en godvreezend mensch, een ijverig landbouwer, werkman of, zoo hij geroepen is om te regeren, een braaf en verstandig dorpshoofd, regent te vormen. De Evangelisatie bedoelt slechts de verlichting van zijn verstand, de heiliging van zijn hart, de veredeling van zijn leven, om hem in- en uitwendig in de verschillende betrekkingen zijns levens een goed mensch te doen worden. Kan zulk eene hervorming, wedergeboorte van den Javaan hare noodzakelijke uitwerking niet missen, zal zij, zijn huiselijk, maatschappelijk, staatkundig, godsdienstig leven zuiverende, heiligende, daarin

nu ook ee veranderen, doen vervallen of in nieuwe levensvormen overgieten, men vreeze daarvan echter niets voor ons gezag, want dit zal niet gedwongen, maar uit overtuiging, niet eensklaps, maar geleidelijk, niet met schokken, maar langzaam voortgaande geschieden; dit zal door den magtigen geest des Christendoms langs eenen stillen, vaak zelfs door de groote menigte niet opgemerkten weg, als van zelf worden uitgewerkt.

Zoodanig was steeds de uitwerking eener goede Evangelisatie, eener Evangelisatie in den geest van Christus; zoodanig werkt ook die reeds, in de oosterlanden van Java aangevangen. Het is er zoo verre af, dat zij, wat de schrijver als haar noodzakelijk en noodlottig gevolg vreest, ons gezag over den Javaan zonde ontbinden en eindelijk vernietigen, dat zij dit veeleer verzekert, gelijk het nimmer vroeger verzekerd kon zijn.

Men leze voor bewijs van eén en ander slechts onze Evangelisatie-berigten na. Daar staan de daadzaken vermeld, welke onze beweringen staven.

Wij begrijpen niet, hoe de W. S. heeft kunnen zeggen: "Voerde ook de Evangelisatie bij enkele heidensche volkeren buiten Java met middelen, die veel naar dwang gelijken, tot eenige, slechts luttele resultaten, onder de Mohammedanen, wat ophef men daarvan ook maakte, heeft zij tot nog toe geen bijval gevonden." Van opzettelijke ontrouw aan de waarheid durven, mogen wij hem niet verdenken.... Maar hoe kon hij dan toch, zoo slecht onderrigt, of zoo geheel onkundig van de reeds zoo rijke en gezegende vruchten der Evangelisatie onder de heidenen en haar aanvankelijk reeds zoo gunstigen bijval onder de Javanen-Mohammedanen, een zoo diep grievend, een zoo geheel miskennend oordeel over haar uitspreken?

Heeft de Evangelisatie in de Menahassa op Celebes, het meer bepaalde veld van den arbeid onzer zendelingbroeders, tot slechts eenige luttele resultaten geleid? De eerste zendelingbroeder kwam daar iets meer dan een vierde eeuw geleden, en thans tellen wij daar reeds talrijke gemeenten, duizende Christenen, duizende kinderen, die ter school gaan en gods-

dienstig onderwijs genieten. Zijn zij luttel te achten, de resultaten van hunnen arbeid op de Zuidwester-eilanden en Rotti, zendelingposten, later, door droevige omstandigheden, door de zendelingen in weerwil van hen zelve verlaten, als ook op Timor, waar te zamen eenige duizenden werden bekeerd? Heeft de Evangelisatie tot nog toe, "wat ophef men daar ook van maakte," geen bijval gevonden onder de Mohammedanen? Maar ik meen toch, dat mijne Evangelisatie-berigten over Java wel van eenigen bijval onder de Mohammedanen getuigen. Of is hetgeen wij daarin verhalen misschien slechts ijdele ophef? Wij bezitten er in verschillende gemeenten reeds verscheidene honderden Christenen, en de eerste zendelingbroeder vestigde zich daar nog maar zeer onlangs, om het Evangeliewerk, door eenige Christelijke vrienden aangevangen, met hen te vervolgen. Of wil de schrijver misschien aanstonds eenige duizenden bekeerden, om van bijval te kunnen spreken? Maar zulke snelle bekeeringen zijn onmogelijk te verwachten onder een volk, zoo diep zedelijk en godsdienstig gezonken als de Javaan thans is; maar zulke snelle bekeeringen zouden slechts alleen kunnen geschieden door middelen van dwang, en verre, zeer verre van gedwongen, was de bekeering van die heidenen en Mohammedanen geheel uit vrije beweging.

Doch hier staat de W. S. weder geheel tegen ons over; hij wil immers: de heidenen zijn juist bekeerd door middelen, die veel naar dwang gelijken. Eilieve, waarom ons die middelen niet genoemd, die heidenen niet aangewezen? Of wilt gij misschien het goede en gezegende Evangeliesatie-werk dezer eeuw voorbijzien, om in eene vroegere naar bewijzen voor uwe bewering te zoeken, of ze daar te vinden zijn? Maar zoude dat verstandige redenering, billijke bewijsvoering zijn? Gij zegt in den aanvang uwer brochure zoo liefdevol en vergevend: "Nederlanders! laat ons vroegere staatsmannen om hunne verkeerde handelingen, om hunne overdrijving der kultures op Java niet hard vallen." Waarom ook niet even liefdevol en vergevend jegens Evangelie-arbeiders eener vorige eeuw, wanneer ook zij niet van overdrijving en verkeerde

handelingen zijn vrij te pleiten, te meer, daar hunne broeders van deze eeuw die zoo geheel herstelden, u die zoo geheel kunnen doen vergeten.

Gij zegt: "de inboorlingen van Indië verlangen geene Evangelisatie." Indien gij hadt gezegd: de inboorlingen van Indië zijn zoo godsdienstig diep gezonken, dat zij geene behoefte gevoelen aan hooger licht, aan godsdienstige beschaving, zoudt gij u juist hebben uitgedrukt. Iemand, die slaapt, kan geen verlangen hebben om gewekt te worden. Dat is waar naar het ligchaam, ook naar den geest. Daarom verlangen zij niet. Wat zullen wij nu doen? Uw woord herhalen: "zij verlangen niet," en daarmede tevreden heengaan, hen nog dieper in de zonde laten wegzinken, en nog vaster laten inslapen, of hen wekken met het morgenlied der eerste Christenbroeders: "Ontwaakt, gij die slaapt, en staat op uit de dooden, en Christus zal over u lichten!" Twijfelt hier nog iemand, hij vrage het dan aan zijnen Heer, aan zijn geweten, aan de liefde tot den naaste, aan de eer van Nederland.

"Zij verlangen niet," en toch waren er reeds, toch zijn er, die verlangen, die naar Christus vragen. Kom en zie in de gemeenten van Java, waar God reeds in Christus wordt verheerlijkt.

Gij noemt de bekeeringen der Javanen *zoogenaamde bekeeringen.* Goethe zegt ergens, in zijne Farbenlehre, met het oog op den geest van zijnen tijd: "Eene edele daad wordt aan het eigenbelang toegeschreven, ja wat nog verwonderlijker is, het alleruitmuntendste verschijnsel, de belangrijkste gebeurtenis wordt zoo lang als slechts mogelijk is ontkend." En Ewald beweert: "De mensch kan niets van anderen gelooven, indien hij zelf niets daarvan in zich ontwaart." Wij schrijven beide plaatsen af, omdat zij nog geheel van toepassing zijn voor den tegenwoordigen tijd en noodig tot juiste beoordeeling van het vonnis, door sommigen zoo vermetel als onwaar over het karakter der bekeering van heidenen en Mohammedanen geveld.

De mensch weet slechts wat in zijn eigen hart, niet wat in

dat van den naaste is. Daarom onderzoeke en beoordeele een iegelijk zijn eigen hart dagelijks en strengelijk, en late het oordeel over dat van den naaste, indien hij hem niet goed kent, aan den Hartekenner over; die alleen kan het beoordeelen, niet het blinde en partijdige menschenkind.

Maar als ik u bidden mag, neem mijne Evangelisatie-berigten over Java in handen, gij zult er de noodige inlichtingen vinden, die u nog ontbreken, en u zoowel op de licht- als schaduwzijde gewezen zien, daar lezen van schoone en veelbelovende beginselen, en na geëindigde lezing — waarom uwe waarheidsliefde betwijfeld?; — uw woord niet slechts terugnemen, maar ook, wat de right honorable Maugles in de zitting van het Engelsche lagerhuis van 19 April 1852 omtrent de bekeerden in Hindostan betuigde: "zij zijn zulke opregte Christenen als iemand in deze vergadering," ook voor die van Java onderschrijven.

Gij hebt geene neiging tot bekeering bij de inlandsche huisbedienden, die ons toch dagelijks omringen, bespeurd; die menschen zijn en blijven getrouw aan hunne godsdienst, en nu besluit gij: "eene omstandigheid, welke te eenenmale logenstraft het beweren, dat de inboorlingen in Indië haken naar het genot der weldaden van het Christelijk geloof, naar de voorregten der verlichting en beschaving."

Ik moet u aanstonds doen opmerken, dat wij reeds hoorden, hoe getrouw de Javanen aan hunne godsdienst zijn en blijven. Verder zult gij mij moeten toestemmen, dat eene gevolgtrekking van de huisbedienden tot de bevolking van gansch Indië om vele redenen wat te sterk is. Eindelijk, gij hebt geene neiging tot bekeering bij uwe huisbedienden bespeurd; maar ik en anderen wel; ook huisbedienden werden Christenen. De waarheid vordert alzoo, dat gij daarom ook hier weder uwe gevolgtrekking, op grond van het door u aangevoerde, noodzakelijk moet terugnemen.

De polygamie, een invloedrijke priesterschaar, en ook al wederom de gehechtheid van den Javaan aan zijne godsdienstige instellingen, zijn voor u niet slechts onoverwinnelijke

bolwerken tegen de Evangelisatie van Java opgeworpen, maar daaruit verwacht gij ook zulk een moorddadig en hardnekkig vuur, dat gij aanvangt met de vurige expiratie: "Nederlanders! gewis niets is meer geschikt om het verlies uwer kostbare koloniën te bespoedigen dan het werk der Evangelisatie en beschaving der Indische natiën," en eindigt met de treurige profetie, die van haar "voor de rust van Java, voor het behoud der kolonie de dreigendste gevolgen" voorspelt. Hier herinnert gij mij onwillekeurig aan Don Quichot, die overal vijanden zag en daarom met zijn lang rapier tegen molenwieken en vogelverschrikkers, meen ik, stond te zwaaijen, als waren zij grimmige ridders, vreeselijke vijanden. Reeds is de Evangelisatie van Java aangevangen, reeds is zij tot diep in de binnenlanden doorgedrongen. Die bolwerken echter waren zoo onoverwinnelijk als de Spaansche vloot, als de Armada van Filips, en hun vuur zoo moorddadig, dat zelfs nog geen los schot van dezelve is gehoord.

Wij bezitten Java nog altijd even rustig en ongemoeid. Een profeet is niet geëerd in zijn vaderland. Is dit spreekwoord hier voor u een waar woord, geloof dan zekerlijk, het is, omdat gij ook hier de ware profeet niet zijt.

Wat bedoelt gij toch daar, zoo geheel onverwacht, aan het slot van uw even treurig als onjuist oordeel over de Evangelisatie in Indië op Java, met uw: „elke beslissende regeringsmaatregel tot bevordering van het werk der Indische Evangelisatie noodlottig voor de rust en het behoud van Java?" Gij zult moeten toestemmen, dat de uitdrukking "beslissende regeringsmaatregel" zeer onbepaald is, dat wij ons die in zeer verschillende verklaring kunnen denken; misschien vernemen wij later uwe hier zoo noodige verklaring, om er iets op te kunnen antwoorden. Intusschen willen wij u laten hooren, wat de spreker van zoo even nog meer in het Engelsche lagerhuis zeide: "Hij was zoo zeer als iemand met den wensch bezield, dat de zegeningen des Christendoms over de bevolking van Indië mogten worden uitgestort, maar hij deelde niet in het gevoelen, dat de regering als zoodanig daartoe moest

medewerken. Zoodanige handelwijze zou alleen kunnen strekken om het doel, dat men voor oogen had, niet te bereiken. De pligt der regering bestond enkel daarin, om voor alle partijen de schaal in evenwigt te houden en volledige vrijheid te verleenen aan de prediking van het Christendom door hen, die daartoe door de zuiverste bedoelingen werden aangevuurd. Maar hij geloofde, dat de eenige uitwerking van de tusschenkomst der regering zou bestaan in het te voorschijn roepen van een aantal schijnheiligen, die zouden trachten de gunst der regering te verwerven door de schijnbare omhelzing van het Christendom."

Doch waartoe ons toch bedreigd met het verlies van de rust en het bezit van Java "bij elken beslissenden regeringsmaatregel tot bevordering van het werk der Indische Evangelisatie?" Die bedreiging is hier immers zoo onnoodig als onverwacht; van zulk een' regeringsmaatregel, die dat ten gevolge konde hebben, kan en mag hier immers volstrekt geene sprake zijn; die is niet te verwachten. Heeft de regering zich dan ooit met haar bemoeid? trok zij niet steeds eene scherpe lijn tusschen zich en haar? Wij kennen daar geene andere Evangelisatie dan die uitging van het Protestantsch-Christelijk Nederland, dan die door zijne zendelingen volbragt. De regering moeide er zich nimmer mede, heeft haar niet bevorderd, vermeed steeds zelfs de onschuldigste aanraking met haar, zelfs den schijn daarvan, als vreesde zij die als eene doodelijke, was langen tijd haar vriend niet, soms haar vijand, en thans, nu reeds meer dan een jaar verloopen is sedert de verschijning uwer brochure, wat vrees toch voor zulk een beslissenden regeringsmaatregel, dat gij ons daarmede zoo geheel te onpas en zoo akelig wilt verschrikken?

Wij kennen geene andere Evangelisatie in Indië dan de Protestantsch-Christelijke; daarvan slechts kan hier maar sprake zijn.

Gij vreest van de Evangelisatie, zoo geheel in strijd met de polygamie, een' hardnekkigen en gevaarlijken tegenstand voor Java. Voorzeker, de zinnelijkheid is eene gevaarlijke en hard-

nekkige vijandin van het Christendom, in het Oosten, ook in het Westen, zoowel nog altijd in de Christelijke, als in de Heidensche en Mohammedaansche wereld. In de Christelijke wereld treedt zij de prediking van kuischheid en onthouding tegen in de vormen van overspel, echtbreuk, hoererij; in de Mohammedaansche in dien der polijgamie. Maar ook op Java? Gij zegt ja, grondt ook daarop de burgerlijke huishouding van den Javaan. Ik verklaar u niet te begrijpen. De polijgamie komt op Java niet algemeen, slechts exceptioneel voor. Om deze eenvoudige reden kan ook de Javaansche huishouding in haar geen' grondslag vinden. Daarom ook heeft de aangevangene Evangelisatie van Java geen' strijd met haar behoeven te strijden, en overigens reeds gezegende vruchten gedragen voor de zedelijkheid der Javanen van ouderen en jongeren.

Heeft de Evangelisatie echter geene polijgamie op Java te bestrijden, toestemmen moet ik u, indien gij die met mij daaronder wilt verstaan, dat zij daar eenen langen en harden strijd met zinnelijkheid en zedeloosheid zal te strijden hebben; dat die haar op Java, niet minder dan ergens elders in de Christelijke en niet-Christelijke wereld, vijandig tegenover zullen staan. Doch denk eens een oogenblik na: mag dit eene reden zijn, om den Javaan niet te evangeliseren; moet zij er ons niet te meer en te krachtiger toe bewegen, dringen?

In eene invloedrijke priesterschaar ziet gij een' anderen geduchten phalanks, welke, nevens dien der polijgamie, zijne lansen zoo moorddadig als onbewegelijk tegen de Evangelisatie van Java houdt gestrekt. Geloof mij, even weinig geducht als de phalanksen van Philippus en Perseus, toch zoo wereldberoemd en algemeen gevreesd, voor de legioenen van Flaminius en Aemilius Paulus waren, is ook die der priesters van Java voor onze Evangelieboden. Voorzeker, eene talrijke, geenzins echter eene invloedrijke, priesterschaar bestaat op Java. De massa der Javanen bekommert zich weinig om de priesters. Zij zijn ook te verregaande dom en onwetend, om invloed te kunnen uitoefenen. De Hoofden laten hen op eenigen afstand

met het volk voor hunne voeten nederzitten. Zeer velen lagchen en spotten met hen als eene hoop lage bedelaars. Oefenden zij invloed uit, voorzeker zij zouden rijker wezen, arm als ze thans zijn, die er gewoonlijk nog een of ander bij moeten waarnemen, om voor zich en de hunnen het dagelijksch brood, een bord rijst, te kunnen erlangen. Oefenden zij invloed uit, voorzeker zij zouden betere huizen bewonen, zoo kaal en schooijerig, zonder gevolg en door de menigte onopgemerkt, niet daar heengaan; dan ook zouden hunne tempels, onaanzienlijke loodsen, daar alomme zoo vervallen niet staan, niet door slechts weinigen uit velen worden bezocht. Rijkdom, overvloed, schoone huizen, prachtige kleeding, vele volgelingen, rijkversierde, druk bezochte tempels, ook veel godsdienstbetoon waren ten allen tijde en alomme de kenteekenen der aanwezigheid van eene invloedrijke priesterschaar; waar die te eenenmale, gelijk op Java, worden gemist, mag men wel veilig tot hare afwezigheid besluiten. In den Java-oorlog, toen Dipo-Negoro de vaan van den Profeet liet wapperen, met Kjahi Modjo alles aanwendde om den strijd tot een' geloofsstrijd te maken, is het waarlijk toch ook genoegzaam gebleken, dat de priesters geenzins invloedrijk zijn, ja wat meer is, dat zij evenmin als het volk strijdlustig waren voor hun' Koran en Profeet. Immers de Gouvernementslanden bleven rustig, de priesters daar snelden, in weerwil der dringende noodiging, geenzins heen om zich om de vaan van den Profeet te scharen om voor den *bangon agama* [1]) te strijden; zij bleven onder hunne Christen-heeren in hunne dessa's bedaard de *pitrah* [2]) ontvangen en in vrede den tempeltrom roeren. Ook duizende Javanen bleven tevens jaren lang trouw in onze gelederen tegen Dipo Negoro en zijn' aanhang strijden, mogt hij hen ook doen weten, dat de Profeet weder was opgestaan, wonderdadig met hem verkeerde, voor hem streed, hem eindelijk de overwinning over de *Kafier's* [3]) zoude geven en het

1) Herstelling des geloofs.
2) Eene hoeveelheid rijst van omtrent vier pond.
3) Ongeloovigen.

magtige rijk der alleen-geloovigen op Java doen herstellen. Slechts dan alleen, wanneer hij bij een inval hen onverwacht met zijne benden kwam opstoken, volgden zij uit vrees en riepen zij mede: Allah en Mohammed! dood en verdelging aan de Kafier's! Doch slechts zoo lang, en niet langer, en ook geenzins van harte; alleen uit nood, om zelve dood en verdelging van zijne hand te ontkomen; want jaagden onze troepen hem verder, vlood hij daar weder heen met zijne veelkleurige, wapperende vaantjes, met zijne geschakeerde, in wilde vlugt over sawah's en velden verspreide tulbandengroep, dan werden zij ook aanstonds weder rustige boeren en vreedzame priesters, gelijk vroeger.

En zagen zij hem dan daar verre met de zijnen in holle wegen en bosschen, of achter de hoogte weder verdwijnen, van ganscher harte dankten zij Allah voor hunne verlossing uit de hand van dien ijverigen dienaar van hunnen Profeet en baden zij dat hij toch niet andermaal mogt komen. Immers ook met geweldige en verwoestende hand was hij over hen gekomen; hunne velden waren platgetreden of met het zwaard gemaaid, hunne huizen in vlammen opgegaan, hunne bezittingen geroofd. Zij weten het nog zeer goed, de bewoners van duizende en duizende dessa's op Java, wat jammeren en ellende, wat dood en verwoesting die strijd hun bragt, ook hoe elke nieuwe strijd die tooneelen van jammer en ellende, van dood en verwoesting weder zou te voorschijn roepen, om toch andermaal in de overwinning onzer wapenen te eindigen. Om veel, vooral ook daarom, willen zij geen strijd.

Wij willen der priesterschaar van Java haren invloed, welke dan ook, niet ontzeggen; maar die in haar eene hierarchie ziet, gelijk wij die van elders kennen, en zij zich elders doet gelden, kent haar niet. Die haar invloedrijk noemt, die van haar voor eene Evangelisatie, zooals zij reeds werd aangevangen, strijd en verlies van Java vreest, nog eens, hij kent haar niet. Verwikkeling en tegenstand, van welken aard en uit welke oorzaken ook, kunnen gedurende het zoo ruime tijdsverloop, dat de Evangelisatie van Java nog zal vereischen,

worden verwacht; sommigen kunnen, als ware ongelukspro-feten, ons met de bangste schilderingen hunner verbeelding op derzelve toekomst verre of nabij wijzen, ons gedurig de akeligste tafereelen daarvan ophangen, ons daarom bij de millioenen van Java en zijn zeker verlies bezweren, den Javaan toch niet te evangeliseren; maar, zullen wij met het oog op de Evangelisatie van Java, tot heden reeds geschied, bij het waken eener scherp toeziende en onzijdige regering, bij eene bekeeringswijze met de zuiverste en edelste bedoelingen, zoo verstandig en voorzigtig als de onze, hen gelooven, ons door hen laten verschrikken, terughouden, onze bijbels en zendelingbroeders weder inschepen, de Javanen nog dieper in hunne barbaarschheid laten wegzinken? Ik vraag het allen, maar u, Waarschuwende Stem! in het bijzonder.

Gij zegt: "Wij hebben geen godsdienst van staat," en vervolgt: "Het Protestantsche Engeland en het Katholijke Spanje wisten ten minste, welke weg kon ingeslagen worden;" en vraagt nu verder: "Maar wat zal Nederland doen, bij de verdeeldheid, die aldaar thans bestaat in het gebied van de godsdienst? Zal men de zoo kalme inlandsche bevolking ontstichten, door op Java over te brengen den strijd tusschen Rome en Genève? Zal Nederland, door zoo vele herinneringen, ook staatkundig gehecht aan het Protestantisme, het werk der Evangelisatie van Indië willen zien overgaan in de handen van de Roomsch-Katholijke geestelijken, die, bij gelijke bescherming van de zijde der regering, de Protestantsche zendelingen, als het ware, zullen verdringen."

Wij beantwoorden deze vragen kortelijk met het navolgende. Wat u kan doen vreezen, dat Roomsch-Katholijke geestelijken de Protestantsche zendelingen in den Indischen Archipel zouden kunnen verdringen, is ons te eenenmale onbekend en duister. Doch wat bij u hoofdzaak is: indien ook Roomsch-Katholijke geestelijken naar Indië moesten komen? Maar de Archipel is immers als een werelddeel op zichzelf; de regering kan hun andere eilanden aanwijzen; dan geene vreeze, dat het Katholicisme en het Protestantisme door zeeën

gescheiden, elkander zullen ontmoeten, dat de strijd tusschen Rome en Genève naar den Archipel wordt overgebragt.

Ik stem u toe, Rome en Genève kunnen niet zonder strijd nevens elkander bestaan; de geschiedenis getuigt het, sedert Luther zijne theses op de deuren der hoofdkerk van Wittenberg bevestigde en de pauselijke bul in de vlammen wierp, wat zeg ik, van nog eeuwen vroeger, reeds sedert de dagen, dat men Joodsche en Heidensche vormen en leeringen in de kerk opnam. Rome, nog niet wijzer dan voor eeuwen, heeft Hannibals eed, eenmaal aan zijne heidensche vaderen gezworen, overgenomen, om die aan Genève te houden. "Rome marche toujours," rust nimmer, wil altijd meer, wil alleen heerschen. Het Protestantisme, dat intusschen een krachtig man is geworden, wil en zal zich nimmer de vrijheid, zoo duur gekocht, laten rooven, heeft vooral in de laatste jaren, meer dan immer vroeger nog, de diepe en waarachtige overtuiging aangekweekt: geene menschen, het woord van Christus en de Apostelen alleen leert ons de zuivere waarheid. Maar, vraagt mij misschien iemand, waartoe, wel beschouwd, dit hier; waarom, elkander goed verstaande, den strijd geducht tusschen Rome en Genève; behoeven wij dien van Evangelisatie wel te vreezen voor den Archipel? Evangelisatie, is zij toch niet de prediking van Christus volgens de alleen zuivere waarheid der Schrift, niet volgens die in de vormen van Augsburg, Genève, Heidelberg, Dordrecht, Trente, of van elders nog, gegoten, welke ligtelijk eenige onzuivere bestanddeelen in zich heeft opgenomen? Voorzeker, die dat niet begrijpt en betracht, die mist het eerste en noodige vereischte om als waarachtig Evangeliebode onder Heidenen en Mohammedanen uit te gaan. Voorzeker, komen wij met het Evangelie, met het Evangelie alleen tot Heidenen en Mohammedanen, dan alleen evangeliseren wij, en dan ook zal onze prediking eene prediking van vrede zijn; maar komen wij met geloofsbelijdenissen en artikelen, zijn die onze prediking, dan zijn wij geene predikers van Christus, maar wij zijn of worden wervers van eene partij, en de strijd ontvlamt.

Moge de kerk weder één geloof worden, gelijk Christus haar stichtte; mogen daartoe de verschillende zendelingen uitgaan, daartoe elkander onder Heidenen en Mohammedanen ontmoeten; daartoe zij de Evangelisatie een zoo krachtig als gereed middel; daartoe worde zij algemeen over geheel de aarde, binnen de kerk en daar buiten.

Waarschuwende Stem! ik ben in de noodzakelijkheid, ten slotte nog drie protesten tegen u aan te teekenen.

Gij zegt: "Onze voorvaderen, die het gebouw onzer koloniale grootheid vestigden, onthielden zich zorgvuldig van het werk der bekeering in Indië." Maar hoe? Is het u dan ontgaan, dat zij op Ceylon en de Molukko's, op Formosa, de Sangir en nog andere eilanden tienduizenden bij tienduizenden hebben bekeerd? De Compagnie was er niet slechts voor, maar bemoeide er zich ook mede, bevorderde haar, bezigde daartoe zelfs, nevens de predikanten, hare dienaren, hetzij mannen van de pen of van het zwaard.

Gij wilt ook, dat de ijver voor het bekeeringswerk uit de wijsgeerige begrippen der negentiende eeuw zoude geboren zijn.

Hoe hebt gij het kunnen nederschrijven? Wie weet niet, dat het opgewekt christelijk leven tegen het einde der achttiende eeuw alomme in het Protestantsch Europa de zendelinggenootschappen heeft gesticht, en, steeds toenemende, ook steeds meerdere stichtte en hunnen werkkring onder Heidenen, Mohammedanen en Joden tot den huidigen dag steeds verder uitbreidde?

Gij laat eindelijk een' regent van Bezoekie zijn antwoord aan den heer Merkus, op diens vleijend compliment, dat alle regenten op Java toch zoo veel kennis mogten bezitten als hij, voor ons herhalen: "Dat uwe Excellentie, als mensch en als voorstander der beschaving, dien wensch koestert, begrijp ik; doch als staatsman kan uwe Excellentie dit niet doen," en meent nu, dat dit gezegde meerdere betoogkracht tegen, dan al de argumenten voor de verspreiding der verlichting onder den inlander behelst. Gij zijt dus niet alleen tegen de Evan-

gelisatie, ook tegen iedere verlichting van de domme, onwetende Javanen, ook tegen de scholen.

Goede hemel! mogen zij zelfs niet leeren lezen, schrijven, rekenen, niet onderwezen worden in de eerste beginselen van onderwijs, in niets verlicht worden! Maar dan zijt gij wel een man van de staatkunde van behoud; doch welk een behoud? Maar om op het gezegde van dien regent terug te komen en uwe uitspraak daarop gegeven. Uw oordeel over deszelfs alles verpletterende betoogkracht, dat het meer zegt, meer bewijst dan alle argumenten voor de verlichting van den inlander aangevoerd, is het niet wederom te haastig uitgesproken? Ik vraag u slechts, is de Javaan ook geen mensch als gij, ook niet als gij geroepen om tot waarachtige kennis van zichzelven, zijnen God, zijne pligten, zijne eeuwige bestemming te komen? Of bedoelt gij misschien, dat onze staatkunde, op Java, in den Archipel, zoo treurig is, dat de verlichte inlander die niet zoude kunnen dulden? Maar gij zegt immers zelf in uwe brochure, dat zij zoo boos niet is, dat daarin ook reeds veel anders en beter is geworden bij vroeger. En hoe is zij sedert in veel, vooral op Java, nog milder en christelijker geworden! Goddank! de oogen, ook de harten, zijn opengegaan over onze ware belangen in Indië en die van den inlander aldaar. Wij zijn op den goeden weg. Daarop voortgegaan, zullen wij steeds meer en meer op onze staatkunde in Indië durven wijzen, en er den inmiddels verlichten en beschaafden inlander zonder vrees en met goede verwachting mede onder de oogen kunnen komen.

Gij hebt aan het slot uwer "Waarschuwende Stem" eenen Nederlandschen Thiers laten spreken. De "Geruststellende Stem" [1]) heeft eenen tweeden tegen hem laten optreden. Ik zou hier nog een derden het woord kunnen geven, dan zou het kleine Holland twee heeren Thiers rijker zijn, dan het groote Frankrijk; dat ware om trotsch te worden. Maar mijn lamp dreigt uit te gaan, en als Thiers, die de zaak altijd van

1) "Eene geruststellende Stem van de kust van Java, door Mr. R. W. J. C. Bake, Advokaat en Procureur te Soerabaya." Utrecht, B Dekema, 1853.

zoo diep ophaalt, zoo breed behandelt, eenmaal aan het woord komt, heeft hij niet spoedig gedaan. Hij zou dan in het donker moeten spreken. Dat ware onbeleefd. Thiers toch is waarlijk geen man, om in het donker te staan, in het duister te spreken. Ik leg mijne pen daarom neder. Ten slotte nog de hartelijke wensch en bede, dat gij en allen in Nederland, op Java, weldra als ééne stem spreken, als één hart gevoelen, als één man ijveren moogt voor de Evangelisatie van den Javaan, van den Inlander.

INHOUD.

PLAATSING DER PLATEN.

(1) Op de plaat zelve verkeerdelijk *Plasican* genaamd.
(2) " " " " *Djonguang* "

